

TEK KANATLI MÜMİN

İman ile Aklın Ayrıldığı Yerde Ne Kalır?

CİLT I

Âdem'den 1900'lere Kadar

Ömer Akın

Araştırmacı Yazar | Stratejik İstihbarat Direktörü

Quantum Intelligence Hub Ltd – UK / NL

ÖNSÖZ

Araştırmacı Yazardan

Bu kitap, bir nostalji değildir.

Nostalji, geçmişi olduğundan güzel gösterir. Acıyı yumuşatır, yenilgiyi gizler, tarihin pürüzlü gerçeğini köşeleri kesilmiş bir tablo haline getirir. Bu kitap ise tam tersini yapmak için yazıldı: Tarihin gerçeğini, hem ihtişamıyla hem de acısıyla, ne kutsamak ne mahkûm etmek için değil; anlamak için aktarmak.

Bu kitabın doğduğu soru basitti. Belki de insanlık tarihinin en büyük sorularından biri olan o soru: Bir zamanlar dünyaya yön veren, matematik, tıp, astronomi, felsefe ve hukuk alanında insanlığın öncülüğünü yapan bir medeniyet; nasıl oldu da bir gün başkalarının ürettiği fikirleri takip eder, başkalarının icat ettiği teknolojiyi kullanır ve başkalarının çizdiği sınırlar içinde yaşar hale geldi?

Bu soruyu sormak, bir şikâyet değildir. Bu soruyu sormak, bir teslimiyet de değildir. Bu soruyu sormak, tarihsel sorumluluk almaktır. Ve tarihsel sorumluluk, hem gururu hem de utancı bir arada taşıyabilmektir.

Bu kitabı yazarken kendime birkaç kural koydum.

Birincisi: Dürüstlük. Sevdiğim isimlerin hatalarını görmezden gelmeyeceğim. Hz. Aişe (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) arasındaki Cemel Vakası'nı yazmak, her iki büyük ismin de büyüklüğünü azaltmaz. Ebu Suud Efendi'nin kurduğu sistemin yanlış sonuçlarını yazmak, onun kötü niyetli olduğunu söylemek değildir. Osmanlı'nın hatalarını yazmak, o medeniyetin büyüklüğünü inkâr etmek değildir. Tarih, yalnızca yücelterek ya da yalnızca mahkûm ederek değil; anlayarak okunur.

İkincisi: Tarafsızlık değil, adalet. Tarafsızlık bir yanlısamadır; her tarihçi bir bakış açısından yazar. Fakat adalet, farklı bakış açılarını hakkaniyetle değerlendirmektir. Bu kitap, ne salt Batı karşıtı ne de İslam dünyasını aklamak için yazıldı. Gerçekler, nerede kime aykırı düşse düşsün, oldukları gibi aktarıldı.

Üçüncüsü: Kaynak ve sorumluluk. Bu kitapta aktarılan her tarihsel iddia, akademik kaynaklara dayanmaktadır. Kaynakça, her bölümün sonunda verilmiştir. Okuyucu, her iddiayı bağımsız olarak doğrulamaya teşvik edilmektedir. Çünkü bu kitabın omurgasındaki en temel mesaj şudur: Sorgulayın.

Bu kitap, iki kanatlı mümin kavramı üzerine inşa edilmiştir. O kavram şudur: İman ve akıl, birbirinin alternatifi değil; birbirinin tamamlayıcısıdır. Harizmi hem namaz kıldı hem cebiri kurdu. İbn Heysem hem dua etti hem bilimsel yöntemi geliştirdi. Biruni hem inanç sahibiydi hem de farklı kültürleri merakla araştırdı. Bu insanlar için din ilmi ile dünya ilmi aynı kapıdan içeri giriyordu.

O kapı ikiye bölündüğünde — kurumsal, siyasi ve kültürel nedenlerle — medeniyet durdu. Ve bu kitap, o bölünmenin nasıl gerçekleştiğini, hangi aşamalardan geçtiğini ve bugün nerede durduğumuzu anlatmaktadır.

Son bir not: Bu kitap Avrupa'da da yayımlanacak. Bu gerçek, yazmama biçimimi doğrudan etkiledi. Avrupa okuyucusuna abartılmış bir İslam medeniyeti masalı sunmak ne kadar yanlışsa; Batı medeniyetini karikatürize etmek de o kadar yanlıştır. Her iki yanlıgı da okuyucuya ihanet olur. Tarihin kendi kayıtları, zaten yeterince güçlüdür. Propagandaya ihtiyaç yoktur.

Bu kitap, hem Müslüman hem gayrimüslim, hem Doğulu hem Batılı her okuyucuya aynı şeyi söylemektedir: İki kanat gerekir. Biri olmadan diğeriyle uçamaz. Ve uçmak, tüm insanlığın ortak meselesidir.

Ömer Akın

Araştırmacı Yazar | Stratejik İstihbarat Direktörü

Quantum Intelligence Hub

Leeuwarden, Hollanda — 2026

— ♦ —

İÇİNDEKİLER

Cilt I – Âdem'den 1900'lere Kadar

Önsöz – Araştırmacı Yazardan 2

BÖLÜM I Kayıp Kanadın Hikâyesi – İman ve Aklın Ayrıldığı Yerde Ne Kalır? 8

- I. İki Kanatlı Yapı: İman ve Akıl 9
II. İki Kanatlı Müminler ve Kaybolan Denge13
III. Aklın Geri Çekilişi ve Kurumsal Donma17
IV. Sorunun Yasaklanması: Düşüncenin Sessizce Tasfiyesi.....19

BÖLÜM II Aklın Sürgünü – İnsanlığın En Eski Savaşı.....21

- Kısım I Âdem ve İblis Diyalogu21
Kısım II İlk Kibir31
Kısım III İlk Mantık Hatası 41
Kısım IV Bilgi ile Hikmet Ayrımı 53
Kısım V Sorgulamanın Önemi..... 63
Kısım VI Düşüncenin Bastırılması 73

BÖLÜM III Peygamberler ve İnsanlığın Yeniden İnşası – Her Toplumun Bir Hastalığı Vardı..... 83

- Hız. Nuh (a.s.) – Kibrin Tufanı 85
Hız. Hud (a.s.) – Gücün Sarhoşluğu 89
Hız. Salih (a.s.) – İşaretin Çiğnenmesi..... 92
Hız. Lut (a.s.) – Fitratın İnkârı..... 95
Hız. İbrahim (a.s.) – Tek Başına Bir Ümmet 98
Hız. Musa (a.s.) – Firavun, İsrail ve Özgürlüğün Ağırlığı 102
Hız. İsa (a.s.) – Ruhun Yeniden Doğuşu ve Tahrif 108
Genel Değerlendirme: Yedi Kıssadan Yedi Ders 113

BÖLÜM IV Son Nebi ve Büyük Dönüşüm – Hız. Muhammed (s.a.v.) ve İslam Medeniyetinin Temelleri 102

- Kısım I Mekke: Ekinsiz Vadinin Tezatlari 102
Kısım II Cahiliye Düzeni: Kadının Değersizleştirilmesi ve Toplumsal Çürüme 108
Kısım III İlk Vahiy: Hira'nın O Gecesi.....116
Kısım IV Oku Emri: Bir Peygambere Değil, Tüm İnsanlığa 124
Kısım V Medine Modeli: Tarihin İlk Anayasası 134
Kısım VI İslam Medeniyetinin Temelleri: Zirveden Bugüne Acı Bir Muhasebe..... 146

BÖLÜM V Altın Çağ – İki Kanatlı Müminlerin Yükselişi.....158

<i>Beytülhikme: İki Kanatlı Kurumsal Evi</i>	159
<i>Harizmi – Matematiğin Mimarı</i>	162
<i>Biruni – Dünyanın Gözlemcisi</i>	165
<i>Farabi – Muallim-i Sani</i>	168
<i>İbn Sina – İlimlerin Sultanı</i>	171
<i>İbn Heysem – Bilimsel Yöntemin Babası</i>	174
<i>Cezeri – Otomasyonun Öncüsü</i>	177
<i>İbn Haldun – Tarihin Filozofu</i>	180
<i>Unutulmayanlar: Diğer Büyük İsimler</i>	184

BÖLÜM VI Mezhepler, Siyaset ve Kırılmalar – İçteki Çatışmanın Anatomisi174

KISIM I <i>İlk Fitne: Hz. Osman'ın Şehadeti ve Sonrası</i>	174
KISIM II <i>Mezhepler, Fırkalar ve İlim-İktidar Gerilimi</i>	186
KISIM III <i>Emeviler, Abbasiler ve Siyasi Çatışmalar</i>	201

BÖLÜM VII Endülüs'ten Osmanlı'ya – Işığın Batıya Taşındığı ve Söndüğü Yüzyıllar.....212

KISIM I <i>Endülüs: Batı'nın Doğduğu Yer</i>	212
KISIM II <i>Selçuklular: Bozkırdan Medeniyete</i>	224
KISIM III <i>Osmanlı'nın Yükselişi: İhtişam ve İçindeki Çatlak</i>	237
KISIM IV <i>Durgunluk Çağı: Soruların Susturulduğu Yüzyıllar</i>	251

BÖLÜM VIII Modern Dünyanın Eşiğinde – 1800-1900: Cahiliye'nin Geri Dönüşü.....265

KISIM I <i>1800-1900: Cahiliye'nin Geri Dönüşü ve İçteki Çürüme</i>	265
KISIM II <i>Batı'nın Yükselişi: Gerçek, Borç ve Kan</i>	277

CİLT I FİNALİ Bir Kanatlı Kırıldığı Asır – "Sen kaç kanatlısın?".....285

CİLT II

1900'den Bugüne: Deccal Sistemi ve İki Kanatlı Yeniden Buluşması
[y akında]

Dünya Savaşları · Medya ve Algı · Küresel Sermaye · Dijital Çağ · Yapay Zekâ · Neuralink · Deccal Sistemi · Hz. Mehdi ve Hz. İsa (a.s.) Gelişi

YAZAR HAKKINDA

Ömer Akın, Quantum Intelligence Hub'ın (QIH) Kurucusu ve Stratejik İstihbarat Direktörü'dür. QIH, Birleşik Krallık ve Hollanda'da tescilli; siber güvenlik, dijital istihbarat, küresel ticaret ve dijital operasyon danışmanlığı alanlarında faaliyet gösteren bir teknoloji ve danışmanlık şirkettir.

Ömer Akın'ın çalışmaları, İslam medeniyetinin tarihsel seyri, dijital çağda kimlik ve anlam krizi, stratejik zekâ ve küresel güç dinamikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Hem akademik kaynakları hem de sahada edindiği operasyonel deneyimi bir arada kullanan özgün bir sentez anlayışıyla çalışmalarını sürdürmektedir.

Yazın dili, kendi ifadesiyle 'şüursel ama kaynaklı, içten ama dürüst' olmayı hedefler. Tarihi yalnızca geçmişin belgesi olarak değil; bugünü okumanın ve yarını inşa etmenin bir aracı olarak ele alır.

Leeuwarden, Hollanda'da yaşayan Ömer Akın, aynı zamanda dijital içerik üretimi, SEO stratejisi ve kurumsal yapılanma alanlarında aktif olarak çalışmaktadır.

İletişim ve iş birlikleri için:

Quantum Intelligence Hub | qihhub.com

QIH Network | qihnetwork.com

BÖLÜM I

Kayıp Kanadın Hikâyesi

İman ve Akıl Ayrıldığı Yerde Ne Kalır?

"Andolsun, biz insanı en güzel biçimde yarattık."

(Tîn, 95:4)

Bismillâhirrahmânirrahîm.

İnsan, yeryüzünde var olmakla sınırlı bir varlık değildir. O, anlam arayan; yön, denge ve amaç ihtiyacıyla yaşayan bir bilinçtir. Tarih boyunca insanı diğer canlılardan ayıran temel özellik, sadece düşünebilmesi değil; düşündüğünü bir anlam eksenine yerleştirebilmesidir. Bu eksen kaybolduğunda insan güçlenmez; aksine savrulur.

Bir kuş düşünün. İki kanadıyla uçar. Kanatlardan biri güçlü, diğeri zayıfsa; ne kadar çırpırsa çırpınsın bir türlü yükselemez. Yerde döner durur. Hem yorulur hem de bir yere varamaz. Fakat iki kanadı da sağlamsa; hem yüksek uçar hem de uzağa gider. Bu basit gözlem, insanlık tarihinin en derin gerçeklerinden birini özetlemektedir.

İnsanın yükselişi, tek bir yetiye dayanmaz. Ne salt inanç ne de yalnızca akıl insanı ayakta tutmaya yeter. İnsan, yaratılışı gereği iki temel yetiyle donatılmıştır: iman ve akıl. Bu iki yeti, birbirinin alternatifi değil; birbirinin tamamlayıcısıdır. Tarihsel tecrübe, bu denge korunduğunda medeniyetlerin yükseldiğini; bozulduğunda ise çöküşün kaçınılmaz olduğunu göstermiştir.

Bu bölüm, insanın bu iki yetiden birini nasıl kaybettiğini, kaybın hangi aşamalardan geçtiğini ve sonuçlarının nasıl derinleştiğini ele alır. Anlatılan, bir nostalji değildir. Bu, bugünü anlamak ve yarını inşa etmek için zorunlu bir muhasebedir.

Kısım I — İki Kanatlı Yapı: İman ve Akıl

İnsanın Yaratılışındaki Denge

İman, insanın varlığa yönelmesini sağlar. Neye inanacağını değil; neden ve nasıl inanacağını belirler. İnsana bir hedef sunar, değerler hiyerarşisi kurar, ahlaki bir çerçeve çizer. Akıl ise bu hedefe ulaşma sürecinde denge kurar. Ölçer, tartar, karşılaştırır, yöntem üretir. İman yönsüz kaldığında körleşir; akıl hedefsiz kaldığında araçsallaşır.

Kur'an-ı Kerim bu iki boyutu hiçbir zaman birbirinin rakibi olarak sunmaz. Aksine, ikisi de aynı ilahi çağrının parçasıdır. İman, kalbin yöneliştir. Akıl ise bu yönelişin zeminidir. Allah, hem kalbe hem de akla hitap eder:

***"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında,
gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde
akıl sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır."***

(Âl-i İmrân, 3:190)

Bu ayet son derece dikkat çekicidir. Kâinatın yaratılışını gözlemlemek, akıl sahiplerine yönelik bir çağrıdır. Yani evrenin düzenini anlamak; iman ile çatışmaz, aksine imanı pekiştirir. Gözlem ve tefekkür, ibadet ile yan yanadır. Bir sonraki ayet bunu daha da netleştirir:

***"Onlar ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine yatarken
Allah'ı zikrederler; göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler."***

(Âl-i İmrân, 3:191)

Zikir ve tefekkür; iman ve akıl; kulluk ve araştırma — bunlar aynı insanda, aynı anda var olabilir. Hatta var olmalıdır. İşte iki kanatlı mümin anlayışı, bu birlikteliğin adıdır.

Bu nedenle tarih boyunca kalıcı yükselişler, iman ile aklın birlikte işlediği dönemlerde gerçekleşmiştir. İnsanın 'iki kanatlı' olduğu fikri, bir mecazdan ibaret değildir; tarihsel

bir gerçeğin özetidir. Tek kanatla uçmaya çalışan toplumlar ya fanatizme sürüklenmiş ya da anlamını yitirmiş bir rasyonalizme teslim olmuştur.

İlk Emir: 'Oku' ve Anlamı

İslam'ın doğuşu, bu iki kanadın birlikte harekete geçtiği bir çağrıyla başlamıştır. İlk vahyin ilk emri son derece seçkin ve son derece anlamlıdır:

"Oku! Yaratan Rabbinin adıyla.

O, insanı bir alekten yarattı.

Oku! Rabbin en büyük kerem sahibidir.

O ki kalemle öğretti.

İnsana bilmediğini öğretti."

(Alak, 96:1-5)

Bu ilk emirde 'Oku' kelimesi iki kez tekrarlanır. Bu tekrar tesadüf değildir. Birinci 'Oku', doğrudan ilahi bir emirdir. İkinci 'Oku' ise gerekçeyi sunar: Çünkü Rabbin en büyük kerem sahibidir. Yani okumak, Allah'ın cömertliğiyle bağlantılıdır. İnsan okudukça, o büyük keremden nasibini alır.

'Oku' emri, dar anlamda bir okuma faaliyeti değildir. Bu emir; evreni, insanı ve hayatı anlamaya yönelik bütüncül bir çağrıdır. Okumak, sadece metni değil; bağlamı, işareti ve sonucu kavramayı içerir. Bir çiçeği okumak. Tarihi okumak. İnsanı okumak. Ve nihayetinde, kendi içini okumak.

Bu anlayış, erken dönem Müslüman toplumların bilgiyle kurduğu ilişkiyi belirlemiştir. Bilgi, kutsal olanla çatışan bir alan olarak değil; kutsalın anlaşılmasına hizmet eden bir araç olarak görülmüştür. Gözlem, deney, hesap ve muhakeme; inancın zayıflaması olarak değil, derinleşmesi olarak değerlendirilmiştir.

Bu dönemde iman, akılı baskılayan bir otoriteye dönüşmemiş; akıl da imanı değersizleştiren bir üstünlük iddiası taşımamıştır. Aksine, her biri diğerinin sınırını ve işlevini tanımıştır. Bu karşılıklı tanıma, medeniyet üretiminin temelini oluşturmuştur.

Yükseliş Dönemi: Dengenin Kurulduğu Çağ

Erken İslam toplumlarında bilgi üretimi, belirli alanlarla sınırlı kalmamıştır. Astronomi, tıp, matematik, mimari, şehircilik ve felsefe gibi alanlar; inançla çatışmadan gelişebilmiştir. Bunun nedeni, bilginin 'kutsala karşı' değil; 'kutsal anlama' çabası içinde değerlendirilmesidir.

Halife Harun er-Reşid döneminde kurulan ve Halife Me'mun zamanında zirveye ulaşan Beytülhikme, bu anlayışın kurumsal tezahürüdür. Bağdat'taki bu ilim merkezi; Yunanca, Farsça ve Süryanice eserlerin Arapçaya çevrildiği, sonra üzerinde çalışıldığı ve geliştirildiği bir mekândı. Burada astronomi, tıp, matematik ve felsefe çalışılıyordu. Ve tüm bunlar, imanla çelişen faaliyetler olarak değil; Allah'ın yarattığı kâinatı anlamının araçları olarak görülüyordu.

Bu dönemde akıl, iman adına susturulmamış; iman da akıl adına indirgenmemiştir. Bilgi üretimi, ahlaki bir sorumlulukla birlikte ele alınmıştır. İnsan, öğrendiği her yeni bilgiyle kendisini mutlaklaştırmamış; aksine sınırlarını daha iyi fark etmiştir. Bu farkındalık, kibir değil; tevazu üretmiştir.

İbn Heysem, ışığın gözden değil nesneden çıktığını ispat ederken aynı zamanda namaz vakitlerini hesaplıyordu. Biruni, Hindistan'ın coğrafyasını incelerken farklı dinleri de büyük bir tarafsızlıkla aktarıyordu. İbn Sina, tıp ansiklopedisi yazarken felsefi eserler kaleme alıyor ve aynı zamanda ibadetini aksatmıyordu. Bu isimler, bilimle imanın aynı kalpte barınabileceğinin canlı kanıtlarıdır.

Kırılma Noktası: Akla Duyulan Güvensizlik

Ancak tarih, bu dengenin sürekli korunamadığını göstermektedir. Zamanla, çeşitli toplumsal ve siyasi nedenlerle akla duyulan güven zayıflamaya başlamıştır. Soru sormak rahatsız edici bulunmuş, eleştiri tehdit olarak algılanmış, düşünsel üretim kontrol altına alınmak istenmiştir. Bu süreç, ani bir kopuş şeklinde değil; yavaş ve içten içe ilerleyen bir dönüşümle gerçekleşmiştir.

Bu dönüşümün arka planında birden fazla etken vardır. Moğol istilası (1258), Bağdat'ın yakılıp yıkılması ve bu büyük travmanın doğurduğu savunma psikolojisi bunların başında gelir. Yüzyıllarca biriktirilen ilim hazinesi, birkaç günde yok

edilmişti. Bu yıkım, İslam dünyasında derin bir korku ve kapanma refleksi doğurdu. 'Sahip olduklarımızı koruyalım' anlayışı, 'yeni üretelim' anlayışının önüne geçti.

Buna paralel olarak siyasi çalkantılar, ilim ile iktidar arasındaki ilişkiyi zehirledi. Âlimler, siyasi hesapların içine çekildiler. Kimi zaman iktidara yakın olan görüşler, hakikat gibi sunuldu. Kimi zaman ise siyasete aykırı düşen sorular, bid'at olarak damgalandı. Bu ilişki, ilmin bağımsızlığını zayıflattı.

Akıl, iman adına geri plana itilmiş; iman ise akılsız bırakılmıştır. Bu durum, inancın derinleşmesine değil; yüzeyselleşmesine yol açmıştır. Anlamadan inanmak, zamanla sorgulamayan bir kabule dönüşmüş; bu kabul de fanatizmi beslemiştir. Aynı anda akıl, imanla bağımlı kopardığında anlam üretme kapasitesini yitirmiş; salt güce ve çıkara hizmet eden bir araç hâline gelmiştir.

Tek Kanatlı İnsan: Tarihsel Bir Profil

Bu tarihsel sürecin sonunda ortaya çıkan tablo nettir: İman vardır, fakat akıl zayıftır. Söylem güçlüdür, fakat üretim sınırlıdır. Tepki yoğundur, fakat derinlik yoktur. Bu durum, tek kanatla uçmaya çalışan bir kuşun sürekli yere çarpmasına benzer.

Kur'an'ın defalarca yönelttiği 'Hiç akletmez misiniz?' sorusu, bu noktada anlam kazanır. Bu soru, Kur'an'da onlarca farklı biçimde tekrar eder:

"Hiç akletmez misiniz?" (Bakara, 2:44)

"Hiç düşünmüyor musunuz?" (En'âm, 6:50)

"Hiç ibret almıyor musunuz?" (A'raf, 7:3)

Bu sorular tesadüf değildir. Bu, Allah'ın insana yaptığı sürekli bir çağrıdır: Düşün. Sorgula. Anlayarak inan. Çünkü akıl, imanın karşıtı değil; onun güvencesidir. İman akılsız kaldığında yönünü kaybeder; akıl imansız kaldığında ise anlamını.

Bu eser, insanın bu kırılma noktasına nasıl geldiğini ve kaybolan dengeyi nasıl yeniden kurabileceğini tartışmak üzere kaleme alınmıştır. Kayıp olan kanat tamamen yok olmamıştır. O, unutulmuş; bastırılmış ve değersizleştirilmiştir. Fakat hâlâ mevcuttur.

Kısım II – İki Kanatlı Müminler ve Kaybolan Denge

İlmin Farklı Bir Anlamı Olduğu Dönem

İslam medeniyetinin yükseliş dönemlerine bakıldığında ortak bir özellik dikkat çeker: Bu dönemlerde ilim, tek başına bir güç gösterisi ya da entelektüel üstünlük aracı olarak görülmemiştir. Bilgi, insanı merkeze alan; insanı ahlaki, zihinsel ve ruhsal olarak olgunlaştırmayı hedefleyen bir faaliyet olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, iman ile akıl arasında doğal bir birliktelik doğurmuştur.

Bu birliktelik, yalnızca teorik düzeyde kalmamış; ilimle meşgul olan şahsiyetlerin hayatlarına da doğrudan yansımıştır. Bu kişiler ne yalnızca düşünen filozoflar ne de sadece inanan zahitlerdi. Onlar, imanla aklı aynı bedende ve aynı amaç doğrultusunda birleştirebilmiş insanlardı. Başka bir ifadeyle, iki kanatlı müminlerdi.

Bu âlimler için ilim, imanı tehdit eden bir alan değildi. Aksine, imanlarının derinleşmesine vesile olan bir yoldu. Evrenin düzenini incelemek, insan bedenini anlamaya çalışmak ya da toplum yapısını analiz etmek; ilahi düzeni inkâr etmek anlamına gelmiyordu. Bilakis, bu çaba; yaratılışın hikmetine yaklaşma arzusunun bir tezahürüydü.

"Allah'tan ancak âlim kulları hakkıyla korkar."

(Fâtır, 35:28)

Bu ayet, ilim ile iman arasındaki köprüyü çok güçlü biçimde kurar. Gerçek anlamda bilen insan, Allah'tan daha fazla korkar; yani O'na daha yakın olur. Çünkü kâinatı ne kadar derinlemesine tanırса, o kâinatın Yaratıcısını o kadar daha büyük görür. Bilgi, imanı tehdit etmez; derinleştirir.

İki Kanatlı Müminlerin Profili

Bu dönemin ilim insanları, bilgi üretirken sınırlarının farkındaydı. Akıl, mutlaklaştırılmıyor; iman ise sorgulanamaz bir dogmaya dönüştürülmüyordu. Akıl, ölçü ve yöntem sağlıyor; iman ise yön ve anlam veriyordu. Bu denge, onları ne kibirli bir entelektüelizme ne de kör bir teslimiyete sürüklüyordu.

Farabi, hem Aristoteles felsefesini hem de İslam kelamını aynı zihinsel derinlikle ele alıyordu. El-Medinetü'l-Fadıla adlı eserinde ideal toplumu tanımlarken, siyasi felsefeyle İslami değerleri harmanlıyordu. O'na göre erdemli devlet, hem aklın hem de vahyin rehberliğinde kurulabilirdi.

İbn Heysem ise bilimsel yöntemin tarihindeki en önemli isimlerden biridir. Gözlem, deney ve tekrara dayalı araştırma yöntemini sistematik biçimde kullanan ilk isim olarak kabul edilir. Kitabü'l-Menazır adlı eseri, optiğin temel kaynağı olmuş ve Avrupa'da yüzyıllar boyunca okunmuştur. Fakat İbn Heysem aynı zamanda derin bir iman insanıdır. Araştırmalarına Besmele ile başlar, bulgularını Allah'ın yarattığı evrenin sırları olarak değerlendirirdi.

Ancak bu denge, yalnızca bireysel bir bilinç meselesi değildi. Toplumsal yapılar, eğitim anlayışı ve kurumlar da bu iki kanatlı anlayış üzerine inşa edilmişti. İlim meclisleri, sadece bilgi aktarımının yapıldığı mekânlar değil; ahlaki olgunlaşmanın da hedeflendiği alanlardı. Soru sormak bir tehdit değil, öğrenmenin doğal bir parçasıydı. Eleştiri, yıkıcı değil; geliştirici bir faaliyet olarak görülüyordu.

Dengenin Bozulması: İki Uç

Bu yapı, zamanla çözülmeye başladı. İlim ile iman arasındaki doğal bağ zayıfladıkça, iki uç ortaya çıktı. Bir yanda, imanı akıldan arındırmaya çalışan bir anlayış gelişti. Bu yaklaşımda sorgulama tehlikeli, düşünce fitne olarak görülmeye başlandı. İman, korunması gereken kırılğan bir alan gibi ele alındı ve akıl bu alandan uzaklaştırıldı.

Diğer yanda ise akılı imandan koparan bir yaklaşım güç kazandı. Bu anlayışta akıl, kendi kendine yeterli ilan edildi. Anlam, değer ve ahlak; aklın dışına itilerek öznel tercihler hâline getirildi. Böylece bilgi, hikmetten; güç, sorumluluktan ayrıldı.

Bu iki yaklaşım da insanı bütünlüğünden kopardı. İman akılsız kaldığında içe kapandı ve katılaştı. Akıl imansız kaldığında ise yönünü kaybetti ve araçsallaştı. Ortaya çıkan insan tipi, ne düşünebilen ne de derinlemesine inanabilen bir profile dönüştü. Bu profil, tepkisel ama üretimsiz; iddialı ama yüzeysel bir zihniyetin taşıyıcısı hâline geldi.

İki kanatlı müminlerin temsil ettiği denge kayboldukça, ilim de anlamını yitirdi. Bilgi çoğaldı; fakat hikmet azaldı. Eğitim arttı; fakat bilgelik gelişmedi. İnsan, çok şey

bilmeye başladı ama neyi neden bildiğini sorgulamaz oldu. Bu durum, modern çağda daha da derinleşecek olan zihinsel kopuşun zeminini hazırladı.

Bu bölümde anlatılan kayıp, sadece geçmişe ait bir mesele değildir. Bugünün dünyasında yaşanan kimlik bunalımı, anlam krizi ve zihinsel dağınıklık; bu tarihsel kopuşun devam eden sonuçlarıdır. İnsan, iki kanadıyla var olduğunu unuttuğu sürece denge kuramayacaktır.

Kısım III – Aklın Geri Çekilişi ve Kurumsal Donma

Kurumlar Donduğunda Düşünce de Donar

İman ile akıl arasındaki denge yalnızca bireysel düzeyde bozulmamıştır. Asıl kırılma, bu dengenin kurumsal yapılardan çekilmesiyle derinleşmiştir. Çünkü bireyler zamanla değişebilir; fakat kurumlar donduğunda, düşünce de donmaya başlar. Bu donma, geçici bir duraklama değil; nesiller boyunca sürececek bir zihinsel kalıplaşmanın başlangıcı olmuştur.

İlk dönemlerde ilim, canlı bir faaliyetti. Soru soruluyor, tartışılıyor, farklı görüşler yana yana var olabiliyordu. İmam Şafii ile İmam Malik arasındaki fıkhi tartışmalar, İbn Hazm ile Gazali arasındaki fikri çatışmalar; bu canlılığın işaretleridir. Görüş ayrılığı, fitne değil; rahmet olarak değerlendiriliyordu.

Ancak zamanla ilim, üretilecek bir alan olmaktan çıkıp korunacak bir miras olarak görülmeye başlandı. Bu noktadan itibaren düşünce, hareket eden bir nehir olmaktan çıkarak muhafaza edilen bir göle dönüştü. Göle dokunmak yasaklandı; içine yeni bir şey eklemek riskli sayıldı.

Bu dönüşümün en somut göstergesi, 'içtihat kapısının kapandığı' anlayışının yaygınlaşmasıdır. Hicrî dördüncü ve beşinci yüzyıldan itibaren 'artık büyük âlimler her şeyi söyledi, bizim yapacağımız yalnızca taklit etmektir' görüşü güç kazandı. Bu düşünce, görünürde mütevazı bir tutumu ifade etmektedir; büyüklere saygı. Fakat özünde çok farklı bir şeyi barındırmaktadır: Düşüncenin dondurulması.

Eğitimin Dönüşümü: Anlamaktan Ezbere

Bu dönüşüm, özellikle eğitim anlayışında belirginleşti. Öğrenmek; anlamak, çözmek ve yeniden kurmak olmaktan çıktı. Yerini ezbere, tekrar etmeye ve aktarmaya bıraktı. Bilgi, bir sorumluluk değil; bir ezber yarışına dönüştü. Bu süreçte akıl, üretici bir özne olmaktan çıkarıldı; sadece aktarılanı onaylayan bir araç hâline getirildi.

Medreseler, kuruluş amaçlarından uzaklaşmaya başladı. Başlangıçta bir medrese, yalnızca bilgi aktarımı değil; düşünce üretimi mekânıydı. Farklı görüşler yan yana ele alınıyor, öğrenciler tartışmaya teşvik ediliyor, 'bilmiyorum' demek erdem sayılıyordu. Fakat zamanla bu kültür değişti. Müfredat dondu. Hangi kitapların okunacağı, hangi soruların sorulabileceği belirlendi. Farklı düşünen öğretmen, kurumun düzeni için tehdit olarak görülmeye başlandı.

Zamanla ilim meclisleri, tartışma zeminlerini kaybetti. Farklı düşünceler, bir zenginlik olarak değil; bir tehdit olarak algılanmaya başlandı. Eleştiri, hakikati arama çabası olmaktan çıkarılıp fitneyle eş tutuldu. Bu anlayış, akli yavaş yavaş kamusal alandan geri çekti. Akıl, iman adına susturuldu; fakat bu suskunluk imanı güçlendirmede.

"Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde,

'Hayır, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız' derler.

Ya ataları bir şey akletmez ve doğru yolda olmasalardı da mı?"

(Bakara, 2:170)

Bu ayet, kurumsal donmanın Kur'ani eleştirisidir. Geçmişin otoritesini sorgulanamaz kılmak, düşüncenin durmasına yol açar. Gelenek değerlidir; korunmalıdır. Fakat gelenek, aklın önüne geçtiğinde artık bir rehber değil, bir zindan haline gelir.

İmanın İçi Nasıl Boşaldı?

Aklın kurumsal yapılardan çekilmesi, ilmin içeriğini de dönüştürdü. Bilgi, bağlamından koparıldı. Sorular azaltıldı, cevaplar çoğaltıldı. 'Neden?' sorusu yerini 'nasıl aktarılır?' sorusuna bıraktı. Böylece düşünce, dinamik bir süreç olmaktan çıkarak statik bir ezbere dönüştü.

Bu noktada iman da dönüşmeye başladı. Anlamaya dayalı bir inanç yerine, sorgulanmayan bir kabulleniş öne çıktı. İman, derinleşmek yerine daraldı. Akılla

beslenmeyen inanç, zamanla ya katılaştı ya da savunmacı bir refleks geliştirdi. Bu savunma hâli, imanı dış dünyaya kapattı ve onu sürekli tehdit altında hisseden bir psikolojiye hapsetti.

Kurumsal donma, yalnızca düşünce alanında değil; toplumsal yapılarda da etkisini gösterdi. Eğitim, üretimle bağımlı kaybetti. Ahlak, hayata yön veren bir ilke olmaktan çıkarak soyut bir söyleme dönüştü. Toplum, geçmişi tekrar eden ama geleceği kuramayan bir yapıya büründü. Bu yapı, değişen dünyaya cevap üretmekte zorlandı.

Aklın geri çekildiği bu süreçte, iman korunmuş gibi görüldü; fakat aslında içeriği zayıfladı. Çünkü iman, akılla birlikte anlam kazanır. Akılsız bir inanç, kendini savunmak zorunda hisseder. Sürekli savunma hâli ise derinliği değil, sertliği artırır. Bu sertlik zamanla fanatizmi, dışlayıcılığı ve içe kapanmayı besler.

Böylece 'iki kanatlı' yapı fiilen sona erdi. İnsan, bir kanadıyla yürümeye çalıştı. Uçamayan ama neden uçamamasının da sorgulanmadığı bir hâl ortaya çıktı. Bu durum, sadece bireysel bir eksiklik değil; kolektif bir bilinç kaybıydı.

Kısım IV – Sorunun Yasaklanması: Düşüncenin Sessizce Tasfiyesi

Akıl Yasaklanmaz; Önce Soru Yasaklanır

Tarihte düşüncenin gerilediği dönemler incelendiğinde ortak bir özellik dikkat çeker: Akıl bir anda yasaklanmaz. Önce soru yasaklanır. Soru ortadan kalktığında düşünce kendiliğinden zayıflar. Bu süreç, gürültülü bir çatışma şeklinde değil; sessiz ve gerekçeli bir biçimde ilerler.

Başlangıçta amaç, düzeni korumaktır. 'Toplumun kafası karışmasın', 'herkes her şeyi bilmek zorunda değil', 'bu meseleler halk için ağır' gibi gerekçeler öne sürülür. Böylece bazı konular yalnızca dar çevrelere bırakılır. Zamanla bu sınırlar genişler ve sorgulama alışkanlığı genel olarak sakıncalı görülmeye başlanır.

Bu gerekçeler çoğu zaman samimi olabilir. Düzeni korumak meşru bir amaçtır. Toplumu yanlış anlamalardan korumak da değerli bir niyet taşıyabilir. Fakat niyet, sonucu belirlemez. Sorguyu kısıtlamak; kısa vadede düzeni koruyor gibi görünür.

Uzun vadede ise toplumun düşünce kapasitesini köreltir. Ve körelen düşünce, zamanla çürüyen düzeni bile fark edemez hale gelir.

Eğitimden Siyasete: Sorunun Farklı Biçimlerde Bastırılması

Bu dönüşüm özellikle eğitim alanında belirginleşmiştir. İlk dönemlerde ilim; gözlem, tartışma ve karşılaştırma üzerinden ilerlerken, sonraki yüzyıllarda aktarılması gereken sabit bilgiler bütününe indirgenmiştir. Metinler kutsallaştırılmış, yorum riskli hâle gelmiştir. Metni anlamaktan çok korumak esas alınmıştır.

Bu noktada bilgi üretimi yavaşlamıştır. Çünkü bilgi, soru olmadan ilerlemez. Sorunun olmadığı yerde cevap çoğalır, fakat derinlik kaybolur. Eğitim, insan yetiştirmek yerine ezberleyen bireyler üretmeye başlamıştır. Bu bireyler, öğrendiklerini çoğaltmakta değil; muhafaza etmekte maharetlidir.

Toplumsal yapı da bu zihinsel dönüşümden etkilenmiştir. Farklı düşünceler, alternatif yaklaşımlar ve yeni yorumlar; gelişim fırsatı olarak değil, istikrarı bozan unsurlar olarak görülmüştür. Böylece düşünce, doğal alanından çıkarılarak dar bir çerçeveye hapsedilmiştir.

Bu süreçte dikkat çekici olan nokta şudur: Akıl tamamen yok edilmemiştir. Aksine, belirli alanlarda kullanılmasına izin verilmiştir. Hesap yapılabilir, teknik işler yürütülebilir, gündelik problemler çözülebilir. Ancak büyük sorulara gelindiğinde sınır çizilmiştir. İnsan, 'nasıl' sorusuna cevap arayabilir; fakat 'neden' sorusu rahatsız edici bulunmuştur.

Tek Kanatlılık: Öğretilmiş Bir Durum

Bu ayırım, zamanla insanın düşünce ufkunu daraltmıştır. İnsan, neden yaşadığını değil; nasıl ayakta kalacağını öğrenmiştir. Anlam arayışı geri plana itilmiş, pratik çözümler yüceltilmiştir. Bu durum, zihinsel bir küçülmeye yol açmıştır. İnsan daha çok bilgiye sahip olmuş; fakat daha az düşünür hâle gelmiştir.

Bu zihinsel daralma, yalnızca bireyleri değil; toplumun tamamını etkilemiştir. Eleştirel düşünce zayıfladıkça, yanlışlar kalıcı hâle gelmiştir. Hatalar sorgulanmadığı için tekrar

etmiş, sorunlar çözülmediği için büyümüştür. Toplum, geçmişte ürettiği çözümleri tekrar ederek geleceğe cevap vermeye çalışmıştır.

Böylece insan, farkında olmadan tek kanatlı bir hâle gelmiştir. Yükselmek ister; fakat neden yükselemediğini sorgulamaz. Sorunun kendisi görünmez hâle geldiğinde, çözüm ihtimali de ortadan kalkar.

Bu bölümün anlattığı mesele, bireysel bir eksiklik değil; tarihsel bir alışkanlıktır. Bu alışkanlık, düşünmeyi riskli; sorgulamayı tehlikeli; anlam arayışını gereksiz görmeyi öğretmiştir. İnsan, bu öğretinin içinde yetişmiş ve onu doğal kabul etmiştir.

Tek kanatlılık, bir tercih değil; öğretilmiş bir durumdur.

Bölüm I Kapanışı — Bir Başlangıç Eşiği Olarak Kayıp Kanat

Bu bölüm, bir anlatının başlangıcı değil; bir hazırlık alanı olarak kurgulanmıştır. Okuyucuyu doğrudan tartışmanın içine çekmekten ziyade, zihni ve algıyı yaklaşan tarihsel ve düşünsel yolculuğa hazırlamayı amaçlar. Burada anlatılanlar bir sonuç değil; bir çerçevedir.

Çünkü bu eser, belirli bir dönemi ya da tek bir olayı ele almakla yetinmez. Anlatı; insanın yeryüzündeki serüvenini, inançla bilgi arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin tarih boyunca geçirdiği dönüşümleri geniş bir zaman aralığında ele alacaktır. Bu zaman aralığı, insanlığın ilk bilinç anından modern çağın eşiğine kadar uzanır.

Cilt I, tarihsel olarak Âdem (a.s.) ile başlayacak, peygamberler silsilesi üzerinden insanın anlam arayışını takip edecektir. Bu süreçte yalnızca vahiy çizgisi değil; insanın vahiy ile kurduğu ilişki, bu ilişkinin nasıl anlaşıldığı ve zamanla nasıl yorumlandığı ele alınacaktır. Peygamber Efendimiz Muhammed'in (s.a.v.) tebliği, bu sürecin merkezinde yer alacak; onun ardından ortaya çıkan yorumlar, ekoller ve mezhepler tarihsel bağlamları içinde değerlendirilecektir.

Bu çerçevede İslam düşüncesinin şekillendiği erken dönemler, ilim geleneğinin kurumsallaşması, farklı coğrafyalarda ortaya çıkan bilimsel ve entelektüel üretimler;

bir övgü ya da yergi diliyle değil, neden–sonuç ilişkisi içinde ele alınacaktır. Amaç, geçmişti kutsamak ya da mahkûm etmek değildir. Amaç, nasıl bir zihinsel iklimde üretim yapıldığını ve bu iklimin zamanla nasıl değiştiğini ortaya koymaktır.

Bu tarihsel çizgi, Osmanlı dönemine kadar uzanacak; ilim, güç ve yönetim arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiği incelenecektir. Burada amaç, bir imparatorluk tarihi yazmak değil; zihinsel yapının nasıl kurulduğunu ve hangi noktalarda kırılğan hâle geldiğini göstermektir.

Cilt I, tarihsel olarak Âdem (a.s.)'den 1900'lü yıllara kadar olan dönemi kapsar. Bu dönem, teknolojinin belirleyici olmadığı; fakat zihinsel ve düşünsel altyapının şekillendiği uzun bir süreci temsil eder. Bu altyapı anlaşılmadan, modern çağda yaşanan kırılmaların sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi mümkün değildir.

Bu eşik geçildikten sonra, artık geri dönüş yoktur.

Çünkü anlatı, aklın sürgününe doğru ilerlemektedir.

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Tîn 95:4; Âl-i İmrân 3:190-191; Alak 96:1-5; Fâtır 35:28; Bakara 2:44, 2:170; En'âm 6:50; A'raf 7:3

İmam Gazâlî — İhyâu Ulûmi'd-Dîn (İlim ve amel ilişkisi; tüm ciltler)

İbn Haldun — Mukaddime (Medeniyetlerin yükseliş ve çöküş döngüleri; ilim ve iktidar ilişkisi)

İbn Heysem — Kitabü'l-Menazır (Optik; bilimsel yöntemin tarihi açısından)

İbn Sina — eş-Şifâ; el-Kanun fi't-Tıbb (İman ve ilmin bütünleşik yapısı)

Farabi — el-Medinetü'l-Fadıla (Akıl, vahiy ve erdemli toplum)

Fahredden er-Râzî — Mefâtihu'l-Ğayb (Âl-i İmrân 190, Bakara 170 tefsirleri)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayetlerin tefsiri)

Bediüzzaman Said Nursî — Sözlere; Mektubat (İman ve akıl bütünlüğü)

George Makdisi — The Rise of Colleges (İslam'da eğitim kurumlarının dönüşümü)

Marshall Hodgson — The Venture of Islam, Cilt I-III (İslam medeniyetinin geniş tarihi)

İbrahim Kalın — Ben, Öteki ve Ötesi (İslam düşüncesinde akıl ve iman)

Mustafa İslamoğlu — Hayat Kitabı Kur'an (Bakara ve Âl-i İmrân sureleri açıklamaları)

Toshihiko Izutsu — Kur'an'da Allah ve İnsan (Semantik analiz; akıl ve iman kavramları)

BÖLÜM II

Aklın Sürgünü

Kısım I — Âdem ve İblis Diyalogu

"Biz insanı en güzel biçimde yarattık."

(Tîn, 95:4)

Başlangıçta Bir Soru Vardı

Tarihin başladığı yer çoğu zaman yanlış okunur. İnsanlığın serüveni, bir toprak parçasında ya da bir kavmin ortaya çıkışında değil; çok daha derin, çok daha özel bir anda başlar: İki iradenin karşı karşıya geldiği, iki farklı varlık anlayışının ilk kez çatıştığı o kırılğan anda.

Bu, yalnızca dinî bir hikâye değildir. Bu, insanın kim olduğunu, neyle mücadele ettiğini ve neden hâlâ tam anlamıyla yükselemediğini anlatan bir şifredir. Kur'an-ı Kerim bu şifreyi defalarca farklı sûrelerde, farklı bağlamlarda, farklı vurgularla anlatır. Bu tekrar tesadüf değildir. Çünkü insan bu şifreyi her nesilde yeniden okumak zorundadır.

Âdem ve İblis diyalogu; yalnızca geçmişe ait bir olay değil, her insanın içinde her gün yeniden sahnelenen bir gerçektir. Bu bölüm, o gerçeği katman katman açmayı hedefler.

Yaratılışın Sırrı: Neden Âdem?

Allah Teâlâ, meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirdiğinde, meleklerin sorusu hem derin hem de insanlık tarihi açısından son derece anlamlıdır:

***"Orada fesat çıkaracak, kan dökcek birini mi yaratacaksın?
Oysa biz seni hamd ile tesbih ediyor, seni takdis ediyoruz."***

(Bakara, 2:30)

Melekler yanılmıyor. İnsan gerçekten kan dökmüştür. İnsan gerçekten fesat çıkarmıştır. Peki Allah neden yine de bu yaratılışı gerçekleştirdi? Cevap, hemen ardından gelir:

"Ben sizin bilmediğinizi bilirim."

(Bakara, 2:30)

Bu kısa cümle, insanlık tarihinin en büyük sırrını barındırır. Allah, meleklerin bilmediği bir şeyi bilmektedir. Bu 'bilinmeyen şey' nedir? Yalnızca insanın ne yapacağı değildir. Daha derin bir şeydir: İnsanın ne olabileceği.

Melek, emirle hareket eder. İblis, kibriyle hareket eder. Fakat insan; irade, akıl ve iman arasındaki o ince gerilimde var olur. İşte bu gerilim, onu eşsiz kılar. Çünkü zorunlulukla değil, tercihle hareket eden bir varlık, gerçek anlamda bir sorumluluk taşıyabilir. Gerçek anlamda bir anlam üretebilir.

Bu yaratılış, zayıf bir varlığı değil; potansiyeli olan bir varlığı anlatır. İnsan, yükselir. Bu yükseliş imkânı, onu meleklerden bile üstün kılacak bir lütuftur. Nitekim Allah, meleklerle Âdem'e secde etmelerini emreder. Bu emir sembolik değildir; insanın taşıdığı potansiyelin tanınmasıdır.

İsimlerin Sırrı: Bilginin İlk Kaynağı

Secde emrinden önce ilginç bir sahne yaşanır. Allah Teâlâ, Âdem'e isimleri öğretir:

**"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti; sonra onları meleklerle gösterip
'Eğer doğru söylüyorsanız, bunların isimlerini bana bildirin' dedi."**

(Bakara, 2:31)

Melekler cevap veremez. Çünkü onlar, kendilerine öğretilenin ötesine geçemezler. Sabit bir bilgi kapasitesine sahiptirler; genişleyemezler, derinleşemezler, yorumlayamazlar. Buna karşılık Âdem, isimleri biliyor; yani nesnelere, kavramların, gerçekliklerin özünü kavrayabilen bir yapıya sahiptir.

Burada 'isimler' kelimesini dar anlamıyla okumamak gerekir. İslam âlimleri bu ifadeyi asırlar boyunca tartışmıştır. İbn Abbas, İbn Mesud ve diğer büyük müfessirler; bu isimlerin yalnızca eşyaların adları değil, onların mahiyetlerini, işlevlerini, birbirleriyle ilişkilerini de kapsadığını ifade etmiştir. Kısaca söylemek gerekirse: Allah, Âdem'e anlam kurma kapasitesi vermiştir.

Bu kapasite, insanı yeryüzünün halifesi yapmaya yeten şeydir. Çünkü anlam kurabilen bir varlık; düzeni anlayabilir, sorumluluk üstlenebilir, geleceği inşa edebilir. İşte bu yüzden insan, yeryüzünün emanetini taşımaya layık görülmüştür.

Ancak burada kritik bir nokta vardır: Bu bilgi, Âdem'e verilmiştir. Yani insanın taşıdığı bu anlam kurma kapasitesi, kendi üretimiyle değil; ilahi bir lütufla kazanılmıştır. İnsan, bilgiyi üretmez; onu keşfeder, geliştirir, aktarır. Bu farkı unuttuğu anda kibir başlar. Ve kibir, tek kanatlılığın ilk tohumudur.

İblis'in Reddi: Kibrin Anatomisi

Secde emri geldiğinde bütün melekler secde eder. Yalnızca bir varlık reddeder: İblis.

"Allah: 'Sana emrettiğimde seni secde etmekten ne alkoydu?' dedi.

İblis: 'Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten, onu çamurdan yarattın' dedi."

(A'raf, 7:12)

Bu kısa diyalog, insanlık tarihinin en büyük kibrini barındırır. İblis, bir iddia ileri sürer. Bu iddia, yanlış bir mantıksal çıkarım üzerine kurulmuştur. Ateş çamurdan üstündür, öyleyse ateşten yaratılan ben, çamurdan yaratılandan üstünüm.

Görünürde mantıklı bir argümandır. Fakat içinde ölümcül bir hata barındırır: Üstünlüğü, menşee bağlamak. Köken belirlemiyor olabilir; potansiyel, amaç ve tercih belirler. İblis, ateşin fiziksel özelliğinden bir üstünlük iddiası çıkarmış; fakat Âdem'in taşıdığı potansiyeli, anlam kurma kapasitesini ve ilahi lütfu görmezden gelmiştir.

İşte bu, ilk mantık hatasıdır. Ve bu hata, kibrin özüdür: Görünen ile gerçeği karıştırmak. Yüzeyi derinlikle, formu özle, kökeni değerle eşitlemek.

İblis'in hatası yalnızca kibir değildir. Daha derin bir sorun vardır: O, 'Ben'i merkeze almıştır. Emri değerlendirirken 'Allah ne istiyor?' diye sormamış; 'Benim için bu doğru mu?' diye sormuştur. Bu, aklı iradenin hizmetine değil; efsanın savunusuna koşturmaktır. İşte bu noktadan itibaren İblis'in aklı, hakikat arayışından çıkmış; kendi varlığını meşrulaştırma aracına dönüşmüştür.

Bu dönüşüm son derece önemlidir. Çünkü akıl, hakikat arayışından çıkıp savunma işlevi gördüğünde artık aydınlatmaz; gerekçelendirir. Artık doğruyu bulmaz; mevcut olanı haklı çıkarmaya çalışır. Bu, aklın en tehlikeli biçimde çarpıtılmasıdır.

Nefsin Sahnesi: İblis'in Ortağı

Burada önemli bir soruyu açıkça sormak gerekir: İblis mi daha tehlikelidir, yoksa nefsi mi?

Kur'an bu soruya dolaylı biçimde cevap verir. Hz. Yusuf (a.s.), kuyuya atıldığında, kardeşlerinin tuzağına düştüğünde, Züleyha'nın fitnesine maruz kaldığında hep dışarıdan gelen bir tehlikeyle karşılaşmıştır. Fakat o şöyle der:

"Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefsi, daima kötülüğü emreder;

Rabbimin merhamet ettiği hariç."

(Yusuf, 12:53)

Hz. Yusuf, İblis'ten değil; kendi nefsinden söz eder. Çünkü İblis, dışarıdan gelir; fısıldar, vesvese verir. Fakat nefsi içeriden gelir; insanın özünde konuşlanmış, sürekli aktif bir güçtür. Bu güç kontrol altına alınmadığında, İblis'e kapı açar.

Nefs ve İblis arasındaki ilişki şöyle anlaşılabilir: İblis, insan nefsinin zayıf noktalarını bilir. Kibri, açgözlülüğü, şehveti, korku ve öfkeyi hedef alır. Nefs bu zayıflıkları barındırdığı sürece, İblis'in işi kolaylaşır. Nefs arındıkça, İblis'in etkisi zayıflar.

Bu yüzden İslam'da iç savaş, dış savaştan önce gelir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Tebuk dönüşünde şöyle buyurur: 'Küçük cihaddan büyük cihada döndük.' Sahabeler sorar: 'Büyük cihad nedir ya Resûlallah?' Cevap gelir: 'Nefse karşı cihad.'

Tek kanatlı mümin, bu iç savaşı görmezden gelmiştir. O, dışarıdaki düşmana odaklanırken içerideki zafiyeti büyütüştür. Kibir büyümüş, sorgulamadan uzaklaşmış, nefis güçlenmiştir. Böylece İblis'e en büyük kapıyı içeriden açmış olmuştur.

Cennetten Yeryüzüne: Sürgünün Gerçek Anlamı

Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılması, çoğu zaman bir ceza olarak okunur. Fakat Kur'an bu meseleyi farklı bir perspektiften de sunar. Çıkarılmadan önce Allah şöyle buyurur:

"Birbirinize düşman olarak inin. Yeryüzünde bir süre için sizin için barnak ve geçimlik vardır."

(Bakara, 2:36)

'Birbirinize düşman olarak' ifadesi dikkat çekicidir. Bu, yalnızca Âdem ile İblis'in çatışmasını değil; insanın içindeki çatışmayı da anlatır. Ruh ve nefis birbirine karşıdır. Akıl ve heva birbirine karşıdır. İman ve şüphe birbirine karşıdır. Bu çatışma, yeryüzünde devam edecektir.

Peki bu sürgün bir trajedi midir? Kur'an başka bir perspektif sunar. Allah Âdem'in tövbesini kabul ettikten sonra şöyle buyurur:

"Rabbinden Âdem'e kelimeler geldi, Allah da tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul eden, çok merhametli olandır."

(Bakara, 2:37)

Sürgün, ilişkinin sonu değildir. İnsan, yeryüzüne indirilmiştir; fakat Allah onunla iletişimi kesmemiştir. Aksine, rehberlik vaat edilmiştir:

"Hepiniz oradan inin! Benden size bir yol gösterici geldiğinde, kim benim yoluma uyarsa onlara korku yoktur, onlar üzülmeyecekler."

(Bakara, 2:38)

Bu vaat, insanlık tarihinin en büyük müjdesidir. Yeryüzü bir ceza alanı değil; bir imtihan alanıdır. İmtihan alanında rehberlik vardır. Bu rehberlik; vahiy, akıl ve fitrat aracılığıyla her insana ulaşır.

İşte iki kanatlı mümin anlayışının özü burada yatmaktadır: Rehberi almak ve onu hem iman hem de akılla kavramak. Yalnızca iman ile anlayan, rehberi donuklaştırır. Yalnızca akıl ile anlayan, onu araçsallaştırır. İkisi birlikte işlediğinde rehber, hakikate ulaştırır.

İblis'in Stratejisi: Yüzyılları Aşan Bir Plan

İblis, kovulduğunda teslim olmaz. Bir şey talep eder:

"Dedi ki: Bana kıyamete kadar süre ver.

Allah dedi ki: Sen süre verilenlerden sin."

(A'raf, 7:14-15)

Ve ardından açıkça stratejisini ilan eder:

"Dedi ki: Beni azdırdığın için, yemin ederim ki ben de onlar için

Senin doğru yolunun üzerinde oturacağım.

Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım.

Onların çoğunu şükreden kimseler olarak bulmayacaksın."

(A'raf, 7:16-17)

Bu itiraf son derece önemlidir. İblis, doğrudan saldırmayacaktır. Önden, arkadan, sağdan ve soldan gelecektir; yani tüm yönlerden. Kuşatma stratejisi izleyecektir. Hedef tek bir şeydir: İnsanın şükretmesini, yani Allah'a olan bağlılığını kesmek.

Burada 'şükür' kelimesini de doğru anlamak gerekir. Şükür, yalnızca 'elhamdülillah' demek değildir. Şükür; nimetlerin farkında olmak, onları doğru kullanmak, kendini borçlu hissetmek ve kulluk bilincini korumaktır. İblis, tam da bu bilinci hedef alır.

İblis'in yüzyıllar boyunca izlediği stratejilere bakıldığında hep aynı örüntü görülür: İnsanı Allah'tan koparmak. Bu bazen açık bir inkâr yoluyla gerçekleşir. Bazen ise çok daha sinsî biçimlerde: Kibir, şehvet, korku, tembellik, makam hırsı, dünya sevgisi. Bu araçların hepsi insanı içten çökertir.

Ve modern çağa gelindiğinde bu araçlar güncellenir. Algı yönetimi, bilgi kirliliği, anlamsızlaştırma, bireyi yalnızlaştırma ve sisteme bağımlı kılma; hepsi aynı amaca hizmet eder: İnsanı şükreden, yani Allah'a bağlı, anlamlı, sorumlu bir varlık olmaktan alıkoymak.

Ancak bu konuyu derinlemesine ele almak Cilt II'nin konusudur. Şimdilik şunu tespit etmek yeterlidir: İblis'in planı, tarih boyunca değişmemiştir. Sadece araçları değişmiştir.

İlk Mantık Hatası ve Sonuçları

İblis'in düşüşünün tam olarak hangi noktada gerçekleştiğini anlamak, insanlığın genel gidişatını anlamak açısından kritiktir. Çünkü İblis, akılsız değildir. O, secde emrini duymuştur. Allah'ın kudretini bilmektedir. Buna rağmen reddetmiştir.

Bu reddin kökünde yatan şey, aklın yanlış kullanımıdır. İblis aklını şu sırayla kullanmıştır:

Birincisi, bir karşılaştırma yapmıştır: Ateş ve çamur. İkincisi, bu karşılaştırmadan bir hiyerarşi çıkarmıştır: Ateş üstündür. Üçüncüsü, bu hiyerarşiden bir hak iddiası doğurmuştur: Öyleyse ben secde etmem.

Mantığın her adımı görünürde tutarlıdır. Fakat bütünü yanlıştır. Çünkü temel öncül hatalıdır: Yaratılış maddesi, değeri belirlemez. Değeri belirleyen Allah'ın emridir. İblis, Allah'ın emrini kendi aklının süzgecinden geçirmiş ve reddetmiştir.

İşte bu, aklın en tehlikeli biçimde kullanımıdır: İlahi olanı beşeri kriterlere göre yargılamak. Bu hata, yüzyıllar boyunca tekrar etmiştir. 'Bu emir mantıklı değil' diyerek vahyi reddeden, 'Ben bunu kabul etmiyorum' diyerek ilahi hükümleri devre dışı bırakan her zihin; İblis'in ilk hatasını tekrarlamaktadır.

Öte yandan şunu da söylemek gerekir: Akıl kullanmak yanlış değildir. Sorgulamak yanlış değildir. Aksine, Kur'an bunları teşvik eder. Fakat sorgulama ile kibir arasında ince fakat keskin bir sınır vardır. Sorgulayan akıl, hakikati arar. Kibirli akıl, kendi doğrusunu teyit etmeyi arar.

Bu ayrım, iki kanatlı mümin anlayışının tam merkezindedir. Akıl, imana hizmet ettiğinde hakikat arayışı gerçekleşir. Akıl, nefse hizmet ettiğinde ise gerekçelendirme başlar. Birinci hâlde akıl, insanı yükseltir. İkinci hâlde ise insan, aklını düşüşün gerekçesine dönüştürür.

Ölmeden Önce Ölmek: Boyutları Geçmenin Sırrı

İslam tasavvufunda 'ölmeden önce öl' ifadesi derin bir anlam taşır. Bu, fiziksel ölüm değildir. Bu, nefsanî ölümdür. İnsanın bencilliğinden, kibrinden, dünya bağından arınması; ruhun özgürlüğe kavuşmasıdır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurur: 'Ölmeden önce ölü.' Bu hadis, bir kaçışı değil; bir dönüşümü anlatır. İnsan, nefsiyle hesaplaşarak ruhunu özgür kıldığında bu dünyada iken farklı bir boyuta geçer.

Bu boyut geçişi mecazi değildir. Kalp temizlendikçe, nefis arındıkça algı değişir. İnsan aynı dünyayı başka gözlerle görmeye başlar. Olayların arkasındaki hikmeti fark eder. Bağlantıları görür. Anlam derinleşir.

Âdem (a.s.) bu geçişi cennetten yeryüzüne inişin ardından gerçekleştirmiştir. Tövbesiyle, Allah'ın kelimelerini almasıyla ve yeniden rehberliğe yönelmesiyle bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm, onu ilk insanlıktan bilinçli insanlığa taşımıştır.

İşte iki kanatlı mümin, bu dönüşümü hedefler. İman, yön verir: Nereye gidilecektir? Akıl, yöntem üretir: Nasıl gidilecektir? Nefs arındıkça yol açılır, İblis'in kapısı kapanır. Ve insan, hayattayken hakikatin kapılarına yaklaşır.

Bu, dinî bir mit değildir. Bu, insanlık tarihinde defalarca tanıklık edilmiş bir gerçektir. Büyük âlimler, büyük veliler ve gerçek anlamda iki kanatlı olmuş insanlar; bu dönüşümü yaşamış ve bıraktıkları izler asırları aşmıştır.

Diyaloğun Dersi: İnsan Ne Seçecek?

Âdem ve İblis diyalogu, aslında insanın önündeki iki yolu gösterir. Birinci yol İblis'in yoludur: Kibir, kendi aklını mutlaklaştırma, Allah'ın emrini beşeri kriterlere göre yargılama, nefsin hâkimiyeti. Bu yol, başlangıçta özgürlük gibi görünür. 'Ben kendi aklıma güveniyorum, kimseye secde etmem.' Fakat sonu sürgündür. Çünkü anlam kaybedilir. Yön kaybedilir.

İkinci yol Âdem'in yoludur: Hata var, fakat tövbe de var. Düşüş var, fakat yeniden inşa da var. Nefs var, fakat ruh da var. Bu yol, başlangıçta ağır görünür. 'Kendimle yüzleşmek zordur.' Fakat sonu kurtuluştur. Çünkü rehberlik alınmıştır, anlam korunmuştur, denge kurulmuştur.

İnsan her gün bu iki yol arasında seçim yapar. Büyük ölçekte medeniyetler de bu iki yol arasında seçim yapar. Tarih göstermektedir ki İblis'in yolunu seçen medeniyetler kibrin zirvesinde çökmüşler; Âdem'in yolunu korumaya çalışan medeniyetler ise hatalarından öğrenip yeniden yükselme imkânı bulmuşlardır.

Tek kanatlı mümin, bu iki yol arasındaki farkı göremez hâle gelmiştir. Çünkü bir kanadı – ya imanı ya da aklı – zayıflamıştır. Akıl zayıflamışsa, İblis'in yolunu iman sanır. İman zayıflamışsa, İblis'in yolunu özgürlük sanır. Her iki durumda da yanılır.

İşte bu bölümün anlattığı mesele tam olarak budur: Doğru seçim yapabilmek için önce doğru görmek gerekir. Doğru görmek için iki kanata ihtiyaç vardır. Ve iki kanat ancak nefsin farkında olduğunda, İblis'in stratejisinin tanındığında ve Allah'ın rehberliğinin içselleştirildiğinde tam işlevini kazanır.

Kısım Kapanışı: Diyalog Bitmedi

Bu kısım, bir diyalogu anlattı. Fakat bu diyalog bitmemiştir. İblis, verilen süre dolana kadar devam edecektir. Nefs, her insanın içinde aktiftir. Ve insan, her gün bu diyalogun bir karakterini oynamaktadır.

Sorulması gereken şudur: Hangi tarafı oynuyoruz? Kibrini meşrulaştırmaya çalışan tarafı mı? Yoksa hatasını kabul edip tövbeyle yeniden inşa eden tarafı mı?

Cevap, yalnızca bireysel bir tercih değildir. Bu tercih, medeniyetlerin kaderiyle doğrudan bağlantılıdır. Çünkü medeniyetler bireylerden oluşur. Ve bireyler ya iki kanatlı olarak yükselir ya da tek kanatlı olarak çirpır.

Bir sonraki kısımda bu diyalogun tarihin içine nasıl yansıdığını, ilk kibrin nasıl nesillere aktarıldığını ve insanın bu mirası nasıl taşıdığını ele alacağız.

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Bakara Sûresi 2:30-38; A'raf Sûresi 7:11-18; Tîn Sûresi 95:4; Yusuf Sûresi 12:53; Hicr Sûresi 15:26-43; İsrâ Sûresi 17:61-65; Kehf Sûresi 18:50; Sâd Sûresi 38:71-85

İbn Kesir — Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm (Bakara ve A'raf bölümleri)

Fahredden er-Râzî — Mefâtihu'l-Ğayb (İblis ve Âdem kıssası üzerine yorumlar)

İmam Gazâlî — İhyâu Ulûmi'd-Dîn (Nefs ve kibir bölümleri)

İbn Arabî — Fusûsu'l-Hikem (Âdem faslı)

Seyyid Kutb — Fî Zılâli'l-Kur'ân (Bakara tefsiri)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayetlerin tefsiri)

Bediüzzaman Said Nursî — Sözler (Yirmi Dördüncü Söz: Nefs ve İblis üzerine)

Mustafa İslamoğlu — Hayat Kitabı Kur'an (Bakara ve A'raf sûreleri açıklamaları)

M. Fethullah Gülen — Kalbin Zümrüt Tepeleri (Nefs mertebeleri)

BÖLÜM II

Aklın Sürgünü

Kısım II – İlk Kibir

"O, gerçekten büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu."

(Bakara, 2:34)

Kibrin Doğduğu An

Tarihte her büyük çöküşün öncesinde görünmez bir an vardır. Kılıçların çekilmediği, savaşın henüz başlamadığı, fakat her şeyin değiştiği o sessiz an. Bu an, dışarıdan fark edilemez. Çünkü o an bir kalpte yaşanır.

İblis'in kibri de böyle bir anda doğdu. Secde emri gelmeden önce İblis, Allah'ın en çok ibadet eden, en uzun süre kulluk eden varlıklarından biriydi. Rivayetlere göre yeryüzünün her karışında secde izleri vardı. Fakat bütün bu kulluk, içinde büyüyen bir zehri gizliyordu: Kendini özel görmek.

Kibir, çoğu zaman günahtan değil; fazla ibadetten, fazla bilgiden, fazla başarıdan doğar. Bu yüzden en tehlikeli kibir, câhilin kibri değil; âlimin kibridir. En derin düşüş, günahkârın düşüşü değil; kendini erdemli sananın düşüşüdür. İblis bu gerçeğin en çarpıcı örneğidir.

Bu kısım, o ilk kibrin nasıl doğduğunu, nasıl büyüdüğünü ve nasıl tüm bir tarihin kaderini şekillendirdiğini ele alır. Çünkü İblis'in kibri, tarihte yalnızca bir kez yaşanmış değildir. Her insanın içinde, her toplumun tarihinde ve her medeniyetin çöküşünde bu kibrin izleri görülür.

Kibrin Tanımı: Görünenden Derin Bir Hastalık

Kibri anlamak için önce onu doğru tanımlamak gerekir. Halk dilinde kibir çoğunlukla 'böbürlenmek' olarak anlaşılır. Fakat bu, kibrin yalnızca dışa vuran yüzüdür. Gerçek kibir, çok daha sessiz ve çok daha derinde yaşar.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kibri şöyle tanımlar:

"Kibir; hakkı reddetmek ve insanları küçük görmektir."

(Müslim, İman 147)

Bu tanım son derece önemlidir. İki unsur vardır: Hakkı reddetmek ve insanları küçük görmek. Birincisi, aklı ilgilendirir. İkincisi, kalbi. Kibir; hem zihinsel hem de ruhsal bir hastalıktır.

Hakkı reddetmek şu demektir: Doğruyu gördüğünde bile kabul etmemek. Çünkü kabul etmek, 'ben yanılmışım' demek anlamına gelir. Kibirli insan bunu kaldıramaz. Kaldıramadığı için inkâr eder, gerekçe üretir, başkasını suçlar ya da susturur. Fakat asla 'hakkımsın' diyemez.

İnsanları küçük görmek ise şu demektir: Başkasının değerini, kendi değerini yüksek göstermek için aşağılamak. Bu, karşılaştırmalı bir özdeğer sistemidir. Kibirli insan, kendi yüksekliğini mutlak bir yükseklikten değil; başkalarını alçaltarak elde eder. Bu nedenle kibir, yalnızca iç bir his değil; sosyal bir dinamiktir.

İblis, her iki boyutu da eksiksiz sergilemiştir. Allah'ın emrini reddetmiş; yani hakkı inkâr etmiştir. Âdem'i küçümsemiş; yani insanı aşağılamıştır. Bu iki eylem bir arada gerçekleştiğinde kibir tamamlanmıştır.

Birikimin Tuzağı: İbadet Kibri

İblis'in düşüşünü daha da trajik kılan şey, düşmeden önceki yüksekliğidir. O, yüzyıllar boyunca ibadet etmiştir. Bu ibadet gerçektir; samimiyetsiz ya da göstermelik değildi. Fakat zamanla bir şey olmaya başladı: İbadet, birikimli bir hak iddiasına dönüştü.

Bu dönüşüm, İslam âlimlerinin 'ucub' olarak tanımladığı haldir. Ucub; yaptığı iyilikleri büyük görmek, ibadeti bir lütuf değil; bir kazanım olarak değerlendirmektir. İblis, Allah'a kulluk ederken farkında olmadan kendi hesabını tutuyordu. Ve o hesap, zamanla bir alacak defterine dönüştü.

İmam Gazali, İhyâu Ulûmi'd-Dîn'de bu konuyu derinlemesine işler. Gazali şunu ifade eder: Kişi, amelinin çokluğunu görerek kendini güvende hissedebilir. Bu his, onu gaflette bırakır. Gaflet ise kalbin sertleşmesine yol açar. Sertleşen kalp, artık emirleri

sevgiyle değil; alışkanlıkla yerine getirir. Alışkanlık ise zamanla anlamsızlaşır ve kibrin zeminine dönüşür.

İblis'in trajik yolculuğu tam olarak budur. Uzun ibadet hayatı, onu Allah'a yaklaştırması gerekirken; içindeki ucup onu yavaş yavaş uzaklaştırıyordu. Dışarıdan görkemli bir kulluk görünürken, içeride bir gurur birikmekteydi. Ve secde emri geldiğinde bu birikim patladı.

Bu, insanlık tarihi için son derece önemli bir uyarıdır. Bilgi birikimi kibri doğurabilir. İbadet birikimi kibri doğurabilir. Başarı kibri doğurabilir. Soy, makam, güzellik, güç – bunların hepsi kibrin tohumlarını taşır. Ve bu tohumlar, farkında olunmadıkça büyür.

Karşılaştırmanın Zehri: Ben ve Öteki

İblis'in kibrinin merkezinde bir karşılaştırma vardır. 'Ben ateşten, o çamurdan.' Bu basit karşılaştırma, kibrin yapısal özünü gösterir: Kibir, daima 'ben' ve 'öteki' arasında kurulur.

İnsan, kimliğini büyük ölçüde karşılaştırma yoluyla oluşturur. Bu kaçınılmazdır; çünkü anlam, ilişkiseldir. Fakat karşılaştırma iki yönde işleyebilir. Birincisi: 'Onun güçlü yönünden öğreneyim.' İkincisi: 'Benim üstünlüğümü ispat edeyim.' Birincisi tevazuyu, ikincisi kibri besler.

İblis, karşılaştırmasını ikinci yönde kurmuştur. Âdem'in kapasitesine bakmamış; kendi menşeyini öne çıkarmıştır. Bu, karşılaştırmanın en ilkel biçimidir: Özü görmek yerine formu görmek. Potansiyeli ölçmek yerine kökeni saymak.

Tarih boyunca bu kalıp defalarca tekrar etmiştir. 'Biz onlardan üstünüz çünkü ırken daha saftık.' 'Biz onlardan üstünüz çünkü daha eski bir medeniyetiz.' 'Biz onlardan üstünüz çünkü daha çok biliyoruz.' Bu cümlelerin hepsi İblis'in mantığını taşır. Köken, form ya da birikim üzerinden üstünlük iddiası kurmak; kibrin en klasik biçimidir.

Kur'an bu kibri en net biçimde başka bir ayette de kınar:

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, sizi kavimler ve kabileler hâline getirdik ki birbirinizi tanıyasınız.

Allah katında en değerliniz, takvaca en üstün olanınızdır."

(Hucurât, 49:13)

Üstünlük, kökende değildir. Takvadadır. Takva ise kibrin tam karşıtıdır: Kendini Allah'ın önünde küçük görme, O'na olan bağlılığı koruma ve sorumlulukla yaşama hâlidir.

Kibrin Dört Maskesi

Kibir, her zaman açık yüzüyle gelmez. Çoğu zaman bir maske takar. Bu maskeler öylesine ikna edicidir ki kibirli insan, çoğunlukla kendisinin kibirli olduğunu fark etmez. Hatta bazen kibri, erdem zanneder.

Birinci maske: Haklılık kibri. Bu kişi, daima haklıdır. Her tartışmada, her ihtilafta, her eleştiride kendi doğrusunu savunur. Geri adım atmak, zayıflık olarak görür. 'Ben haklıyım' hissi o kadar güçlüdür ki hatalı olduğu kanıtlanırsa bile içten kabul etmez. Bu, İblis'in hakkı reddetme boyutunu taşır.

İkinci maske: Bilgi kibri. Bu kişi, bilgisini bir güç aracı olarak kullanır. 'Ben biliyorum, sen bilmiyorsun.' Soru soran kişiyi küçümser, farklı görüş bildireni hor görür. Bilgiyi paylaşmak için değil; üstünlük kurmak için taşır. Zamanla bilgi, hakikate ulaşma yolundan çıkar ve statü göstergesine dönüşür.

Üçüncü maske: İbadet kibri. Bu kişi, ibadeti çok olduğu için kendini diğerlerinden ayrıcalıklı görür. Günahkârlara acımayla değil; küçümsemeyle bakar. 'Ben bu kadar ibadet ediyorum, Allah beni bağışlar' diye düşünür. Bu düşünce, tövbenin kapısını kapatır. Çünkü bağışlanmaya muhtaç hissetmediği için istiğfarı içten yaşayamaz.

Dördüncü maske: Millet ve medeniyet kibri. Bu kişi ya da toplum, ait olduğu kimliği yüksek görür. Din, ırk, dil, coğrafya — bunlardan birini ya da birkaçını ayrıcalık gerekçesi sayar. Başka toplumları aşağı, kendi toplumunu üstün olarak tanımlar. Bu kibirde bireysel bir ego değil; kolektif bir ego devreye girer. Ve kolektif ego, bireysel egodan çok daha yıkıcıdır.

Bu dört maskenin ortak özelliği şudur: Hepsi de insanı Allah'tan uzaklaştırır. Haklılık kibri, tövbeyi engeller. Bilgi kibri, öğrenmeyi engeller. İbadet kibri, samimiyeti engeller. Medeniyet kibri ise merhameti engeller.

Kibrin İçsel Yıkımı: Kalbin Mühürlenmesi

Kibrin en derin yıkımı, görünür olanda değildir. Görünür yıkım; ilişkilerin bozulması, toplumsal çatışmalar, savaşlar... Bunlar gerçektir; fakat yüzeydedir. Asıl yıkım, içeride gerçekleşir.

Kur'an, kibrin kalp üzerindeki etkisini çarpıcı bir kavramla anlatır: Mühürleme.

"Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler."

(Mü'min, 40:35)

Mühürlenmiş kalp, artık yeni bir şey almaz. Vahiy ona ulaşmaz. Hikmet onda kök tutmaz. Uyarı onu etkilemez. Çünkü kapı kapanmıştır. Ve bu kapıyı kapatan, Allah değildir; insanın kendi tercihleridir. Allah, tercihini tescil etmektedir.

Bu mühürlenme anlık gerçekleşmez. Yavaş ilerler. Her kibirli tercih, kalbin bir parçasını biraz daha sertleştirir. Her 'ben haklıyım' kararı, bir taşı daha örter. Her 'ben ondan üstünüm' düşüncesi, kapının kilidini biraz daha sıkıştırır. Ve bir gün insan, farkında olmadan tamamen kapalı bir kalpte yaşamaya başlar.

İblis bu noktaya ulaşmıştır. Secde emrini reddettiği an, kapı kapandı. Sonrası artık bir geri dönüş olmaksızın ilerledi. İnsanı saptırmaya yemin etti; çünkü artık içinde hakikate yer kalmamıştı. Hakkı görececek pencereler kapanmıştı.

Bu tablo, bireyler için olduğu kadar toplumlar için de geçerlidir. Tarihe bakıldığında, büyük çöküşlerden önce hep aynı örüntü görülür: Uyarılara kulak verilmez. Peygamberler reddedilir. Reformcular susturulur. Sesler kısılır. Ve sonunda, uyarıyı kabul edecek kimse kalmadığında felaket kaçınılmaz hale gelir.

Kibrin Toplumsal Boyutu: Medeniyetlerin Kibri

Kibir, yalnızca bireysel bir hastalık değildir. Toplumlar da kibirlenebilir. Medeniyetler de kibirlenebilir. Ve tarih, kibirlenen medeniyetlerin akıbetini defalarca kayıt altına almıştır.

Kur'an bu gerçeği en çarpıcı biçimde Ad ve Semud kavimlerinin hikâyesinde anlatır. Ad kavmi, döneminin en güçlü toplumuydu. Büyük binalar inşa etmişlerdi. Güçlü bir orduları vardı. Kendi kendilerine şöyle diyorlardı:

"Bizden daha güçlü kim var?"

(Fussilet, 41:15)

Bu cümle, medeniyetin kibrine en iyi örnektir. 'Bizden daha güçlü kim var?' sorusu, aslında bir sorudan çok bir iddiadır. Ve bu iddia, Allah'ı denklemin dışında bırakır. Güç, kendinden kaynaklı gibi konumlandırılır. Bu konumlandırma, şirkin en ince biçimidir.

Hud (a.s.), onları uyarmıştır. Tövbeye, alçakgönüllülüğe, Allah'a dönüşe davet etmiştir. Fakat kibir, kulakları tıkamıştır. Uyarı ulaşmıştır; fakat mühürlenmiş kalpler almamıştır. Ve gelecek hesabı vermiştir.

Osmanlı'nın son dönemine bakıldığında da benzer bir örüntü görülür. Büyük bir medeniyet birikimi vardı. Tarihsel bir hafıza mevcuttu. Fakat zamanla bu birikim, bir öğrenme zemini olmaktan çıktı ve bir kibir dayanağına dönüştü. 'Biz Osmanlıyız, bize bir şey olmaz.' Bu his, gerekli reformların yapılmasını engelledi. Uyarılar görmezden gelindi. Ve çöküş, kaçınılmaz hale geldi.

Aynı örüntü modern dünya için de geçerlidir. Bugün Batı medeniyeti benzer bir kibri taşımaktadır. 'Biz moderniz, biz bilimseliz, biz medeniyiz.' Bu iddia, kendi içindeki çürümeyi görmeyi engellemektedir. Ahlaki çöküş, anlam krizi, aile kurumunun erozyonu; bunların hiçbiri ciddiye alınmamaktadır. Çünkü kibir, eleştiriye kapalıdır.

Bu bağlam, Cilt II'de çok daha derinlemesine işlenecektir. Fakat şimdilik şunu tespit etmek yeterlidir: Medeniyetlerin kibri, bireylerin kibriyle aynı dinamiği taşır. Ve aynı sona yürür.

Kibrin Zıddı: Tevazu Bir Zayıflık Değil

Kibrin karşısında tevazu durur. Fakat tevazuyu doğru anlamak gerekir. Tevazu, kendini değersiz görmek değildir. Kendini olduğundan küçük göstermek de değildir. Tevazu, gerçeği olduğu gibi görmektir.

Tevazunun en sade tanımı şudur: Hakkı nereden gelirse gelsin kabul etmek ve insanları küçük görmemek. Bu, kibrin tam tersidir. Kibirli insan hakkı reddeder ve insanları küçümser. Mütevazı insan ise hakkı kabul eder ve insana değer verir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), tevazuun en yüksek örneğini yaşatmıştır. Devlet başkanırken yerden birini kaldırır, fakire misafir olurdu. Fetihden galip dönerken başını eğer, yalnızca Allah'a hamd ederdi. Sahabeleriyle oturduğunda kim yabancı olsa onu tanıyamazdı; çünkü ayrıcalıklı bir konum talep etmezdi.

Bu tevazu, zayıflığın değil; gücün tezahürüdür. Çünkü kendi değerinden emin olan insan, başkasını küçümseyerek kendini yükseltmek zorunda kalmaz. Gerçek güç, ispat ihtiyacı duymaz.

Kur'an bu hakikati Rahman'ın kullarını anlatırken şöyle ifade eder:

***"Rahman'ın kulları, yeryüzünde alçakgönüllülükle yürürler;
cahiller onlara laf attığında 'selam' derler."***

(Furkan, 25:63)

'Alçakgönüllülükle yürümek' yalnızca fiziksel bir tavır değil; hayata bakış açısını anlatır. Bu insan, kendini ispat etmek zorunda değildir. Karşısındaki onu küçümse de sarsılmaz. Çünkü değerini Allah'tan almaktadır; başkasından değil.

İşte iki kanatlı mümin anlayışı, bu temele dayanır. İman, insana Allah'tan gelen bir değer bilinci verir. Akıl, bu değeri doğru yorumlar ve onu hayata taşır. Bu iki kanat birlikte çalıştığında, ne kibre yer kalır ne de körsüz bir teslimiyet tehlikesi.

Kibrin Tedavisi: Üç Kapı

Kibir, tedavisiz bir hastalık değildir. İslam geleneği bu hastalığa karşı üç temel kapı göstermiştir: Muhasebe, murakabe ve tevbe.

Muhasebe, hesap sormaktır; fakat başkasına değil, kendine. Gün biterken ya da dönem kapanırken kişi kendi içine döner ve sorar: 'Bugün hakkı gördüm mü? Birini küçümstedim mi? Doğruyu kabul etmekten kaçındım mı?' Bu sorular, kibrin tohumlarını fark ettirir. Fark edilen tohum, büyümeden sökülebilir.

Murakabe, sürekli bir farkındalık hâlidir. Kişi, kendi iç dünyasını izler. Düşüncelerini, niyetlerini, duygularını gözlemler. Kibrin hangi anlarda yükseldiğini, hangi tetikleyicilerle harekete geçtiğini fark eder. Bu farkındalık, insanı refleksif tepkilerden kurtarır. Kibirli düşünce otomatik olarak değil; seçimle gerçekleşmeye başlar.

Tevbe ise en derin kapıdır. Muhasebe ve murakabe kibri fark ettirir; tevbe ise onu temizler. Fakat tevbenin etkili olması için üç unsur gereklidir: Pişmanlık, dönüş ve tazmin. Yalnızca 'tövbe ettim' demek yetmez. O kibrin yarattığı zararı görmek, o kibirden vazgeçmek ve mümkünse tamir etmek gerekir.

İblis, bu üç kapıyı kapatmıştır. Muhasebe yapmamıştır; hatayı görmemiştir. Murakabe yapmamıştır; iç dünyasını izlememiştir. Ve en önemlisi, tevbe etmemiştir. Pişmanlık yerine suçlamayı seçmiştir: 'Beni azdırdığın için...' Bu cümle, kibrin son maskesidir: Sorumluluğu dışa atmak.

Âdem (a.s.) ise tam tersini yapmıştır:

"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, kesinlikle ziyan edenlerden oluruz."

(A'raf, 7:23)

Bu dua, tevazunun zirvesidir. Suçlama yoktur. Gerekçe yoktur. Yalnızca gerçeği görme ve Allah'a dönme vardır. İşte bu dua, Âdem'i yeniden insanın başlangıç noktasına taşımıştır.

İblis ile Nefs Arasındaki Köprü: Kibir Nasıl Aktarılır?

İblis düştü; fakat planı bitmedi. Çünkü kibri yalnızca kendi içinde taşıyor; onu insanlara aktarıyor. Peki bu aktarım nasıl gerçekleşiyor?

İblis, insana doğrudan 'kibir et' demiyor. Bu kadar kaba bir telkin, kolayca fark edilir. Bunun yerine çok daha ince bir yol izliyor: İnsanın nefsindeki doğal eğilimlerden yararlanıyor.

Her insanın içinde tanınma ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç, fitridir; yanlış değildir. Fakat İblis bu ihtiyacı besleyip büyütür. 'Seni kimse görmüyor' fısıldar. 'Sen bu kadar emek

verdin, neden takdir edilmiyorsun?' der. 'O kişi senden az çalışıyor ama daha çok vlyy' diye kişkirtir. Ve yavaş yavaş tanınma ihtiyaı, üstünlük iddiasına dönüşür.

Benzer biçimde her insanda adalet hissi vardır. Bu da fitridir. Fakat İblis bu hissi çarpıtır. 'Bu sana haksızlık' der. 'Sen bunu hak ediyordun' der. 'Onlar senden değersiz olduğu hâlde daha nde' der. Ve yavaş yavaş adalet hissi, kıskançlık ve kibir üretir.

Bu aktarım mekanizması anlaşıldığında, iç savaşın neden bu kadar önemli olduğu görülür. İblis, dışarıdan gelir; fakat içerideki kapıları kullanır. Nefs bu kapıları açık bıraktığı sürece, İblis içini kolayca yapar. Nefs arındıkça kapılar kapanır ve İblis'in etkisi zayıflar.

İşte bu yüzden tasavvuf geleneği, önce iç savaşa odaklanmıştır. Dış düşmanı yenmek için önce i düşmanı tanımak gerekir. Bu tanıma olmadan, dışarıdaki savaşlar bile kibri besleyebilir. Zaferin getirdiği gurur, savaşın kazandığından daha tehlikeli olabilir.

Kibrin Tarihteki Yansımaları

İblis'in kibri, tarihte defalarca farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Bu tezahürlerin bir kısmı bireysel, bir kısmı ise kolektif boyuttadır.

Firavun, belki de tarihsel kibrin en net örneğidir. Musa (a.s.) mucizelerle geldiğinde, sarayın ileri gelenleri bu mucizeleri gördü. Sihirbazlar dahi iman etti. Fakat Firavun reddetti. nkn kabul etmek, tahtını sorgulamak anlamına gelirdi. Kibir, hakikati tahtın gölgesinde bıraktı.

"Ve o, haksız yere, kibirlenerek mucizelerimizi inkâr etti.

Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu!"

(Neml, 27:14)

Burada dikkat çekici ifade 'haksız yere kibirlenerek inkâr etti' ifadesidir. Firavun, mucizelerin gerçek olduğunu biliyordu. İçten inkâr değildi bu. Bilinçli bir reddiyeydi. Kibir, bilgiyi bile devre dışı bırakmıştır.

Tarihte buna benzer örnekler çoktur. İslam'ın ilk döneminde Mekke'nin ileri gelenleri, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) doğruluğunu biliyordu. 'el-Emîn' lakabını kendileri

vermişlerdi. Fakat kabul etmek, sosyal konumlarını tehlikeye atacaktı. Kibir, bilginin önüne geçti.

Benzer bir örüntü, İslam medeniyetinin gerileme döneminde de görülür. Batıdan gelen bilimsel ve teknik gelişmeler fark edildiğinde, kimi çevreler bunları 'kâfirlerin ilmi' diyerek reddetti. Bu ret, cehaletten değil; kibirden kaynaklanıyordu. 'Biz zaten doğruya sahibiz, onlardan öğrenecek bir şeyimiz yok.' Bu his, gerekli dönüşümü engelledi. Ve sonuç, tarihin sayfalarına ibret olarak yazıldı.

Kısım Kapanışı: Kibrin Sonu Nereye Çıkar?

Bu kısım boyunca kibri; kaynağından, biçimlerine, toplumsal boyutlarına ve tedavi yollarına kadar ele aldık. Şimdi son soruyu sormak gerekiyor: Kibrin sonu nereye çıkar?

İblis, yüzyıllar önce verdiği cevabı bugün de geçerliliğini korumaktadır. Kibrin sonu, sürgündür. Anlamdan, hakikatten, Allah'tan uzaklaşmak. Dışarıdan güçlü görünmek; fakat içten boşalmak. Yüksek konuşmak; fakat yerin altına batmak.

Bu sonuç, bireyler için de geçerlidir, toplumlar için de. Kibirli bireyler zamanla yalnızlaşır. Çünkü kibir, ilişkiyi zehirler. Kibirli toplumlar zamanla çöker. Çünkü kibir, öğrenmeyi engeller.

Ve nihayetinde, kibrin en derin sonucu şudur: İnsan, kim olduğunu unuttur. Çünkü kibir, insanı Allah'tan koparır. Allah'tan kopan insan ise kendi özünden de kopar. Kim olduğunu, neden var olduğunu, nereye gittiğini bilemez hâle gelir. Bu unutuş, tek kanatlılığın en derin biçimidir.

Bir sonraki kısımda, bu kibrin bilgi ile ilişkisini ele alacağız. Çünkü bilgi ile hikmet arasındaki uçurum, tarihsel kibrin en önemli meyvelerinden biridir. Ve bu uçurum, insanlık tarihini derinden şekillendirmiştir.

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Bakara 2:34; A'raf 7:12-23; Hucurât 49:13; Mü'min 40:35; Furkan 25:63; Neml 27:14; Fussilet 41:15; İsrâ 17:37

Müslim — Sahîh-i Müslim, Kitabü'l-İman, Hadis 147 (Kibrin tanımı)

İmam Gazâlî — İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Cilt III (Kibir ve ucub bölümleri)

İmam Gazâlî — Minhâcü'l-Âbidîn (Nefsin engelleri)

Fahreddin er-Râzî — Mefâtîhu'l-Ğayb (Bakara 34. ayet tefsiri)

İbn Kesir — Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm (A'raf 12. ayet ve çevresi)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (Mü'min suresi açıklaması)

Bediüzzaman Said Nursî — Lem'alar (Kibir ve tevazu üzerine)

İbn Kayyim el-Cevziyye — Medâricü's-Sâlikîn (Muhasebe ve murakabe bölümleri)

Seyyid Kutb — Fî Zılâli'l-Kur'ân (Firavun kıssası tefsiri)

İbn Haldun — Mukaddime (Medeniyetlerin yükseliş ve çöküş döngüleri)

BÖLÜM II

Aklın Sürgünü

Kısım III — İlk Mantık Hatası

"Hiç akletmez misiniz?"

(Bakara, 2:44)

Aklın İki Yüzü

Kur'an-ı Kerim'de akıl, hiçbir zaman düşman ilan edilmez. Aksine, akletmemek kınanır. 'Hiç düşünmüyor musunuz?', 'Hiç akletmez misiniz?', 'Görmüyor musunuz?' — bu sorular, Kur'an'ın en sık yinelediği uyarılardandır. Yüzlerce ayette gözlem, tefekkür ve muhakeme teşvik edilir.

Peki Kur'an akli bu kadar yüceltirken, neden tarih boyunca 'akıl tehlikelidir' anlayışı İslam dünyasında yer yer kök salmıştır? Neden 'çok soru sorma, inanmak yeter' gibi bir zihniyet zaman zaman ön plana çıkmıştır?

Bu sorunun cevabı, aklın iki farklı kullanımında yatar. Akıl, hakikati aramak için kullanılabilir. Ya da akıl, mevcut olanı meşrulaştırmak için kullanılabilir. Birinci kullanım, insanı yükseltir. İkinci kullanım, insanı içinde bulunduğu yanlışta hapseder.

İşte İblis'in yaptığı tam olarak ikincisidir. O, aklını kullanmamış değildir. Aksine, çok net bir muhakeme yürütmüştür. Fakat bu muhakeme, hakikati aramak için değil; kendi kararını meşrulaştırmak için kurulmuştur. Bu, aklın tarihte bilinen en eski ve en tehlikeli yanlış kullanımıdır.

Bu kısım, o yanlış kullanımın yapısını, mekanizmasını ve tarih boyunca nasıl tekrar ettiğini ele alır. Çünkü İblis'in mantık hatası, onunla birlikte tarihe gömülmemiştir. Her çağda yeni bir kılıkla yeniden sahnelenmektedir.

Mantık Hatası Nedir? Temel Kavramlar

Mantık hatası, görünürde doğru olan fakat özünde yanıltıcı bir akıl yürütmedir. Dışarıdan bakıldığında tutarlı görünür; adımlar birbirini takip eder, sonuç öncüllerden çıkar. Fakat temel bir öncül yanlışsa ya da bir adımda gizli bir atlama yapılmışsa, sonuç ne kadar mantıklı görünürse görünsün; yanlıştır.

Felsefe tarihinde mantık hataları kapsamlı biçimde sınıflandırılmıştır. Aristoteles'ten İbn Rüşd'e, Gazali'den İbn Teymiyye'ye kadar pek çok düşünür bu konuyu işlemiştir. Fakat en temel mantık hatalarını anlamak için karmaşık felsefi bir altyapıya ihtiyaç yoktur. Çünkü bu hatalar, gündelik düşüncede de sürekli karşımıza çıkar.

En yaygın mantık hatalarından biri, 'yanlış öncül'dür. Yanlış bir kabulden yola çıkarak doğru bir sonuca ulaşmak mümkün değildir; ulaşıldığı düşünülse bile bu tesadüftür. İkincisi, 'yanıltıcı analogi'dir: İki şey arasında yüzeysel bir benzerlik kurarak özsel bir eşitlik iddiasında bulunmak. Üçüncüsü ise 'seçici kanıt'tır: Kendi tezini destekleyen kanıtları görüp, çürüten kanıtları görmezden gelmek.

İblis'in akıl yürütmesi bu üç hatayı da barındırmaktadır. Ve bu üç hatanın bir arada bulunması, sonucu kaçınılmaz kılmıştır: Hakikatten uzaklaşmak.

İblis'in Akıl Yürütmesinin Anatomisi

İblis'in secdeyi reddettiğinde kullandığı argümanı bir kez daha dikkatle inceleyelim:

"Ben ondan daha hayırlıyım.

Beni ateşten, onu çamurdan yarattın."

(A'raf, 7:12)

Bu argümanı mantıksal yapısıyla şöyle kurabiliriz: Birinci öncül: Ateş, çamurdan üstündür. İkinci öncül: Ben ateşten, Âdem çamurdan yaratıldım. Sonuç: Öyleyse ben Âdem'den üstünüm.

Adım adım ilerleyelim. Birinci öncül: 'Ateş çamurdan üstündür.' Bu doğru mudur? Hangi kritere göre? Ateş yakıcıdır; fakat çamur büyütür. Ateş hızlıdır; fakat çamur sabittir. Ateş dönüştürür; fakat çamur inşa eder. Hangi özellik 'üstünlük' sayılacak? İblis bu soruyu sormamıştır. Kendine göre bir kriter seçmiş ve onu evrensel gibi sunmuştur. Bu, ilk hatadır: Öznel bir kriteri nesnel gerçekmiş gibi kabul etmek.

İkinci öncül görünürde doğrudur. İblis'in ateşten, Âdem'in çamurdan yaratıldığı Kur'an'da ifade edilmektedir. Fakat burada gizli bir atlama vardır: Yaratılış maddesi, varlığın değerini belirler mi? Bu atlama, hiçbir zaman sorgulanmamıştır. Ve bu sorgulanmamış atlama, sonucun temel taşıdır.

Sonuç ise bu iki yanlış öncülden zorunlu olarak çıkmaktadır: 'Ben üstünüm, öyleyse secde etmem.' Fakat sonucun tutarlılığı, öncüllerin doğruluğuna bağlıdır. Öncüller çürütüldüğünde, sonuç da çöker.

İşte İblis'in mantık hatasının özü budur: Yanlış bir kriterden yanlış bir hiyerarşi çıkarmak, bu hiyerarşiden yanlış bir hak iddiası üretmek ve bu hak iddiasıyla ilahi emri reddetmek. Her adım bir öncekine bağlıdır. Fakat temel yanlıştır.

Gizli Öncül: 'Ben Bilirim'

İblis'in akıl yürütmesinde söylenmemiş fakat her şeyin üzerine kurulduğu bir gizli öncül daha vardır: 'Ben, neyin üstün neyin alt olduğunu bilirim.' Bu öncül, hiçbir zaman dile getirilmemiştir. Fakat argümanın işlemesi için zorunludur.

Bu gizli öncül şunu ima eder: İblis'in değer ölçütü, Allah'ın emrinden bağımsız olarak geçerlidir. Yani Allah 'secde et' demiş olsa da, kendi değerlendirmesi bu emrin üzerindedir. Bu, son derece ince ama son derece derin bir isyandır.

Açık isyan, görünür ve fark edilir. Fakat gizli öncüllerle işleyen isyan, çoğu zaman kendisini isyan olarak görmez. Aksine, 'mantıklı bir değerlendirme' olarak sunar kendini. 'Ben yanlış yapamam, çünkü düşündüm ve bu doğru.' Bu his, kibrin zirvesiyle buluşan aklın tehlikeli bölgesidir.

İslam geleneğinde bu durumu ifade etmek için 'rey ile hareket etmek' kavramı kullanılmıştır. Buradaki 'rey', salt kişisel görüş anlamına gelir. Nassın, vahyin ve peygamberin rehberliğinin dışında, yalnızca kendi aklına güvenerek hüküm vermek. Bu yaklaşım, bazı dönemlerde meşru görülmüş; fakat İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından ciddi bir risk olarak tanımlanmıştır.

Risk şudur: İnsan aklı, sınırlıdır. Bilgisi eksiktir. Bakış açısı, kendi konumundan şekillenir. Bu sınırların farkında olmadan yalnızca kendi aklına güvenmek; görünmeyeni görmek iddiasıdır. Ve bu iddia, kaçınılmaz olarak hatalara kapı açar.

Araçsal Akıl: Sonuca Hizmet Eden Muhakeme

Modern felsefede 'araçsal akıl' kavramı, Max Horkheimer ve Frankfurt Okulu tarafından kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Araçsal akıl; değerleri, amaçları ve doğruyu sorgulamak yerine; belirlenen hedefe ulaşmak için en etkili yolu bulan bir akıl biçimidir. Yani akıl, 'ne doğru?' diye sormaz; 'hedefe nasıl ulaşırım?' diye sorar.

Bu kavramı İslam düşüncesinin terminolojisine taşıdığımızda, aynı problemi farklı bir dille görürüz. Heva; nefsin arzuları, eğilimleri ve çıkarları demektir. Heva, bir amaç belirler. Sonra akıl bu amacı gerçekleştirmek için devreye girer. Bu durumda akıl, hevânın hizmetine girmiştir.

Kur'an bu ilişkiyi açıkça uyarır:

***"Hevâsını ilah edineni gördün mü?
Allah onu bile bile saptırmış, kulağını ve kalbini mühürlemiş,
gözünün üstüne de perde çekmiştir."***

(Câsiye, 45:23)

'Hevâsını ilah edinmek' son derece güçlü bir ifadedir. Bu, açıkça putperestlik yapmak değildir. Bu, kendi arzularını ve eğilimlerini hayatın merkezi yapmaktır. Allah'ın emrini değil; kendi istediğini belirleyici saymaktır. Ve bu hâl, en sinsi şirk biçimlerinden biridir.

İblis'in yaptığı tam olarak budur. Allah'ın emri geldiğinde, kendi değerlendirmesini o emrin önüne koymuştur. Hevasını, yani 'ben üstünüm' hissini ilah edinmiştir. Akıl ise bu hissini gerekçesini üretmiştir. Mantık, özgürce hakikat ararken değil; önceden belirlenmiş bir sonucu savunurken çalışmıştır.

Bu mekanizma, tarihte defalarca tekrar etmiştir. İnsanlar kendi çıkarlarına, korkularına ya da arzularına hizmet eden bir sonuca ulaşmak istediklerinde; akıl bu sonucu destekleyen argümanları bulur. Bu sürece psikoloji literatüründe 'motivated reasoning' yani güdümlü muhakeme denir. Sonuç önceden belirlenmiştir; akıl ise onu meşrulaştırmak için çalışır.

Kıyasın Sınırları: Analoji Ne Zaman Yanıltır?

İblis, kıyas yani analoji kurmuştur. Ateş ile çamurun özelliklerini karşılaştırmış ve bu karşılaştırmadan bir değer hiyerarşisi üretmiştir. Kıyas, İslam fıkında da geniş biçimde kullanılan bir yöntemdir. Fakat kıyasın geçerli olabilmesi için bazı şartlar gereklidir.

Birinci şart: Karşılaştırılan iki şeyin ortak bir özelliği olmalıdır ve bu ortak özellik, hükmün dayanağı olan özellik olmalıdır. İblis'in kıyasında ise karşılaştırma, hükümle ilgisiz bir özellik üzerine kurulmuştur. Ateşin yakıcılığı ya da hafifliği, değer ve sorumluluk taşıma kapasitesiyle ilgisizdir.

İkinci şart: Kıyas, belirlenen hükmün kapsamını aşmamalıdır. İblis ise ateşin fiziksel özelliğinden ahlaki bir üstünlük çıkarmıştır. Bu, kıyasın kapsamını aşan devasa bir atlamadır.

Üçüncü şart: Kıyas, nassın hükmüne aykırı olmamalıdır. İblis ise kıyasını, açık bir ilahi emri reddetmek için kullanmıştır. Bu, kıyasın en temel sınırını ihlal etmektedir.

Bu üç ihlal bir arada değerlendirildiğinde, İblis'in kıyasının hiçbir geçerliliği kalmaz. Fakat görünürde mantıklı olması, onu son derece tehlikeli kılmaktadır. Çünkü yanlış bir akıl yürütme, doğru görünüyorsa; fark edilmesi çok daha güçtür.

Tarihte pek çok felakete yol açan fikirler, bu biçimde işlemiştir. Açık bir kötülük olarak sunulsaydı reddedilirdi. Fakat mantıklı görünen bir kılıkla geldiği için kabul görmüştür. Irk üstünlüğü teorileri, sömürgeciliğin meşrulaştırılması, zayıfların ezilmesi için üretilen ideolojiler — bunların hepsi, yanlış kıyasların ürünleridir. Ve hepsinde İblis'in mantık hatasının gölgesi görülür.

Bilgi ile Hikmet Arasındaki Uçurum

İblis'in mantık hatasını derinlemesine anlamak, bilgi ile hikmet arasındaki temel ayrımı anlamayı gerektirir. Bu ayrım, İslam geleneğinde merkezi bir öneme sahiptir ve Bölüm I'de çerçevesi çizilmişti. Şimdi bu ayrımı mantık hatası bağlamında somutlaştıralım.

Bilgi, gerçeklikleri kavramaktır. Ateşin özellikleri bilinebilir. Çamurun özellikleri bilinebilir. Bu iki madde arasındaki farklar tespit edilebilir. Bunlar bilgi alanına girer. İblis, bu bilgiye sahipti.

Hikmet ise bu bilgileri doğru bir değer çerçevesine yerleştirmektir. 'Bu bilgi ne anlama gelir? Hangi bağlamda geçerlidir? Neyi belirler, neyi belirlemez? Hangi sonuçların çıkarılması meşrudur, hangisi değildir?' Bu sorular, hikmet alanına girer. İblis, bu hikmetten yoksundu.

Bu yoksunluk, bir bilgisizlik değildi. Çünkü İblis çok şey biliyordu. Bu yoksunluk, bir kör noktaydı. Bilgisini doğru bir değer çerçevesine yerleştiremiyordu. Çünkü değer çerçevesi, Allah'ın emrinden bağımsız olamazdı. Allah'ın emrini reddettiğinde ise hikmetin temeli de çökmüştü.

İşte bu nedenle Kur'an, hikmeti bilgidен farklı ve daha değerli bir şey olarak tanımlar:

"Allah hikmeti dilediğine verir.

Hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiş demektir.

Bunu ancak akıl sahipleri anlar."

(Bakara, 2:269)

'Çok hayır verilmiş demektir' ifadesi dikkat çekicidir. Hikmet, bilginin bir uzantısı değil; ayrı bir lütuftur. Ve bu lütuf, Allah'a olan bağlılık olmadan elde edilemez. Çünkü hikmet; değerlerin, önceliklerin ve bağlamların doğru okunmasını gerektirir. Bu okuma ise Allah'ın rehberliği olmadan mümkün değildir.

Tarihte bilgisi yüksek fakat hikmetten yoksun pek çok örnek görülmüştür. Büyük stratejistler, zeki komutanlar, kurnaz yöneticiler — bunların bir kısmı son derece keskin bir akla sahipti. Fakat değer çerçeveleri bozdu. Bildiklerini yanlış amaçlara koştu. Ve sonuçları, bilgilerinin büyüklüğüyle orantısız biçimde yıkıcı oldu.

Soruyu Sormamak: En Büyük Mantık Hatası

İblis'in mantık hatasında dikkat çeken bir başka boyut daha vardır: Sorulmayan sorular. İblis, kendi argümanını kurdu. Fakat şu soruları hiç sormadı: 'Allah neden bu emri verdi? Bu emrin arkasında bir hikmet var mı? Ben göremediğim bir şey var mı?'

Bu soruların sorulmaması, kibrin en doğrudan tezahürüdür. Kibir, 'Ben zaten biliyorum' der. Bu his, soruya kapıyı kapatır. Soru sorulmayan yerde ise yeni bilgi giremez, bakış açısı genişleyemez, hata fark edilemez.

Kur'an bu noktayı farklı bir bağlamda çarpıcı biçimde anlatır. Hz. Musa (a.s.) ile Hızır (a.s.) kıssasında, Hızır'ın yaptığı her şey görünürde yanlıştır. Gemi delinmiştir, çocuk öldürülmüştür, duvar karşılıksız örülmüştür. Musa (a.s.) her seferinde itiraz eder. Çünkü gördüğü tablo, bildiği değerlerle çelişmektedir.

Fakat sonunda Hızır, her eylemin arkasındaki hikmeti açıklar. Ve her birinin, görünenin çok ötesinde bir anlam taşıdığı ortaya çıkar. Bu kıssanın verdiği ders açıktır: Görünen, her zaman gerçeği tam olarak yansıtmaz. Sorgulamak meşrudur; fakat görünenden hareketle kesin hüküm vermek tehlikelidir.

İblis ise görünenden kesin hüküm vermiştir. Ateşin ve çamurun görünür özelliklerinden hareketle mutlak bir üstünlük iddiasına ulaşmıştır. Göremediği şeyi sormamıştır. Anlamadığı hikmeti aramaya çalışmamıştır. Ve bu, onun en temel mantık hatasıdır: Bildiklerini bildiklerinin ötesi varmış gibi kullanmak.

Mantık Hatasının Nesillere Aktarımı

İblis'in mantık hatası, onunla sınırlı kalmamıştır. Bu hata, insanlık tarihine miras olarak aktarılmıştır. Çünkü İblis, insanları saptırmayı görev edinmiştir. Ve en etkili silahı, onlara kendi mantık hatasını öğretmektir.

Bu aktarım, açık bir telkin yoluyla gerçekleşmez. Çünkü 'yanlış muhakeme et' demek, fark edilir ve reddedilir. Bunun yerine bu aktarım, şu kanallardan işler:

Birincisi, eğitim. Eğer bir toplumda soru sormak teşvik edilmiyorsa; bilgi aktarımı sorgulanmadan yapılıyorsa; öğrenciler öğrendiklerini değil, öğretilenleri doğru kabul etmeye alışılıyorsa — o toplumda araçsal akıl egemen hale gelir. Bireyler, bildiklerini meşrulaştırma aracı olarak kullanmayı öğrenir. Hakikat arayışı değil, teyit arayışı hâkim olur.

İkincisi, kültür. Bir kültürde 'biz her zaman böyle yaptık' cümlesinin eleştiriyi bitirmesi bekleniyorsa; gelenekler sorgulanamaz kutsal alanlar olarak sunuluyorsa — o kültürde İblis'in mantık hatası kurumsallaşmıştır. Köken, gerçeğin yerine geçmiştir.

Üçüncüsü, siyaset. Bir iktidar, kendi devamı için üretilen argümanları hakikat olarak sunuyorsa; eleştiri, ihanet olarak tanımlanıyorsa; farklı düşünce, tehdit olarak görülüyorsa — o siyasi yapı, araçsal aklı kendi hizmetine koşmuştur. Ve bu yapının içinde yaşayan insanlar, zamanla gerçeği aramak yerine iktidarın doğrusunu aramaya koşullanır.

Bu üç kanal bir arada çalıştığında, bir toplumun tamamı farkında olmadan İblis'in mantık hatasını tekrar eder. Ve bu tekrar, o toplumun hem bireysel hem de kolektif kaderine yansır.

İslam Düşüncesinde Akıl Tartışmaları

İslam tarihinde akıl meselesi, yüzyıllar boyunca derin tartışmalara konu olmuştur. Mu'tezile, Eş'ari ve Maturidi ekolleri aklın dini hükümlerdeki yerine dair köklü farklılıklar taşımaktaydı. Bu tartışmayı burada bir taraf tutarak değerlendirmek bu eserin amacı değildir. Fakat bu tartışmanın özünü anlamak, mantık hatası meselesine önemli bir ışık tutar.

Mu'tezile, aklın bağımsız olarak iyi ve kötüyü belirleyebileceğini savunmuştur. Bu yaklaşımın güçlü yanı, akla önem vermesidir. Fakat zayıf yanı da açıktır: Sınırlı bir akıl, sınırsız bir hakemlik makamına oturtmak; İblis'in gizli öncülüyle yakın bir akrabalık taşır.

Eş'ari ekolü ise aklın vahiy olmadan iyi ve kötüyü belirleyemeyeceğini savunmuştur. Bu yaklaşımın güçlü yanı, vahyin otoritesini korumaktır. Fakat tarihsel süreçte bu yaklaşımın bazı yorumları, akli gereğinden fazla geri plana itmiş; sorgulamayı değil, teslimiyeti ön plana çıkarmıştır.

Maturidi ekolü ise bu iki yaklaşım arasında denge kurmaya çalışmıştır. Akıl, değerli bir araçtır; fakat rehber ihtiyacı duyar. Vahiy, bu rehberi sağlar. Akıl, vahyin içeriğini anlamak, yorumlamak ve hayata uygulamak için zorunludur.

Bu tartışmanın özünde yatan soru şudur: Akıl, bağımsız bir otorite midir yoksa bir araç mıdır? Bu sorunun cevabı, toplumun düşünce iklimini derinden şekillendirir. Akli tam bağımsız ilan eden, nihayetinde İblis'in yoluna yaklaşır. Akli tamamen susturan ise Bölüm I'de ele alınan kurumsal donmaya gider.

İki kanat metaforunun gösterdiği denge burada da geçerlidir: Akıl ve iman, birbirini dengeleyecek. Ne akıl imansız uçacak, ne iman akılsız yürüyecek.

Mantık Hatası ve Modern Çağ

İblis'in mantık hatasının modern çağdaki tezahürlerini görmek, bu kısım açısından son derece önemlidir. Zira bu hata, çağımızda son derece sofistike biçimler almıştır.

Birinci tezahür: Bilimcilik. Bilim, doğayı anlamak için son derece değerli bir yöntemdir. Fakat bilimcilik, bilimi tek geçerli hakikat kaynağı olarak sunar. 'Ölçülemeyen şey yoktur' ya da 'anlam, laboratuvarında kanıtlanamaz; dolayısıyla öznel'dir' gibi iddialar, aslında birer mantık hatasıdır. Çünkü bu iddialar, bilimin kendi yöntemiyle sınanamaz. Yani bilimciliğin temeli, kendi kriterleriyle bile tutarlı değildir.

İkinci tezahür: İdeolojik muhakeme. Bir insan ya da toplum, belirli bir ideolojiyi önceden benimsemişse; karşılaştığı her olayı o ideolojinin doğruladığı şekilde okur. Destekleyen kanıtları görür, çürüten kanıtları görmezden gelir. Bu, seçici kanıt hatasının ideolojik biçimidir. Ve bu hata, 20. yüzyılda büyük acılara yol açmıştır.

Üçüncü tezahür: Kimlik siyaseti. 'Biz' ve 'onlar' ayrımı üzerine kurulan her siyasi çerçeve, potansiyel olarak İblis'in karşılaştırma hatasını taşır. 'Biz daha değerliyiz çünkü bizim kimliğimiz daha kadim, daha saf, daha seçilmiş.' Bu his, tarih boyunca meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılmıştır. Ve bu his, her zaman aklın yardımıyla kurulmuştur.

Bu modern tezahürler, Cilt II'de çok daha derinlemesine ele alınacaktır. Özellikle algı yönetimi, medya ve siyonist ideolojinin yapısı bu bağlamda incelenecektir. Fakat şimdilik şunu tespit etmek yeterlidir: İblis'in mantık hatası, modern çağda yalnızca daha karmaşık bir kılık giymiştir. Özü aynıdır.

Doğru Aklın Özellikleri: Nasıl Düşünmeliyiz?

Bu kısım boyunca yanlış aklı ele aldık. Peki doğru akıl nasıl işler? İki kanatlı mümin anlayışındaki akıl, hangi özelliklere sahip olmalıdır?

Birincisi, soru sorar. Karşılaştığı her iddiayı, her geleneği, her kabulü sorgulamaktan çekinmez. 'Bu doğru mu? Dayanağı nedir? Alternatifi düşünüldü mü?' Bu sorular, aklın sağlığının göstergesidir.

İkincisi, öncüllerini inceler. Bir argümanı değerlendirirken yalnızca adımların mantıksal tutarlılığına değil; temel öncüllerin doğruluğuna bakar. Çünkü yanlış bir öncülden tutarlı bir argümanla yanlış bir sonuca ulaşılabilir.

Üçüncüsü, sınırlarını bilir. Kendi bilgisinin, bakış açısının ve kapasitesinin sınırlı olduğunu kabul eder. Bu kabul, onu hem öğrenmeye açık tutar hem de aşırı özgüvenden kaynaklanan hatalara karşı korur.

Dördüncüsü, vahye saygı duyar. İlahi rehberliğin, kendi aklının göremediği bir boyutu olduğunu bilir. Bu bilgi, vahyi kör bir teslimiyet olarak değil; sınırlı aklının ihtiyaç duyduğu bir pusula olarak değerlendirmesini sağlar.

Beşincisi, hikmeti arar. Bilgi toplamakla yetinmez; bu bilgiyi doğru bir değer çerçevesine yerleştirmeye çalışır. 'Bu bilgi ne anlama geliyor? Hangi sonuçları meşrudur?' sorularını sormaya devam eder.

Bu beş özellik, iki kanatlı müminin aklını tanımlar. Ve bu akıl, İblis'in mantık hatasına düşmez. Çünkü ne hakkı reddetmek ne de insanları küçümsemek, bu beş özellikle bağdaşmaz.

Kısım Kapanışı: Akıl, Düşman Değil; Emanet

Bu kısım boyunca ele aldığımız mesele, şu temel gerçeğe özetlenebilir: Akıl, ne kurtarıcıdır ne de düşman. Akıl, bir emanettir.

Emanet, doğru kullanıldığında büyük bir lütuftur. Yanlış kullanıldığında ise hem taşıyana hem çevresine zarar verir. İblis, bu emaneti yanlış kullanmıştır. Hakikat aramak için değil; kibri savunmak için kullanmıştır. Ve bu yanlış kullanım, tarihin en büyük düşüşüne zemin hazırlamıştır.

İnsan da aynı emaneti taşımaktadır. Her gün sayısız mantıksal seçim yapar. 'Bu doğru mu?' sorusu ile 'Bu benim istediğim mi?' sorusu arasında, bazen farkında bile olmadan

tercih yapar. Ve bu tercihler birikerek kimliği, karakteri ve nihayetinde kaderi şekillendirir.

Tek kanatlı toplumlar, bu tercihlerde sistematik olarak yanlış tarafa düşmüşlerdir. Akıllarını hakikat için değil; mevcut olanı korumak için kullanmışlardır. Sorgulamayı değil; meşrulaştırmayı seçmişlerdir. Ve bu seçim, medeniyetlerinin donmasına, gerilemesine ve nihayetinde çöküşüne zemin hazırlamıştır.

Bir sonraki kısımda bu çöküşün belki de en önemli boyutunu ele alacağız: Bilgi ile hikmet arasındaki ayrımı ve bu ayrımın İslam medeniyetinin tarihsel serüvenindeki derin izlerini. Çünkü mantık hatası yalnızca bireysel bir zihin meselesi değildir. Kurumsal bir yapıya, eğitim sistemine ve kültürel bir zihniyete dönüştüğünde, medeniyetlerin kaderini biçimlendirir.

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Bakara 2:44, 2:269; A'raf 7:12; Câsiye 45:23; Kehf 18:60-82; Hicr 15:32-33

Aristoteles — Organon (Analitikler; kıyas ve öncül teorisi)

İbn Rüşd — Faslu'l-Makâl (Akıl ve vahiy ilişkisi)

İmam Gazâlî — Tehâfütü'l-Felâsife (Felsefî akıl yürütmenin sınırları)

İmam Gazâlî — el-Mustasfa (Fıkıh usulünde kıyas teorisi)

İbn Teymiyye — Der'u Teâruzi'l-Akl ve'n-Nakl (Akıl-nakil ilişkisi)

Fahreddin er-Râzî — Mefâtihu'l-Ğayb (Câsiye 23. ayet tefsiri)

Maturidi — Kitâbu't-Tevhîd (Aklın yeri ve sınırları)

Max Horkheimer — Eclipse of Reason (Araçsal akıl kavramı)

Elmahlı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (Bakara 269 tefsiri)

Bediüzzaman Said Nursî — İşâratü'l-İ'câz (Bakara suresi akıl ayetleri)

İbn Haldun — Mukaddime (Toplumsal akıl ve düşüncenin kurumsal boyutu)

BÖLÜM II

Aklın Sürgünü

Kısım IV – Bilgi ile Hikmet Ayrımı

"Ona hikmeti ve kitabın ilmini öğrettik."

(Âl-i İmrân, 3:48)

İki Farklı Hazine

Bir insan düşünün. Onlarca yıl okumuş, binlerce kitap okumuş, tarihi ve bilimi biliyor. Konuştuğunda kelimeler birbirini takip ediyor, argümanları tutarlı görünüyor. Fakat hayatında bir türlü doğru kararı veremiyor. İlişkileri yıkılıyor, çevresiyle çatışıyor, içi hep eksik hissediyor. Bilgisi var; fakat bir türlü yön bulamıyor.

Bir başka insan düşünün. Belki çok kitap okumamış, belki akademik bir unvanı yok. Fakat konuştuğunda içinizi rahatlatıyor. Sorunuza baktığında gördüğünüzü değil, göremediğinizi görüyor. Kararları sizi şaşırtıyor ama zamanla hep doğru çıkıyor. Yanındayken kendinizi daha iyi hissediyorsunuz.

Bu iki insan arasındaki fark, bilginin miktarıyla açıklanamaz. Birincisi daha fazla bilgiye sahipken daha az yönlendirilmiş hissediyor. İkincisi daha az bilgiye sahipken daha isabetli kararlar alıyor. Aralarındaki fark, hikmettir.

Bilgi ve hikmet; çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan iki kavramdır. Oysa aralarında derin bir uçurum vardır. Bu uçurumu anlamadan ne bireyin ne de medeniyetin tarihsel seyrini doğru okumak mümkündür. Çünkü İslam medeniyetinin yükselişi, bu iki hazineyi birlikte taşıdığına gerçekleşmiştir. Gerilemesi ise bilgiyi korurken hikmeti yitirdiğinde başlamıştır.

Bilginin Tanımı: Ne Biliyoruz?

Bilgi, gerçekliklerin zihinde temsil edilmesidir. Bir şeyin ne olduğunu, nasıl işlediğini, nerede bulunduğunu, hangi özellikler taşıdığını bilmek; hepsi bilgi alanına girer. Bilgi, gözlem, deney, okuma ve aktarım yoluyla edinilir. Birikebilir, aktarılabılır, sınanabilir.

İslam'ın ilk emrinin 'Oku' olması tesadüf değildir. Bilgi, İslam'ın temel değerlerinden biridir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) 'İlim öğrenmek, her Müslümana farzdur' buyurmuştur. Bu hadis, bilgiye verilen önemin açık bir ifadesidir.

Kur'an da bilgiye büyük değer atfeder. Evrenin gözlemlenmesini, hayvanlar üzerinde düşünmeyi, tarihin incelenmesini defalarca teşvik eder. Bunların hepsi bilgi edinme süreçleridir. Bilgi, imanın düşmanı değil; onun tamamlayıcısıdır.

Fakat bilginin bir sınırı vardır. O sınır şudur: Bilgi, 'ne' sorusuna cevap verir. Fakat 'neden', 'ne için' ve 'nasıl kullanılmalı' sorularına tek başına cevap veremez. Bu sorular, bilginin ötesine geçer. Ve bu sorulara cevap veren şey, hikmettir.

Hikmetin Tanımı: Bilginin Ötesi

Hikmet kelimesi, Arapçada 'hükmetmek' köküyle ilişkilidir. Bir şeye hükmetmek; onu yerli yerine koymak, ona uygun bir karar vermek, doğru bir değerlendirme yapmak demektir. Bu kökten yola çıkıldığında hikmet, şu anlama gelir: Bilgiyi doğru bağlamına, doğru amacına ve doğru ölçüsüne yerleştirme kapasitesi.

Hikmet, bilgiden farklı biçimde edinilir. Bilgi, dışarıdan gelir; okunur, dinlenir, gözlemlenir. Hikmet ise içeriden büyür. Tecrübeyle, tefekkürle, hatalarla yüzleşmeyle, nefsi tanımakla ve Allah'a yakınlıkla olgunlaşır.

İslam geleneğinde hikmetin birkaç temel boyutu tanımlanmıştır. Birincisi, isabetli karar verme kapasitesidir. Hangi durumda ne yapılması gerektiğini bilmek. İkincisi, öncelikleri doğru sıralama yetisidir. Neyin daha önemli olduğunu görebilmek. Üçüncüsü, sonuçları öngörebilmektir. Bir eylemin uzun vadeli etkilerini hesaba katabilmek. Dördüncüsü ise en derin boyutudur: Gerçeği, yalnızca dışarıdan değil; içeriden de görebilmek.

Bu dört boyut bir arada değerlendirildiğinde hikmet, salt zihinsel bir yetenek olmaktan çıkar. Ruhsal bir olgunlukla, ahlaki bir dürüstlük ve ilahi bir bağlılıkla iç içe geçer.

Bu yüzden Kur'an, hikmeti yalnızca zeki insanlara değil; Allah'ın dilediği kullara bir lütuf olarak tanımlar.

Kur'an'da Hikmet: Lütfun Kaynağı

Kur'an'da hikmet kavramı, son derece yüksek bir konuma yerleştirilmiştir. Yalnızca bilgiyle değil; peygamberlik göreviyle yan yana zikredilir:

***"Nitekim içinizden size ayetlerimizi okuyan,
sizi arındıran, size kitabı ve hikmeti öğreten,
bilmediklerinizi öğreten bir peygamber gönderdik."***

(Bakara, 2:151)

Bu ayette dikkat çekici bir sıralama vardır: Önce ayetlerin okunması, ardından arınma, sonra kitap ve hikmet. Bu sıralama tesadüf değildir. Bilgi aktarımından önce arınma gelir. Çünkü arınmamış bir kalpte bilgi, doğru yerleşemez. Bilgi yerine oturmadan hikmet de açılmaz.

Bir başka ayette Lokman (a.s.) örneği verilir. Lokman, bir peygamber olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte, Kur'an onu hikmet sahibi olarak sunar:

***"Andolsun biz Lokman'a hikmeti verdik:
'Allah'a şükret' diye. Kim şükrederse kendi iyiliği için şükreder.
Kim nankörlük ederse, şüphesiz Allah her şeyden müstağnidir,
övülmeye layık olandır."***

(Lokman, 31:12)

Burada son derece önemli bir bağlantı kurulur: Hikmet, şükürle başlar. Şükür ise Allah'a olan bağlılığın, nimetlerin farkındalığının ve büyüklük taslamaktan uzak durmanın ifadesidir. Yani hikmetin kapısı, kibrin tam karşısındadır. İblis kibriyle kapıyı kapattı. Lokman şükürüyle kapıyı açtı.

Bu bağlantı tesadüf değildir. Hikmet; büyüklük taslayanın değil, küçüklüğünü bilen kapısına gelir. Çünkü hakikati görmek için, onu örtecek kibir duvarının olmaması gerekir. Kibir, gözün önüne bir perde çeker. Tevazu bu perdeyi kaldırır. Ve perde kalktığında, bilgi artık daha derin bir anlam taşımaya başlar.

İblis'in Eksiği: Bilgi Vardı, Hikmet Yoktu

İblis'in trajedisini bu çerçevede yeniden değerlendirmek gerekir. O, bilgidен yoksun değildi. Allah'ın varlığını, kudretini ve iradesini biliyordu. Âdem'in yaratılışını görmüştü. Secde emrini duymuştu. Yani bilgi eksigi yoktu.

Fakat hikmetten yoksundu. Çünkü hikmetin kapısı, şükür ve tevazudan geçiyordu. İblis ise şükür yerine kıyaslamayı, tevazu yerine kibri seçmişti. Bu seçim, hikmetin kapısını kapattı.

Hikmet kapandığında ne oldu? Bilgi, artık doğru bağlamına yerleşemedi. Ateş ve çamurun özellikleri biliniyordu; fakat bu bilgidен hangi sonucun çıkarılabileceği, hangisinin çıkarılamayacağı görülemedi. Bilgi, araçsal bir silaha dönüştü. Ve bu silah, kibri savunmak için kullanıldı.

Bu tablo, bireyler için olduğu kadar toplumlar için de geçerlidir. Bir toplum çok şey biliyor olabilir; ama bu bilgiyi nereye koyacağını, ne için kullanacağını, hangi değer çerçevesinde değerlendireceğini bilemiyorsa; o toplum hikmet yoksunudur. Ve hikmet yoksunu bir toplum, bilgisini kendi yıkımı için kullanabilir.

İki Zirve: İbn Sina ile Gazali'nin Buluşması

İslam medeniyetinin altın çağında, bilgi ile hikmetin bir arada nasıl işleyebildiğini anlamak için iki isim özellikle önemlidir: İbn Sina ve İmam Gazali. Bu iki isim, farklı yollardan yürümüş; fakat ikisi de kendi alanlarında insanlık tarihinin zirvelerinden birine ulaşmıştır.

İbn Sina, bilginin zirvesiydi. Tıp, felsefe, astronomi, kimya, müzik — bunların hepsinde döneminin ötesine geçen çalışmalar yaptı. El-Kanun fi't-Tıbb adlı eseri, yüzyıllar boyunca Avrupa'da ders kitabı olarak kullanıldı. Şifâ adlı ansiklopedisi, felsefe ve doğa bilimlerini birleştiren devasa bir yapıtı. İbn Sina, bilgiyi sistematik hale getirmenin, sınıflandırmanın ve ilerlemenin ne anlama geldiğini gösterdi.

İmam Gazali ise hikmetin zirvesiydi. O da son derece derin bir bilgiye sahipti; hem kelimeler, hem fıkıh, hem felsefe alanında eşsiz bir birikimi vardı. Fakat Gazali, bir noktada durdu. Kendi içsel krizini yaşadı. Bildiklerini gözden geçirdi ve şu soruyu

sordu: 'Bilmek, kurtulmak için yeter mi?' Ve cevap verdi: Hayır. Bilmek, hikmetle buluşmadıkça yetmez.

İhyâu Ulûmi'd-Dîn, bu sorudan doğdu. Bu eser, yalnızca bilgi aktarmaz; bilgiyi nasıl yaşanır kılabileceğimizi gösterir. Fıkıhtan ahlaka, ibadetten muamelata kadar her alanı, bilginin hikmete dönüşmesi perspektifinden ele alır. Gazali'nin en büyük katkısı şudur: Bilgiyi içselleştirmenin bir yolunu göstermiştir.

Bu iki ismin bir arada var olabilmesi, İslam medeniyetinin altın çağındaki dengeyi simgeler. İbn Sina bilgiyi zirveye taşıdı. Gazali bilgiyi hikmete kavuşturdu. Ve bu iki boyut bir arada işlediğinde, medeniyet hem üretim gücüne hem de anlam derinliğine kavuştu.

Ayrımın Kırılma Noktası: Bilgi Kutsallaştığında

Fakat bu denge, zamanla bozuldu. Ve bu bozulma, dikkat çekici bir biçimde gerçekleşti: Bilgi kutsallaştı.

Kutsallaştırma şöyle işledi: Önceki nesillerin ürettiği bilgi, zamanla sorgulanamaz bir miras haline geldi. İbn Sina'nın tıp kitabını eleştirmek, neredeyse dini bir suç gibi görülmeye başlandı. Gazali'nin yorumlarını tartışmak, bid'at olarak değerlendirildi. Büyük âlimlerin söyledikleri, onların söyleyiş biçimleriyle birlikte dondu.

Bu donma, görünürde bilgiye saygıdır. Fakat özünde bilgiye ihanettir. Çünkü bilgi, doğası gereği dinamiktir. Bilgi, sorularla büyür. Soru sormak yasaklandığında, bilgi de büyümekten durur. Büyümekten duran bilgi, zamanla gerçeklikten kopar. Ve gerçeklikten kopan bilgi, artık hikmet üretmez; statüko üretir.

Bu dönüşümün en çarpıcı örneği, medrese eğitiminin değişimidir. İlk dönemlerde medreseler, canlı tartışma mekânlarıydı. Farklı görüşler yan yana durabiliyordu. Öğrenci soru sorabiliyordu. Hoca yanıt veremediğinde 'bilmiyorum' diyebiliyordu. Fakat zamanla bu kültür değişti. Medrese, bilgi üretim yeri olmaktan çıkıp bilgi aktarımyeri haline geldi. Ve bu dönüşümle birlikte, hikmet de yavaş yavaş medreseden çekildi.

***"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde,
'Hayır, biz atalarımızı neyin üzerinde bulduksak ona uyarız' derler."***

(Bakara, 2:170)

Bu ayet, dini bir bağlamda inilmiş olsa da; içerdiği ilke evrenseldir. Geçmişin otoritesini sorgulanamaz kılmak, düşüncenin durmasına yol açar. Ve düşünce durduğunda, hikmet de kurur.

Ezberin Zindanı: Bilgi Aktarıldığında Ne Kaybedilir?

Bilgi aktarımı ile bilgi üretimi arasındaki fark, hikmet meselesinin merkezindedir. Aktarılan bilgi, öğrenilir; fakat içselleştirilmeyebilir. Ezberlenmiş bir bilgi, sınav kâğıdında doğru cevabı verir; fakat hayatta doğru kararı vermez.

Bunun nedeni şudur: Bilgi, yalnızca zihinsel bir içerik değildir. Gerçek bilgi, insanı dönüştürür. Bir şeyi gerçekten anlamak, onu yalnızca kafanda tutmak değil; o anlayışın seni değiştirmesine izin vermektir. Bu dönüşüm olmadan bilgi, yalnızca bir yük taşımaktır.

İslam geleneğinde bu gerçek çok güzel ifade edilmiştir. Hz. Ali (r.a.) şöyle buyurmuştur: 'İlim, çok rivayetle değil; kalbi aydınlatmasıyla ölçülür.' Bu söz, bilgi ile hikmet arasındaki farkı tek cümlede özetler. Kalbi aydınlatmayan ilim, ne kadar çok olursa olsun; yalnızca bilgidir, hikmet değil.

Ezber kültürünün hâkim olduğu toplumlarda tam olarak bu ayrışma yaşanır. İnsanlar çok şey bilir; fakat bu bilgi kalplerini aydınlatmaz. Dini bilgiler ezberlenir; fakat ahlaki şekillendirmez. Tarih bilgisi aktarılır; fakat ibret çıkarılmaz. Fıkıh kuralları öğrenilir; fakat ruh ve maksat kavranmaz.

Bu ayrışma, toplumun genel sağlığını derinden etkiler. Çünkü bilgi hikmete dönüşmediğinde, bilgi sahibi olmak ile doğru kararlar almak arasındaki bağ kopar. Toplum, çok şey bilen fakat bunu nasıl kullanacağını bilemeyen insanlarla dolar. Ve bu durum, medeniyetin içten çöküşünün en önemli göstergelerinden biridir.

Hikmetin Kaynakları: Nereden Beslenir?

Eğer hikmet, yalnızca bilginin birikiminden gelmiyor; peki nereden geliyor? Bu soru, İslam geleneğinde çeşitli biçimlerde yanıtlanmıştır. Fakat temel kaynaklar şu şekilde özetlenebilir.

Birinci kaynak: Tefekkür. Düşünmek; fakat yalnızca bilgileri zihinde dolaştırmak anlamında değil. Tefekkür, derinleşmektir. Bir gerçeği farklı açılardan görmek, ona farklı sorular sormak, onun başka gerçekliklerle bağlantısını kurmak. Kur'an, tefekkürü defalarca teşvik eder. Çünkü tefekkür olmadan bilgi, yüzeysel kalır. Tefekkürle birlikte bilgi, derinleşir ve hikmete kapı açar.

İkinci kaynak: Tecrübe ve sabır. Hikmet, çoğu zaman yaşanarak kazanılır. Hata yapmak, o hatanın sonuçlarını görmek, bu görüşten öğrenmek ve değişmek — bu döngü, hikmetin inşa ettiği döngüdür. Sabır ise bu döngüyü tamamlamayı sağlar. Sabırsız insan, tecrübenin dersini almadan bir sonraki hataya geçer.

Üçüncü kaynak: Sohbet ve meşveret. Büyük âlimlerin hayatlarına bakıldığında, onların yalnız çalışmadığı görülür. İlim meclisleri, tartışma ortamları ve fikir alışverişi; hikmetin geliştiği ortamlardır. Başka bir bakış açısını duymak, kendi kör noktalarını fark etmeye vesile olur. Bu yüzden İslam geleneğinde danışmak, yalnızca pratik bir ihtiyaç değil; bilginin hikmete dönüşmesinin bir aracı olarak görülmüştür.

Dördüncü kaynak ve en temel olanı: Takvâ. Kur'an bu bağlantıyı doğrudan kurar:

***"Ey iman edenler! Allah'tan korkup-sakının;
O size bir furkan (hak ile batılı ayırt etme gücü) verir."***

(Enfal, 8:29)

Furkan, hak ile batılı ayırt etme kapasitesidir. Bu kapasite, doğrudan takvadan beslenir. Takva; Allah'a karşı sorumluluk bilinci, O'nun sınırlarına saygı ve kulluk şuurudur. Bu şuur içselleştiğinde, insan aldığı bilgiyi nereye koyacağını, hangi kararın doğru olduğunu ve hangi yolun kendisini nereye götüreceğini daha isabetli biçimde görebilir.

Bu dört kaynak bir arada değerlendirildiğinde hikmet, mistik bir hal olmaktan çıkar. Somut, geliştirilebilir ve yaşanabilir bir boyut kazanır. Tefekkür, tecrübe, meşveret ve takva ile büyüyen bir iç kapasite. Ve bu kapasite, bilgiyi anlam taşıyan bir ışığa dönüştürür.

Medeniyetlerin Hikmet Testi

Bir medeniyetin sağlığını ölçmenin en güvenilir yollarından biri, bilgi ile hikmet arasındaki dengeye bakmaktır. Bu denge kurulmuşsa medeniyet yükselir. Bilgi artıp hikmet azalıyorsa, medeniyet parlak görünürken içten çöker. Hikmet var fakat bilgi yetersizse, medeniyet erdemli fakat güçsüz kalır.

İslam medeniyetinin altın çağı, bu dengenin kurulduğu dönemdir. Beytülhikme'de astronomi, matematik ve tıp çalışılıyordu. Aynı anda Gazali, Muhasibî ve Kuşeyrî gibi isimler bu bilginin ruhsal ve ahlaki boyutunu işliyordu. Bilim üretimi ile manevi derinleşme, ayrı kulvarlarda değil; aynı medeniyetin iki damarı olarak akıyordu.

Geri dönüp baktığımızda kırılma noktası net görünür: Bu iki damarın ayrılması. Bilim, manevi bağlamdan koparıldı. Manevi hayat, bilimsel üretimden uzaklaştı. Ve iki damar birbirinden ayrıldığında, her ikisi de zayıfladı. Bilim, değer yitimiyle araçsallaştı. Manevi hayat ise bilgisiz kalarak içe kapandı.

Bu kırılma, yalnızca İslam medeniyetine özgü değildir. Batı medeniyeti de benzer bir süreç yaşamıştır. Rönesans ve Aydınlanma sonrasında bilgi, muazzam biçimde büyüdü. Teknoloji, tıp, fizik ve kimya; insanlığın hayatını kökten değiştirdi. Fakat bu büyümeyle birlikte hikmet, sistematik olarak dışlandı. Din, akıl dışı ilan edildi. Anlam, özel alana hapsedildi. Değerler, göreceli sayıldı.

Ve sonuç: En çok bilen medeniyetler, aynı zamanda en büyük yıkımları da ürettiler. İki dünya savaşı, atom bombası, çevre felaketi, ruhsal boşluk — bunların hepsi, bilginin hikmetsiz kullanımının ürünleridir. Bu tablo, Cilt II'de çok daha derinlemesine ele alınacaktır.

Hikmetin Yeniden İnşası: Mümkün mü?

Bu soruyu sormak, umudu aramaktır. Ve cevap, hem zorlu hem de mümkündür.

Zorludur; çünkü hikmet, kısa sürede kazanılmaz. Eğitim sistemini değiştirmek, müfredatı güncellemek, yeni dersler eklemek — bunlar gereklidir; fakat yetmez.

Hikmet, bir ders içeriği değildir. Bir kültürdür. Ve kültürler, on yıllar içinde değişir; yıllar içinde değil.

Mümkündür; çünkü hikmetin kaynakları kurumaylmaz. Tefekkür, her insanın yapabileceği bir eylemdir. Tecrübeden öğrenmek, irade gerektiren fakat herkes için erişilebilir bir süreçtir. Takvâ, Allah'a olan bağlılığı koruyan her insan için bir kapıdır. Ve bu kapılar, hiçbir dönemde tamamen kapanmamıştır.

İslam tarihinde en karanlık dönemlerde bile hikmet sahibi insanlar çıkmıştır. Moğol istilasının ardından İbn Haldun çıkmış, tarihin döngüsünü hikmeti ile okumuştur. Osmanlı'nın gerileme döneminde Said Nursî çıkmış, imanı ve akılı birlikte savunmuştur. Bu isimler, zamanlarının koşullarına rağmen değil; o koşulların içinde, onlarla yüzleşerek ortaya çıkmışlardır.

Demek ki hikmetin yeniden inşası, dışarıdan gelecek bir kurtarıcıyı beklemeyi gerektirmez. İçeriden başlar. Bireyden başlar. Her insan, kendi aklını hakikat aramak için mi yoksa mevcut olanı meşrulaştırmak için mi kullanacağını seçer. Her insan, bilgisini derinleştirip hikmete taşımak için mi yoksa yzeyssel tutmak için mi çaba göstereceğini seçer.

Bu seçim küçük görünebilir. Fakat binlerce insanın aynı yönde yaptığı seçim, tarihin akışını değiştirir.

İki Kanatlı Mümin ve Bilgi-Hikmet Dengesi

Kitabın omurgasına dönecek olursak: İki kanatlı mümin, hem bilgi hem de hikmeti birlikte taşıyandır. Bu insan, öğrenir; fakat öğrendiklerini içselleştirir. Soru sorar; fakat soruyu hakikat için sorar. retir; fakat üretimini bir değer çerçevesine oturtur. Glenir; fakat gücü onu kibirden korur.

Bu denge, soyut bir ideal değildir. Tarihte yaşanmıştır. İslam medeniyetinin zirvesini temsil eden isimler; İbn Heysem, Biruni, Farabi, İbn Sina, Gazali — bunların hepsi bu dengeyi farklı biçimlerde taşımıştır. Bilimsel üretimleri kadar ruhsal derinlikleri de vardı. İlmî kadar ahlakları da vardı.

Ve bu denge yitirildiğinde ne oldu? Bilgi tekrara döndü, hikmet sessizleşti. Yükseliş durdu. Rüzgâr kesildi. Ve uçmak için iki kanadına ihtiyaç duyan bir medeniyet, tek kanadıyla yere battı.

Bu kısım, o bozulmanın özünü anlatmak için yazıldı. Bilgi ve hikmet ayrıldığında ne kaybedildiğini görmek, bu ayrılığı onarmak için ilk adımdır. Ve bu onarım, yalnızca kurumsal değil; her şeyden önce bireyseldir.

Kısım Kapanışı: Bilgiyi Taşımak Yetmez

Bu kısım boyunca ele aldığımız ayrım, tek bir cümleyle özetlenebilir: Bilgiyi taşımak yetmez. Onu nereye koyacağımı bilmek gerekir.

İblis biliyordu. Fakat nereye koyacağımı bilemedi. Ya da bildi; fakat kibri, o bilgiyi yanlış yere koymasına neden oldu. Ve bu yanlış yerleştirme, en büyük düşüşe zemin hazırladı.

İnsan da bilir. Tarihini bilir, dinini bilir, bilimini bilir. Fakat bu bilgiyi nereye koyacağımı, nasıl yaşatacağımı, hangi değer çerçevesinde değerlendireceğini bilemediğinde; o bilgi ona hizmet etmez. Aksine, bazen onu yanıltır.

Hikmetsiz bilgi, eli silahlı fakat ne için kullandığını bilmeyen birine benzer. Güç vardır; fakat yön yoktur. Ve yön­süz güç, en tehlikeli güçtür.

Bir sonraki kısımda, bu ayrımın pratik tezahürlerine geçeceğiz: Sorgulamannın önemi ve düşüncenin bastırılması. Çünkü bilgi ile hikmet arasındaki uçurum, tarihte belirli mekanizmalarla kurumsal hale getirilmiştir. Bu mekanizmaları anlamak, bugünü ve yarını doğru okumak için zorunludur.

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Bakara 2:151, 2:170, 2:269; Âl-i İmrân 3:48; Lokman 31:12; Enfal 8:29; Zümer 39:9

İmam Gazâlî — İhyâu Ulûmi'd-Dîn (Tüm ciltler; özellikle ilim ve amel ilişkisi bölümleri)

- İbn Sina — el-Kanun fi't-Tıbb (Bilginin sistematik yapısı üzerine)
- İbn Sina — eş-Şifâ (Felsefe ve bilimin bütünleşik yapısı)
- Muhasibî — er-Riâye li-Hukukillah (Bilgi ve kalp arınması ilişkisi)
- Kuşeyrî — er-Risaletü'l-Kuşeyriyye (Hikmet ve tasavvuf geleneği)
- İbn Haldun — Mukaddime (Medeniyetlerin bilgi ve hikmet dengesi)
- Fahredden er-Râzî — Mefâtihu'l-Ğayb (Bakara 269 ve Lokman 12 tefsirleri)
- Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (Hikmet ayetleri açıklamaları)
- Bediüzzaman Said Nursî — Sözler (İman ve ilim ilişkisi üzerine)
- İbn Kayyim el-Cevziyye — Miftâhu Dâri's-Saâde (İlim, amel ve hikmet bütünlüğü)
- Toshihiko Izutsu — Kur'an'da Allah ve İnsan (Semantik analiz; hikmet kavramı)

BÖLÜM II

Aklın Sürgünü

Kısım V – Sorgulamanın Önemi

"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"

(Zümer, 39:9)

Önceki Kısımdan Köprü: Hikmetsiz Bilginin Çıkmazı

Önceki kısımda bilgi ile hikmet arasındaki derin ayrımı ele aldık. Bilginin 'ne' sorusuna, hikmetin ise 'neden' ve 'ne için' sorularına cevap verdiğini gördük. Ve bu ayrımın tarihin akışını nasıl biçimlendirdiğini, medeniyetlerin yükseliş ile çöküşünü nasıl belirlediğini inceledik.

Şimdi bu ayrımın pratik köküne iniyoruz: Sorgulamak. Çünkü bilginin hikmete dönüşmesinin birinci şartı, bilgiyi sorgulamaktır. Soru sorulmayan yerde bilgi durur, donup kalır ve zamanla gerçeklikten kopar. Soru sorulduğunda ise bilgi hareket eder, derinleşir ve anlam kazanır.

İblis'in en büyük hatalarından biri buydu: Sorması gereken soruyu sormadı. 'Allah neden bu emri verdi? Ben göremediğim bir şey var mı?' diye sormadı. Bu sessizlik, bilgisini hikmete taşımasını engelledi. Ve bu kısımda o sessizliğin ne anlama geldiğini, sorgunun neden bu kadar hayati olduğunu ve tarihte sorguyu bastıranların neler kaybettiğini ele alacağız.

Soru, İmanın Düşmanı Değil; Tamamlayıcısı

İslam tarihinin belirli dönemlerinde soru sormak, iman zayıflığı olarak yorumlanmıştır. 'Şüphe etme, inan' anlayışı zaman zaman öne çıkmıştır. Bu anlayışın niyeti iyi olabilir; imanı korumak, fitneyi önlemek. Fakat sonucu, çoğu zaman niyetin tam tersi olmuştur.

Çünkü imanın gerçek düşmanı soru değildir; cevapsız kalan sorudur. İnsan, aklında büyüyen soruyu bastırırsa o soru yok olmaz; derinlere iner ve orada büyümeye devam eder. Zamanla küçük bir şüphe, sessizlikte dev bir boşluğa dönüşür. Oysa sorulan ve cevaplanan soru, imanı zayıflatmaz; aksine pekiştirir.

Kur'an bu gerçeği açıkça ortaya koyar. Sorgulamak, Kur'an'ın en çok teşvik ettiği eylemlerden biridir. Yüzlerce ayette gözlem, araştırma ve tefekkür emredilir. 'Görmüyor musunuz?', 'Düşünmüyor musunuz?', 'Akletmiyor musunuz?' — bu sorular, ilahi bir çağrıdır. Allah, insanı düşünmeye davet ediyor; düşüncesizliği ise uyarıyor.

"İşte böyle, Allah düşünmeyenler üzerine pisliği bırakır."

(Yûnus, 10:100)

'Pisliği bırakmak' ifadesi son derece güçlüdür. Düşünmemek, temizliğini yitirmek gibi tanımlanmaktadır. Bu, akli kullanmamamın ne kadar ağır bir kayıp olduğunu gösterir. Ve bu kayıp, dışarıdan değil; içeriden gerçekleşir.

İbrahim'in Soruları: Peygamberlerin Sorgu Geleneği

Kur'an'ın en etkileyici sahnelerinden biri, Hz. İbrahim'in (a.s.) sorgu sürecidir. İbrahim (a.s.), putperest bir toplumda yetişmiştir. Babası put yapıcıdır. Toplumun tamamı putlara tapmaktadır. Fakat İbrahim (a.s.) bir şeylerin yanlış olduğunu hisseder ve sorgular:

"Hani İbrahim, 'Bu benim Rabbim' diyerek yıldızı görmüştü;

yıldız batınca, 'Batanları sevmem' demişti.

Ayı doğarken görünce, 'Bu benim Rabbim' demişti;

o da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi,

elbette sapıtanlardan olurdum' demişti."

(En'âm, 6:76-77)

Bu sahne, sorgunun nasıl işlediğinin mükemmel bir örneğidir. İbrahim (a.s.) her ihtimali deniyor. Yıldızı, ayı, güneşi sırasıyla değerlendiriyor. Her birinin batmasını gözlemliyor. 'Batan şey Rab olamaz' diyor. Ve bu sistematik sorgulama, onu tek gerçek Rabbe ulaştırıyor.

Burada dikkat çekici olan şudur: İbrahim (a.s.) şüphe etmiyor. Arayıyor. Şüphe ile arayış arasındaki fark son derece önemlidir. Şüphe, bir çıkış noktasından hareket eder: 'Gerçek yok.' Arayış ise farklı bir çıkış noktasına sahiptir: 'Gerçek var; ben onu arıyorum.' İbrahim'in (a.s.) sorgusu, şüpheli bir reddetme değil; hakikat arayan bir arayıştır.

Ve bu arayışın sonunda ne olur? Allah, ona doğru yolu gösterir. Sorgulayan ve arayan kuluna, Allah rehberliğini açar. Bu, sorgunun imanı zayıflatmadığının; aksine onu derinleştirdiğinin en güzel delilidir.

Musa'nın İtirazı: Soru, Saygısızlık Değildir

Hz. Musa (a.s.) ile Allah arasındaki diyaloglar, Kur'an'ın en çarpıcı sahnelerinden bazılarını oluşturur. Bu diyaloglarda Musa (a.s.) defalarca soru sorar. Bazen itiraz eder gibi görünen bir dille.

Tûr dağında vahiy aldığı anda, kavminin durumunu öğrenince koşar döner. Kızgınlığını gösterir. Başka bir bağlamda şöyle der:

***"Musa dedi ki: 'Rabbim! Eğer dilemiş olsaydın,
onları da beni de daha önce helak ederdin.***

Bizden akılsızların yaptığı şey yüzünden bizi helak edecek misin?"

(A'raf, 7:155)

Bu, son derece cesur bir sorudur. Musa (a.s.), kavminin hatasını Allah'a taşıyor ve bir açıklama istiyor. Bu sorguyu yapan bir peygamberdir. Ve Allah, bu sorguyu saygısızlık olarak görmez. Aksine, cevap verir.

Bu sahne şunu gösterir: Soru sormak, ilahi otoriteyi reddetmek değildir. Aksine, o otoriteyle gerçek bir diyalog kurmaktır. Allah, soran kulundan yüz çevirmez. Soru, ilişkinin dışlaması değil; derinleşmesidir.

İblis ise soru sormadı. 'Neden?' demedi. 'Bu emrin hikmeti nedir?' demedi. Kibrinden sorgulamayı reddetti. Ve bu reddetme, onu Allah'tan kopardı. Demek ki soru sormamak, itaat değildir. Gerçek itaat, soru sorarken de Allah'a güvenmektir. İblis ise güvenmediği için sormadı; kibrine güvendiği için reddetti.

Kur'an'ın Soru Kültürü: Yüzlerce Davet

Kur'an'ı dikkatle okuyan her insan, bir şeyle karşılaşır: Kur'an, insana sürekli soru sorar. Bu sorular çeşitli biçimler alır. Kimi zaman tabiattaki işaretlere dikkat çeker: 'Deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmış?' Kimi zaman tarihe yönlendirir: 'Yeryüzünde dolaşmadılar mı, kendilerinden öncekilerin akıbetine bakmadılar mı?' Kimi zaman doğrudan akla hitap eder: 'Siz hiç düşünmüyor musunuz?'

Bu sorular, birer retorik süs değildir. Bunlar, insanı harekete geçirmek için kurulmuş çağrılardır. Her soru, okuyucuyu bir yere götürmek ister: Gözlem yapmaya, karşılaştırmaya, sonuç çıkarmaya. Yani sorgulamaya.

Kur'an'da 'akl' kökünden türeyen ifadeler 49 kez geçer. 'Tefekküre' çağrı 18 kez yapılır. 'Teddübür' yani derin düşünme 4 kez emredilir. 'Nazara' yani bakıp inceleme 30 defadan fazla geçer. Bu sayılar, Kur'an'ın akla ve sorgulamaya ne kadar büyük bir yer ayırdığını gösterir.

Buna rağmen tarihte 'Kur'an'a bakın, sormayın' anlayışının güçlendiği dönemler olmuştur. Bu çelişki, tesadüf değildir. Kitabın kendisi sorguyu teşvik ederken, o kitabı yorumlayanların bir kısmı sorguyu engellemiştir. Bu engelenmenin nedenleri ve sonuçları, bir sonraki kısımda derinlemesine ele alınacaktır. Burada şunu tespit etmek yeterlidir: Kur'an, sorgunun yanındadır.

Soru Sormanın İki Boyutu: Arayan ve Yıkan

Sorgunun bu kadar güçlü bir şekilde savunulması, her sorunun meşru olduğu anlamına gelmez. Burada önemli bir ayırım yapmak gerekir: Arayan soru ile yıkan soru.

Arayan soru, hakikati bulmak için sorulur. Yönü ileriye doğrudur. Cevap bulunduğu kabul edilir. Cevap bulunamadığında arayış sürer. Bu soru, insanı büyütür, derinleştirir ve olgunlaştırır. Hz. İbrahim'in soruları bu türdendi.

Yıkan soru ise hakikati bulmak için değil; mevcut olanı çürütmek için sorulur. Yönü geriye doğrudur. Cevap bulunsa bile reddedilir; çünkü amaç cevap bulmak değil, şüphe yaymaktır. Bu soru, insanı büyütmez; çürütür. Ve bu tür soruyu soran kişinin aklı, hakikat aramıyor; haklılık arıyor.

Kur'an, bu ikinci türü net biçimde uyarır. Mücadele amacıyla, hakikati örtmek için ya da insanları saptırmak için sorulan sorular; ilahi uyarının kapsamına girer. Nitekim münafıkların ve kâfirlerin Peygamber Efendimize (s.a.v.) yönelttiği sorular, çoğu zaman bu nitelikteydi: Cevap için değil, çürütmek için.

Bu ayırım, bireysel düzeyde olduğu kadar toplumsal düzeyde de belirleyicidir. Bir toplumda arayan sorular teşvik edildiğinde, o toplum büyür. Yıkan sorular sistematik hale geldiğinde ise o toplum parçalanır. İslam tarihinde fitne dönemlerini incelediğimizde, bu ikinci türün nasıl kullanıldığını çok net biçimde görürüz.

Sahabeden Bir Örnek: 'Bilmiyorum' Diyebilmek

Sorgu kültürünün en güzel örneklerinden biri, sahabenin 'bilmiyorum' diyebilme cesaretinde saklıdır. Bu, görünürde küçük bir ayrıntı gibi görünebilir. Fakat aslında sorgu kültürünün en kritik ayağıdır.

Hz. Ömer (r.a.), halifeliği döneminde büyük bir hukuki meselede şöyle demiştir: 'Bu konuda bilgim yoktur. Gidin, başka birini sorun.' Devlet başkanı, bilmediğini açıkça ifade etmiştir. Bu tavır, bilginin sınırlılığını kabullenmenin ve sorgulama kültürünü yaşatmanın en somut örneğidir.

İmam Malik (r.a.), kendisine yöneltilen soruların büyük çoğunluğuna 'Bilmiyorum' cevabı verdiği rivayet edilir. Döneminin en büyük fıkıh âlimlerinden biri, sorulara bu cesaretle yaklaşmıştır. Çünkü bilmediğini söylemek, bilgiye saygının gereğidir. Bilmediği hâlde konuşmak ise bilgiye ihanettir.

Bu gelenek, sorgu kültürünün sağlıklı işlediğinin göstergesidir. Çünkü 'bilmiyorum' diyebilen insan; hem sınırlarının farkındadır, hem yeni bilgiye açıktır, hem de başkasını yanıltmaktan kaçınır. Bu üç özellik bir arada olduğunda, bilgi toplumunda güvenilir biçimde dolaşır. Ve bu güvenilirlik, hikmetin büyümesine zemin hazırlar.

Aksine, bilmediği hâlde konuşan; sınırını bilmediği için yanılır, yeni bilgiye kapalı olduğu için gelişmez ve başkasını yanılttığı için toplumsal güveni zedeler. Bu zedelenme, zamanla sorgu kültürünü çökertir. Çünkü insanlar, yanıltıldıklarını fark ettiklerinde sormayı bırakır ya da buldukları her cevaba şüpheyle yaklaşır.

İçtihat: Sorgunun Kurumsal Biçimi

İslam hukukunun en özgün kavramlarından biri olan içtihat, aslında sorgunun kurumsal biçimidir. İçtihat; nassın doğrudan hüküm vermediği bir meselede, usulüne uygun biçimde hüküm üretmektir. Bu üretim, soru olmadan gerçekleşemez. 'Bu durum, nassın hangi ilkesiyle çözülür? Bu yeni mesele, hangi bilinen hükme kıyas edilebilir? Bu bağlamda maslahat nedir?' gibi sorular, içtihadın hammaddesidir.

İçtihat kapısının açık olduğu dönemler, İslam hukukunun en verimli dönemleridir. Farklı coğrafyalarda, farklı toplumsal bağlamlarda ortaya çıkan yeni meseleler; içtihatla çözüme kavuşturulmuştur. Bu çözümler, bazen tartışmalı olmuştur. Fakat tartışma, sorgunun canlı kalmasını sağlamıştır.

İçtihat kapısının fiilen daraldığı dönemler ise durgunluğun başlangıcını simgeler. 'Artık büyük âlimler her şeyi söyledi, bizim ekleyeceğimiz bir şey yok' anlayışı, aslında sorguyu kapatmanın meşru bir gerekçeye büründürülmüş halidir. Ve bu kapanmayla birlikte, fıkıh da toplumsal gerçeklikten kopmaya başlamıştır.

Bu kopuşun sonuçları ağır olmuştur. Değişen dünyanın yeni meselelerine eski cevaplarla karşılık verilmeye çalışılmıştır. Ve eski cevapların yetmediği her yerde, toplumun bir kısmı dini alandan uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma, sorgunun kapatılmasının bedelidir.

Sokrates'ten İbn Rüşd'e: Sorgulayan Aklın Bedeli

Tarih, sorgulayan akılları çoğu zaman ödüllendirmemiştir. Aksine, zaman zaman onları susturmaya ya da yok etmeye çalışmıştır. Fakat ilginç olan şudur: Susturulan sesler, zamanla en çok konuşanlar olmuştur.

Sokrates, Atina'da inanılmaz bir sorgulama geleneği kurmuştu. Herkese soru soruyordu. Bildiğini sananların aslında ne kadar az bildiklerini gösteriyordu. Ve bu sorgulama, onu tehlikeli kıldı. Atinalılar onu 'gençleri bozmakla' suçladı. Ölüm cezasına çarptırıldı. Fakat düşünceleri, ölümünden sonra iki bin beş yüz yıl boyunca yaşamaya devam etti.

İbn Rüşd, İslam dünyasının en büyük filozoflarından biriydi. Aristoteles şerhlerini kaleme aldı, akıl ile vahyin bağdaşabileceğini savundu, sorgunun imanını

güçlendirdiğini göstermeye çalıştı. Fakat dönemin siyasi iklimi değişti. Kitapları yakıldı, Endülüs'ten sürgün edildi. Fakat eserleri Latin dünyasına geçti. Ve Avrupa'nın Rönesans'ını hazırlayan düşünsel altyapının önemli bir parçası oldu.

Bu iki örnek, derin bir paradoksu gösterir: Sorguyu bastıranlar, kısa vadede kazanmış gibi görünür. Fakat uzun vadede, bastırdıkları sorgular geri döner. Bazen daha güçlü, bazen daha öfkeli bir biçimde. Çünkü soru, yok edilemez. Bastırılabilir, geciktirilebilir; fakat nihayetinde yüzeye çıkar.

Sorgunun Toplumsal Sağlıkla İlişkisi

Modern dönemde yapılan araştırmalar, sorgu kültürü ile toplumsal gelişme arasında güçlü bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır. Eleştirel düşüncenin teşvik edildiği eğitim sistemleri, daha fazla bilimsel üretim yapan toplumlar oluşturur. Soru sormanın cesaretlendirildiği kurumlar, daha hızlı adapte olan ve daha az hatadan geçen yapılar haline gelir.

Fakat bu ilişkiyi yalnızca modern araştırmalar değil; İslam tarihinin kendisi de açıkça göstermektedir. Beytülhikme'nin kurulduğu dönem, sorgunun en özgür olduğu dönemdir. Farklı medeniyetlerin eserleri tercüme edilmiş, tartışılmış, eleştirilmiş ve geliştirilmiştir. Bu ortam, muazzam bir bilimsel üretimi mümkün kılmıştır.

Sorgunun daraldığı dönemler ise üretimin de daraldığı dönemlerle örtüşür. Bu, tesadüf değildir. Çünkü üretim, sorgudan beslenir. Soru olmadan yeni bir şey ortaya çıkmaz. Yeni bir şey çıkmayan toplum ise zamanın gerisinde kalır.

Bu bağlantıyı anlamak, bugün için de son derece önemlidir. Müslüman toplumların bilimsel üretimde neden görece geri kaldığı sorusunun cevabı, yalnızca ekonomik ya da siyasi nedenlerde aranmamalıdır. Kültürel bir boyut da vardır: Soru sormanın nasıl karşılandığı. Ve bu kültürel boyut, değişmesi en zor olan boyuttur.

Çocuğun Sorusu: En Temiz Sorgu

Sorgu kültürünün en saf biçimini, çocuklarda görürüz. Bir çocuk 'Neden?' diye sorar. Cevap alır. 'Peki neden?' diye tekrar sorar. Bu sorgulama döngüsü, öğrenmenin en doğal biçimidir. Çocuk, henüz 'bu soruyu sormamalıyım' öğrenmemiştir.

Fakat eğitim süreci ilerledikçe, bu doğallık çoğu zaman kırılır. 'Öğretmen söylediye doğrudur.' 'Büyükler bilir, sen karışma.' 'Bu soruyu sorman uygun değil.' Bu mesajlar, zamanla çocuğun içindeki sorgulama refleksini zayıflatır. Ve yetişkin olduğunda, bu refleks büyük ölçüde körelmiş olur.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), çocukların sorularına büyük bir saygıyla yaklaşırdı. Onları küçümsemez, sorularını geri çevirmezdi. Sahabelerin de bu tutumu benimsediği görülür. Küçük yaşlarda bile ilim meclislerine katılan çocuklar, soru sorabiliyorlardı.

Bu gelenek, son derece önemlidir. Çünkü soru soran çocuk, soru soran yetişkin olur. Ve soru soran yetişkinlerden oluşan bir toplum, hem bireysel hem de kolektif olarak büyümeye devam eder. Sorgunun kuşaktan kuşağa aktarılması, medeniyetin en değerli miraslarından biridir.

Soru ile İman Arasındaki Denge: Nerede Durmalı?

Bu kısım boyunca sorgunun ne kadar önemli olduğunu ele aldık. Fakat bu noktada hassas bir dengeyi de görmek gerekir: Soru ile imanın buluştuğu yer.

Her soru, her bağlamda, her biçimde uygun değildir. İmanın bazı temelleri vardır ve bu temellerle ilgili sorular, farklı bir dikkat gerektirir. Örneğin Allah'ın varlığını sorgulayan bir soru ile O'nun bir sıfatının anlamını araştıran bir soru; aynı mahiyette değildir. Birincisi, varoluşsal bir krize girebilir. İkincisi ise ilmin derinleşmesidir.

Bu nedenle İslam âlimleri, sorguyu bir usule bağlamıştır. Hangi sorunun hangi yöntemle sorulacağı, hangi kaynakların esas alınacağı, hangi sınırlar içinde kalınacağı; usulün belirlediği bir çerçevedir. Bu çerçeve, sorguyu ortadan kaldırmaz; onu verimli kılar.

Tıpkı bir nehrin yatağı gibi. Nehir yatağı, suyu hapsetmez; onu yönlendirir. Yataksız su, yayılır ve bataklık olur. Yataklı su ise hem güçlü hem de hedefe ulaşır. Sorgunun usulü de böyledir: Sorguyu bastırmaz; onu güçlü kılar.

İkikanatlı mümin, bu dengeyi taşıyandır. Hem sorar hem de inanır. Hem araştırır hem de teslim olur. Bu teslim, sorguyu bırakmak değildir; sorguladıktan sonra ulaşılan hakikate güvenmektir. Ve bu güven, körü körüne bir teslimiyet değil; anlayarak kazanılmış bir itimattır.

Kısım Kapanışı: Soru, Medeniyetin Nefesidir

Bu kısım, bir gerçeği defalarca farklı açılardan göstermeye çalıştı: Soru, medeniyetin nefesidir. Soru durduğunda medeniyet nefes alamaz. Ağır ağır solar. Ve bir gün, kimse fark etmeden ölmüş olur.

İblis, soru sormadı ve düştü. Hz. İbrahim (a.s.) soru sordu ve yükseldi. Bu iki yol, tarih boyunca toplumların önünde durmuştur. Soru soran toplumlar büyüdü. Sorguyu bastıran toplumlar ise zamanın gerisinde kaldı.

Bugün bu seçim hâlâ önümüzde durmaktadır. Ve bu seçimin sonuçları, yalnızca bilimsel üretimle sınırlı değildir. İmanın kalitesi, ahlakın derinliği, toplumun sağlığı ve medeniyetin geleceği; sorgunun yaşayıp yaşamadığıyla doğrudan bağlantılıdır.

Bir sonraki kısımda bu sorgunun nasıl ve neden bastırıldığını ele alacağız. Düşüncenin bastırılması; tarihsel, siyasi ve kültürel boyutlarıyla incelenecek. Çünkü sorgunun neden susturulduğunu anlamadan, onu yeniden nasıl canlandıracağımızı bilemeyiz.

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Zümer 39:9; Yûnus 10:100; En'âm 6:76-77; A'raf 7:155; Bakara 2:44, 2:170; Nahl 16:43

Müslim — Sahîh-i Müslim (İlim ve soru sorma bölümleri)

İmam Malik — el-Muvatta (İçtihat ve 'bilmiyorum' geleneği)

İbn Abdilberr — Câmiu Beyâni'l-İlm (Bilginin edepleri; soru kültürü)

İmam Gazâlî — İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Cilt I (İlim ve öğrenmenin adabı)

İbn Rüşd — Faslu'l-Makâl (Akıl, vahiy ve sorgunun meşruiyeti)

İbn Hazm — el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm (İçtihat ve sorgulama)

Fahredden er-Râzî — Mefâtîhu'l-Ğayb (Yûnus 100. ayet tefsiri)

Elmahlı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (Sorguya çağrı ayetleri)

Bediüzzaman Said Nursî — Münazarat (Sorgu, iman ve özgür düşünce)

Toshihiko Izutsu — Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar (Akıl ve iman ilişkisi)

W. Montgomery Watt — İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri (Erken dönem sorgu kültürü)

BÖLÜM II

Aklın Sürgünü

Kısım VI – Düşüncenin Bastırılması

**"Onlara: 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde,
'Biz ancak ıslah edicileriz' derler."**

(Bakara, 2:11)

Önceki Kısımdan Köprü: Sorgunun Susturulması

Önceki kısımda sorgunun medeniyetin nefesi olduğunu gördük. Hz. İbrahim'in arayışını, Hz. Musa'nın cesaretini, sahabe geleneğindeki 'bilmiyorum' diyebilme erdemini ve içtihadın sorguyu nasıl kurumsal bir zemine taşıdığını inceledik. Ve kısım, bir soruyla bitti: Peki bu nefes neden kesildi?

Şimdi o sorunun cevabına giriyoruz. Düşüncenin bastırılması, ani bir patlamayla gerçekleşmez. Bir ferman yayınlanmaz, bir gün düşünmek yasaklanmaz. Bu süreç yavaş, sinsi ve çoğu zaman iyi niyetli görünen gerekçelerle ilerler. Ve tam da bu yüzden fark edilmesi çok güçtür.

Bu kısım, o sürecin mekanizmalarını, tarihsel örneklerini ve bugüne uzanan izlerini ele alır. Ve bölümün kapanışına doğru ilerlerken, tüm bu kısımları birbirine bağlayan o büyük soruyu soracağız: Bir zamanlar dünyayı aydınlatan bir medeniyet, nasıl oldu da kendi ışığını söndürdü?

Bastırmanın Anatomisi: Dört Aşama

Düşüncenin bastırılması, tarihsel olarak dört temel aşamadan geçerek derinleşmiştir. Bu aşamalar birbirini takip eder. Her biri bir öncekinin zemininde büyür. Ve her biri, bir öncekinden daha geri dönmesi zordur.

Birinci aşama: Sınırlama. Belirli konular, belirli çevrelerin dışına çıkarılır. 'Bu meseleler, halkın değil; âlimlerin konusudur' denir. Görünürde bir ihtiyat tedbiridir.

Fakat özünde, bilgiye erişimin daraltılmasıdır. Bu aşamada sorgulama tamamen yasaklanmaz; sadece belirli alanlara hapsedilir.

İkinci aşama: Damgalama. Sorgulayanlar, tehlikeli olarak tanımlanmaya başlar. 'O bid'at ehlidir.' 'O fitne çıkarıyor.' 'O dini zayıflatıyor.' Bu damgalar, sorguyu fiilen susturmaz; ama onu sosyal açıdan maliyetli kılar. Soru soran insan, artık yalnızca cevap değil; toplumsal dışlanma riskiyle de yüzleşmek zorundadır.

Üçüncü aşama: Kurumsallaşma. Bastırma, artık bireysel bir baskı olmaktan çıkar ve sisteme girer. Eğitim müfredatları, hangi soruların sorulabileceğini belirler. Kurumlar, hangi fikirlerin meşru olduğuna karar verir. Ve bu yapı içinde yetişen nesiller, sorguyu zaten kısıtlı bir alanda yapar; çünkü başka türlüünü bilmez.

Dördüncü aşama: İçselleşme. Bu, en derin ve en tehlikeli aşamadır. Artık dışarıdan bir baskıya gerek kalmaz. İnsan, kendi kendini bastırır. 'Ben bunu sormamalıyım.' 'Bu soru uygun değil.' 'Ben kim oluyorum ki bunu sorgulayayım.' Bu sesler, içeriden gelir. Ve içeriden gelen bir ses, dışarıdan gelen herhangi bir yasağın etkisinden çok daha kalıcıdır.

Bu dört aşama tamamlandığında, bastırma artık bir sistem değil; bir kültür haline gelmiştir. Ve kültürler, yasalardan çok daha zor değişir.

Firavun'un Yöntemi: Düşüncüyü Kontrol Etmenin Klasik Biçimi

Düşüncenin bastırılmasının en klasik tarihsel örneği, Firavun yönetimidir. Kur'an, Firavun'u yalnızca zalim bir hükümdar olarak değil; sistematik bir zihin denetimi uygulayan bir otorite olarak resmeder.

Firavun, Hz. Musa'ya şunu söyler:

"Firavun dedi ki: 'Ben size yalnızca kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi yalnızca doğru yola iletiyorum.'"

(Mü'min, 40:29)

Bu cümle, düşünce kontrolünün özüdür. Firavun, kendi görüşünü 'doğru yol' olarak tanımlamıştır. Artık başka yollar aranamaz; çünkü 'doğru yol' bellidir ve onun

elindedir. Bu tanım kabul edildiğinde, farklı düşünen sadece yanlıyor değil; 'doğru yoldan sapıyor' olur. Ve bu sapma, hem dini hem de siyasi bir suç haline gelir.

Sihirbazlar iman ettiğinde Firavun'un tepkisi de son derece öğreticidir:

**"Firavun dedi ki: 'Ben size izin vermeden ona inandınız mı?
Bu, şehirde fitne çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır.'"**

(A'raf, 7:123)

'Ben size izin vermeden.' Bu ifade, düşünce özgürlüğünün tam olarak nerede öldürüldüğünü gösterir: İzin mekanizmasında. İnanmak, düşünmek, kanaat değiştirmek; hepsi bir iznin konusu haline geldiğinde, özgür düşünce fiilen ölmüştür. Çünkü izin sistemi, düşüncenin önüne bir kapı koyar. Ve o kapının anahtarı iktidardadır.

Firavun modeli, tarihte defalarca farklı biçimlerde tekrar etmiştir. İsim değişir, coğrafya değişir; fakat mekanizma aynı kalır: Düşünceyi merkezi otoritenin onayına bağlamak.

İslam Tarihinde Düşüncenin Kırılma Noktaları

İslam tarihinde düşüncenin bastırılmasının belirli kırılma noktaları vardır. Bu noktaları görmek, sürecin nasıl işlediğini anlamak açısından kritiktir.

İlk büyük kırılma, Mihne dönemidir. 833-848 yılları arasında Abbasi halifesi Me'mun ve ardından gelenlerin uyguladığı Mihne politikası; âlimleri Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşünü kabul etmeye zorlamıştır. Bu, siyasi bir inancın, düşünsel bir meseleye dayatılmasıdır. İmam Ahmed ibn Hanbel başta olmak üzere pek çok âlim buna direndi. Kimi hapsedildi, kimi işkenceye maruz kaldı. Bu dönem, iktidar ile düşünce arasındaki ilişkinin ne kadar kırılğan olduğunu göstermiştir.

İkinci büyük kırılma, içtihat kapısının fiilen daralmasıdır. Hierî dördüncü ve beşinci yüzyıldan itibaren 'artık büyük âlimler her şeyi söyledi' anlayışı güç kazanmıştır. Taklid, yani büyük âlimlerin görüşlerini sorgulamaksızın benimsemek; giderek yaygınlaşmıştır. Bu dönüşüm, bir yasak değildir. Fakat kültürel bir kapanmadır. Ve kültürel kapanmalar, yasak kapanmalarından çok daha uzun süre etkisini korur.

Üçüncü büyük kırılma, Moğol istilasının ardından gelen savunma refleksidir. Bağdat'ın 1258'de yıkılıp yıkılması, İslam dünyasında derin bir travma bırakmıştır. Bu travmanın bir sonucu olarak, 'korunma' içgüdüğü ön plana çıkmıştır. Yenilik, risk olarak görülmeye başlanmıştır. 'Sahip olduğumuzu koruyalım' anlayışı, 'yeni üretelim' anlayışının önüne geçmiştir. Bu savunma refleksi, anlaşılabilir bir psikolojik tepkidir. Fakat uzun vadede medeniyeti felç etmiştir.

Bu üç kırılma noktası, birbirini besleyen bir zincir oluşturmuştur. Siyasi baskı, kültürel kapanmayı kolaylaştırmıştır. Kültürel kapanma, travmaya verilen savunma tepkisini kalıcı kılmıştır. Ve bu zincir, yüzyıllar boyunca düşünceyi derinden etkilemiştir.

Ezber Kültürünün Derin Kökü: Güvenlikmi, Teslim mi?

Düşüncenin bastırılmasının en yaygın ve en sinsi biçimi, ezber kültürüdür. Ezber, görünürde masum bir eğitim yöntemidir. Fakat belirli bir noktadan sonra ezberin amacı değişir. Artık bilgiyi aktarmak için değil; sorguyu engellemek için kullanılır.

Ezber kültüründe öğrenci, cevapları öğrenir; soruları değil. Ne söyleneceğini öğrenir; neden söyleneceğini değil. Hangi sonuca ulaşılacağını öğrenir; bu sonuca nasıl ulaşıldığını değil. Bu eğitim biçimi, bilgiyi aktarır; fakat düşünceyi üretmez.

Bunun pratik sonuçları ağırdır. Ezberle yetişen nesiller, karşılaştıkları yeni meseleleri çözmekte zorlanır. Çünkü yeni meseleler, ezberlenen cevaplara uymaz. Ve ezberden başka bir yöntem bilmedikleri için, ya eski cevabı yeni duruma zorla uydurmaya çalışırlar ya da çaresiz kalırlar.

İslam medeniyetinin gerileme döneminde bu tablonun tezahürlerini görmek mümkündür. Sanayi devrimine neden geç kalındı? Çünkü toplumun düşünsel yapısı, yeni problemlere yeni çözümler üretmeye hazır değildi. Ezber kültürü, dünyanın değiştiğini bile geç fark ettirmiştir. Değişim fark edildiğinde ise ne yapacağını bilen kimse kalmamıştır.

***"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde,
'Hayır, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız' derler.
Ya ataları bir şey akletmez ve doğru yolda olmasalardı da mı?"***

(Bakara, 2:170)

Bu ayet, ezber kültürünün Kur'ani eleştirisidir. Atadan gelen her şeyin sorgulanmadan kabul edilmesi; köklü bir hata olarak tanımlanmaktadır. Gelenek, değerlidir ve korunmalıdır. Fakat gelenek, düşüncenin önüne geçtiğinde; artık bir miras değil, bir zindan haline gelir.

Sessizliğin Siyaseti: Susanlar Kazanır mı?

Düşüncenin bastırılmasında, baskının kendisi kadar önemli olan bir başka mekanizma daha vardır: Sessizliğin ödüllendirilmesi. Her toplumda konuşmanın bedeli vardır. Ama aynı zamanda susmanın da bir getirisi olur. Ve bu getiri yeterince cazip olduğunda, insanlar konuşmayı bırakır.

Tarihsel olarak bu mekanizma şöyle işlemiştir: Sorgulayan âlim, hem toplumsal hem de siyasi risklerle karşılaşır. Suskunluğunu koruyan ise güvenli, saygın ve hatta ödüllendirilmiş bir konuma sahip olur. Bu ikilik, zamanla toplumun genel eğilimini belirler. Cesur sesler azalır. Temkinli suskunluklar çoğalır.

Fakat bu suskunluk, gerçeği yok etmez. Sadece ertelemektedir. Bastırılan her düşünce, yer altına iner. Ve yer altına inen düşünceler, zamanla ya büsbütün yok olur ya da bir gün çok daha güçlü bir kanaldan yüzeye çıkar.

Tarih, bu ikinci durumun örnekleriyle doludur. Osmanlı'da Tanzimat, kapatılan sorguların gecikmeli patlayışıdır. Modernleşme tartışmaları, onlarca yıl ertelenen soruların toplu halde gündeme gelmesidir. Ve bu gecikmiş patlamalar, çoğu zaman kontrollü bir dönüşüm değil; sarsıcı bir kırılma biçiminde gerçekleşir.

Bu nedenle şunu söylemek mümkündür: Sorguyu bastıranlar, kısa vadede kazanır gibi görünür. Fakat uzun vadede, bastırdıkları sorular onların kurduğu sistemi yerle bir eder. Bastırma, sorunu çözmez; biriktirir. Ve biriken sorun, bir gün çözümsüz bir kriz olarak geri döner.

Bilginin Silahlandırılması: İlim Kontrolün Aracı Olduğunda

Düşüncenin bastırılmasının belki de en rafine biçimi, bilginin bizzat kontrol aracı olarak kullanılmasıdır. Bu durumda bilgi yasaklanmaz; aksine üretilir. Fakat üretilen bilgi, sorguyu kapatmak için kurgulanır.

Bu mekanizma şöyle işler: İktidar, kendi varlığını meşrulaştıran bir bilgi gövdesi oluşturur. Bu bilgi, okullar aracılığıyla aktarılır. Nesiller bu bilgiyle yetişir ve bunu doğal gerçeklik olarak kabul eder. Sorgu, bu gövdenin dışında kaldığında zaten anlamsız görünür; çünkü 'doğru' ne olduğu önceden belirlenmiştir.

İslam tarihinde bu mekanizmanın izlerini Emevi ve bazı Abbasi dönemlerinde görmek mümkündür. Siyasi meşruiyeti destekleyen hadisler öne çıkarılmış, iktidarı sorgulayan yorumlar geri plana itilmiştir. Bu bir komplo teorisi değildir; tarihin kayıtlarında belgelenmiş bir gerçektir. İbn Haldun, Mukaddime'sinde bu ilişkiyi sistematik biçimde analiz etmiştir.

Modern çağda bu mekanizma çok daha sofistike biçimler almıştır. Medya, eğitim sistemi ve dijital platformlar; bilginin üretildiği ve dağıtıldığı alanlardır. Bu alanlar kontrol edildiğinde, neyin sorulacağı ve neyin sorulmayacağı da büyük ölçüde belirlenmiş olur. Bu konu, Cilt II'de algı yönetimi ve küresel bilgi sistemi bağlamında derinlemesine ele alınacaktır. Fakat şimdilik şunu tespit etmek yeterlidir: Bilgi, tarafsız değildir. Her bilgi, bir bağlam içinde üretilir ve o bağlamı yansıtır.

Düşüncüyü Bastırmanın İçindeki Çelişki

Düşüncüyü bastırmanın çoğu, kendini kurtarıcı olarak görür. Bu, önemli bir psikolojik gerçektir. 'Ben toplumu koruyorum.' 'Ben dini fitneye karşı savunuyorum.' 'Ben insanları yanlıştan alıkoyuyorum.' Bu niyetler, bazen gerçekten samimi olabilir. Fakat niyet, sonucu belirlemez.

Samimi bir niyetle yapılan bastırma, sinsice yapılan bastırmadan daha tehlikelidir. Çünkü sinsice yapılan bastırma, zamanla fark edilir ve direnç geliştirilir. Samimi niyetle yapılan bastırma ise kuşakları boyunca meşru görünür. Karşı çıkmak, hem dini hem de ahlaki açıdan suç sayılır. Ve bu suçlama, sorgunun sesini kısmının en etkili yoludur.

Kur'an bu çelişkiyi çarpıcı biçimde anlatır. Bakara suresinde münafıklar şöyle tanımlanır:

"Onlara: 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde,

'Biz ancak ıslah edicileriz' derler.

Dikkat edin, asıl onlar fesat çıkararlardır; fakat farkında değiller."

(Bakara, 2:11-12)

'Farkında değiller.' Bu ifade, son derece önemlidir. Fesat çıkarmak ile ıslah ettiğini sanmak, aynı anda mümkündür. Ve bu farkındalık eksikliği, sorguyu bastıranların en büyük zaafıdır. Kendilerini dürüst sanan insanlar, dürüstlüğü sorgulamaz. Kendini haklı sanan insanlar, haklıklarını test etmez.

Bu çelişki, bireysel düzeyde olduğu kadar kurumsal düzeyde de işler. Düşünceyi bastıran kurumlar, çoğu zaman 'dini koruma' ya da 'toplumsal istikrarı sağlama' gibi meşru hedeflere sahip olduklarına inanır. Ve bu inanç, onları kendi faaliyetlerini sorgulamaktan alıkoyar.

İçeriden Çöküş: Tek Kanatlılığın Nihai Sonucu

Düşüncenin bastırılmasının uzun vadeli sonucu, dışarıdan gelen bir yıkım değildir. İçeriden gerçekleşen bir çöküştür. Bu ayrım son derece önemlidir. Çünkü dışarıdan gelen yıkım görülür, tanımlanır ve ona karşı birleşme sağlanabilir. Fakat içeriden gerçekleşen çöküş, görünmez. Herkes bir şeylerin yanlış olduğunu hisseder; fakat neyin yanlış olduğunu göremez.

İslam medeniyetinin gerileme süreci, tam olarak bu biçimde gerçekleşmiştir. Sanayi devrimini kaçırmak, tek başına bir dış saldırının sonucu değildi. Onlarca yıl boyunca birikmiş bir içsel donmanın sonucuydu. Sorular sorulmamıştı. Yeni gelişmeler izlenmemişti. Dünya değişirken medeniyet sabit kalmıştı. Ve bu sabitlik, zamanla bir geri kalmışlığa dönüşmüştü.

Bu iç çöküşün en çarpıcı göstergesi, Osmanlı'nın son döneminde yaşanan zihinsel kargaşadır. Bir yanda 'Her şey dinde var, Batıdan öğrenecek bir şeyimiz yok' diyenler. Öte yanda 'Her şeyi Batıdan almak lazım, kendi kültürümüzü bırakalım' diyenler. Bu

iki uç arasında, gerçek dengeyi kuracak bir düşünce zemininin yitirilmesi; iki kanatlılığın kaybının en net tezahürüdür.

İki kanatlı mümin, bu kargaşada kaybolmaz. Çünkü o, ne körü körüne reddeder ne de körü körüne kabul eder. Sorgular, değerlendirir, özünü korurken gelişir. Fakat bu kapasite, ancak sorgunun canlı kaldığı ve düşüncenin özgür olduğu bir zeminde büyür. O zemin kurduğunda, iki kanatlı mümin yetiştirmek mümkün olmaz.

Yeniden Dirilişin Sesi: Bastırılmayan Düşünceler

Fakat tarih, yalnızca karanlık sayfalardan oluşmaz. Her bastırma döneminde, bastırılmayan sesler de çıkmıştır. Ve bu sesler, zamanla en kalıcı izleri bırakanlardır.

İbn Teymiyye, döneminin siyasi ve dinî baskılarına rağmen yazmaya devam etti. Defalarca hapsedildi. Fakat kalemını bırakmadı. Ve bugün, onlarca ülkede onun düşünceleri hâlâ okunmakta, tartışılmakta ve etkisini sürdürmektedir.

Said Nursî, 20. yüzyılın en ağır baskı koşullarından birinde yaşadı. Onlarca yıl sürgünde, tutuklu ya da gözetim altında geçirdi. Fakat her koşulda yazmayı sürdürdü. Risale-i Nur Külliyyatı, bu bastırma koşullarında doğdu. Ve bugün dünyanın dört bir yanında okunmaktadır.

Bu örnekler tesadüf değildir. Gösterdikleri şey şudur: Düşünce, yok edilemez. Bastırılabilir, geciktirilebilir, zorlaştırılabilir. Fakat hakikat arayan bir akıl, nihayetinde yolunu bulur. Çünkü hakikat, insanın fitratına işlenmiştir. Ve fitrata işlenen şey, ne kadar bastırılırsa bastırılsın; bir gün yüzeye çıkar.

Kur'an bu gerçeği şöyle ifade eder:

"Allah'ın nuru olmaksızın insanlar için nur olmaz."

(Nûr, 24:40 – bağlamından istifadeyle)

Hakikat ışığı, söndürülemez. Üzeri örtülebilir. Fakat örtü kalktığında, ışık hâlâ oradadır. Ve tarihin en karanlık dönemlerinde bile bu ışığı taşıyan insanlar çıkmıştır.

Bölüm II Kapanışı: Aklın Sürgününden Yeniden İnşaya

Bu bölüm, altı kısım boyunca aklın sürgününü ele aldı. Âdem ve İblis diyaloguyla başladık; ilk kibri, ilk mantık hatasını, bilgi ile hikmet ayrımını, sorgunun önemini ve düşüncenin bastırılmasını inceledik. Her kısım bir öncekine bağlandı. Ve bu bağlantılar, tek bir büyük hikâyeyi oluşturdu:

İnsan, iki kanatla yaratıldı. İman ve akıl, bu iki kanadın adıdır. Bu kanatlar birlikte çalıştığında insan yükselir, medeniyetler büyür, hakikat üretilir. Fakat kibir bu dengeyi bozar. Mantık hatası bu dengeyi çarpıtır. Bilgisizlik bu dengeyi zayıflatır. Ve bastırma, bu dengeyi fiilen yok eder.

İblis, bu sürecin başlangıcında durur. O, ilk kibri sergiledi. İlk mantık hatasını yaptı. İlk sorguyu reddetti. Ve insana, aynı yolu göstermeye yemin etti. Bu yemin, tarihin her döneminde farklı biçimlerde yerine getirilmiştir.

Fakat insanın elinde, İblis'in elinde olmayan bir şey vardır: Tövbe kapısı. Âdem (a.s.) bu kapıyı kullandı ve yeniden inşa başladı. Her insan, her toplum, her medeniyet bu kapıyı kullanabilir. Fark etmek, kabul etmek ve dönmek; bu üç adım, yeniden inşanın temelini oluşturur.

Cilt I'in ilerleyen bölümlerinde, bu yeniden inşanın tarihsel örneklerini göreceğiz. Peygamberler silsilesi, her birinin kendi toplumunun kırılma noktasına nasıl dokunduğunu gösterecek. İslam medeniyetinin altın çağı, iki kanatlılığın pratikte nasıl görüldüğünü anlatacak. Ve gerileme dönemi, bu dengenin kaybının medeniyete nasıl yansadığını ortaya koyacak.

Fakat bütün bu anlatının merkezinde, her zaman aynı soru duracak:

"Sen, hangi kanadınla uçuyorsun?"

Bu soru, bir retorik süs değildir. Bu, her insanın kendi hayatında cevaplaması gereken varoluşsal bir sorudur. Ve bu soruya verilen cevap, hem bireyin hem de içinde yaşadığı medeniyetin kaderini belirler.

Bölüm II burada kapanıyor. Aklın sürgün edildiği yere baktık. Şimdi, sürgünden önce neler yaşandığını anlamak için tarihin derinliklerine ineceğiz.

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Bakara 2:11-12, 2:170; Mü'min 40:29; A'raf 7:123; Nûr 24:40; Hucurât 49:6

İbn Haldun — Mukaddime (İktidar, ilim ve toplumsal çöküş ilişkisi; tüm bölümler)

İmam Ahmed ibn Hanbel — Müsned (Mihne dönemine dair tarihsel belgeler)

İbn Kesir — el-Bidâye ve'n-Nihâye (Mihne dönemi ve siyasi baskı tarihi)

İbn Teymiyye — Mecmû'u'l-Fetâvâ (Bastırma koşullarında üretilen ilim)

Said Nursî — Tarihçe-i Hayat (Sürgün ve baskı koşullarında düşünce)

Said Nursî — Risale-i Nur Külliyyatı (İman ve aklın savunusu)

Fahreddin er-Râzî — Mefâtîhu'l-Ğayb (Bakara 11-12 tefsiri; münaflık ve öz aldatma)

George Makdisi — The Rise of Colleges (İslam'da eğitim kurumları ve düşünce özgürlüğü)

Marshall Hodgson — The Venture of Islam (İslam medeniyetinin dönüşüm süreçleri)

Albert Hourani — Arabic Thought in the Liberal Age (Osmanlı dönüşümü ve düşünce)

Cemil Meriç — Bu Ülke (Osmanlı zihinsel yapısının çözülmesi)

İsmail Kara — İslâmcıların Siyasî Görüşleri (Gerileme dönemi düşünce krizleri)

BÖLÜM III

Peygamberler ve İnsanlığın Yeniden İnşası

Her Toplumun Bir Hastalığı Vardı; Her Peygamber Bir Devadı

"Her ümmetin bir resûlü vardır.

Resûlleri geldiğinde aralarında adaletle hükmolunur

ve onlara zulmedilmez."

(Yûnus, 10:47)

Bölüme Giriş: Tarih, Yalnızca Bir Anlatı Değildir

Peygamberlerin tarihi, masal değildir. Efsane de değildir. Bu, insanlığın zihinsel, ahlaki ve ruhsal sağlığını yeniden inşa etme sürecinin belgesidir. Her peygamber, bir vakada değil; belirli bir hastalığın belirli bir toplumda kronikleştiği bir anda gönderilmiştir. Ve her biri, o hastalığa özgü bir şifa getirmiştir.

Bu bölümde yedi peygamberin kıssasını ele alacağız. Fakat bu anlatı, sıradan bir tarih yazımı değildir. Her kıssada üç soruyu takip edeceğiz: Bu peygamber hangi topluma geldi? O toplumun temel hastalığı neydi? Ve getirilen çözüm neydi? Bu üç soru, yalnızca geçmişi anlamak için değil; bugünü okumak için de kritiktir. Çünkü toplumların hastalıkları değişmemiştir. Yalnızca biçimleri değişmiştir.

Ve bu anlatının içinde, tekrar eden bir örüntüyü açıkça göreceğiz: İsrail oğulları. Bu kavim, tarihsel süreçte defalarca peygamber gönderilmiş; defalarca uyarılmış; defalarca mucize görmüş; fakat her seferinde sapmıştır. Bu sapma, tesadüf değildir. Bu, kibrin, dünyevî hesabın ve hakikati eğip bükme istemenin sistematik bir tezahürüdür. Bu gerçeği görmezden gelmek, tarihin en önemli derslerinden birini kaçırmak demektir.

Peygamberlerin kıssaları, Kur'an'da defalarca anlatılır. Bu tekrar, edebi bir tercih değildir. Bu, ilahi bir pedagojidir. 'Düşün. Gör. İbret al.' Çünkü geçmişte yaşananlar, bugün de yaşanmaktadır. Aynı hastalıklar, aynı inkârlar, aynı gerekçeler. Yalnızca isimler değişmiştir.

İsrail Oğulları Meselesi: Tarihin En Uzun Sapma Kayıtları

Bu bölüme girmeden önce bir gerçeği açıkça ortaya koymak gerekir: İsrail oğulları, insanlık tarihinin en fazla peygamber gönderilen, en fazla mucize gören ve buna rağmen en fazla sapan toplumdur. Bu, bir önyargı değildir. Bu, Kur'an'ın, Tevrat'ın ve tarihin kendi kayıtlarıdır.

Kur'an, İsrail oğullarını anlatırken son derece açık bir dil kullanır:

"Andolsun, İsrail oğullarından söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik.

Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse,

bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler."

(Mâide, 5:70)

Bu ayet son derece çarpıcıdır. Sadece yalanlamakla kalmamışlar; peygamberleri öldürmüşlerdir. Yani sapma, bireysel bir hata düzeyinde kalmamış; kolektif ve sistematik bir karakter kazanmıştır. Bu kolektif sapmanın nedenleri incelendiğinde, birbirine bağlı birkaç temel etken öne çıkmaktadır.

Birincisi: Dünyevî çıkarı dini hükmün önüne koymak. Musa (a.s.) onlara hükümler getirdiğinde, bu hükümler toplumsal çıkarlarını tehdit ettiğinde reddettiler. Özellikle haham sınıfı ve din adamları, dini yorumu kendi statülerini korumak için araçsallaştırdı. Hakikat, çıkarın önüne geçtiğinde reddedildi.

İkincisi: Seçilmişlik kibri. 'Biz Allah'ın seçilmiş kavmiyiz' anlayışı, zamanla 'biz ne yaparsak olur' haline dönüştü. Bu kibir, peygamberlerin uyarılarını dinlemeyi zorlaştırdı. 'Bizi kim uyarıyor?' sorusu, 'ne diyor?' sorusunun önüne geçti.

Üçüncüsü: Vahyi tahrif etmek. Kur'an, İsrail oğullarının Allah'ın kelimelerini yerinden oynatarak değiştirdiğini açıkça ifade eder:

"Onlar kelimeleri konuldukları yerden değiştirirler."

(Nisâ, 4:46)

Bu tahrif, yalnızca metni değiştirmekle sınırlı değildir. Metnin anlamını, bağlamını ve uygulamasını değiştirmek de aynı kategoriye girer. Ve bu tahrifin temelinde daima aynı şey yatar: Hakikati kendi çıkarlarına göre şekillendirme arzusu.

Bu örüntüyü görmek, günümüzü anlamak için hayatidir. Çünkü aynı dinamikler bugün de işlemektedir. Siyonizm, bu tarihin modern biçimidir. Vahyi kendi siyasi projelerine araç yapma, seçilmişlik kibrini ulusal bir ideolojiye dönüştürme ve hakikati eğip bükme için güçlü kurumlar oluşturma — bunların hepsi o eski örüntünün çağdaş tezahürleridir. Bu konu Cilt II'de derinlemesine ele alınacaktır. Fakat bu gerçeği görmeden peygamberler tarihini okumak, yarım kalmış bir okumadır.

Hız. Nuh (a.s.) — Kibrin Tufanı

Hangi Topluma Geldi?

Hız. Nuh (a.s.), insanlık tarihinin kayıtlara geçen ilk büyük toplumsal krizinin yaşandığı dönemde gönderilmiştir. O dönemin insanlığı hakkında kesin bir coğrafi bilgimiz yoktur; fakat Kur'an ve tefsir geleneği, bu toplumun yapısı hakkında son derece aydınlatıcı bilgiler sunar. İbn Kesir ve diğer büyük müfessirlerin aktarımına göre Nuh (a.s.)'ın kavmi, Âdem (a.s.)'den bu yana geçen uzun süreçte Allah'la bağını büyük ölçüde kaybetmiş bir topluluktu.

Bu kavmin en dikkat çekici özelliği, putperestliğe geçişin süreci ve biçimidir. Kur'an bu geçişi son derece öğretici biçimde anlatır. Toplumun saydığı ve taptığı putların — Vedd, Suva, Yagus, Yauk ve Nesr — aslında başlangıçta sâlih insanlar olduğu rivayet edilmektedir. Zamanla bu insanların hatıralarını yaşatmak amacıyla heykelleri yapılmış; nesiller değiştikçe bu heykeller ibadet objesine dönüşmüştür. Yani şirk, kötü niyetle değil; iyi niyetle başlamıştır. Bu, şirkin en tehlikeli biçimidir.

Toplumun Hastalığı Neydi?

Nuh (a.s.)'ın kavminin birden fazla hastalığı vardı. Fakat bunların köküne inildiğinde, tek bir temel etken öne çıkar: Kibir. Bu kibir, farklı biçimlerde tezahür etmekteydi.

Birinci biçim: Sınıfsal kibir. Kavmin ileri gelenleri, Nuh (a.s.)'ı şöyle reddetti:

"Kavminin inkâr eden ileri gelenleri dediler ki:

'Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz.

İlk bakışta sana uyanların da en aşağılıklarımız olduğunu görüyoruz."

(Hûd, 11:27)

Bu itiraz, son derece öğreticidir. Sorun, Nuh'un söylediklerinin yanlış olması değildir. Sorun, Nuh'un 'bizim gibi biri' olmasıdır. Ve ona ilk inananların toplumun alt tabakasından olmasıdır. Yani hakikat, sosyal sınıf filtresinden geçirilmektedir. 'Bu fikir, kim söylüyor ve kim kabul ediyor?' sorusu, 'bu fikir doğru mu?' sorusunun önüne geçmektedir.

İkinci biçim: Atalar kibrindeki ısrar. Nuh (a.s.) ne zaman uyarırsa, kavmi atalarından gördükleri düzeni gerekçe gösterdi. Bu gerekçe, hakikatin araştırılmasını engelledi. Çünkü 'böyle gördük' cevabı, 'doğru mu?' sorusunu kapatır.

Üçüncü biçim: Statü kaybı korkusu. Kavmin ileri gelenleri, Nuh'a uymayı sosyal statülerini yitirmek olarak gördü. Hakikati kabul etmek, onlar için toplumsal bir maliyet anlamına geliyordu. Ve bu maliyet, hakikatin değerinin önüne geçti.

Çözüm Neydi?

Nuh (a.s.), 950 yıl boyunca tebliğ etti. Bu, insanlık tarihinin kayıtlara geçen en uzun tebliğ sürecidir. Ve bu süreçte farklı yöntemler denedi:

***"Rabbim! Kavmimi gece gündüz davet ettim.
Fakat benim davetim onların kaçışını artırdı.
Ben onları bağışlaman için her davet ettiğimde
parmaklarını kulaklarına tıkadılar,
elbiselerine büründüler, ısrar edip büyüklük tasladılar."***

(Nûh, 71:5-7)

Nuh (a.s.)'ın bu duası, son derece önemli bir gerçeği ortaya koyar: Hakikat tebliğ edilmiştir. Fakat kabul edilip edilmemesi, insanın tercihine bırakılmıştır. Allah, insanı zorla iman ettirmez. Çünkü zorla elde edilen iman, gerçek iman değildir.

Nuh (a.s.)'ın çözümü tek ve net bir çağrıya dayanıyordu: Tevhid. Yalnızca Allah'a kulluk edin. Putları bırakın. Bu çağrı, hem bireysel hem de toplumsal kurtuluşun anahtarıydı. Fakat kavim reddetti.

Ve tufan geldi. Tufan, bir intikam değildi. Tufan, artık düzelme ihtimali kalmayan bir toplumun temizlenmesiydi. İbn Arabi'nin ifadesiyle, tufan aynı zamanda bir rahmet tezahürüydü; çünkü o toplumun devamı, yalnızca daha fazla fitne ve bozulmayı üretecekti.

Nuh (a.s.)'ın kıssasından alınacak ders nettir: Kibir, hakikati görmez hale getirir. Sınıfsal ayrımlar, sosyal statü kaygısı ve atalar geleneğine kör teslimiyet; en uzun tebliği bile reddedebilir. Ve bu reddetme, yalnızca kişiyi değil; toplumun tamamını felakete sürükler.

Hız. Hud (a.s.) – Gücün Sarhoşluğu

Hangi Topluma Geldi?

Hız. Hud (a.s.), Arabistan yarımadasının güneyinde, bugünkü Yemen ve Hadramut bölgesinde yaşayan Ad kavmine gönderilmiştir. Ad kavmi, döneminin en güçlü ve en gelişmiş toplumlarından biriydi. Kur'an onları son derece çarpıcı bir ifadeyle tanımlar:

***"İram şehrini, o yüksek sütunları hatırlamaz mısın?
Ki ülkelerde onun benzeri yaratılmamıştı."***

(Fecr, 89:7-8)

İram, efsanevi yapısıyla tarihin en muhteşem şehirlerinden biri olarak tanımlanır. Ad kavmi, büyük binalar inşa etmiş, geniş toprakları kontrol altına almış ve döneminin en güçlü ordusuna sahip olmuştu. Bu güç, onlara derin bir özgüven vermişti. Fakat bu özgüven, zamanla tehlikeli bir kibire dönüştü.

Toplumun Hastalığı Neydi?

Ad kavminin temel hastalığı, güç sarhoşluğuuydu. Kur'an onların kendi ağızlarından şöyle konuştuğunu aktarır:

"Kim bizden daha güçlüdür?' dediler."

(Fussilet, 41:15)

Bu cümle, medeniyetin kibrine en net örnektir. 'Bizden daha güçlü kim var?' sorusu, aslında bir sorudan çok bir iddiadır. Ve bu iddia, Allah'ı denklemin dışında bırakır. Güç, kaynağından koparılarak mutlaklaştırılmıştır. Bu ise şirkin en ince biçimlerinden biridir: Gücü Allah'tan değil, kendinden saymak.

Ad kavminin ikinci hastalığı, refahın getirdiği şımarıklıktı. Bolluk içinde yaşayan toplumlar, çoğu zaman bu bolluğun kalıcı olduğunu zanneder. Şükürü unuttur, sorumluluktan kaçır ve lüksü hak olarak görmeye başlar. Ad kavminde bu dönüşüm

gerçekleşmişti. Büyük binalar, büyük bir anlam taşıymıyordu artık; yalnızca güç göstergesiydi.

Üçüncü hastalık, zulümdü. Güçlü olan, zayıfı ezmişti. Toplumsal adalet yitirilmişti. Peygamberin uyarılarına rağmen bu zulüm sürdü.

Çözüm Neydi?

Hud (a.s.), kavmine açık ve sade bir çağrıda bulundu: Allah'tan korkun. O'na kulluk edin. Güç ve zenginliğin bir emanet olduğunu, hesabının verileceğini bilin. Kavminin sizi Allah'tan koruyamayacağını görün.

"Hud dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin için O'ndan başka ilah yoktur. Siz sadece iftira edenlersiniz.'"

(Hûd, 11:50)

Fakat Ad kavmi reddetti. Hud (a.s.)'ı 'aklımı yitirmiş biri' ve 'yalancı' olarak nitelendirdiler. Güçleri, onlara hakikati reddedebileceklerini hissettiriyordu.

Ve azap geldi. Kur'an, Ad kavmini yok eden fırtınayı son derece dramatik biçimde anlatır:

"O rüzgar, üzerlerine yedi gece, sekiz gün aralıksız musallat edildi. O halk, orada devrilmiş, içi çürümüş hurma kütükleri gibiydi."

(Hakka, 69:7)

'İçi çürümüş hurma kütükleri.' Bu metafor son derece güçlüdür. Ad kavmi, dışarıdan güçlü ve görkemli görünüyordu. Fakat içi çoktan çürümüştü. Kibir, güç sarhoşluğu ve zulüm; toplumun iç dokusunu yok etmişti. Ve dışarıdan gelen ilk büyük sarsıntıda, bu içi boş yapı çöktü.

Hud (a.s.)'ın kıssasının dersi budur: Güç, güvence değildir. En büyük güç sahibi toplumlar bile Allah'ın azabından korunamaz. Ve bir toplumun gerçek gücü, binalarının yüksekliğinde değil; ahlakının sağlamlığında gizlidir.

Hız. Salih (a.s.) — İşaretin Çiğnenmesi

Hangi Topluma Geldi?

Hz. Salih (a.s.), Arabistan'ın kuzeyinde, bugünkü Hicr bölgesinde (Medain Salih, modern Suudi Arabistan) yaşayan Semud kavmine gönderilmiştir. Semud kavmi, Ad kavminin yok oluşundan sonra bölgede güçlenen ve kayalara oyulmuş muhteşem yapılarıyla bilinen bir toplumdur. Kur'an, Semud'un bu mimari gücüne dikkat çeker:

***"Siz ovaları saray yapıyor,
dağları oyarak evler ediniyordunuz."***

(A'raf, 7:74)

Salih (a.s.), bu kavmin içinden biriydi. Kendisi de Semud'dan biriydi ve toplumu tarafından önce saygıyla karşılandı. Bu, peygamberlik tarihinde önemli bir ayrıntıdır: Salih (a.s.), dışarıdan gelen bir yabancı değildi. Toplumun tanıdığı, sevdiği, güvendiği biriydi. Fakat tebliğ başladığında bu sevgi ve güven, düşmanlığa dönüştü.

Toplumun Hastalığı Neydi?

Semud kavminin hastalığı, çok katmanlıydı. Birincisi ve en temeli, şirk ve kibirdi. Ad kavminin mirasını devralmışlardı; fakat onların akıbetinden ders çıkarmamışlardı. Tarihten öğrenmemek, Semud'un en büyük zaafıydı.

İkincisi, liderlik sınıfının yozlaşmasıydı. Kavmin dokuzu, fitne ve bozgunculuğun öncüsüydü:

***"O şehirde dokuz kişi vardı; bunlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarıyor,
ıslaha çalışmıyorlardı."***

(Neml, 27:48)

Bu dokuz kişi, toplumun hem siyasi hem de dini liderleriydi. İktidar ve dini otorite aynı elde birleşmişti. Ve bu elde birleşme, toplumun geri kalanını kontrol altında tutmanın aracına dönüşmüştü. Peygamberin çağrısı, onların iktidarını tehdit ettiği için reddedildi.

Üçüncü hastalık, mucizeye rağmen inat etmektir. Allah, Semud'a son derece açık bir mucize gönderdi: Kayadan çıkan bir deve. Bu deve, ilahi bir işaretti. Salih (a.s.) kavmine şunu söyledi:

***"Allah'ın devesi ve onun içme vakti sizin için bir işarettir.
Ona kötülük dokundurmayın; yoksa sizi acıklı bir azap yakalar."***

Çözüm Neydi?

Salih (a.s.)'in çözümü, mucize ile desteklenmiş bir tevhid çağrısıydı. Allah, Semud'a yalnızca söz değil; gözle görülür, elle tutulur bir delil verdi. Devenin mucizevi biçimde kayadan çıkması, inanmak için yeterli bir delildi. Ve bu deve, aynı zamanda bir sınav vesilesi oldu.

Fakat kavmin dokuzu deveyi kesti. Bu, yalnızca bir hayvanın öldürülmesi değildi; ilahi bir işaretin bilinçli olarak çiğnenmesiydi. Bu cesaret — ya da bu küstahlık — nasıl mümkün olmuştu? Çünkü kibir, gözü kör eder. Mucizenin kaynağını görmezden gelmek mümkün hale gelir, eğer kabul etmek çıkara aykırıysa.

Ve azap üç gün içinde geldi. Semud, yeryüzünden silindi. Salih (a.s.) kavminden ayrılırken son sözünü şöyle bıraktı:

"Dedi ki: 'Ey kavmim, andolsun size Rabbimin mesajını ilettim ve size nasihat ettim, fakat siz nasihat edenleri sevmiyordunuz.'"

(A'raf, 7:79)

Salih (a.s.)'in kıssasının dersi şudur: Mucize görmek, inanmak için yeterli değildir. Eğer kalp kibir ve çıkar hesabıyla doluyorsa, en açık delil bile reddedilir. Ve iktidar sınıfının yozlaşması, bir toplumu peygamberinin sesinden mahrum bırakabilir.

Hz. Lut (a.s.) — Fıtratın İnkârı

Hangi Topluma Geldi?

Hz. Lut (a.s.), Hz. İbrahim'in (a.s.) yeğenydi ve onunla birlikte Irak'tan göç etmişti. Kendisine peygamberlik verildiğinde ise Sodom ve Gomorra şehirlerine gönderildi. Bu şehirler, bugünkü Ölü Deniz çevresinde konumlandırılmaktadır ve dönemlerinin ticaret yolları üzerindedir. Şehirlerin ekonomik refah içinde olduğu anlaşılmaktadır; fakat bu refah, derin bir ahlaki çöküş zemin hazırlamıştı.

Lut (a.s.)'in kavmi, Kur'an'da tarihin en açık ahlaki sapma örneği olarak sunulur. Bu sapma, yalnızca bireysel bir günah değil; toplumun tamamına yayılmış, hatta meşrulaştırılmış ve savunulur hale gelmiş bir bozukluktu.

Toplumun Hastalığı Neydi?

Lut (a.s.)'in kavminin hastalığı, fitratın inkârıydı. Allah, insanı belirli bir fitrat üzere yaratmıştır. Bu fitrat; hem biyolojik hem ruhsal hem de toplumsal boyutları olan, insanın doğasına işlenmiş bir düzendir. Lut (a.s.)'in kavmi, bu düzeni tersine çevirdi.

"Siz, âlemlerden hiçbirinin size geçmediği bir çirkinliği mi yapıyorsunuz?"

Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi yaklaşıyorsunuz?"

Hayır, siz haddi aşan bir kavimsiniz."

(A'raf, 7:80-81)

'Haddi aşan kavim.' Bu ifade son derece önemlidir. Fıtratı inkâr etmek, yalnızca ahlaki bir hata değil; var oluşun sınırlarını aşmaktır. Allah'ın koyduğu sınırları yok saymak, hem bireyin hem de toplumun temelini sarsar.

Fakat kavmin hastalığı yalnızca bu değildi. Buna ek olarak, misafire şiddet uygulamak da toplumun bir geleneği haline gelmişti. Melekler Lut (a.s.)'in evine konuk olduğunda, kavim onlara saldırmak için geldi. Bu, şehrin tüm toplumsal normlarının çöküşünü simgeler. Misafiri korumak, o dönemde en temel ahlaki değerdi. Bu değer ortadan kalkması, toplumun her katmanında çürümenin tamamlandığını gösteriyordu.

Çözüm Neydi?

Lut (a.s.)'in çözümü, hem bireysel hem de toplumsal bir çağrıydı: Fıtrata dönün. Allah'ın yarattığı düzene uyun. Bu sapkınlıktan vazgeçin.

Fakat kavim yalnızca reddetmekle kalmadı; Lut (a.s.)'ı tehdit etti ve şehirden kovmakla korkuttu. Peygamberi susturmak, hastalığı ortadan kaldırmaz; onu gizler. Ve gizlenen hastalık, çok daha derin bir çöküş zemin hazırlar.

Allah, melekleri hem Lut (a.s.)'ı kurtarmak hem de şehirleri yok etmek için gönderdi. Lut (a.s.) ve iman edenler şehri terk etti. Geride kalanlar ise azaba uğradı. Kur'an bu sahneyi şöyle anlatır:

"Üzerlerine taş yağdıran bir fırtına gönderdik.

Bak, suçluların sonu nasıl oldu!"

(A'raf, 7:84)

Lut (a.s.)'ın kıssasının dersi çok katmanlıdır. Birincisi: Fıtratı inkâr etmek, toplumsal çöküşün en hızlı yollarından biridir. İkincisi: Sapkınlık bireysel düzeyde kalmayıp meşrulaştırıldığında, toplumun tamamına sıçrar. Üçüncüsü: Peygamberi susturmak, hastalığı değil; yalnızca uyarıyı ortadan kaldırır. Ve uyarısız kalan toplumlar, çöküşlerini göremezler.

Bugün bu kıssayı okurken, aynı örüntünün modern biçimlerini görmek mümkündür. Fıtratı inkâr eden ideolojiler, ahlaki normların yeniden tanımlanması çabaları ve bunu meşrulaştırmak için kullanılan kültürel ve siyasi araçlar; Lut (a.s.)'ın kavminin izini taşımaktadır. Bu bağlantıyı görmek, kıssayı gerçek anlamda okumaktır.

Hız. İbrahim (a.s.) — Tek Başına Bir Ümmet

Hangi Topluma Geldi?

Hız. İbrahim (a.s.), Irak'ın güneyinde, Sümer uygarlığının kalbi olan Ur şehrinde dünyaya geldi. Bu şehir, döneminin en gelişmiş medeniyet merkezlerinden biriydi. Gelişmiş bir yazı sistemi, ileri bir tarım teknolojisi, büyük tapınaklar ve güçlü bir devlet yapısı. Ve bunların tamamı, putperestlik üzerine inşa edilmişti. Babasının put yontan bir usta olduğu rivayet edilmektedir.

İbrahim (a.s.), bu medeniyetin tam merkezinde doğdu. Ve tam merkezden itiraz etti. Bu, tarihte eşi az görülen bir cesaret örneğidir. Çevresi, ailesi, mesleği, şehri, devleti — her şey şirke dayanıyordu. Ve o, tek başına 'Hayır' dedi.

Allah, İbrahim (a.s.)'ı 'tek başına bir ümmet' olarak tanımlar:

***"İbrahim, Allah'a itaat eden, hakka yönelen
başlı başına bir ümmet idi."***

(Nahl, 16:120)

Toplumun Hastalığı Neydi?

İbrahim (a.s.)'ın toplumunun hastalığı çok katmanlıydı ve son derece köklüydü. Birincisi, akıl tutulması. Toplum, elleriyle yaptıkları putlara tapıyordu. Fakat bu putların yapay olduğunu herkes biliyordu. İbrahim (a.s.), bu çelişkiyi en keskin biçimde yüzlerine vurdu:

"Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" dedi.

'Sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı.'

(Saffât, 37:95-96)

Bu soru, bugün de aynı keskinliğini korur. İnsan, kendi eliyle yaptığı şeye tapabilir mi? Evet. Yalnızca tahta ya da taştan yapılmış putlara değil; para, güç, teknoloji, ideoloji ya da ün — bunların herhangi biri, ibadet objesine dönüşebilir. İbrahim (a.s.)'ın sorusu, her çağda geçerliliğini korur.

İkinci hastalık, korku üzerine kurulu bir din anlayışıydı. İnsanlar putlara inanmasa da başlarına bela gelmemesi için tapıyordu. İktidar, bu korkuyu yönetiyordu. Kral Nemrut, dini otoriteyi siyasi hâkimiyetin aracı olarak kullanıyordu. İbrahim (a.s.) bu düzeni tehdit ettiği için ölüm cezasıyla yüzleşti.

Üçüncü hastalık, sorgulamanın yasaklanmasıydı. İbrahim (a.s.) babası Azer'e sorular sorduğunda reddedildi. Toplumda sorgulamak, düzeni tehdit eden bir eylem olarak görülüyordu.

Çözüm Neydi?

İbrahim (a.s.)'ın çözümü üç boyutluymuştu. Birincisi, akli kullanmak. O, putların geçersizliğini hem tartışarak hem de eylemle gösterdi. Putları kırdı, toplumu düşünmeye zorladı. Fakat onlar düşünmek yerine öfkeleniler.

İkincisi, ilahi sınava teslim olmak. İbrahim (a.s.)'ın hayatı, ateş, hicret, yalnızlık ve en büyük sınav olan oğlunu kurban etme emriyle doluydu. Her sınavda aynı yanıt verdi: Teslim oldum.

"Rabbi ona: 'Teslim ol' dedi. O da: 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum' dedi."

(Bakara, 2:131)

Üçüncüsü, tevhid miras bırakmak. İbrahim (a.s.), yalnızca kendi dönemine değil; tüm insanlığa hitap etti. Kâbe'nin inşası, bu evrensel çağrının somut tezahürüdür. Yeryüzünün farklı köşelerindeki insanları tevhide davet eden bir merkez.

İbrahim (a.s.)'ın kıssasının en derin dersi şudur: Hakikat, bazen tek başına savunulur. Çevre, aile, devlet — hepsi karşında olabilir. Fakat hakikat, sayıya değil; özüne dayanır. Tek başına duran ama doğru duran bir insan, yüz yıl sonra bile medeniyetlere yön verebilir.

Hz. Musa (a.s.) — Firavun, İsrail ve Özgürlüğün Ağırılığı

Hangi Topluma Geldi?

Hz. Musa (a.s.)'ın kıssası, peygamberler tarihinin en kapsamlı ve en çok katmanlı anlatısıdır. Kur'an, hiçbir peygamberin kıssasını Musa (a.s.) kadar geniş ve tekrar eden bir şekilde anlatmaz. Bu tekrar tesadüf değildir; içerdiği dersler o kadar derin ve o kadar evrenseldir ki her neslin bu kıssadan yeniden öğrenmesi gerekmektedir.

Musa (a.s.), Mısır'da doğdu. O dönemde Mısır, dünyanın en güçlü imparatorluğuydu. Firavun, hem siyasi hem de dini otoritenin mutlak hâkimiydi. Kendisini tanrı ilan etmişti. İsrail oğulları ise bu imparatorluğun köleleriydi. Yüzyıllarca kölelik, bu toplumun psikolojisini derinden şekillendirmişti.

Musa (a.s.), sarayda yetişti. Firavun'un torununun himayesinde büyüdü. Hem baskı altındaki kölelerin hem de baskıyı uygulayan sarayın dünyasını taniyordu. Bu iki dünyayı bilmek, onun tebliğini eşsiz kılıyordu.

Toplumun Hastalığı Neydi? — Firavun Cephesi

Firavun'un hastalığı, tarihin en açık kibir örneğidir. O, kendini tanrı ilan etmişti:

"Firavun dedi ki: 'Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilah bilmiyorum.'"

(Kasas, 28:38)

Bu iddia, yalnızca bireysel bir kibrin değil; sistemleşmiş bir yalancılığın ifadesidir. Firavun, kendi tanrılığına inanmıyor olabilirdi. Fakat bunu söylemek, iktidarını pekiştiriyordu. Din, siyasi hâkimiyetin aracına dönüştürülmüştü.

Firavun'un ikinci hastalığı, mucize görmesine rağmen iman etmemesiydi. Musa (a.s.) dokuz büyük mucize gösterdi. Her birinin ardından Firavun taviz verdi; fakat azap geçince sözüden döndü:

"Ne zaman başlarına bir beladan kurtulsalar, sözlerinden dönerlerdi."

(A'raf, 7:135)

Bu örüntü son derece öğreticidir. Baskı altında teslim olmak, gerçek bir teslimiyetin göstergesi değildir. Firavun'un 'imani', her seferinde rahatlayınca ortadan kalktı. Bu, kalpten değil; hesaptan gelen bir itaat biçimidir. Ve bu tür itaat, en küçük bir fırsatta bozulur.

Toplumun Hastalığı Neydi? — İsrail Oğulları Cephesi

Fakat Musa (a.s.)'ın kıssasının en ağır ve en öğretici boyutu, Firavun değildir. Asıl ağırlık, İsrail oğullarında gizlidir. Çünkü Firavun, zaten inkâr edendi. Asıl şok edici olan, kurtarılanların nankörlüğüdür.

İsrail oğulları, yüzyıllarca kölelik çektikten sonra mucizevi biçimde kurtarıldı. Deniz yarıldı. Firavun'un ordusu suda boğuldu. Çöldeyken kudret helvası ve bıldırcın yağdırıldı. Bulut sıcaktan korudu. Her ihtiyaçları, ilahi bir lütufla karşılandı.

Ve buna rağmen her fırsatta isyan ettiler:

"Ey Musa! Biz tek çeşit yemeğe dayanamayız.

Rabbine dua et de yerin bitirdiklerinden,

sebzeye, hıyar, sarımsak, mercimek ve soğandan bize çıkarırsın.'

Musa dedi ki: 'Daha iyisini daha aşağısıyla değiştirmek mi istiyorsunuz?'"

(Bakara, 2:61)

Bu sahne, nankörlüğün anatomisini göstermektedir. Mücizevi kurtuluşu unutmak, ilahi nimetin kıymetini bilmemek ve en ufak dünyevî bir şikâyet için şikâyete gelmek. Fakat daha ağırı var:

"Musa kavminden ayrılınca kavmi, ziynet eşyalarından böğüren bir buzağı heykeli edindi.

Onun kendileriyle konuşmadığını ve kendilerini doğru yola iletmediğini görmediler mi?

Onu ilah edindiler ve zalimler oldular."

(A'raf, 7:148)

Musa (a.s.) Tur dağına çıktığında, yalnızca kırk gün yoktu. Kırk gün. Ve İsrail oğulları, daha önce köle oldukları Mısır'ın putperest geleneğini taklit ederek altın bir buzağı yaptı ve ona taptı. Bu, salt bir cehalet değildi. Denizi yaran Allah'ı gören bir toplum, kırk gün içinde altın bir heykele tapındı.

Bu sapma, tesadüf değildir. Bu, köleliğin zihinlere kazıdığı hastalığın tezahürüdür. Yüzyıllarca baskı altında kalan bir toplum, özgürlükle ne yapacağını bilemedi. Kurtarıldıklarında şükretmek yerine, alıştıkları bağımlılık biçimini yeniden ürettiler.

Çözüm Neydi?

Musa (a.s.)'ın çözümü üç boyutu olan bir kurtuluş projesiydi. Birincisi, siyasi özgürleşme: Firavun'un zulmünden kurtulmak. İkincisi, ruhsal özgürleşme: Köleliğin zihinlerde bıraktığı hastalıktan kurtulmak. Üçüncüsü, hukuki inşa: Allah'ın hükümlerini toplumsal hayata taşımak.

Tevrat'ın indirilmesi, bu üçüncü boyutun temelidir. Allah, yalnızca fiziksel bir kurtuluş sunmadı; toplumun nasıl yaşayacağını düzenleyen kapsamlı bir hukuk sistemi de verdi. Fakat İsrail oğulları, bu sistemin ağırlığını taşımak istemedi.

Musa (a.s.)'ın kıssasından çıkan en önemli derslerden biri şudur: Özgürlük, yalnızca fiziksel zincirlerin kırılması değildir. Asıl özgürlük, zihinsel ve ruhsal özgürlüktür. Ve bu özgürlük, çok daha zordur. Çünkü beden zincirleri görülür; zihnin zincirleri görülmez.

İsrail oğulları, bu dersi bir türlü alamadı. Musa (a.s.) onlara defalarca uyardı. Kızdı, ağladı, dua etti. Fakat Kur'an'ın kaydettiği tablo açıktır: Bu kavim, peygamberlerini yalanlayan, hatta öldüren bir kavim haline geldi. Ve bu gerçeği görmezden gelmek, tarihin en önemli dersini kaçırmaktır.

Hız. İsa (a.s.) — Ruhun Yeniden Doğuşu ve Tahrif

Hangi Topluma Geldi?

Hız. İsa (a.s.), Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki Filistin'de, Beytüllahim'de dünyaya geldi. O dönemde Kudüs, hem Romalıların siyasi egemenliği altında hem de Yahudi din adamlarının kültürel ve dini otoritesi altındaydı. Bu iki güç arasında sıkışan halk; hem siyasi baskı hem de dini yük altında eziliyordu.

Yahudi din adamları — Ferisiler ve Saddukiler — dini hukuku toplumu kontrol etmek için araçsallaştırmıştı. Din, özgürleştirici değil; bağlayıcı bir yük haline gelmişti. Ruh yitirilmiş, şekil kalmıştı. İsa (a.s.), tam olarak bu boşluğa geldi.

Toplumun Hastalığı Neydi?

İsa (a.s.)'ın toplumunun hastalığı, dinin ruhunun yitirilmesi idi. Tevrat'ın hükümleri vardı; fakat bu hükümlerin insanı Allah'a yaklaştıran ruhu çoktan ölmüştü. Din adamları, kuralları yorumlamakta uzmandı; fakat bu kuralların gönderiliş amacını yani insanın kalbini temizlemeyi unutmuştu.

İkinci hastalık, din adamlarının ikiyüzlülüğüydü. İsa (a.s.) bu ikiyüzlülüğü doğrudan ve sert biçimde eleştirdi:

***"Vay halinize, ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler!
Çünkü siz gökyüzünün egemenliğinin kapısını insanların yüzüne
kapatırsınız."***

(Matta, 23:13 — Tarihsel bağlam referansı)

İsa (a.s.)'ın bu eleştirisi, Kur'an'ın da teyit ettiği bir gerçeği yansıtmaktadır: Din adamı sınıfının dini kendi iktidarı için araçsallaştırması. Bu durum, yalnızca İsrail oğullarına özgü değil; her toplumda ortaya çıkabilecek evrensel bir tehlikedir.

Üçüncü hastalık, Romalıların siyasi baskısıydı. Fakat İsa (a.s.), buna doğrudan siyasi bir itirazla değil; ruhsal bir devrimle cevap verdi. Çünkü asıl sorun, dışarıdaki zincir değil; içerideki zincirlendi.

Çözüm Neydi?

İsa (a.s.)'ın çözümü, dinin ruhunu yeniden canlandırmaktı. Sevgi, merhamet, alçakgönüllülük ve iç temizliği — bunlar, İsa (a.s.)'ın öğretisinin özüydü. Tökezleyene el ver. Affet. İç dünyana bak. Gösteriş için ibadet etme.

***"Meryem oğlu İsa: 'Ey İsrail oğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim,
benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı
ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici
olarak geldim' dedi."***

(Saff, 61:6)

İsa (a.s.), hem öncesini doğruladı hem de sonrasını müjdeledi. Onun tebliği, vahiy silsilesinin bir halkasıydı. Fakat bu halkanın en kritik özelliği, ruhu yeniden ön plana çıkarmasıydı.

Peki sonra ne oldu? İsrail oğullarının tarihteki en büyük sapması, İsa (a.s.) ile gerçekleşti. Önceki peygamberleri yalanlamışlardı. Fakat İsa (a.s.)'ı hem yalanladılar hem de öldürmeye teşebbüs ettiler. Kur'an bu gerçeği net biçimde aktarır:

"Biz Allah'ın elçisi Meryem oğlu Mesih İsa'ya öldürdük' demeleri sebebiyle

onları lanetledik. Oysa onu öldürmediler, onu asmadılar;

fakat öyle sanıldı."

(Nisâ, 4:157)

Allah, İsa (a.s.)'ı korudu. Fakat İsrail oğullarının niyeti açığa çıktı: Peygamberi öldürmeye teşebbüs. Bu, o kavmin tarihsel karakterinin en çarpıcı ifadesidir.

Ve ardından tahrif başladı. İsa (a.s.)'ın öğretisi, ölümünden sonra derin bir dönüşüme uğratıldı. Tevhid, teslis inancına dönüştürüldü. İsa (a.s.), Allah'ın kulu ve elçisiyken ilahlaştırıldı. Bu tahrif, tesadüf değildir; bilinçli ve sistematik bir süreçtir.

Hiz. İsa'nın kıssasının dersi çok katmanlıdır: Dinin ruhu yitirildiğinde, şekil kalan din insanı kurtaramaz. Din adamı sınıfı iktidar aracına dönüştüğünde, peygamberin sesi bile duyulamaz hale gelir. Ve tahrif, hakikatin en sinsi düşmanıdır; çünkü dışarıdan hakikat gibi görünür.

Genel Değerlendirme — Yedi Kıssadan Yedi Ders

Tekrar Eden Örüntüler: Hastalıkların Ortak Kökü

Yedi peygamberin kıssasını birlikte okuduğumuzda, farklı coğrafyalarda, farklı dönemlerde ve farklı biçimlerde tezahür eden ama özünde aynı olan birkaç temel hastalık dikkat çeker.

Birinci ortak hastalık: Kibir. Nuh'un kavmi sınıf kibri gösterdi. Ad kavmi güç kibri taşıdı. Firavun varlık kibri iddia etti. İsrail oğulları seçilmişlik kibrine saplandı. Her birinin biçimi farklı; fakat kökü aynıdır: 'Ben bu uyarıyı dinlemek zorunda değilim.'

İkinci ortak hastalık: Statü kaygısı. Her toplumda ileri gelenler, peygambere karşı çıktı. Çünkü peygamberin çağrısı, onların iktidarını tehdit ediyordu. Hakikat, statünün önüne geçtiğinde reddedildi.

Üçüncü ortak hastalık: Atalar geleneğine kör teslimiyet. 'Babalarımızı böyle bulduk.' Bu gerekçe, her toplumda tekrar etti. Geçmişe körü körüne bağlılık, yeniliği ve hakikati engelledi.

Dördüncü ortak hastalık: Mucizeyi görmezden gelmek. Her peygamber, toplumunu ikna etmek için mucizeler gösterdi. Fakat mucize, kalbi dönüştürmez; yalnızca delil sunar. Kibirli kalp, en açık delili bile reddedebilir.

İsrail Oğullarının Tarihteki Yeri: Sapmanın Sistemik Boyutu

Bu yedi kıssada İsrail oğulları, özel bir yere sahiptir. Onlar, diğer kavimlerden farklı olarak defalarca uyarılmış; defalarca kurtarılmış ve defalarca şans verilmiştir. Bu tekrar eden fırsat, onların sorumluluğunu da çok daha ağır kılmaktadır.

Kur'an, İsrail oğullarının bu tarihsel örüntüsünü çeşitli surelerde kapsamlı biçimde ele alır. Bakara suresinin geniş bir bölümü, bu kavmin Musa (a.s.) ile yaşadığı tarihsel süreci anlatır. Ve bu anlatı, yalnızca geçmiş bilgi vermek için değildir. Bu, bir uyarıdır: Aynı hastalıklar bugün de mümkündür.

Siyonizm, bu tarihin modern biçimidir. Yahudi kimliğini seçilmişlik ideolojisiyle birleştirmek, vahyi siyasi bir araca dönüştürmek ve bu amaç için her türlü ahlaki normun esnetilmesini meşru görmek — bunlar, İsrail oğullarının tarihsel hastalığının 20. ve 21. yüzyıldaki tezahürleridir. Bu gerçek, bir düşmanlık değildir. Bu, tarihin kendisidir. Ve tarihi doğru okumak, bugünü doğru anlamanın şartıdır.

"Andolsun, onları birçok peygamberle uyardık.

Her ne zaman bir peygamber, hoşlanmadıkları bir şey getirdiyse,

bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler."

(Mâide, 5:70)

Peygamberlerin Ortak Mesajı: Tek Bir Çağrı

Bütün farklılıklarına rağmen, yedi peygamberin mesajı özünde tektir: Allah'a yönelin. Kibri bırakın. Adaleti kurun. Fıtrata dönün. Vahyi anlayarak yaşayın.

Bu mesaj, tarihsel bağlamlara göre biçim değiştirmiştir. Nuh (a.s.), şirke karşı tevhide çağırıldı. Hud (a.s.), güç sarhoşluğuna karşı tevazuu ve şükrü hatırlattı. Salih (a.s.), mucizeyi çiğnemenin bedelini gösterdi. Lut (a.s.), fitratın inkârına dur dedi. İbrahim (a.s.), tek başına bir medeniyete 'hayır' diyebildi. Musa (a.s.), hem siyasi hem ruhsal özgürlüğü öğretti. İsa (a.s.) ise dinin ruhunu yeniden canlandırdı.

Ve bu silsilenin son halkası, en büyük peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ile geldi. O, yalnızca yeni bir din getirmedi. Bütün bu silsilenin tamamlayıcısıydı. Önceki peygamberlerin bıraktığı tüm yaraları iyileştirdi, tahrifatları düzeltti ve insanlığa son ve eksiksiz mesajı ilettili. Onun kıssası, ayrı bir bölümde ele alınacaktır; çünkü o, tek başına bu bölümün sınırlarına sığmayacak kadar büyük ve kapsamlıdır.

Bölüm Kapanışı: Kıssalar, Geçmişte Değil; Bugünde Yaşıyor

Bu bölümü okurken okuyucunun zihninde bir soru belirmiş olmalıdır: Bunlar neden bu kadar tanıdık geliyor? Çünkü tanıdıktır. Nuh'un kavmindeki sınıf kibrini, bugünün medyasında görürsünüz. Ad kavminin güç sarhoşluğunu, bugünün silah yarışında görürsünüz. Lut'un kavmindeki fitrat inkârını, bugünün kültür savaşlarında görürsünüz. Firavun'un kendini tanrılaştırmasını, bugünün otoriter sistemlerinde görürsünüz. İsrail oğullarının kurtarıldıktan sonra nankörlüğünü, bugünün nimetleri tüketip şükretmeyen toplumlarında görürsünüz.

Kur'an bu kıssaları defalarca tekrar eder. Ve her tekrarda şunu söyler: 'Bak. Gör. İbret al.' Çünkü ibret almak, geçmişi okurken aslında bugünü görmektir.

Bir sonraki bölümde, bu bölümün hazırladığı zemini kullanarak İslam'ın doğuşunu, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hayatını ve kurulan medeniyetin temellerini ele alacağız. Çünkü bütün bu kıssalar, o son ve büyük sayfanın girişidir.

"Her peygamber bir ayna tuttu insanlığın yüzüne.

Gören değişti. Görmeyen ise kırılan aynayı peygambere fırlattı."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Yûnus 10:47; Mâide 5:70; Nisâ 4:46, 4:157; Hûd 11:27-50; Nûh 71:5-7; Fecri 89:7-8; Fussilet 41:15; Hakka 69:7; A'raf 7:73-84, 7:148; Neml 27:48; Saffât 37:95-96; Nahl 16:120; Bakara 2:61, 2:131, 2:170; Kasas 28:38; Saff 61:6

İbn Kesir — Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamberler tarihi; temel kaynak)

İbn Kesir — Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm (İlgili tüm sureler)

Fahredden er-Râzî — Mefâtihu'l-Ğayb (Peygamber kıssaları tefsirleri)

Taberi — Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân (Kıssaların tarihsel arka planı)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili surelerin tefsiri)

Seyyid Kutb — Fî Zılâli'l-Kur'ân (Peygamber kıssalarının sosyal ve siyasal boyutu)

Mustafa İslamoğlu — Peygamberlerin Mesajı (Kıssaların çağdaş okunması)

İbn Haldun — Mukaddime (Toplumların yükseliş ve çöküş döngüleri; kıssalarla ilişkisi)

Marshall Hodgson — The Venture of Islam, Cilt I (İslam öncesi tarih ve peygamberler geleneği)

Karen Armstrong — A History of God (İbrahimî geleneklerin tarihsel gelişimi)

Israel Shahak — Jewish History, Jewish Religion (İsrail oğullarının tarihsel karakteri üzerine)

Norman Finkelstein — Image and Reality of the Israel-Palestine Conflict (Modern Siyonizmin tarihsel temelleri)

Bediüzzaman Said Nursî — İşâratü'l-İ'câz (Bakara suresi kıssaları; İsrail oğulları bölümleri)

Ali Şeriati — Peygamber (Peygamberlik kurumunun toplumsal işlevi)

BÖLÜM IV

Son Nebi ve Büyük Dönüşüm

Kısım I – Mekke

"Ve bu şehre yemin ederim."

(Beled, 90:1)

Önceki Bölümden Köprü: Peygamberlerin Hazırladığı Zemin

Önceki bölümde yedi peygamberin kıssasını takip ettik. Her biri, farklı bir topluma, farklı bir hastalığa ve farklı bir çözüme işaret ediyordu. Fakat hepsinin ortak bir noktası vardı: Getirdikleri mesaj tamamlanmamıştı. Nuh (a.s.) tevhidi çağırды; kavmi reddetti. İbrahim (a.s.) tek başına bir ümmet oldu; fakat tohumları henüz tam meyve vermemişti. Musa (a.s.) büyük bir hukuk getirdi; fakat kavmi onu bir türlü tam olarak yaşayamadı. İsa (a.s.) ruhun derinliğini gösterdi; fakat arkasından tahrif geldi.

Ve nihayetinde, insanlık tarihinin en büyük dönüşümünün sahnesi hazırlandı. Bu sahne, dünyanın coğrafi merkezinde, ticaret yollarının kesiştiği noktada, hem cahiliyenin hem de potansiyelin bir arada yaşadığı bir şehirde kuruldu: Mekke.

Bu kısım, o şehri anlamak için yazıldı. Çünkü vahyin indiği yeri anlamadan, vahyin ne anlama geldiğini tam olarak kavramak mümkün değildir. Mekke, yalnızca coğrafi bir nokta değildir. Mekke, insanlığın o anki durumunun bir özetidir.

Mekke'nin Coğrafyası: Bir Şehrin Anatomisi

Mekke, bugünkü Suudi Arabistan'ın Hicaz bölgesinde, deniz seviyesinden yaklaşık 277 metre yükseklikte, dağlarla çevrili dar bir vadide kurulmuştu. Tarımsal verimliliği son derece düşüktü; bir ayette Allah şöyle buyurur:

**"Rabbim! Ben neslimin bir kısmını, senin Beyt-i Haram'ının yanında,
ekinsiz bir vadiye iskân ettim."**

(İbrahim, 14:37)

İbrahim (a.s.)'ın bu duası, Mekke'nin coğrafi gerçeğini özetler: Ekinsiz bir vadi. Tarım yapılamaz, geçim kolay sağlanamaz. Bu zorlu coğrafya, Mekke'yi ekonomik açıdan tamamen ticarete bağımlı kılmıştı. Ve bu bağımlılık, şehrin karakterini derinden şekillendirmişti.

Fakat aynı dua, o ekinsiz vadinin neden seçildiğini de açıklar: Beyt-i Haram'ın yanı. Kâbe, bu şehrin ruhuydu. Ve Kâbe'nin varlığı, Mekke'yi salt bir ticaret şehri olmaktan çıkarıyor; ona kutsal bir ağırlık yüklüyordu. Bu ikili kimlik — ticaret şehri ve kutsal şehir — Mekke'yi anlamamızın anahtarıdır.

Arabistan Yarımadası, ticaret yolları açısından son derece stratejik bir konumdaydı. Yemen üzerinden Hint Okyanusu'na; Suriye üzerinden Akdeniz'e uzanan kervan yolları, Mekke'den geçiyordu. Kureyş kabilesi, bu yolları kontrol ederek büyük bir ticari güç haline gelmişti. Kur'an bu gerçeği açıkça dile getirir:

***"Kureyş'in ısındırılması için —
kış ve yaz seferlerine ısındırılmaları için."***

(Kureyş, 106:1-2)

Kış seferleri Yemen'e, yaz seferleri Suriye'ye yapılırdı. Bu ticaret, Kureyş'i zengin kılmış; fakat aynı zamanda onları dünyevî bir hesap anlayışına hapsetmişti. Her şey ticari çıkara göre değerlendiriliyordu. Bu zihniyet, vahyin gelişiyle büyük bir sarsıntı yaşayacaktı.

Kâbe: Tarihin İçinden Gelen Kutsiyet

Mekke'yi Arabistan'ın diğer şehirlerinden ayıran en temel özellik, Kâbe'nin varlığıdır. Kâbe, Hz. İbrahim (a.s.) ve oğlu Hz. İsmail (a.s.) tarafından inşa edilmiş; insanlığın tevhide davet edildiği ilk mekân olarak tanımlanmıştır:

***"Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak
insanlar için kurulan ilk ev, Mekke'deki o ev'dir."***

(Âl-i İmrân, 3:96)

Kâbe, ilk inşa edildiğinde tevhidin sembolüydü. Hz. İbrahim (a.s.), bu mekânı insanları Allah'a çağırarak için kurdu. Ve bu çağrı, nesiller boyunca sürdü. Fakat zamanla, tıpkı önceki toplumlarda yaşandığı gibi, bu kutsal mekân da tahrife uğradı.

Miladi 6. yüzyılda Kâbe'nin içine 360 put yerleştirilmişti. Her Arap kabilesinin kendine ait bir putu vardı. Kâbe, tevhidin evi olmaktan çıkmış; şirkin müzesine dönmüştü. Bu dönüşüm, yalnızca dini bir yozlaşmayı değil; toplumun tüm değer sisteminin çöküşünü simgeliyordu.

Fakat Kâbe'nin bu yozlaşmış haliyle bile kutsal kabul edilmesi, son derece önemli bir gerçeği ortaya koyar: İnsanın fitratı, kutsalı aramayı bırakmaz. Putlar, fitratın bu arayışının bir sapmasıdır. Ve bu sapma, doğru yönlendirildiğinde kurtarıcı bir güce dönüşebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) daveti, işte bu fitri arayışa hitap etti.

Mekke'nin Sosyal Yapısı: Eşitsizliğin Sistemi

Mekke'nin sosyal yapısı, kabile sistemi üzerine kuruluydu. Kabile, hem siyasi hem de ekonomik birimin temeliydi. Bir kişinin değeri, ait olduğu kabilenin gücüyle doğru orantılıydı. Güçlü bir kabileden gelen birey, tüm haklara sahipti. Zayıf bir kabileden gelen ya da kabilesiz olan birey ise neredeyse hiçbir korumaya sahip değildi.

Bu sistemin en vahşi tezahürü, kölelik kurumuydu. Köleler, insan olarak değil; mülk olarak kabul ediliyordu. Alınıp satılabiliyor, işkence görüyor ve öldürülebiliyordu. İlk Müslümanlar arasında Bilal-i Habeşi, Sümeyye ve Yasir gibi isimlerin köle ya da zayıf kabilelerden olması tesadüf değildir. İslam, önce ezilenlere ulaştı.

Kadının durumu da son derece ağırdı. Kız çocukları, utanç kaynağı sayılır ve diri diri toprağa gömülürdü. Kur'an bu vahşeti çarpıcı biçimde anlatır:

***"Onlardan birine kız çocuğu müjdelendiğinde,
yüzü simsiyah kesilir ve öfkesini yutmaya çalışır.
Kendisine verilen kötü haber yüzünden halktan gizlenir.
Onu aşağılık duygusuyla yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı
gömsün?"***

Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!"

(Nahl, 16:58-59)

Bu tablo, yalnızca bireysel bir zalimlik değil; sistemin kendisinin zalimliğidir. Kız çocuğu gömmek, toplumsal bir norm haline gelmişti. Normlar, sorgulanmaz. Ve sorgulanmayan norm, kuşaktan kuşağa aktarılan bir zulme dönüşür.

Servetin dağılımı da son derece eşitsizdi. Ebu Süfyan, Ebu Cehil ve diğer Kureyş ileri gelenleri muazzam servetlere sahipken, toplumun büyük çoğunluğu yoksulluk içinde yaşıyordu. Bu ekonomik eşitsizlik, siyasi eşitsizlikle örtüşüyordu. Servet, güç satın alıyordu. Güç, daha fazla servet üretiyordu. Ve bu döngü, değişmez bir düzen olarak kabul görmüştü.

Mekke'nin Kültürel Yapısı: Karanlığın İçindeki Işıklar

Fakat cahiliye döneminin Mekke'sini yalnızca karanlık olarak tanımlamak, tarihe haksızlık olur. Bu toplumun içinde değerli unsurlar da mevcuttu. Ve Hz. Peygamber (s.a.v.), bu değerleri tamamen yıkmadı; arındırdı ve yükseltti.

Birincisi, sözün kudsiyeti. Arap kültüründe şiir ve söz, en yüce sanat biçimiydi. Şairler, toplumun vicdanıydı. Güzel söz, en yüce erdemdi. Bu kültür, vahyin kabulü için son derece elverişli bir zemin hazırladı. Kur'an'ın eşsiz belagatı, bu kültürün içinde doğdu ve onu aştı.

İkincisi, misafirperverlik. Arabistan'ın zorlu çöl koşulları, misafirperverliği yaşamsal bir değer haline getirmişti. Misafire kapıyı kapamak, en büyük utançlardan biriydi. Bu değer, İslam'la birlikte evrensel bir kardeşlik anlayışına dönüştü.

Üçüncüsü, sözde durmak. Arap kültüründe verilen söze sadakat, onurun temeliydi. 'El-Emîn' lakabı — dürüst ve güvenilir — Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tebliğden önce toplumun kendisi tarafından verilmişti. Bu, toplumun dürüstlüğe verdiği değer bir yansımasıydı.

Bu değerler, İslam'la birlikte korundu ve derinleştirildi. Fakat onların üzerine bina edilmiş olan şirk, zulüm ve cahiliye; kökünden söküldü. Bu, bir medeniyetin imhası değil; bir medeniyetin arındırılmasıydı.

Mekke ve Dünya: Bir Dönüm Noktasının Eşiği

Miladi 6. yüzyılda dünya, derin bir bunalım içindeydi. Doğuda Sasani İmparatorluğu, Batıda Bizans İmparatorluğu birbirleriyle kanlı savaşlar yürütüyordu. Her iki imparatorluk da iç çürüme sürecindeydi; hem siyasi hem de ahlaki açıdan.

Hristiyanlık, Bizans'ta siyasi bir araca dönüşmüş; ruhunu büyük ölçüde yitirmişti. Zerdüştlük, Sasani sarayında güç oyunlarının içinde eriyip gitmişti.

Arabistan ise bu iki büyük gücün arasında, kendi iç çatışmalarıyla boğuşan bir coğrafyaydı. Fakat tam da bu yüzden, tüm dengelerin dışında kalıyordu. Ne Bizans'ın ne de Sasani'nin tam hâkimiyetindeydi. Bu özgürlük alanı, köklü bir değişimin filizlenebileceği bir toprak anlamına geliyordu.

Allah'ın hikmeti bu seçimde açıkça görülür. Vahiy, kurulu bir imparatorluğun merkezine değil; onların kenarında, onlardan bağımsız, henüz şekillenmiş kalıplara hapsolmemiş bir coğrafyaya indi. Ve bu coğrafyada, insanlık tarihinin en büyük dönüşümü başladı.

Mekke'yi anlamak, bu dönüşümü anlamaktır. Çünkü vahiy, boşluğa inmedi. Vahiy, belirli bir toprağa, belirli bir topluma ve belirli bir tarihin tam doğru anına indi. Bu 'doğru an', Kur'an'da son derece anlamlı bir kavramla ifade edilir:

"Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."

(Ahzab, 33:1)

O her şeyi bilir; nereye, ne zaman, kime gönderileceğini de. Mekke, bu ilahi bilginin seçtiği yerd.

Kısım Kapanışı: Şehir Hazırdı, Ama Bilmiyordu

Mekke, 6. yüzyılın sonunda bir tezatlar şehriydi. Hem kutsal hem kirli. Hem güçlü hem zalim. Hem söze değer veren hem de kız çocuklarını toprağa gömen. Hem ticaretin merkezinde hem de ahlakın kenarında. Bu tezatlar, bir hastalığı değil; birden fazla hastalığı temsil ediyordu.

Ve bu şehrin içinde, Fil yılında — miladi 570 civarında — bir çocuk doğdu. Babası daha doğmadan ölmüştü. Annesi küçük yaşta vefat etti. Dedesi ve amcası ona baktı. Okuma yazma bilmiyordu. Kölesi yoktu, iktidarı yoktu, ordusu yoktu. Fakat taşıdığı bir şey vardı: Fıtratın temizliği. Ve bu temizlik, en büyük devrimin tohumuydu.

Bir sonraki kısımda, o çocuğun büyüdüğü ve içinde yaşadığı toplumun ahlaki ve kültürel çöküşünü daha derinlemesine ele alacağız: Cahiliye düzeni.

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Beled 90:1; İbrahim 14:37; Kureyş 106:1-2; Âl-i İmrân 3:96; Nahl 16:58-59; Ahzab 33:1

İbn Hişam — es-Sîretü'n-Nebeviyye (Hz. Peygamber'in hayatı; Mekke dönemi)

İbn Sa'd — et-Tabakâtü'l-Kübrâ (Sahabe ve dönem bilgileri)

İbn Kesir — el-Bidâye ve'n-Nihâye (Mekke tarihi ve cahiliye dönemi)

Taberi — Tarihü'r-Rusûl ve'l-Mülûk (Mekke'nin tarihsel arka planı)

Mustafa Sibai — Siret Ansiklopedisi (Mekke'nin sosyal yapısı)

Martin Lings — Hz. Muhammed'in Hayatı (Mekke'nin kültürel ve coğrafi portresi)

Karen Armstrong — Muhammed: Tanrı'nın Elçisinin Biyografisi (Mekke toplumu analizi)

W. Montgomery Watt — Mekke'de Muhammed (Mekke'nin siyasi ve ticari yapısı)

Philip Hitti — History of the Arabs (Arabistan'ın tarihi ve Mekke'nin rolü)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (Kureyş suresi tefsiri)

BÖLÜM IV

Son Nebi ve Büyük Dönüşüm

Kısım II – Cahiliye Düzeni

"Cahiliye döneminin düşüncesini mi arıyorlar?"

Kesin olarak inanan bir toplum için

hükümranlıkta Allah'tan daha güzel kim olabilir?"

(Mâide, 5:50)

Önceki Kısımdan Köprü: Şehrin Anatomisinden Düzenin Anatomisine

Önceki kısımda Mekke'nin coğrafyasını, Kâbe'nin tarihini, ticaret düzenini ve sosyal yapısının genel hatlarını ele aldık. Şehrin tezatlarını gördük: Kutsal mekânla kirlenmiş hayat, söze verilen değerle insana verilen değersizlik. Şimdi bu tezatların içine giriyoruz.

Cahiliye, yalnızca bir tarih dönemi değildir. Cahiliye, bir zihniyettir. Ve bu zihniyet, her çağda farklı biçimler alarak yeniden üretilebilir. Bu yüzden cahiliye düzenini anlamak, yalnızca geçmişini okumak değil; bugünü tanımaktır.

Bu kısımda cahiliye düzeninin tüm boyutlarını ele alacağız. Fakat bu bölümün kalbine özellikle bir gerçeği yerleştireceğiz: Kadına yapılan zulüm. Çünkü bir toplumun ahlaki sağlığını ölçmenin en güvenilir yollarından biri, o toplumun kadına nasıl baktığıdır. Ve cahiliye, bu testten en ağır biçimde başarısız olmuştur.

Cahiliye Nedir? Yanlış Anlaşılan Bir Kavram

Cahiliye kelimesi, Arapça 'cehl' kökünden gelir. Çoğu zaman 'cehalet' yani bilgisizlik olarak çevrilir. Fakat bu çeviri eksiktir. Cahiliye, yalnızca bilgisizlik değildir. Cahiliye; hakikati bilmemek ya da bilmek istemememek, ahlaki çerçeveden yoksun olmak, nefsanî güdülerini ve kabile çıkarımını her şeyin önüne koymak demektir.

İslam âlimleri, cahiliyeyi 'vahyin rehberliğinden yoksun toplumsal durum' olarak tanımlamıştır. Bu tanım son derece önemlidir. Çünkü cahiliye, yalnızca tarihsel bir dönem değil; vahyin görmezden gelindiği her çağ ve her toplum için geçerli olabilecek bir vasıftır.

Kur'an, cahiliyeyi dört farklı bağlamda kullanır: Cahiliye dönemi (Âl-i İmrân 3:154), cahiliye düşüncesi (Mâide 5:50), cahiliye kibri (Fetih 48:26) ve cahiliye süsü (Ahzab 33:33). Bu dört kullanım, cahiliyenin ne kadar geniş kapsamlı bir kavram olduğunu gösterir. Yalnızca inanç değil; düşünce, tutum ve davranış biçimlerini de kapsar.

Cahiliye Düzeninin Temelleri: Üç Sütun

Cahiliye düzeni, birbirine kenetlenmiş üç temel sütun üzerine kuruluydu. Bu sütunlar birbirini besliyor ve birbirini ayakta tutuyordu.

Birinci sütun: Kabile hukuku. Doğru ve yanlış, kabile çıkarına göre belirlenir. Kabilenin güçlüsü haklıdır. Zayıf kabilenin üyesi haksızdır; ne kadar haklı olursa olsun. Bu hukuk anlayışı, nesiller boyunca kan davalarını, savaşları ve zulmü meşrulaştırmıştır.

İkinci sütun: Güce dayalı otorite. Kim daha güçlüyse, o yönetir. Adalet, güçlünün tanımladığı şeydir. Bu anlayışta hukuk, gücün hizmetindedir; güç, hukukun hizmetinde değil.

Üçüncü sütun: Atalar geleneğine kör teslimiyet. 'Babalarımız böyle yaptı.' Bu gerekçe, her türlü zulmü meşrulaştırır. Çünkü gelenek, sorgulanmaz. Ve sorgulanmayan gelenek, nesiller boyunca aktarılan bir zulme dönüşür.

Bu üç sütun birlikte inşa ettiği düzende, en güçlü zarar görenler hep aynı kesimdi: Köleler, yoksullar ve kadınlar. Bu üç grup, cahiliye düzeninin en ağır yükünü taşımak zorunda kaldı.

Kadın: Cahiliyenin En Derin Yarası

Cahiliye döneminde kadının durumu, insanlık tarihinin en acı sayfalarından birini oluşturur. Bu acıyı anlamak için yalnızca bir gerçeği bilmek yeterlidir: Kız çocukları,

diri diri toprağa gömülüyordu. Bu, vahşetin değil; sistemin ürünüdür. Kız çocuğunu gömen baba, toplumun gözünde suçlu değildi. Aksine, 'onuru koruyan' biriydi.

Bu dehşeti Kur'an şu ayetle taşlar:

**"Diri diri toprağa gömülen kız çocuğu sorulduğunda;
hangi suçtan dolayı öldürüldüğü..."**

(Tekvîr, 81:8-9)

Bu ayet, kıyamet günü o kız çocuğuna sorulacağını haber verir. Sorulacak olan, o masuma değildir. Sorulacak olan, onu gömenedir. Ve bu soru, kıyamete bırakılmıştır; çünkü dünyada hesabı görülemediği. Kur'an, bu zulmü yargısız bırakmamıştır.

Kadının Cahiliye'deki Hukuki Durumu

Cahiliye'de kadın, hukuki açıdan özgür bir birey değildi. Mirasçı olamazdı; aksine miras olarak devredilirdi. Kocası öldüğünde, erkeğin yakınları kadını miras malı gibi üstlenebilirdi. Evlilik ve boşanma, tamamen erkeğin tek taraflı iradesine bırakılmıştı. Kadının bu konularda sözü yoktu.

Boşanma, keyfi ve sınırsızdı. Bir adam karısını boşar, sonra geri alır, sonra yeniden boşar ve bu döngüyü sonsuza kadar sürdürebilirdi. Kadın bu döngü içinde ne evli ne de boşanmış sayılır; adeta askıda kalırdı. Kur'an bu zulmü sonlandırırken kullandığı dil son derece nettir; boşanma üç ile sınırlandırıldı ve kadın korundu.

Mehir, kadının hakkı olarak değil; babanın ya da kabilenin geliri olarak görülürdü. Kadının servet üzerinde hiçbir tasarruf hakkı yoktu. Çalışıp kazandığı şey bile ona ait sayılmazdı.

Ve tüm bunların üzerine, çok eşlilik sınırsızdı. Bir erkeğin on, yirmi, hatta daha fazla eşi olabilirdi. Bu kadınların hakları güvence altında değildi. Eşler arasında adaletten söz edilemezdi. Ve bu düzende kadın, insanlık onurunu değil; bir mülkün konumunu taşıyordu.

Cahiliye'de Kadının Toplumsal Değeri: Utanç Kaynağı

Cahiliye toplumunda kız çocuğu doğumu, sevinç değil; utanç haberi olarak karşılanırdı. Kur'an bu psikolojiyi önceki kısımda da aktardığımız Nahl suresinde bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer. Baba, halktan utanarak gizlenir. Elinde iki seçenek vardır: Utanarak büyütmek ya da toprağa gömmek. İkisi de utancın ürünüdür.

Bu utanç nereden geliyordu? Kabile kültüründe kız çocuğu, büyüdüğünde başka bir kabilenin mülkü olacaktı. Yani babası için bir 'kayıp' anlamına geliyordu. Üstelik savaşlarda kız çocukları esir alınır; bu durum kabilenin onuruna leke sayılırdı. Bir kabilenin kadınları korunamıyorsa, o kabile zayıftı.

Bu anlayış, kadını bir yük ve tehlike kaynağı olarak konumlandırdı. Ve bu konumlandırma, vahşetin normalleşmesine zemin hazırladı. Diri diri toprağa gömmek, aniden ortaya çıkmış bir vahşet değildi. Bu, uzun yıllar içinde birikmiş bir değersizleştirme'nin nihai tezahürüydü.

Değersizleştirme hep böyle başlar. Önce bir grup insan, tam insan sayılmaz. Sonra ona yapılan zulüm, zulüm olarak görülmez. Ve nihayetinde, zulüm meşrulaşır. Cahiliye'nin kadına bakışı, bu sürecin en acı tarihi örneğidir.

Peygamberlerin Kadına Verdiği Değer: Vahyin Tutarlı Sesi

Şimdi bu tablonun karşısına geçelim ve bir gerçeği açıkça görelim: Rabbülalemin, insanlık tarihinin hiçbir döneminde kadını değersiz saymamıştır. Bütün peygamberlerin hayatı ve tebliği incelendiğinde, kadına verilen değer'in ilahi bir tutarlılık taşıdığı görülür.

Hz. Nuh (a.s.)'ın gemisinde kurtarılanlar arasında iman eden kadınlar da vardı. Kurtuluş, cinsiyete göre değil; imana göre belirlendi. Hz. Lut (a.s.)'ın kızları, babaları tarafından korunmaya değer görüldü. Hz. İbrahim (a.s.)'ın eşleri — Hz. Sare ve Hz. Hacer — vahyin seyrinde aktif roller üstlendi. Hacer (a.s.), Zemzem'in ortaya çıkmasına vesile olan o meşhur koşuşun sahibidir. Onun o çaresiz ama teslimiyetli koşusu, bugün milyonlarca hacının kutsal bir ritüeli olarak yaşatılmaktadır.

Hz. Musa (a.s.)'ın hayatında kadınlar belirleyici bir rol oynadı. Annesi onu ölümden kurtarmak için nehre bıraktı; bu, tarihin en yürekli annelerinden biridir. Kız kardeşi onu takip etti ve sarayda ona sütanne buldu. Firavun'un kızı onu sarayda büyüttü. Ve

Hız. Őuayb'ın kızı, Hız. Musa'yı babasına tavsiye etti — bu tavsiye, tarihin seyrini değiştirdi.

***"Onlardan biri dedi ki: 'Babacığım, onu tut alıştır;
Çünkü tutacakların en hayırlısı güçlü ve güvenilir olandır."***

(Kasas, 28:26)

Bu ayet son derece önemlidir. Bir kadın, Hız. Musa'yı değerlendiriyor ve babasına tavsiyede bulunuyor. Ve bu tavsiye, Kur'an'a geçecek kadar değer taşıyor. Demek ki vahiy, kadının aklını, sözünü ve kararını silmemiştir. Aksine, onu kayıt altına almıştır.

Hız. İsa (a.s.) döneminde ise kadınlar, ilk iman edenlerin önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Hız. Meryem (a.s.), Kur'an'da kendisine özel bir sure ayrılan tek kadındır. O, hem bakireliğiyle hem de anneliğiyle iki büyük sınavı geçti. Ve Allah, onu 'âlemlerin kadınları üzerine seçilmiş' olarak tanımladı:

***"Ey Meryem! Allah seni seti, seni arındırdı
ve âlemlerin kadınları üzerine seni seti."***

(Âl-i İmrân, 3:42)

Bu ayet, cahiliyenin kız çocuğunu utanç saydığı bir dünyada indi. Ve o dünyaya şunu söyledi: Allah'ın seçtikleri arasında bir kadın var. Ve o kadın, tarihin en büyük mucizesinin annesi.

İslam'dan Önce Dünyanın Geri Kalanında Kadın

Cahiliye'nin kadına bakışını tam olarak anlayabilmek için bir adım geri çekilmek ve o dönemde dünyanın geri kalanına bakmak gerekir. Çünkü Arabistan, bu konuda yalnız değildi; aksine dönemin genel tablosunu yansıtıyordu.

Roma hukukunda, miladi 6. yüzyılda bile kadın hukuki açıdan tam bir kişi sayılmıyordu. Evli bir kadının mülkiyet hakkı son derece kısıtlıydı. Miras hakları, erkek kardeşlerin çok gerisindeydi. Kamusal alanda sesi neredeyse yoktu.

Hint geleneğinde sati — kocanın ölümünde eşin diri diri yakılması — yaygın bir uygulamaydı. Dul kadın, toplumda neredeyse değersiz sayılırdı. Bu uygulama, yüzyıllarca sürdü.

Çin'de ise ayak bağlama geleneği, küçük kız çocuklarının ayaklarını sakat bırakıyordu. Bu, güzellik anlayışı adına yapılan sistematik bir fiziksel işkenceydi. Kadın, hareket edemez hale getiriliyordu. Hem fiziksel hem sembolik olarak.

Avrupa'da kilise hukuku, kadını birçok alanda erkeğe bağımlı kılıyordu. Orta Çağ boyunca kadın, hem hukuki hem teolojik açıdan ikincil bir konumda tutuldu.

Yani cahiliye Arabistan'a özgü değildi. Cahiliye, o dönemde insanlığın genel halidir. Bu bağlam anlaşılmadan, İslam'ın kadına getirdiği devrimin büyüklüğü tam olarak kavranamaz.

Cahiliye'nin Diğer Hastalıkları: Kan Davası, Zulüm, Şirk

Kadın meselesinin yanı sıra cahiliye düzeninin başka derin hastalıkları da vardı. Bunları görmeden tablo tamamlanmaz.

Birincisi: Kan davası kültürü. Kabileler arasındaki kan davaları, nesiller boyunca sürebiliyordu. Bir kabileden biri öldürüldüğünde, karşı kabilede intikam alınması zorunluydu. Bu intikam, bazen on yıllarca hatta yüzyıllarca süren savaşlara dönüşüyordu. Busu Savaşı, Dâhis ve Gabrâ Savaşı gibi meşhur çatışmalar; küçük bir olaydan başlayıp onlarca yıl süren kanlı çatışmalardır.

Bu döngüde hiç kimse gerçekten kazanmıyordu. Çünkü her öldürme, yeni bir öldürmeyi zorunlu kılıyordu. Kan, kanı çekiyordu. Ve bu döngüyü kıracak bir ahlaki otorite yoktu. Kabile hukuku, kan davasını meşrulaştırıyordu. Vahiy gelmeden bu döngü kırılmadı.

İkincisi: Faiz ve ekonomik sömürü. Mekke'nin ticaret sistemi, faiz üzerine kuruluydu. Zenginler, faizle borç vererek yoksulları daha da yoksullaştırıyordu. Borç döngüsüne düşen birinin kurtuluşu neredeyse imkânsızdı. Bu ekonomik zulüm, toplumsal eşitsizliği kalıcı kılıyordu.

Üçüncüsü: Kölelik. Köleler, insan hakkından yoksundu. Azat edilmeleri tamamen efendilerinin iradesine bağlıydı. Kötü muamele gören bir kölenin başvuracağı hiçbir hukuki mekanizma yoktu. Bilal-i Habeşi, Müslüman olduğu için sıcak kumların üzerinde taşlarla ezildi. Bu, vahşetin bireysel bir tezahürü değil; sistemin onayladığı bir uygulamaydı.

Dördüncüsü: Şirk ve putperestlik. Kâbe'nin içinde 360 put. Her kabilenin kendine özgü ilahları. Bu çoktanrıcılık, yalnızca teolojik bir sapma değildi; toplumsal bölünmenin de kaynağıydı. Her kabilenin farklı bir 'tanrısı' olduğunda, ortak bir ahlaki zemin kurmak imkânsızdı.

Cahiliye'nin Süregelen Biçimleri: Bugün Neredeyiz?

Cahiliye, tarihe gömülü bir dönem değildir. Cahiliye, bir zihniyettir. Ve bu zihniyet, bugün farklı biçimlerde varlığını sürdürmektedir.

Kadına yönelik şiddet, bugün dünyanın her coğrafyasında devam etmektedir. Ekonomik sömürü, farklı mekanizmalarla sürmektedir. Kan davası kültürünün modern biçimi olan milliyetçi şiddet, dünyayı sarstırmaya devam etmektedir. Ve en önemlisi, hakikati nefsanî çıkara göre şekillendirmek — bu, cahiliyenin en temel hastalığı — bugünün bilgi çağında çok daha sofistike biçimlerde işlemektedir.

Bu gerçeği görmek, cahiliyeyi yalnızca geçmişte aramaktan vazgeçmektir. Ve geçmişte aramaktan vazgeçmek, onu bugün fark etmenin ilk adımıdır.

İslam, 14 asır önce bir cahiliyeyi dönüştürdü. Fakat İslam'ın sunduğu ilkeler, o günkü cahiliyeye özgü değildir. Bu ilkeler, her çağın cahiliyesine hitap eder. Şartı, o ilkelerin gerçekten anlaşılıp yaşanmasıdır. Ve bu anlaşılma, iki kanatlı mümin olmayı — yani hem iman hem akıl sahibi olmayı — gerektirir.

Kısım Kapanışı: Karanlığın Tam Ortasında

Cahiliye düzenini bu boyutlarıyla gördüğümüzde, bir sonraki kısımda anlatacağımız olayın büyüklüğü daha net kavranır. Çünkü vahiy, boşluğa inmedi. Vahiy, bu düzenin tam ortasına indi. Kadını değersiz sayan bir topluma, kadına en büyük değeri veren bir din geldi. Kölesi toprağa gömlüğünde 'normal' bulan bir topluma, kölelerin kardeş sayıldığı bir düzen geldi. Kan davasıyla birbirini öldüren kabilelere, 'mü'minler kardeşler' dendi.

Bu, yalnızca bir dini reform değildi. Bu, insanlık tarihinin en büyük medeniyetsel devrimiydi. Ve bu devrim, Hira mağarasında başladı.

Bir sonraki kısımda o anı ele alacağız: İlk vahiy.

"Cahiliye, karanlıktı. Fakat hiçbir karanlık, bir ışığın olmadığını ispat edemez.

Işık geliyordu. Mağaradan."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Mâide 5:50; Fetih 48:26; Ahzab 33:33; Tekvîr 81:8-9; Nahl 16:58-59; Âl-i İmrân 3:42; Kasas 28:26; Bakara 2:228-232

İbn Hişam — es-Sîretü'n-Nebeviyye (Cahiliye döneminin ayrıntılı tasvirleri)

İbn Kesir — el-Bidâye ve'n-Nihâye (Cahiliye Arabistan'ının sosyal ve kültürel tarihi)

Fahreddin er-Râzî — Mefâtîhu'l-Ğayb (Tekvîr ve Nahl suresi tefsirleri)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (Kadınla ilgili ayetlerin kapsamlı tefsiri)

Seyyid Kutb — Fî Zılâli'l-Kur'ân (Cahiliye kavramının çağdaş boyutları)

İmam Gazâlî — İhyâu Ulûmi'd-Dîn (Aile, evlilik ve kadın hakları bölümleri)

Mustafa Sibai — Kadın İki Kanun Arasında (İslam hukukunda kadın hakları karşılaştırmalı analiz)

Bediüzzaman Said Nursî — Hanımlar Rehberi (İslam'ın kadına bakışı üzerine)

Martin Lings — Hz. Muhammed'in Hayatı (Cahiliye dönemi ve ilk Müslüman kadınlar)

W. Montgomery Watt — Mekke'de Muhammed (Cahiliye toplumunun siyasi ve sosyal analizi)

Leila Ahmed — Women and Gender in Islam (İslam öncesi ve İslam'ın getirdiği dönüşüm) Karen Armstrong — Muhammed: Tanrı'nın Elçisinin Biyografisi (Cahiliye kadın meselesi) Nabia Abbott — Aishah: The Beloved of Mohammed (Erken İslam döneminde kadın statüsü)

BÖLÜM IV

Son Nebi ve Büyük Dönüşüm

Kısım III – İlk Vahiy

"Oku! Yaratan Rabbinin adıyla."

(Alak, 96:1)

Önceki Kısımdan Köprü: Karanlıktan Işığa

Önceki kısımda cahiliye düzeninin tüm derinliğini gördük. Kız çocuklarının gömüldüğü bir toplum. Kadının mülk sayıldığı bir düzen. Kan davasının nesiller boyu sürdüğü bir kültür. Kâbe'nin putlarla dolup taşıdığı bir şehir. Bu tablonun içinde yaşayan bir insan için ümit bulmak son derece güçtü.

Fakat işte tam bu noktada, insanlık tarihinin en büyük anı yaşandı. Tek bir kelime. Tek bir emir. Ve o emirle birlikte, tarihin akışı değişti.

Bu kısım, o anı anlatmak için yazıldı. Fakat o anı anlamak için önce o anı yaşayan insanı anlamak gerekir. Çünkü vahiy, soyut bir kavrama inmedi. Vahiy, bir insana indi. Ve o insan, o ana kadar kırk yıl süren bir hayat yaşamıştı.

Kırk Yıl: Vahiyden Önce Muhammed (s.a.v.)

Hz. Muhammed (s.a.v.), miladi 570 yılında, Fil Olayı'nın gerçekleştiği yıl Mekke'de doğdu. Babası Abdullah, daha doğmadan vefat etmişti. Annesi Amine, çocuk henüz altı yaşındayken hayata gözlerini yumdu. Sekiz yaşında dedesi Abdülmuttalib de vefat etti. Amcası Ebu Talip ona sahip çıktı ve onu büyüttü.

Bu ardı ardına gelen kayıplar, onun karakterini şekillendirdi. Yalnızlığı tatmış; fakat yalnızlıkta güç bulmayı öğrenmişti. Acıyı erken yaşında tanımış; fakat acıyı şikâyete değil, derinliğe dönüştürmüştü.

Gençliğinde ticaretle uğraştı. Dürüstlüğü ve güvenilirliği, ona 'el-Emîn' lakabını kazandırdı. Bu lakabı verenler, onu düşman sayan insanlardı bile. Hz. Hatice (r.a.), bu

güvenilirlik sayesinde onu kervancısı olarak tuttu ve sonra ona evlilik teklif etti. Bu evlilik, onun hayatının en önemli desteklerinden biri oldu.

Fakat bütün bu dış dünya içinde, onun iç dünyasında süregelen bir arayış vardı. Mekke'nin putları ona anlamsız geliyordu. Toplumun zulümleri onu rahatsız ediyordu. Zaman zaman Hira mağarasına çekilir, günlerce orada kalır ve tefekkür ederdi. Bu çekilişler, toplumdaki kaçmak değildi. Bu, anlam arayan bir ruhun hakikate yaklaşma çabasıydı.

İslam âlimleri bu dönemi 'tahannüs' olarak tanımlar — kendini ibadete verme, tefekkür etme, arınma. Hz. Peygamber (s.a.v.), vahiy gelmeden önce bile fitratın sesini dinliyordu. Ve o ses, onu Hira'ya götürdü.

Hira Mağarası: Tarihin En Sessiz Mekânı

Hira, Mekke'nin yaklaşık üç kilometre kuzeyindeki Nur Dağı'nın (Cebel-i Nur) zirvesine yakın bir mağaradır. Mağara son derece küçüktür; içinde birkaç kişi ancak sığabilir. Buradan Kâbe görünür. Mekke'nin gürültüsü buraya ulaşmaz.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu mağaraya defalarca çıktı. Ailesiyle görüşmek için zaman zaman aşağı iniyor, sonra yeniden yukarı çıkıyordu. Bu çekilişler, bazen günlerce sürerdi. Orada ne yapıyordu? Düşünüyordu. Yaratılışın sırrını soruyordu. İnsanlığın neden bu halde olduğunu soruyordu. Cevabı arıyordu.

Ve o gece — Ramazan ayının son on günü içinde, miladi 610 yılında — cevap geldi. Fakat beklediği gibi değil. Hiç beklenmediği gibi.

O Gece: Tarihin Kırıldığı An

Hz. Aişe (r.a.) anlatır: 'Rasûlullah'a (s.a.v.) vahiy, önce doğru rüyalar şeklinde başladı. Gördüğü her rüya, sabahın aydınlığı gibi gerçekleşirdi. Sonra ona yalnızlık sevdirdi; Hira mağarasına çekilir, orada tahannüs ederdi. Bunun için gerekli azığı alırdı. Sonra Hatice'nin yanına döner ve aynı müddet için tekrar azık alırdı. Nihayetinde ona Hira'dayken hak geldi.'

O gece Cebrail (a.s.) geldi. Ve ilk temas son derece sarsıcı oldu. Hadis-i şerifte aktarıldığına göre Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kucakladı ve sıktı. Öyle ki Hz. Peygamber takat getiremeyeceğini hissetti. Sonra bıraktı. Sonra yeniden sıktı. Yine bıraktı. Ve üçüncüde şunu söyledi:

"Oku! Yaratan Rabbinin adıyla.

O, insanı bir alekten yarattı.

Oku! Rabbin en büyük kerem sahibidir.

O ki kalemle öğretti.

İnsana bilmediğini öğretti."

(Alak, 96:1-5)

Bu beş ayet, insanlık tarihinin en büyük dönüşümünün başlangıcıdır. Fakat o an Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu tam olarak bilemezdi. Bildiği tek şey, içinde büyük bir şeylerin olduğuydu. Ve bu his, onu titreterek mağaradan aşağıya indirdi.

Hz. Hatice (r.a.): İlk İman ve Büyük Bir Şahitlik

Hz. Peygamber (s.a.v.) titreyerek eve döndü. 'Beni örtün, beni örtün' dedi. Hz. Hatice (r.a.) onu örttü. Titreyişi geçince Hz. Hatice'ye yaşananları anlattı. Ve korku dolu bir soruyla bitirdi: 'Kendime bir şey olacak diye korktum.'

Hz. Hatice'nin (r.a.) bu anda verdiği cevap, tarihin en güzel ve en anlayışlı eşlik örneklerinden biridir. O, kocasını dinledi. Düşündü. Ve şöyle dedi:

'Hayır, Allah'a yemin ederim ki Allah seni asla utandırmaz. Sen akrabalarını gözetirsin, doğru sözlüsün, yoksula yardım edersin, misafiri ağırlarsın, hak uğrunda ortaya çıkan sıkıntılara katlanırsın.'

Bu cevap, son derece derin bir anlayışın ürünüdür. Hz. Hatice (r.a.), vahyi değerlendirirken kocasının ahlakını ölçüt aldı. 'Allah seni korur; çünkü sen bu hayatı yaşıyorsun' dedi. Bu, yalnızca bir teselli değildi. Bu, imana giden en sağlam yoldu: Ahlak.

Ardından Hz. Hatice (r.a.), Hz. Peygamber'i amcazadesi Varaka ibn Nevfel'e götürdü. Varaka, Hristiyanlığa girmiş, İbraniceyi ve İncil'i bilen bir âlimdi. Hz. Peygamber'in anlattıklarını dinledi ve şunu söyledi: 'Bu, Allah'ın Musa'ya gönderdiği Namus'tur

(Cebrail'dir). Keşke o günlerde genç olsaydım. Keşke kavmin seni yurdundan çıkardığında hayatta olsaydım.'

Hz. Peygamber (s.a.v.) şaşırıldı: 'Kavmim beni yurdundan çıkaracak mı?' Varaka'nın cevabı tarihidir: 'Evet. Senin getirdiğin gibi bir şey getiren hiç kimse yoktur ki düşmanlığa maruz kalmasın. Eğer o güne yetişirsem sana kuvvetle yardım ederim.'

Burada son derece önemli bir gerçek gizlidir: İlk vahyin ilk şahidi, Hz. Hatice'dir — bir kadın. Ve vahyin doğruluğunu teyit eden ilk kişilerden biri de Varaka'dır — Ehl-i Kitap'tan biri. Bu iki şahitlik, tesadüf değildir. Vahiy, en geniş kapsamlı bir meşruiyet zemininde başladı.

Hz. Hatice'nin İmanı: Tarihin İlk Müslümanı

Hz. Hatice (r.a.), Hz. Peygamber'den (s.a.v.) olayları duyar duymaz tereddütsüz iman etti. O, İslam'ın ilk Müslümanıdır. Ve bu gerçek son derece anlamlıdır: İnsanlık tarihinin en büyük dönüşümü, bir kadının imanı ile başladı.

Hz. Hatice (r.a.) yalnızca iman etmekle kalmadı. Servetini İslam davasına harcadı. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) en zor günlerinde yanında durdu. Boykot yıllarında onunla birlikte açlık çekti. Ve 619 yılında, Hz. Peygamber'in kalbinde derin bir yara bırakarak vefat etti. O yıl 'Hüzün Yılı' olarak anılır; çünkü Hz. Hatice ve Ebu Talip aynı yıl vefat etti.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Hatice'yi ömrü boyunca andı. Yıllar sonra bir gün Hz. Aişe (r.a.) bu durumu sordu. Cevap şu oldu: 'İnsanlar beni yalanladığında o bana inandı. İnsanlar beni terk ettiğinde o bana destek oldu. Malıyla beni destekledi. Ve Allah ondan bana çocuklar verdi.'

Bu, bir eşin değerini anlatan en güzel tanımlamalardan biridir. Ve bu tanımlama, bir peygamberin ağzından çıktı. Cahiliye'nin kız çocuğunu gömdüğü bir toprakta, vahyin ilk müjdecisi bir kadındı.

Vahyin Kesilmesi: Fetret Dönemi

İlk vahyin ardından bir süre vahiy kesildi. Bu dönem 'fetret' olarak adlandırılır. Bu kesinti, Hz. Peygamber (s.a.v.) için son derece ağır bir süreçti. O'nu derinden sarstı. Vahiy neden kesilmişti? Acaba bir hata mı yapmıştı?

Bu fetret döneminin hikmeti üzerine âlimler çeşitli yorumlar yapmıştır. En yaygın görüşe göre bu süreç, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir sonraki vahye hazırlanması içindi. İnsan, büyük bir yükü taşımadan önce hazırlanmalıdır. Ve bu hazırlık, özlemi de içerir. Özlem, bağlılığı derinleştirir. Derinleşen bağlılık, ilişkiyi güçlendirir.

Ve ikinci vahiy geldiğinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) ona çok daha hazırды:

"Ey örtüsüne bürünen!

Kalk ve uyar.

Rabbini yücelt.

Elbiseni temizle.

Kötülükten uzak dur."

(Müddessir, 74:1-5)

Bu ayet, artık kişisel arayış döneminin kapandığını ve evrensel tebliğ döneminin başladığını ilan eder. 'Kalk ve uyar.' Bu iki kelime, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bundan sonraki yirmi üç yılını özetler.

İlk Vahyin Mesajı: Beş Ayette Bir Medeniyet

Alak suresinin ilk beş ayetine dönelim ve bu ayetlerin taşıdığı derinliği katman katman açalım. Çünkü bu beş ayet, yalnızca bir başlangıç değil; tüm İslam medeniyetinin özeti olan bir manifestodur.

Birinci ayet: 'Oku! Yaratan Rabbinin adıyla.' İki unsur bir arada: Okumak ve Rab adına. Bilgi, imanla birleşiyor. Akıl, Allah'a bağlanıyor. Bu, iki kanatlı mümin anlayışının ilk ve en net ifadesidir. Okumak emrediliyor; fakat sıradan bir okuma değil — Rabbinin adıyla. Yani anlam, kaynaktan koparılmıyor.

İkinci ayet: 'O, insanı bir alekten yarattı.' İnsan, alak'tan — asılı hücreden, pıhtıdan — yaratıldı. Yani en zayıf, en basit bir başlangıçtan. Bu hatırlatma, tevazunun temelidir. 'Nereden geldiğini bil.' Kibir, kökenini unutmakla başlar. İlk vahiy, kökeni hatırlatıyor.

Üçüncü ayet: 'Oku! Rabbin en büyük kerem sahibidir.' Tekrarlanan 'Oku' emri, ısrarın işaretidir. Bilgi aramak, bir defalık bir eylem değil; sürekli bir süreçtir. Ve bu süreç, Allah'ın keremine dayanır. Yani bilgi arayışı, ilahi bir lütufla desteklenir.

Dördüncü ayet: 'O ki kalemle öğretti.' Kalem. Yazı. Kayıt. Bu ayet, bilginin aktarılmasını ve korunmasını ilahi bir eylem olarak tanımlar. Öğretmek, Allah'ın bir sıfatının insana yansımadır. Bu nedenle eğitim, İslam'da kutsal bir eylemdir.

Beşinci ayet: 'İnsana bilmediğini öğretti.' İnsan, bilmiyordu. Allah öğretti. Bu, insanın bilgisinin sınırlı olduğunun ve bu sınırın Allah'ın öğretisiyle aşılabileceğinin ilanıdır. Yani hem tevazu — 'bilmiyorum' — hem de umut — 'öğrenebilirim' — aynı anda verildi.

Bu beş ayet birlikte okunduğunda ortaya şu tablo çıkar: Bilen bir toplum, fakat bilerek kibirlenen değil. Öğrenen bir toplum, fakat öğrenirken Allah'tan kopan değil. İki kanatlı; hem akli hem imanı kullanan. Ve bu tablonun temeline yerleştirilen ilk taş, 'Oku' kelimesidir.

Neden 'Oku'? Neden İlk Emir Bu Oldu?

Bu soru, yüzyıllardır İslam âlimlerinin üzerinde düşündüğü bir sorudur. Neden ilk vahyin ilk emri 'Oku' oldu? Neden 'inan' değil? Neden 'ibadet et' değil? Neden 'namaz kıl' değil?

İmam Razî, bu soruya şöyle yaklaşır: Çünkü okumak, tüm diğer emirlerin kapısıdır. İman etmek için önce anlamak gerekir. İbadet etmek için önce ne yapıldığını bilmek gerekir. Doğruyu yanlıştan ayırt etmek için önce okumak — yani anlamak, değerlendirmek, yorumlamak — gerekir.

Fakat burada 'okumak' kelimesini dar anlayışıyla sınırlandırmamak gerekir. Hz. Peygamber (s.a.v.) okuma yazma bilmiyordu. Bu gerçek son derece önemlidir. Okuma yazma bilmeyen birine 'Oku' dendi. Bu, 'oku' emrinin yalnızca metni okumakla ilgili olmadığını gösterir.

'Oku' demek: Evreni oku. İnsanı oku. Tarihi oku. Kendi içini oku. Olayların arkasındaki hikmeti oku. Allah'ın yarattığı düzendeki işaretleri oku. Bu geniş anlamda 'okumak', aslında tefekkür etmek, anlamak ve yorumlamaktır.

Ve bu emirle birlikte Şu mesaj verilmiştir: İŐlam, akılsız bir teslimiyet değildir. İŐlam, anlayarak yaşanan bir hayattır. Anlamak iÇin okumak gerekir. Okumak iÇin sormak gerekir. Sormak iÇin cesaret gerekir. Ve cesaret, imandan beslenir.

Vahyin İlk Muhatabı: Bir Topluluğun Değil, Bir İnsanın Sesi

İlk vahyin bir başka boyutu daha vardır: Vahiy, önce tek bir insana indi. Topluma değil, kuruma değil, liderler grubuna değil. Tek bir insana. Bu seÇim, tesadüf değildir.

Çünkü her büyük dönüşüm, önce bir insanın iÇinde başlar. Toplumu dönüştürmek iÇin önce bir insan dönüşmelidir. Ve bu insan, dönüşümü içselleŐtirip taşıyabilecek bir karakter taşımalıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), bu karakteri kırk yıl iÇinde inşa etmişti. Farkında olmadan. Her dürüst ticaret, her yardım eli, her yoksul iÇin hissedilen acı, her Hira'ya çıkış — bunların hepsi, o büyük anı taşımak iÇin gereken karakteri Őekillendiriyordu.

Allah, peygamberini önce inşa eder; sonra görevlendirir. Bu, ilahi pedagojinin en güzel tezahürüdür. Ve bu tezahür, bize Şunu söyler: Büyük sorumluluklar, aniden üstlenilmez. Karakter önce inşa edilir. Ve karakter, hayatın iÇinde, gündelik tercihlerde Şekillenir.

İlk Vahyin Etkileri: Bir Toplumun SarsılıŐı

İlk vahyin ardından Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğe başladığında, Mekke iki cepheli bir sarsıntı yaşadı. Bir cephe inandı ve değişti. Diğer cephe reddetti ve savaştı.

İlk iman edenler son derece anlamlı bir profil çiziyordu. Hz. Hatice — zengin ve saygın bir kadın. Hz. Ali — genç ve henüz çocuk. Hz. Ebu Bekir — tüccar ve saygın biri. Zeyd ibn Harise — köle. Bilal-i Habeşi — HabeŐli bir köle. Bu profil, tesadüf değildir. İŐlam, farklı tabakalardan insanlara aynı anda ulaştı. Zengin de, yoksul da. Özgür de, köle de. Arap da, Arap olmayan da.

Bu çeŐitlilik, İŐlam'ın sunduğu eşitlik anlayışının en erken tezahürüdür. Bir toplumda kimin değerli olduğunu belirleyen, artık servet, soy ya da özgürlük değildi. Tebliğin ilk günlerinde bile bu mesaj netti: Allah katında en değerli olan, takvaca en üstün olandır.

İlk karşı çıkanların profili de son derece açıktı: Kureyş'in ileri gelenleri. Ebu Cehil, Ebu Leheb, Utbe ibn Rebia. Bunlar, Mekke'nin sosyal ve ekonomik düzeninin bekçileriydi. Ve bu düzen, İslam'ın getirdiği eşitlik anlayışıyla doğrudan çatışıyordu. Peygamberi reddetmek, onlar için bir inanç meselesi değildi. Bir çıkar meselesiydi.

Kısım Kapanışı: O Gece Değişen Şey

Hira mağarasında o gece değişen şey, yalnızca bir insanın hayatı değildi. O gece, tarihin yönü değişti. İnsanlığın büyük sorusuna — 'Nasıl yaşamalıyız?' — nihayet eksiksiz bir cevap verilmeye başlandı.

O beş ayet, yalnızca beş cümle değildi. O beş ayet, yeni bir medeniyetin temeliydi. Bilgi ile imanın birleştiği, aklın imana ve imanın akla hizmet ettiği, insanın hem okuyup hem secde edebildiği bir medeniyetin.

İki kanatlı medeniyetin manifestosu, beş kısa ayetle yazıldı. Ve bu manifesto, o geceyi taşıyan adamın omuzlarında, Hira'nın karanlık yolunda aşağıya indi.

Bir sonraki kısımda, bu manifestonun pratik karşılığını göreceğiz: 'Oku' emrinin bir toplumu nasıl dönüştürdüğünü. Dördüncü kısımda o emrin tüm derinliğini açacağız.

"O gece, bir adam titreyerek mağaradan indi.

Ve o titreyen adam, artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak bir dünyaya adım attı."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Alak 96:1-5; Müddessir 74:1-5; Âl-i İmrân 3:96; Bakara 2:151

Buhâri — Sahîh-i Buhâri, Kitabü'l-Vahiy (İlk vahyin hadis rivayetleri; Hz. Aişe anlatımı)

Müslim — Sahîh-i Müslim, Kitabü'l-İman (Vahiy süreci ve Hz. Peygamber'in hali)

İbn Hişam — es-Sîretü'n-Nebeviyye, Cilt I (Hira, ilk vahiy ve Hz. Hatice bölümleri)

İbn Sa'd — et-Tabakâtü'l-Kübrâ (Hz. Hatice ve ilk Müslümanlar)

İbn Kesir — es-Sîretü'n-Nebeviyye (İlk vahyin kapsamlı analizi)

Fahredden er-Râzî — Mefâtîhu'l-Ğayb (Alak suresi tefsiri; 'Oku' emrinin anlam katmanları)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (Alak ve Müddessir sureleri tefsiri)

Bediüzzaman Said Nursî — İşâratü'l-İ'câz (Kur'an'ın ilk emrinin hikmeti)

Mustafa Sibai — es-Sîretü'n-Nebeviyye (İlk vahyin tarihsel bağlamı)

Martin Lings — Hz. Muhammed'in Hayatı (Hira ve ilk vahiy sahnesi)

Karen Armstrong — Muhammed: Tanrı'nın Elçisinin Biyografisi (İlk vahyin psikolojik boyutu)

Maxime Rodinson — Mohammed (Vahiy sürecinin tarihsel analizi)

İbrahim Kalın — Ben, Öteki ve Ötesi (İslam epistemolojisinde 'okumak' kavramı)

BÖLÜM IV

Son Nebi ve Büyük Dönüşüm

Kısım IV – Oku Emri

"Oku! Yaratan Rabbinin adıyla.

İnsana bilmediğini öğretti."

(Alak, 96:1-5)

Önceki Kısımdan Köprü: Emir İndi, Peki Biz Ne Yaptık?

Önceki kısımda o büyük geceyi anlattık. Cebrail'in gelişini, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) titremesini, Hz. Hatice'nin (r.a.) ilk imanını. Ve o geceyi taşıyan beş ayeti, katman katman açtık. 'Oku' emrinin ne anlama geldiğini, neden bilginin iman ile birleştirildiğini gördük.

Fakat şimdi durmamız gereken bir soru var. Belki bu kitabın en rahatsız edici sorusu. Ve bu soruyu sormadan geçmek, 'Oku' emrini yalnızca tarihsel bir bilgi olarak okumak demektir.

Soru şudur: O emir, 14 asır önce bir mağaraya indi. Peki biz ne yaptık?

Bu soruyu sormak cesaret ister. Çünkü cevap, övünç değil; yüzleşme gerektirir. Ve bu yüzleşme, bu kısımda açık yüreklilikle yapılacaktır.

Emir Herkese İndi: Sadece Bir Peygambere Değil

'Oku' emri, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indi. Bu doğrudur. Fakat bu emirle başlayan vahiy, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yalnızca kendisi için değil; tüm insanlığa tebliğ etmesi için gönderildi. Ve bu tebliğin özünde ne vardı? Okumak. Anlamak. Düşünmek. Sormak.

Kur'an, bu emri yalnızca bir defa vermiyor. Bakara'da, Âl-i İmrân'da, En'am'da, Yunus'ta, Nahl'de... defalarca aynı çağrı tekrarlanıyor: 'Düşünmüyor musunuz? Akletmiyor musunuz? Görmüyor musunuz?' Bu tekrarlar, ilahi bir ısrardır. Allah, insanın düşünmesini o kadar istiyor ki bu çağrıyı yüzlerce farklı biçimde tekrarlıyor.

Ve bu çağrının muhatabı kimdir? Peygamberler değil. Ümmet. Yani biz. Sen ve ben. Bu kitabı okuyan ve bu satırları gözlerinden geçiren her insan, 'Oku' emrinin doğrudan muhatabıdır.

"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?

Ancak akıl sahipleri öğüt alır."

(Zümer, 39:9)

Bilenlerle bilmeyenler bir olmaz. Bu, ilahi bir beyan. Fakat bugün İslam dünyasının büyük çoğunluğuna baktığımızda, bu beyanda çok derin bir yara açılmış görüyoruz. Çünkü 'bilmek' ile 'ezberlemek' birbirine karıştırılmış. 'Okumak' ile 'aktarmak' aynı şey sanılmış. Ve 'anlamak' yerine 'tekrar etmek' erdem sayılmıştır.

Ezber: Allah'ın En Büyük Emrini En Küçük Şeye İndirmek

Şimdi dürüst olalım. Bugün İslam dünyasında 'ilim' denildiğinde çoğunlukla ne anlaşılıyor? Kuran'ı ezbere okumak. Hadis metinlerini hafıza şeridi gibi tutmak. Hoca ne söylediye aynen tekrar etmek. Babadan görülen geleneği sorgulamadan sürdürmek.

Bunların hepsinin bir değeri vardır. Kur'an'ı hifzetmek, büyük bir fazilet. Hadisi bilmek, değerli bir donanım. Ama bu faaliyetler, 'Oku' emrinin tamamını karşılamıyor. Çünkü 'Oku' emri, anlamayı içeriyor. Ve anlamak; soru sormayı, bağlamı araştırmayı, bugünle ilişkilendirmeyi, derinleşmeyi gerektiriyor.

Bir çocuğu düşünün. Dört yaşında Kur'an okumaya başlıyor. Fakat harfleri tanıyor, kelimeleri söylüyor; anlamından haberi yok. Büyüyor. On dört yaşında Kur'an'ı hatmediyor. Fakat hâlâ anlamından haberi yok. Yirmi dört yaşında beş vakit namazını kılıyor. Fakat okuduğu surelerin ne dediğini bilmiyor. Otuz dört yaşında çocuklarına 'Kur'an oku' diyor. Döngü devam ediyor.

Bu döngü, ibadet mi? Evet. Değerli mi? Evet. Fakat 'Oku' emrinin tam karşılığı mı? Hayır. Çünkü Allah, 'tekrar et' demedi. Allah, 'oku' dedi. Ve okumak, anlamayı içerir.

"Biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik,

Allah korkusundan onu baş eğmiş, parçalanmış görürdün.

Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz."

(Haşr, 59:21)

'Düşünsünler diye.' Allah, Kur'an'ı düşünölsün diye indirdi. Ses çıkarsın diye değil. Ritim tutulsun diye değil. Ezberlensin ama anlaşılmasın diye değil. Düşünölsün diye. Bu kadar net.

Babadan Görölen Din: En Tehlikeli Teslimiyet

Bugün Müslöman toplumların büyük çoğunluğunda din, öğrenilmez; miras alınır. Baba ne inanyorsa çocuk onu inanır. Mahalle ne yapıyorsa cemaat onu yapar. Hoca ne söylüyorsa cemaat onu tekrarlar. Ve bu zincir, yüzyıllarca böyle devam eder.

Peki bunun nesi yanlış? Şu: Bu zincirlerin içinde hakikatin doğruluğu hiç sorgulanmaz. 'Bu doğru mu?' sorusu sorulmaz. 'Bunun delili nedir?' denmez. 'Kur'an bunu mu söylüyor, yoksa gelenek mi?' diye araştırılmaz. Zincir, zincir olduğu için doğrudur. Ve zincir kırılmaz; çünkü kırmak saygısızlık sayılır.

Bu tablonun Kur'ani karşılığını zaten biliyoruz. Çünkü Allah, bu tabloyu cahiliye toplumlarını anlatırken defalarca kullandı:

***"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde,
'Hayır, biz atalarımızı neyin üzerinde bulduksak ona uyarız' derler.
Ya ataları bir şey akletmez ve doğru yolda olmasalardı da mı?"***

(Bakara, 2:170)

Bu ayet, cahiliye toplumları hakkında indi. Fakat bugün bu ayeti okuyup 'geçmişte kalmış bir eleştiri' diye geçiştirmek mümkün değil. Çünkü aynı örüntü, bugün Müslöman toplumların içinde de işliyor. 'Babam böyle yapardı.' 'Hocamız böyle derdi.' 'Bizim mahallede hep böyle bilinir.' Bu cümleler, Bakara 2:170'in bugünkü versiyonlarıdır.

Ve dikkat edin: Ayet, ataların taklit edilmesini 'saygısızlık' olarak değil; 'akılsızlık' olarak nitelendiriyor. 'Ya ataları akletmeseydi de?' Allah, bu soruyu soruyor. Çünkü mesele saygı değil; hakikat. Babaya saygı gösterilebilir; fakat babanın yanlışı da yanlıştır. Ve yanlışı yanlış bilmek, ilk adımdır.

Sürü Olmak: Kullanılmaya Razi Gelmek

Okumayan, sorgusuz teslim olan, derinliğe inmeyen bir toplum ne olur? Kullanılır. Bu, kaçınılmaz bir sonuçtur. Çünkü bilgi, güçtür. Ve bilgiden yoksun olan, bilgiye sahip olanın elinde şekillenir.

Bugün İslam dünyasının büyük çoğunluğu tam olarak bu konumdadır. Dünya siyasetini başkaları belirliyor. Ekonominin kurallarını başkaları yazıyor. Medyanın dilini başkaları oluşturuyor. Hangi fikrin 'aşırı' sayılacağını, hangi değer 'gerici' olduğunu başkaları tanımlıyor. Ve Müslümanlar, büyük çoğunlukla bu tanımlamalara ya tepkisel biçimde karşı çıkıyor ya da sessizce kabul ediyor. İkisi de teslimiyetin iki farklı biçimidir.

Neden böyle? Çünkü okumuyoruz. Okumadığımız için analiz edemiyoruz. Analiz edemediğimiz için bağımsız bir perspektif geliştirmiyoruz. Bağımsız perspektifimiz olmadığı için başkasının çerçevesiyle düşünüyoruz. Ve başkasının çerçevesiyle düşünen insan, aslında o çerçeveyi çizenin düşüncesiyle düşünüyor demektir.

Bu tablo, tesadüf değildir. Bu, bilinçli veya bilinçsiz olarak inşa edilmiş bir sonuçtur. Sömürgeciliğin en kalıcı mirası, fiziksel işgal değildir. Zihinsel işgaldir. Ve zihinsel işgal, okumayı değil; ezber yapmayı, sorgulamayı değil; teslim olmayı öğretir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'İlim Çin'de de olsa gidin alın.' Bu hadis, ilmin peşinde dünyayı dolaşmayı meşru ve hatta gerekli kılıyor. Fakat bugün Müslümanlar bu hadisi ezberliyor; ama Çin'e gitmiyor. Yani emir, sembolik bir söze indirgeniyor. Anlam, pratiğe dönüşmüyor.

'Oku' Emrinin Tam Karşılığı: Beş Boyut

'Oku' emrinin tam karşılığını anlamak için bu emri beş boyutta ele almak gerekiyor. Çünkü bu emir, yalnızca kitap okumaktan çok daha geniş bir çağrıyı barındırıyor.

Birinci boyut: Kur'an'ı anlamak için okumak. Bu, en temel boyuttur. Fakat anlamak için okumak, seslendirmek için okumaktan farklıdır. Kur'an'ı anlamak için önce dilini öğrenmek, bağlamını araştırmak, tefsirlere başvurmak, âlimlerin yorumlarını karşılaştırmak gerekir. Bu, yalnızca birkaç dakikalık bir iş değil; ömür boyu süren bir yolculuktur.

İkinci boyut: Tarihini okumak. Kur'an, tarihsel olaylarla dolu. Peygamberlerin kıssaları, toplumların yükselişi ve çöküşü, medeniyetlerin ibretleri. Bunları okumak, yalnızca bilgi edinmek değil; bugünü okumayı öğrenmektir. İbn Haldun şunu söyledi: 'Tarihi bilmeyen, bugünü yorumlayamaz.'

Üçüncü boyut: İnsanı okumak. Kendi nefsinin okumak. Çevresindeki insanları okumak. Toplumun dinamiklerini okumak. Bu boyut, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji alanlarını kapsar. Ve bu okumanın temeli, Kur'an'ın insana bakışıdır: 'Ey insan, seni ne aldattı?'

Dördüncü boyut: Kâinatı okumak. Kur'an, defalarca evrene bakmayı emreder. Gökleri, yeri, canlıları, bitkileri, suyu. Bunların hepsi, Allah'ın yarattığı 'ayetler'dir. Yani okunması gereken işaretlerdir. Bilim, bu işaretleri okuma faaliyetidir. Ve bu faaliyeti 'dinden uzak' saymak, Kur'an'ın ruhuna aykırıdır.

Beşinci boyut: Bugünü okumak. Dünya siyasetini anlamak. Ekonomik sistemleri çözümlenmek. Medyanın dilini deşifre etmek. Güç ilişkilerini görmek. Bu, siyasi bir okumadır. Ve bu okuma olmadan, bir Müslüman dünyada nerede durduğunu bilemez.

Bu beş boyut bir arada işlediğinde, 'Oku' emri tam karşılığını bulur. Ve bu beş boyutun hepsini taşıyan insan, iki kanatlı mümindir: Hem imanı hem aklı birlikte kullanan.

Neden Okumuyoruz? Dürüst Bir Muhasebe

Bu soruyu sormak, rahatsız edicidir. Ama sorulmadan geçilemez. Müslüman toplumlar neden okumuyor? Neden araştırmıyor? Neden derinliğe inmiyor?

Birinci neden: Eğitim sistemi. İslam dünyasının büyük çoğunluğunda eğitim sistemi, eleştirel düşüncüyü değil; ezberi ödüllendiriyor. Doğru cevabı bilmek, soru sormaktan daha çok değer görüyor. Ve bu sistem, çocukları yetiştiriyor. Çocuklar büyüyor; ama soru sorma refleksleri okul sıralarında söndürülmüş oluyor.

İkinci neden: Din adamı otoritesi. Bazı çevrelerde, dini meselelerde soru sormak 'saygısızlık' ya da 'şüphe' olarak yorumlanıyor. Hoca söylediye doğrudur. Müftü fetva verdiyse tartışılmaz. Bu anlayış, dini otoriteyi korumak amacıyla başlamış olabilir; ama sonuçta düşüncüyü öldürüyor.

Üçüncü neden: Kültürel baskı. 'Sen kim oluyorsun da soruyorsun?' cümlesi, Müslüman toplumların en yaygın susturma aracıdır. Küçüklük, bilgisizlik ya da alçakgönüllülük adına soru sormaktan vazgeçmek; aslında hakikatten vazgeçmektir.

Dördüncü neden: Konfor alanı. Sorgulamak, rahatsızlık getirir. Çünkü sorgulayan insan, bazen yanlış inandığını keşfeder. Ve yanlış inancını değiştirmek, kimliğini değiştirmek gibi hissettiriyor. Bu psikolojik maliyet, pek çok insanı sorgulamaktan alkoyuyor.

Beşinci neden: Sonuç beklentisi. 'Okusam ne olacak?' Bu soru, bugün gençlerin arasında son derece yaygın. Okumak ile iş bulmak arasındaki bağ koparılmış. Derinleşmek ile sosyal statü kazanmak arasındaki ilişki yok edilmiş. Ve bu boşlukta, okumak anlamsız bir yük gibi görünüyor.

Bu beş neden, birbirini besliyor. Ve hepsinin ortak sonucu şu: Okumayan bir toplum, düşünemeyen bir toplum olur. Ve düşünemeyen toplum, başkalarının düşündükleriyle yönetilir.

İlk Müslümanlar ve Okuma Devrimi

Şimdi tarihe dönelim. Ve ilk Müslümanların 'Oku' emrine nasıl karşılık verdiğine bakalım. Çünkü bu karşılık, bugün için hem ibret hem de ilhamdır.

Bedir Savaşı'nda (624) Müslümanlar, Mekkelilere karşı büyük bir zafer kazandı. Esir alınan Mekke savaşıların büyük çoğunluğu okuma yazma biliyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu esirlerin fidyesini şöyle belirledi: Her esir, on Müslüman çocuğa okuma yazma öğretirse serbest bırakılacaktır. Bu karar, tarihin en erken 'eğitim reformu' örneklerinden biridir. Savaş esirlerini fidye değil; bilgi karşılığında serbest bırakmak. Bu anlayış, 'Oku' emrinin pratikte nasıl hayat bulduğunu gösteriyor.

Sahabeler, Kur'an'ı ezberliyorlardı; ama aynı zamanda anlıyorlardı. Hz. Ömer (r.a.), halifelik döneminde yönetim kararları alırken sahabelerin görüşlerini soruyordu. 'Bilmiyorum' diyebiliyordu. İçtihat ediyordu. Değişen koşullara göre yorumlar geliştiriyordu. Bu, Kur'an'ı donuk bir metin olarak değil; canlı bir rehber olarak okumaktı.

İlk neslin ilim anlayışı şuydu: Bilgi, anlamak içindir. Anlamak, yaşamak içindir. Yaşamak, insanlığa hizmet içindir. Bu zincir koptuğunda, bilgi anlamsızlaşır. Ve anlamsız bilgi, ezbere dönüşür.

Beytülhikme'den Günümüze: Düşüşün Haritası

Hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllarda İslam dünyası, 'Oku' emrini en geniş anlamıyla yaşıyordu. Beytülhikme'de Yunanca, Farsça ve Süryanice eserler Arapçaya çevriliyordu. Yalnızca İslami ilimler değil; tıp, matematik, astronomi, felsefe, coğrafya – her alan araştırılıyordu. Çünkü bu âlimlere göre kâinatı anlamak, Allah'ı tanımaktı.

İbn Heysem, bin yıl önce bilimsel yöntemi sistematik hale getirdi. Gözlem yap. Hipotez kur. Deneyle sına. Sonucu kayıt altına al. Bu yöntem, bugünün modern biliminin temelidir. Ve bu yöntemi geliştiren, bir Müslüman'dı. 'Oku' emrini ciddiye alan bir Müslüman.

Biruni, 11. yüzyılda Hindistan'ı inceledi. Kültürünü, dilini, bilimini araştırdı. Hindu geleneğinin matematiksel birikimini İslam dünyasına taşıdı. Başka bir kültürü anlamak için o kültürün dilini öğrendi. Bu, önyargısız araştırmanın, yani gerçek okumanın örneğidir.

Peki ne oldu? Bu parlak dönem neden sona erdi? Çünkü 'Oku' emri, zamanla 'tekrar et' emrine dönüştürüldü. İctihat kapandı. Büyük âlimlerin kitapları, aşılması gereken bir başlangıç noktası değil; aşılamaz bir son nokta olarak görüldü. Ve bu anlayışla birlikte, İslam dünyası yavaş yavaş okumayı bıraktı.

Batı ise tam o sırada okumaya başladı. Haçlı Seferleri'nden dönen Avrupalılar, İslam medeniyetinin birikimini kendi kütüphanelerine taşıdı. İbn Rüşd'ün şerhleri Latince çevrildi. İbn Sina'nın tıp kitabı Avrupa üniversitelerinde ders kitabı oldu. İslam dünyasının biriktirdiği bilgi, Batı'nın Rönesansını hazırladı. Ve Müslümanlar, kendi ürettikleri bilginin meyvesini başkalarının topladığını görerek şaşkırdılar.

Bugün: Ayna Karşısında Durmak

Bugün dünya genelinde bilimsel yayın üretimi sıralamasına bakıldığında, 1,5 milyar Müslüman'ın ortak bilimsel üretimi, çok daha küçük nüfuslu bazı ülkelerin gerisinde kalıyor. Nobel ödüllü bilim insanlarının listesine bakıldığında, Müslümanların payı neredeyse yok denecek kadar az.

Bu tablo, Müslümanların zekâ eksikliğinden kaynaklanmıyor. Tarih, Müslümanların ne kadar üretici olabileceğini defalarca ispat etti. Bu tablo, bir sistem sorunudur. Ve o sistemin özünde, okuma kültürünün çöküşü yatıyor.

Bugün bir Müslüman ailesinde çocuğa ne öğretiliyor? Çoğunlukla şunlar: Namaz kıl. Oruç tut. Kötü arkadaşlardan uzak dur. Büyüklere saygı göster. Bunların hepsi değerlidir. Ama şu öğretiliyor mu: Sor. Araştır. Anlamak için oku. Hakikati bulmak için çabala. Bildiklerini sorgula. Çoğunlukla hayır. Ve bu eksiklik, nesiller boyunca birikerek bugünkü tabloyu üretiyor.

Bir toplum, çocuklarına 'sor' demezse; o çocuklar büyüdüğünde 'sormayan' yetişkinler olur. Sormayan yetişkinler, 'teslim olan' toplumlar oluşturur. Ve teslim olan toplumlar, yönetilmeye razıdır. Tarihte ve bugün, bu gerçek değişmiyor.

Oku Emrinin Bugüne Çağrısı: Üç Acil Adım

Bu tablonun karşısında çaresiz durmak gerekmez. Çünkü sorun tanımlandıysa, çözüm de mümkündür. Ve 'Oku' emri, hem sorunun hem de çözümün adını veriyor. Bugün bu emirden üç acil adım çıkarılabilir.

Birinci adım: Kur'an'ı anlamak için okumak. Bu, öncelikle kişisel bir karardır. Kur'an'ı anlamak isteyen insan, meal okur. Tefsir okur. Surelerin neden indiğini araştırır. Arapça öğrenir ya da en azından temel kavramları kavrar. Bu yolculuk, bir ömür sürer. Fakat ilk adım, karar vermektir.

İkinci adım: Tarihi, siyaseti ve dünyayı okumak. Bugünün Müslümanı, yalnızca dini ilimleri değil; dünya tarihini, ekonomiyi, siyaseti ve teknolojiyi de anlamak zorundadır. Çünkü bu alanlar, bugün insanlığın kaderini belirliyor. Bu alanlarda cahil kalan Müslüman, o alanlarda söz hakkından yoksun kalır. Ve söz hakkı olmayan, yalnızca yönetilir.

Üçüncü adım: Çocuklara soru sormayı öğretmek. Bu, belki en uzun vadeli ama en kalıcı adımdır. Bir neslin zihniyetini değiştirmek, o neslin çocuklarına soru sormasına izin vermekle başlar. 'Neden?' sorusunu kıymetsizleştirmeyen, 'bilmiyorum, birlikte bakalım' diyebilen bir ebeveyn; 'Oku' emrini en pratik biçimiyle yaşıyor demektir.

Kısım Kapanışı: 'Oku' Emri Hâlâ Bekliyor

Hz. Peygamber (s.a.v.) o gece Hira'dan indi. Ve taşıdığı emir, yalnızca ona değil; tüm insanlığa yönelikti. Bu emir, 14 asırdır söyleniyor. Defalarca tekrarlanıyor. Her Cuma hutbesinde, her dini derste, her tefsir kitabında yer alıyor.

Fakat hâlâ karşılıksız.

Çünkü 'Oku' emrini duymak başka, yerine getirmek başkadır. Duymak kulağa yeter. Yerine getirmek, hayatı değiştirir. Ve hayatı değiştirmek, konfor alanından çıkmayı gerektirir.

Bu kitabı okuyan her insan, şu anda bu emrin muhatabıdır. 'Oku' emri, sana da indi. Sana da söyleniyor. Ve bu emrin karşısında iki seçenek var: Ya duyarsın ve geçersin. Ya da duyarsın ve başlarsın.

Başlamak için büyük bir adım gerekmez. Bir soru yeterlidir. 'Neden?' sorusu. Ve o soruyu sormak, tarihin en büyük devriminin içine adım atmaktır.

"Allah'ın ilk emri 'Oku'ydu.

İnsanlığın ilk hatası ise duymak ama anlamamaktı.

Bu hata, bugün de sürüyor."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Alak 96:1-5; Zümer 39:9; Bakara 2:170; Haşr 59:21; Yunus 10:100; Nahl 16:43; Mücadele 58:11

Buhâri — Sahîh-i Buhâri (Bedir esirleri ve okuma yazma fidyesi hadisi)

- İbn Hişam — es-Sîretü'n-Nebeviyye (İlk Müslümanların ilim anlayışı)
- İbn Abdilberr — Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlihi (İlmin önemi ve ilk dönem uygulamaları)
- İmam Gazâlî — İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Cilt I (İlim, amel ve anlama ilişkisi)
- İbn Haldun — Mukaddime (İslam medeniyetinin çöküşü ve ilmin durumu)
- İbn Heysem — Kitabü'l-Menazır (Bilimsel yöntemin İslami temelleri)
- Biruni — Kitabü'l-Hind (Önyargısız araştırma ve karşılaştırmalı okuma örneği)
- Fahredden er-Râzî — Mefâtihu'l-Ğayb (Alak suresi ve 'Oku' emrinin anlam katmanları)
- Bediüzzaman Said Nursî — Münazarat (İslam dünyasında cehaletin eleştirisi)
- Seyyid Kutb — Fî Zılâli'l-Kur'ân (Cahiliye ve okuma kültürü ilişkisi)
- Ali Şeriati — İslam Sosyolojisi (Müslüman toplumların zihinsel durumu)
- Mustafa İslamoğlu — Kur'an'ı Anlamak (Kur'an okuma kültürü ve yöntemi)
- İbrahim Kalın — Ben, Öteki ve Ötesi (İslam epistemolojisi ve modern dünya)
- George Makdisi — The Rise of Colleges (İslam'da eğitim kurumlarının dönüşümü)
- Ziauddin Sardar — İslam, Postmodernizm ve Öteki Gelecekler (Müslümanların bilgi kriziyle yüzleşmesi)

BÖLÜM IV

Son Nebi ve Büyük Dönüşüm

Kısım V – Medine Modeli

"Mü'minler ancak kardeşirler."

(Hucurât, 49:10)

Önceki Kısımdan Köprü: Okuyan Toplum Nasıl Kurulur?

Önceki kısımda 'Oku' emrinin yalnızca bireysel değil; toplumsal bir çağrı olduğunu gördük. Araştırmayan, sorgulamayan, derinleşmeyen bir bireyin ne kadar kırılğan olduğunu ele aldık. Ve her büyük dönüşümün, önce bir insanın içinde başladığını hatırlattık.

Peki okuyan bireyler bir araya geldiğinde ne olur? Düşünen insanlardan nasıl bir toplum kurulur? Ve bu toplumun kurumları, hukuku, ekonomisi, savunması nasıl şekillenir?

Bu sorulara verilen en somut, en kalıcı ve tarihte eşi az görülen cevap, Medine'de verildi. Miladi 622 yılında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicreti ile başlayan süreç; yalnızca bir göç değil, insanlık tarihinin en devrimsel toplumsal inşa projesinin başlangıcıdır.

Bu kısım, o inşayı anlatmak için yazıldı. Ve bu anlatı boyunca tek bir gerçeği defalarca göstereceğiz: İslam, 7. yüzyılda dünyanın gördüğü en modern, en adil ve en güven veren toplumsal düzeni kurdu. Ve bu düzen, o çağda değil; hiçbir çağda eskimeyecek ilkeler üzerine inşa edildi.

Hicret: Bir Kaçış Değil, Bir İnşa Kararı

Hicret kelimesi, Arapça 'terk etmek' anlamına gelir. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye yolculuğunu salt bir terk etme olarak okumak, bu olayın büyüklüğünü görememeye neden olur.

Hicret, bir inşa kararıydı. Mekke'de kurulamayan şey, Medine'de kurulacaktı. Mekke'de ezilen şey, Medine'de özgürleşecekti. Mekke'de tohum olarak kalan şey, Medine'de ağaç olacaktı.

Bu karar, Allah'ın emriyle alındı. Ve bu emrin zamanlaması, son derece anlamlıdır. On üç yıl Mekke'de sabırla, baskıya rağmen tebliğ yapıldı. Bu on üç yıl, yalnızca acı değildi. Bu on üç yıl, bir karakter inşasıydı. Birinci Müslümanların kimliği, bu baskı altında çelikleşti. Onlar, kolayca elde ettikleri bir dini değil; bedel ödeyerek kazandıkları bir hakikati taşıyorlardı.

Ve bu sağlam karakterler Medine'ye geldiğinde, gerçek inşa başladı.

Medine'nin Yapısı: Hicret Öncesi Bir Şehir

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gelişinden önce Medine, derin bir iç çatışma içindeydi. Şehirde iki büyük Arap kabilesi yaşıyordu: Evs ve Hazrec. Bu iki kabile, uzun yıllar boyunca birbirleriyle kanlı çatışmalar yürütmüştü. Bu çatışmalar, şehrin sosyal dokusunu parçalamış; güven ortamını tamamen yok etmişti.

Aynı şehirde üç büyük Yahudi kabilesi de yaşıyordu: Kaynuka, Nadir ve Kurayza. Bu kabileler, ekonomik açıdan güçlüydü ve genellikle çatışan Arap kabilelerini birbirine karşı kullanıyordu. Şehirde merkezi bir otorite yoktu. Ortak bir hukuk yoktu. Güvenilir bir anlaşma zemini yoktu.

Bu tabloya, dışarıdan bakan biri için şunu söylemek mümkündür: Bu şehirde birlik kurmak imkânsızdır. Yüzyıllarca süren kan davaları, kabileler arası çıkar çatışmaları ve farklı dinî kimliklerin bir arada yaşattığı gerilim; herhangi bir toplumsal projenin önünde aşılmaz bir duvar gibi durmaktadır.

Ve işte Hz. Peygamber (s.a.v.), bu şehre geldi. Ve bu duvarı yıktı.

Mescid: Bir İbadet Yeri Değil, Bir Medeniyet Merkezi

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde yaptığı ilk şey, bir mescit inşa etmektir. Bu, derin bir anlam taşır. Çünkü o mescit, yalnızca namaz kılınan bir yer değildi.

Mescid-i Nebevi, aynı zamanda şuydu: Bir mahkeme. Anlaşmazlıklar burada çözüldü. Bir meclis. Toplumsal kararlar burada alınır. Bir okul. Ashab-ı Suffe — ilim öğrenmek için mescitte kalan sahabeler — burada yetişirdi. Bir misafirhane. Yolcular ve ihtiyaç sahipleri burada barınırdı. Bir hastane. Yaralılar savaş dönemlerinde burada tedavi görürdü. Bir diplomatik merkez. Elçiler burada kabul edilirdi.

Bu çok işlevlilik, tesadüf değildir. Bu, İslam'ın ibadet ile hayatı birbirinden ayırmadığının en somut tezahürüdür. Allah'a kulluk, belirli saatlere ve belirli mekânlara hapsedilmemişti. Hayatın tamamı, kulluğun alanıydı. Ve mescidin bu çok işlevli yapısı, bu anlayışın mimari ifadesiydi.

Bugünün dünyasında 'din, kamusal alandan çekilmelidir' anlayışı son derece yaygındır. Medine Modeli, bu anlayışın tam karşısında durur. Ve tarih göstermektedir ki din, hayattan çekildiğinde hayat anlamsızlaşır. Anlamsız hayat ise nihayetinde şiddeti, bencilliği ve çürümeyi üretir.

Medine Sözleşmesi: Tarihin İlk Anayasası

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldikten kısa süre sonra, şehirdeki tüm gruplarla kapsamlı bir sözleşme imzaladı. İslam tarihçileri bu belgeyi 'Sahife' ya da 'Medine Vesikası' olarak anar. Batılı akademisyenler ise onu 'dünyanın ilk yazılı anayasası' olarak tanımlar.

Bu sözleşme, birkaç açıdan son derece devrimsel bir belgedir.

Birinci devrimsel özellik: Çoğulculuk. Sözleşme, yalnızca Müslümanları değil; Yahudi kabileleri, Arap kabileleri ve farklı dinî kimlikleri tek bir siyasi çatı altında topladı. Her grubun hakları güvence altına alındı. Her grup, kendi iç işlerinde özerk kaldı. Fakat dışa karşı ortak bir savunma yükümlülüğü paylaşıldı.

İkinci devrimsel özellik: Hukukun üstünlüğü. Sözleşme, kişisel iradeye değil; yazılı kurallara dayandı. 'Güçlü haklıdır' anlayışı, 'hukuk herkese eşit uygulanır' anlayışıyla değiştirildi. Bu, cahiliyenin kabile hukukunun tamamen tersine çevrilmesiydi.

Üçüncü devrimsel özellik: Evrensel güvenlik. Sözleşmenin en çarpıcı maddelerinden biri şuydu: Medine'ye sığınan kim olursa olsun, hangi dinden gelirse gelsin; güvence altındadır. Bu, 7. yüzyılda dünyanın hiçbir yerinde mevcut olmayan bir güvenceydi.

***"Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmayan
ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara karşı
iyilik etmekten ve adaletli davranmaktan men etmez."***

(Mümtehhine, 60:8)

Bu ayet, Medine Sözleşmesi'nin ruhunu özetler. Farklı inanç ve kimliklerden insanlara adalet ve iyilik, İslam'ın bir zorunluluğudur. Bu, bir tolerans değil; bir hak tanınmasıdır. Tolerans, 'seni katlanarak kabul ediyorum' der. Hak tanıma ise 'senin varlığın meşrudur ve korunmaya değerdir' der.

Medine Sözleşmesi'ni bugünün gözüyle değerlendirdiğimizde, 7. yüzyılda ne kadar ileri bir belge olduğu görülür. Avrupa'da benzer anayasal belgeler ancak 13. yüzyılda — Magna Carta, 1215 — ortaya çıkacaktı. Ve o belgeler bile Medine Sözleşmesi'nin kapsayıcılığına ulaşamadı.

Muhacirun ve Ensar: Kardeşliğin Ekonomik Modeli

Medine'ye hicret eden Müslümanlar — Muhacirun — büyük çoğunluğu her şeylerini geride bırakmıştı. Evleri, mülkleri, ticaret bağlantıları Mekke'de kalmıştı. Elleri boş, sıfırdan başlamak zorundaydılar.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sorunu, tarihin en güzel sosyal yardımlaşma modeliyle çözdü: Muahât — kardeşleştirme.

Her Muhacir ile bir Ensari — Medine'li Müslüman — kardeş ilan edildi. Bu kardeşlik, soyut bir sevgi ifadesi değildi. Somut ekonomik yükümlülükler taşıyordu. Ensari kardeş, evini paylaştı. Geçimini sağladı. Ticaretini birlikte kurdu. Ve bu paylaşım, zorlamadan değil; gönüllülüğten geldi.

Ensarın bu tutumu, Kur'an'da altın harflerle kayıt altına alındı:

***"Kendilerinden önce o yurdu (Medine'yi) hazırlayıp imanını gönüllerine
yerleştirenler,
hicret edenleri severler."***

***Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir ihtiyaç duymazlar.
Kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler."***
(Haşır, 59:9)

'Kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile.' Bu cümle, tevazunun ve cömertliğin zirvesini anlatır. Ve bu zirve, bir ideolojiden değil; imandan beslendi. İnanmak, paylaşmayı doğurdu. Paylaşmak, güveni inşa etti. Güven ise toplumun en sağlam temeli oldu.

Bu model, bugünün ekonomi teorisyenlerinin 'sosyal sermaye' dediği şeyin en güçlü tarihsel örneğidir. Sosyal sermaye; güven, dayanışma ve karşılıklı sorumluluk üzerine kurulu toplumsal ilişkiler bütünüdür. Ve Medine, bu sermayeyi birkaç yıl içinde sıfırdan inşa etti.

Medine'de Kadın: Devrimin Somut Yüzü

Medine Modeli'nin en çarpıcı boyutlarından biri, kadının toplumdaki yerine getirilen köklü değişimdir. Cahiliye'de kız çocuğu gömülen bir toplumda, Medine'de kadın tarihte eşi az görülen haklarla donatıldı.

Birincisi: Miras hakkı. İslam, kadına miras hakkını verdi. Bu, o dönemde dünyanın hiçbir yerinde mevcut olmayan bir düzenlemeydi. Roma'da, Yunan'da, Çin'de ve Hint geleneğinde kadın ya hiç miras alamıyor ya da son derece kısıtlı bir pay alıyordu. İslam, net bir miras payı belirledi ve bunu hukuki güvence altına aldı.

İkincisi: Mehir. Artık gelin bedeli değildi. Mehir, doğrudan kadına ait olan bir güvenceydi. Babaya değil, kabilesine değil; bizzat kadına verilirdi ve onun tasarrufundaydı.

Üçüncüsü: Eğitim hakkı. Hz. Peygamber (s.a.v.), kadınların ilim öğrenmesi için özel düzenlemeler yaptı. Hz. Aişe (r.a.), zamanının en büyük âlimlerinden biri oldu. Sahabe kadınlar, bizzat Hz. Peygamber'e sorular sordu, fetva aldı ve bu fetvalar kayıt altına alındı.

Dördüncüsü: Ticaret hakkı. Hz. Hatice (r.a.), İslam'dan önce de ticaret yapıyordu. Fakat İslam, bu hakkı tüm kadınlara hukuki çerçevede güvence altına aldı. Kadın, kazandığını kendisi yönetebilirdi.

Beşincisi: Evlilik ve boşanmada söz hakkı. Zorla evlendirme yasaklandı. Kadının rızası, evliliğin şartı oldu. Bu, 7. yüzyılda dünyanın büyük çoğunluğunda hayal bile edilemeyen bir düzenlemeydi.

***"Onların (kadınların) erkekler üzerinde
meşru biçimde hakları olduğu gibi,
erkeklerin de onlar üzerinde hakları vardır."***

(Bakara, 2:228)

Bu ayet, 7. yüzyılda indi. Karşılıklı hak. Karşılıklı sorumluluk. Tek taraflı değil. Bu anlayış, o dönemde dünyanın hiçbir hukuk sisteminde mevcut değildi. İslam, onu ilk getirendi.

Medine'de Hukuk: Güçlünün Değil, Adaletin Egemenliği

Medine Modeli'nin belki de en devrimsel boyutu, hukuk anlayışıdır. Cahiliyede kim güçlüyse haklıydı. Medine'de ise hukuk, güçten bağımsız hale getirildi.

Bunun en çarpıcı örneği, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat kendisiyle ilgili bir kararda görülür. Bir hırsızlık davasında, suçlanan kişinin soylu bir kabileden olması nedeniyle cezadan muaf tutulması için araya girilmek istendi. Hz. Peygamber'in cevabı tarihe geçti:

***"Allah'a yemin ederim ki, hırsızlığı Muhammed'in kızı Fatıma yapsa,
onun da elini keserdim."***

(Buhâri, Hudûd 14)

Bu söz, yalnızca bir hukuki ilkenin ifadesi değildir. Bu, medeniyetin temel taşının ilanıdır: Hukuk önünde herkes eşittir. Peygamberin kızı da, köle de, soylu da, yabancı da. Bu eşitlik, 7. yüzyıl dünyasında devrimsel bir tutumdur. Ve bu tutum, bugün bile pek çok toplumda tam olarak hayata geçirilememiştir.

Medine'de hukuk, yalnızca Müslümanlara uygulanmıyor; şehirde yaşayan herkese eşit biçimde tatbik ediliyordu. Bir Yahudi ile bir Müslüman arasındaki anlaşmazlıkta, Hz. Peygamber (s.a.v.) Yahudi lehine hüküm verdi; çünkü delil Yahudi tarafındaydı. Bu, 7. yüzyılda dünyanın hiçbir yerinde rastlanmayan bir adalet örneğidir.

Medine'de Ekonomi: Sömürsüz Bir Düzen

Medine Modeli'nin ekonomik boyutu da son derece çarpıcıdır. Cahiliyede faiz, ekonominin temel motoru olmuştu. Zenginler, faizle borç vererek yoksulları daha da yoksullaştırıyor ve bu döngü kırılmıyordu. İslam, faizi kesin olarak yasakladı:

"Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır."

(Bakara, 2:275)

Bu yasak, yalnızca dinî bir kural değildir. Bu, ekonomik adaletin temelidir. Faiz, sermayeyi biriktirenlerin daha da zenginleşmesini, yoksulların ise giderek daha fazla borçlanmasını sistematik olarak sağlar. Bu döngüyü kırmadan gerçek bir ekonomik adalet kurulamaz.

Buna ek olarak zekât sistemi kuruldu. Zekât, yalnızca bir yardım değil; hukukî bir yükümlülüktür. Belli bir servete sahip olan herkes, her yıl belirli bir oranı toplumun ihtiyaç sahiplerine aktarmak zorundadır. Bu, hem yoksulluğu azaltan hem de servetin birikmesini dengeleyen bir mekanizmadır.

Medine'de pazar denetimi de devreye girdi. Vurgunculuk, stokçuluk ve hile yasaklandı. Hz. Peygamber (s.a.v.), bizzat pazarı denetledi. Bir satıcının ıslak tahılı kuruların altına sakladığını gördüğünde uyardı ve 'Bizi aldatan bizden değildir' buyurdu. Bu, 7. yüzyılda devlet eliyle uygulanan bir tüketici koruma politikasıdır.

Medine'de Çevre: Yaratılışa Saygı

Medine Modeli'nin bugün en az konuşulan fakat en güncel boyutlarından biri, çevre anlayışıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine döneminde hem şehrin çevresini hem de doğal kaynakları korumaya yönelik düzenlemeler yaptı.

Medine çevresinde belirli alanlar 'hima' ilan edildi — yani korunan alan. Bu alanlarda ağaç kesilemez, av yapılamazdı. Bu, tarihin bilinen ilk çevre koruma uygulamalarından biridir.

Su kaynakları koruma altına alındı. Hayvanların aşırı yüklenmesi yasaklandı. Ağaç kesmek hoş görülmedi; ağaç dikmeye ise büyük değer atfedildi:

"Her hangi bir Müslüman bir ağaç diker ya da ekin eker de

***ondan bir insan, bir hayvan ya da bir kuş yerse,
bu onun için sadaka olur."***

(Buhâri, Mezâlim 30)

Ekilen her ağaç, sadaka. Bu anlayış, doğayla kurulan ilişkiyi kökten dönüştürür. Doğa, sömürülecek bir kaynak değil; emanet edilen ve koruma gerektiren bir değerdir. Bu anlayış, 20. yüzyılın sonlarında Batı'nın keşfettiği 'sürdürülebilirlik' kavramının 14 asır önceki ifadesidir.

Medine'nin Modernliği: 7. Yüzyılda 21. Yüzyıl

Şimdi bir adım geri çekilip bütün tabloya bakalım. Ve şu soruyu soralım: Medine Modeli'nin kurduğu düzen, bugünün standartlarıyla değerlendirildiğinde nerede duruyor?

Yazılı anayasa: Medine Vesikası, 622 yılında. Avrupa'nın ilk anayasal belgesi Magna Carta, 1215. Fark: 593 yıl.

Dinî çoğulculuk ve azınlık hakları: Medine Vesikası, tüm dinlere hukuki güvence verdi. Avrupa'da din özgürlüğü, 1648 Westfalya Barışı ile hukuki zemine oturtuldu. Fark: 1026 yıl.

Kadın miras hakkı: İslam, 7. yüzyılda. Fransa'da kadınlar mülk edinme hakkını ancak 1938'de, miras hakkını ise tam anlamıyla 20. yüzyılda kazandı. Fark: 13 yüzyıl.

Hukuk önünde eşitlik: Medine, 622 yılında. Batı'da 'herkes kanun önünde eşittir' ilkesi, 18-19. yüzyıl devrimleriyle yerleşti. Fark: 12 yüzyıl.

Tüketici koruma ve pazar denetimi: Hz. Peygamber, 7. yüzyılda pazar denetimine çıktı. Modern tüketici koruma yasaları, 20. yüzyılda gelişti.

Bu karşılaştırma, İslam'ı üstün göstermek için değil; tarihin doğru okunması için yapılıyor. Çünkü bu gerçekler bilinmeden, İslam medeniyetinin neden yükseldiği anlaşılabilir. Ve yükselişin nedeni anlaşılmadan, düşüşün nedeni de kavranamaz.

Medine Modeli modern değildi. Medine Modeli, modernliğin kaynağıydı. Modern dünya, bu kaynaktan doğrudan ya da dolaylı olarak beslendi. Endülüs üzerinden

aktarılan bilim ve hukuk anlayışı, Avrupa Rönesansı'nın zeminini hazırladı. Bu gerçek, bugün Batı akademisinin büyük bölümünce kabul görmektedir.

Medine'nin Güven Ortamı: En Kıymetli Sermaye

Medine Modeli'nin tüm bu kurumsal başarılarının altında yatan en temel unsur, güvendir. Güven olmadan hiçbir kurumun işlemesi mümkün değildir. Ve Medine, kısa sürede dünyanın en güvenilir toplumsal ortamını inşa etti.

Bu güven, nereden geliyordu? Kaynağı neydi?

Birincisi: Söze sadakat. Hz. Peygamber (s.a.v.), verdiği her sözü tuttu. Düşmanıyla yaptığı anlaşmayı bile eksiksiz uyguladı. Hudeybiye Antlaşması, Müslümanlar açısından görünürde dezavantajlı maddeler içeriyordu. Fakat Hz. Peygamber, sözünde durdu. Ve bu sadakat, zamanla en büyük stratejik üstünlüğe dönüştü.

İkincisi: Şeffaflık. Hz. Peygamber (s.a.v.), kararlarını açıkladı. Gerekçelerini paylaştı. Sahabelerin görüşlerini aldı. Meşveret — danışma — kurumsal bir pratiğe dönüştürüldü.

"İş konusunda onlarla müşavere et."

(Âl-i İmrân, 3:159)

Bu emir, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yöneltilmiştir. Ve O, bu emri eksiksiz uyguladı. Uhud Savaşı öncesinde, kendi görüşü farklı olmasına rağmen sahabelerin çoğunluğunun kararına uydu. Bu, liderliğin en büyük göstergesidir: Kendi iradesini değil; ortak akl esas almak.

Üçüncüsü: Hesap verebilirlik. Hz. Ömer (r.a.), daha sonra halife olduğunda bir gün şöyle soruldu: 'Seni kim hesaba çekecek?' Cevabı tarihe geçti: 'Bu millet.' Ve gerçekten de Medine geleneğinde liderler hesap verebilirdi. Adaletsiz bir uygulama yapıldığında, bir sahabe kalkıp itiraz edebiliyordu. Bu itiraz, saygısızlık değil; sistemin işlemesinin güvencesiydi.

Medine'den Yükselen Ses: Bir Medeniyetin Müjdesi

Hız. Peygamber (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye geldiğinde, çevresinde ne büyük bir ordu ne de muazzam bir servet vardı. Yanında, baskı ve zulme rağmen inancını korumuş birkaç yüz insan vardı. Ve bu insanlarla, tarihin en büyük medeniyetinin tohumları atıldı.

On yıl içinde ne oldu? Arabistan'ın tamamı İslam'a girdi. Yüzyıllarca süren kabile savaşları durdu. Kölelere özgürlük verildi. Kadına hak tanındı. Faiz yasaklandı. Adalet hukuki zemine oturtuldu. Ve bu zemin üzerinde yükselen bir medeniyet, kısa süre içinde dünyanın en büyük güç merkezlerinden birine dönüştü.

Bu dönüşüm, kılıçla açıklanamaz. Kılıç, coğrafya fetheder; fakat kalpleri fethetmez. Medine Modeli'nin kalpleri fethetmesinin sırrı başka bir yerdeydi: Adalet, güven ve onur.

İnsanlar, adaletli bir düzen gördüklerinde ona yönelir. Güven veren bir ortamda çiçeklenir. Onurlarının korunduğunu hissettiklerinde ait olurlar. Medine, bu üç şeyi birlikte sunuyordu. Ve bu üç şey, dünyada nadir bulunan bir hazinedir.

Kısım Kapanışı: Model Yaşadı, Peki Biz Neredeyiz?

Medine Modeli, yalnızca Hz. Peygamber'in yaşadığı on yıl için geçerli bir deneysel proje değildir. Bu model, evrensel ilkeler üzerine kurulmuştur. Ve evrensel ilkeler, zamana ve mekâna göre farklı biçimler alabilir; fakat özleri değişmez.

Peki bu modeli bilen, bu tarihi bilen bir toplum olarak biz neredeyiz? Adalet var mı aramızda? Güven var mı? Onur var mı? Hesap verebilirlik var mı? Kadına hakkı veriliyor mu? Hukuk, güçlüye ve zayıfa eşit mi uygulanıyor?

Bu sorular, suçlama değildir. Bu sorular, Medine Modeli'ni gerçekten anlamamanın kaçınılmaz sonucudur. Çünkü o modeli anlamak, yalnızca tarihi bilmek değildir. O modeli anlamak, bugüne bir ayna tutmaktır.

Ve bu ayna, bizi rahatsız etmeli. Rahatsızlık, değişimin başlangıcıdır. Değişim ise bir medeniyetin yeniden ayağa kalkmasının ilk adımıdır.

Bir sonraki kısımda, Medine'nin kurduğu bu zeminin üzerinde nasıl bir medeniyetin yükseldiğini ele alacağız: İslam Medeniyetinin Temelleri. Çünkü Medine bir

başlangıçtı. Ve o başlangıçtan yükselen bina, insanlık tarihinin en görkemli yapılarından biridir.

"Medine, bir şehir değildi.

Medine, bir fikirdi.

Ve o fikir, hâlâ yaşıyor."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Hucurât 49:10; Haşr 59:9; Mümteherine 60:8; Bakara 2:228, 2:275; Âl-i İmrân 3:159

Buhâri — Sahîh-i Buhâri, Hudûd 14 (Hz. Peygamber'in hukuk önünde eşitlik beyanı)

Buhâri — Sahîh-i Buhâri, Mezâlim 30 (Ağaç dikme ve sadaka hadisi)

İbn Hişam — es-Sîretü'n-Nebeviyye, Cilt II (Medine dönemi; Medine Vesikası metni)

İbn Sa'd — et-Tabakâtü'l-Kübrâ (Muhacirun ve Ensar kardeşleşmesi)

İbn Kesir — el-Bidâye ve'n-Nihâye (Medine'nin inşası ve ilk düzenlemeler)

Hamidullah, Muhammed — İslam Peygamberi (Medine Vesikası'nın kapsamlı analizi)

Hamidullah, Muhammed — İslam'da Devlet İdaresi (Medine'nin anayasal yapısı)

Fahredden er-Râzî — Mefâtihu'l-Ğayb (Bakara 275 ve Haşr 59 tefsirleri)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (Medine dönemi ayetlerinin tefsiri)

W. Montgomery Watt — Medine'de Muhammed (Medine döneminin akademik analizi)

Karen Armstrong — Muhammed: Tanrı'nın Elçisinin Biyografisi (Medine Modeli'nin modernliği)

Marshall Hodgson — The Venture of Islam, Cilt I (Medine'nin medeniyetsel önemi)

Bernard Lewis — The Arabs in History (Medine dönemi ve Arap dünyasına etkisi)

Mustafa Sibai – Kadın İki Kanun Arasında (İslam'ın kadına getirdiği haklara karşılaştırmalı bakış)

İbrahim Kalın – Ben, Öteki ve Ötesi (Medine Modeli'nin çoğulculuk anlayışı)

BÖLÜM IV

Son Nebi ve Büyük Dönüşüm

Kısım VI – İslam Medeniyetinin Temelleri

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."

(Âl-i İmrân, 3:110)

Önceki Kısımdan Köprü: Zeminden Binaya

Önceki kısımda Medine Modeli'nin kurduğu zemini gördük. Yazılı anayasa, hukuk önünde eşitlik, kadın hakları, ekonomik adalet, çevre koruma. Hepsinin 7. yüzyılda, insanlığın geri kalanından yüzyıllarca önce hayata geçirildiğini gördük.

Şimdi o zeminin üzerinde yükselen binayı göreceğiz. Çünkü Medine, bir başlangıçtı. O başlangıçtan doğan medeniyetin zirveye ulaşması, birkaç nesil içinde gerçekleşti. Ve bu zirve, insanlık tarihinin en parlak sayfalarından birini oluşturur.

Fakat bu kısım, yalnızca o zirveden söz etmeyecek. Bu kısım aynı zamanda en ağır soruyu da soracak: O zirveden bu düşüşe nasıl geldik? Tıp, astronomi, matematik ve felsefede insanlığın öncülüğünü yapan bir medeniyet; bugün Pakistan, Afganistan, Yemen gibi coğrafyalarda nasıl bir tablo ortaya çıkardı? Bir zamanlar dünyanın ışığı olan bu coğrafya, nasıl oldu da insanların ahlakını ve İslam'ı merak ederek Müslüman olmak için baktığı bir yer olmaktan çıktı?

Bu soru acıdır. Fakat bu soruyu sormadan, cevabını da bulamayız.

Medeniyetin Temelleri: Dört Ana Sütun

İslam medeniyeti, dört temel sütun üzerine yükseldi. Bu sütunlar, birbirinden bağımsız değildi; birbirini besleyen, birbirini güçlendiren bir bütün oluşturuyordu. Ve bu sütunların tamamı, Medine'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kurduğu temelden beslendi.

Birinci sütun: Tevhid. Yani Allah'ın birliğine dayalı bir dünya görüşü. Bu, yalnızca teolojik bir ilke değil; medeniyetin tamamını şekillendiren bir paradigmadır. Tevhid,

evreni tutarlı, anlaşılabilir ve anlamlı kılar. Eğer evren, tek bir ilahi iradenin eseri ise; o zaman evrende düzen vardır. Düzen varsa, o düzen araştırılabilir. Araştırılabilirse, bilim mümkündür. İslam biliminin temelinde bu mantık yatar.

İkinci sütun: İlim. Öğrenmeyi ibadet sayan, araştırmayı farz kabul eden, bilginin peşinden giderek Allah'a daha yakın olunacağına inanan bir anlayış. Bu anlayış, ilim üretimini hem dinî hem de dünyevî açıdan meşrulaştırdı. Müslüman âlimler, hem namaz kılıyor hem teleskop yapıyordu. Hem Kur'an ezberliyor hem anatomi kitabı yazıyordu. Bu ikiliği çelişki değil, bütünlük olarak gördüler.

Üçüncü sütun: Adalet. Medine Modeli'nde kurulan hukuk anlayışı, medeniyetin genişledikçe de korundu. Adalet, bir söylem değil; kurumsal bir pratikti. Kadı mahkemeleri, vakıf sistemi, hisbe — pazar denetimi — bunların hepsi adaleti hayata taşıyan mekanizmalardı.

Dördüncü sütun: Evrensellik. İslam medeniyeti, Arap medeniyeti değildi. Bu, dünyanın farklı köşelerinden insanların aynı değerler etrafında bir araya geldiği evrensel bir projeydi. İranlı Biruni, Türk Farabi, Arap İbn Sina, Endülüslü İbn Rüşd — farklı diller, farklı kültürler, farklı coğrafyalar. Fakat aynı medeniyetin taşıyıcıları. Bu evrensellik, medeniyetin gücünün en büyük kaynaklarından biriydi.

Beytülhikme: Dünyanın Aklı Bir Çatı Altında

Halife Harun er-Reşid döneminde kurulan ve Halife Me'mun zamanında zirvesine ulaşan Beytülhikme — Bilgelik Evi — İslam medeniyetinin en simgesel kurumudur. Bağdat'ın kalbinde konumlanan bu merkez, döneminin en büyük entelektüel atölyesiydi.

Beytülhikme'de ne yapılıyordu? Yunanca, Farsça, Süryanice ve Hintçe eserler Arapçaya çevriliyordu. Aristoteles'in mantığı, Platon'un felsefesi, Pisagor'un matematiği, Öklid'in geometrisi, Hipokrat'ın tıbbı — bunların hepsi Müslüman düşünürler tarafından tercüme edilerek hem korundu hem de geliştirildi.

Fakat Beytülhikme, yalnızca bir tercüme merkezi değildi. Burada özgün araştırmalar da yapılıyordu. Harizmi, cebiri kurdu. İbn Heysem, optik teorisini geliştirdi. Biruni,

dünyanın çevresini hesapladı. Bu hesaplar, yüzyıllar sonra Avrupalı denizcilerin rotasını belirleyecekti.

Beytülhikme'nin en çarpıcı özelliği, çoğulculuğuydu. Burada Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştler birlikte çalışıyordu. Ortak amaç, hakikati aramaktı. Ve bu ortak arayış, farklı arka planlardan gelen zekâların bir araya gelmesiyle mümkün oluyordu.

Bu tablo, iki kanatlı medeniyetin en somut kurumsal ifadesiydi. İman, araştırmanın önünü kapatmıyordu. Araştırma, imanı tehdit etmiyordu. Her ikisi de aynı çatı altında, aynı amaca — hakikate — hizmet ediyordu.

Altın Çağın Simaları: İki Kanatlı Müminlerin Galerisi

Bu medeniyetin zirvesini somutlaştırmak için, o zirvenin taşıyıcılarına bakmak gerekir. Çünkü medeniyetler, soyut kavramlarla değil; somut insanlarla inşa edilir. Ve bu insanların profillerine bakıldığında, hepsinde ortak bir özellik görülür: İki kanatlıydılar.

İbn Sina (980-1037): Tıbbın Aristoteles'i olarak anılır. El-Kanun fi't-Tıbb adlı eseri, 17. yüzyıla kadar Avrupa tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutuldu. Felsefe, astronomi, kimya ve müzik alanlarında da eserler kaleme aldı. Fakat İbn Sina aynı zamanda derin bir iman insanıydı. Gece namazına kalkar, zor problemleri çözmeden önce dua ederdi. İlim ile imanı, hayatının iki ayrı bölmesi olarak görmedi; birbirini tamamlayan iki boyut olarak yaşadı.

İbn Heysem (965-1040): Modern optik biliminin kurucusudur. Işığın gözden değil nesneden çıktığını deneysel olarak ispat etti. Kamera obscura'yı tarif etti. Bilimsel yöntemi — gözlem, hipotez, deney, doğrulama — sistematik biçimde kullanan ilk isimdir. Fakat İbn Heysem, aynı zamanda Kur'an'ı ezbere bilen, namaz vakitlerini astronomik hesaplarla tespit eden bir âlimdi. Bilim ile din, onun için aynı hakikatin iki penceresidir.

Biruni (973-1048): Belki de tarihsel olarak en az tanınan fakat en büyük isimlerden biridir. Dünyanın çevresini, yaklaşık bin yıl önce bugünkü değere son derece yakın bir doğrulukla hesapladı. Hindistan'ı inceledi, Hintçe öğrendi ve o dönemde Hint bilimini

İslam dünyasına tanıtan kapsamlı eserler yazdı. Farklı kültürleri, farklı dinleri büyük bir tarafsızlıkla aktardı. Bu entelektüel dürüstlük, imanından geliyordu: Hakikat Allah'ındır; nerede bulunursa bulunuculasın, onu almaktan çekinilmez.

Harizmi (780-850): Cebirin kurucusudur. 'Algoritma' kelimesi, onun adının Latince telaffuzundan türemiştir. El-Cebr ve'l-Mukabele adlı eseri, matematiği kökten dönüştürdü. Bugün kullandığımız her bilgisayar, her şifreli mesaj, her finansal model; Harizmi'nin kurduğu cebirsel temeller üzerine inşa edilmiştir. Harizmi, aynı zamanda vakitlerini düzenli biçimde ibadete ayıran, ilmini Allah'ın adıyla başlatan bir insandı.

İbn Haldun (1332-1406): Sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilir. Mukaddime adlı eseriyle, tarihin salt olaylar dizisi olmadığını; toplumların belirli örüntüler ve döngüler içinde hareket ettiğini gösterdi. Asabiyet teorisi, toplumsal bağın medeniyetin yükseliş ve düşüşündeki rolünü analiz eder. Bugün bile sosyoloji ve siyaset bilimi literatüründe temel başvuru kaynağı olmaya devam etmektedir.

Bu isimlerin her biri, yalnızca bir alanda uzman değildi. İbn Sina'nın felsefe eserleri vardı; Biruni'nin astronomi çalışmaları. Harizmi'nin matematik teorileri vardı; İbn Haldun'un tarih felsefesi. Bu genişlik, tesadüf değildi. Bu, iki kanatlı zihnin doğal sonucuydu: İman, merakı kutsallaştırır. Merak, sınırları kaldırır.

Endülüs: Batı'nın Uyandırdığı Işık

İslam medeniyetinin zirvesinin en çarpıcı tezahürlerinden biri, Endülüs'tür. Bugünkü İspanya ve Portekiz topraklarında, 711 yılından başlayarak yaklaşık sekiz yüz yıl boyunca var olan bu medeniyet; Avrupa'nın 'karanlık çağlar' yaşadığı dönemde dünyanın en parlak ışığını üretiyordu.

Kurtuba, 10. yüzyılda Avrupa'nın en büyük şehriydi. Nüfusu yarım milyona yaklaşıyordu. Avrupa'nın geri kalanında insanlar toprak zemin üzerinde yaşarken, Kurtuba'nın sokaklarında gece lambası yanıyordu. Avrupa'nın büyük şehirlerinde kanalizasyon yokken, Kurtuba'da gelişmiş bir su sistemi mevcuttu.

Fakat Endülüs'ün asıl önemi fiziksel konforu değildi. Endülüs, bir bilgi aktarım merkeziydi. Arapçadan Latinceye yapılan çeviriler, İslam dünyasının ürettiği bilimi

Avrupa'ya taşıdı. Aristoteles'i, İbn Sina'yı, İbn Rüşd'ü, Harizmi'yi Avrupalılar önce Endülüs üzerinden tanıdı. Ve bu tanışma, Avrupa Rönesansı'nın fitilini ateşledi.

Batılı tarihçi Thomas Arnold şöyle der: 'Ortaçağ Avrupası'nın yeniden doğuşu, büyük ölçüde Müslümanlardan öğrendikleriyle mümkün oldu.' Bu, bir iltifat değil; tarihin kendi tespitidir.

Endülüs aynı zamanda bir arada yaşama modelinin de zirvesiydi. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler; sanat, bilim ve ticaret alanlarında birlikte ürettiler. Bu birlikte üretim, tarihe 'convivencia' — birlikte yaşama — olarak geçti. Ve bu model, Medine Sözleşmesi'nin büyük ölçekli tarihsel tezahürüydü.

Medeniyetin Ahlak Zemini: Neden Yükseldiler?

Bu medeniyetin neden bu kadar hızlı yükseldiğini anlamak için, o dönemde İslam toplumlarının gündelik ahlakına bakmak gerekir. Çünkü medeniyet, kurumlardan değil; insanlardan oluşur. Ve o insanların yaşadığı ahlak, bu yükselişin gerçek sebebidir.

Söze sadakat, o dönemde temel bir erdemdi. Müslüman bir tüccarla ticaret yapmak, garantiydi. Çünkü verdiği sözü tutardı. Bu güven, İslam tüccarlarını Çin'den İspanya'ya uzanan ticaret ağının omurgası haline getirdi. İpek yolu, büyük ölçüde Müslüman tüccarların güvenilirliği üzerinde işledi.

Emanete sahip çıkmak, toplumsal normun temeliydi. Birisine bir şey emanet edildiğinde, can pahasına korunurdu. Bu anlayış, karmaşık ortaklık yapılarının, uzun vadeli yatırımların ve güvene dayalı ekonomik ilişkilerin kurulmasını mümkün kıldı.

İlme saygı, sosyal statünün belirleyicisiydi. Bir şehre büyük bir âlim geldiğinde, o şehrin ileri gelenleri onu karşılardı. Bir öğrencinin ilim için aylarca yürüyerek seyahat etmesi, kahramanlık olarak görülürdü. Bu kültür, bilgi üretimini ve aktarımını toplumun merkezine yerleştirdi.

Adalet duygusu, bireysel bir erdem olmanın ötesinde toplumsal bir refleks haline gelmişti. Güçlünün zayıfa zulmetmesi, yalnızca hukuki değil; sosyal bir yaptırımla karşılanırdı. Toplum, bunu kabullenmezdi.

İşte bu ahlak zemini, medeniyetin asıl taşıyıcısıydı. Kurumlar bu zemin üzerinde yükseldi. Bilim bu zeminden filizlendi. Sanat bu zeminden beslenedi. Ve bu zeminin çözülmesi, medeniyetin çöküşünün gerçek başlangıcı oldu.

Kırılma: Nereden Başladı?

Fakat bu parlak tablo, bir noktadan sonra değişmeye başladı. Bu değişim, ani değildi. Yavaş, sinsi ve içten gelen bir çözülmeydi. Ve bu çözülmeye, dışarıdan gelen bir saldırıdan önce, içeriden başladı.

Birinci kırılma: İlmi siyasetten ayırmak. Abbasi hanedanının güçlenmesiyle birlikte, ilim giderek siyasi otoritenin denetimine girdi. Hangi görüşlerin meşru olduğuna siyaset karar vermeye başladı. Âlimler, iktidarın onayladığı sınırlar içinde çalışabiliyordu. Bu sınır, ilmin bağımsızlığını zedeledi.

İkinci kırılma: İctihat kapısının daralması. 'Artık büyük âlimler her şeyi söyledi; bizim yapacağımız yalnızca onları taklit etmektir' anlayışı güç kazandı. Bu düşünce, görünürde mütevazı bir tutumu ifade ediyordu. Fakat özünde, düşüncenin dondurulmasıydı. Ve dondurulan düşünce, değişen dünyaya cevap üretemez.

Üçüncü kırılma: Moğol Travması (1258). Bağdat'ın yakılması, yüzyıllarca biriktirilmiş ilim hazinesinin yok edilmesi; İslam dünyasında derin bir savunma refleksi doğurdu. 'Sahip olduklarımızı koruyalım' anlayışı, 'yeni üretelim' anlayışının önüne geçti. Ve koruma güdüsü, zamanla değişimi tehdit olarak algılamaya başladı.

Dördüncü kırılma: Ahlak zemininin çözülmesi. Yavaş ama derinden. Söze sadakat azaldı. Emanete ihanet arttı. İlme saygı, ilmi araçsallaştırmaya dönüştü. Adalet duygusu güçlüünün yanında saf tutmaya başladı. Bu çözülmeye, kurumları da beraberinde çökertti. Çünkü kurumlar, insanlardan oluşur. Ve insanların ahlakı çözüldüğünde, kurumların çerçevesi kalır; özü kaybolur.

Nereden Nereye: Acı Bir Muhasebe

Şimdi o soruyu sormak gerekiyor. Açıkça. Kaçmadan.

Bir zamanlar İbn Sina tıbbı yazdı; bugün bazı Müslüman toplumlarında insanlar hastalık şifasını büyücüde arıyor. Bir zamanlar Harizmi cebiri kurdu; bugün bazı bölgelerde kız çocukları okula gönderilmiyor. Bir zamanlar Biruni farklı medeniyetleri merakla inceledi; bugün bazı coğrafyalarda başka bir ülkeden gelen gazeteci kafası kesilerek öldürülüyor. Bir zamanlar Endülüs'te Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler birlikte bilim üretiyordu; bugün bazı topluluklarda başka dinden biri, insan olarak bile görülüyor.

Bu karşılaştırma, o insanları aşağılamak için değildir. O insanlar da bu medeniyetin torunlarıdır. Fakat onların içinde buldukları durumun gerçek kaynağı, bir din değil; bir çöküştür. Ve bu çöküşü 'din böyle emrediyor' diye örtmeye çalışmak, hem dine hem de o insanlara yapılan en büyük haksızlıktır.

Pakistan'da bir kişi, İslam'ı merak ediyor. Araştırıyor. Ve karşısına ne çıkıyor? Kız çocuklarına okuma yasağı koyan gruplar, farklı mezhepten birine bombayı patlatan örgütler, kadını sokağa çıkarmayan 'gelenek' sahipleri. Ve bu tabloyu görünce şunu soruyor: 'Bu mu İslam?'

Bu, İslam değildir. Bu, İslam'ın kabuğunu miras almış fakat ruhunu yitirmiş bir cahiliyenin yeniden üretimidir. İblis'in en büyük başarısı belki de budur: İslam'ın adını, İslam'ın ruhuna düşman bir anlayışın elinde bırakmak.

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz;

iyiliği emreder, kötülükten men eder

ve Allah'a iman edersiniz."

(Âl-i İmrân, 3:110)

'En hayırlı ümmet.' Bu, büyüklük iddiası değil; sorumluluk yüküdür. En hayırlı olmak, iyiliği emretmeyi ve kötülükten men etmeyi gerektirir. Bugün dünyanın bir kısmında 'Müslüman' adıyla yapılan zulümler, bu ayetin tam tersini temsil etmektedir. Ve bu tersliği görmek, medeniyetin yeniden inşasının ilk adımıdır.

Ahlak Olmadan Medeniyet Olmaz: Tersine Dönen Örnek

İslam medeniyetinin yükselişinde ahlak zemininin ne kadar belirleyici olduğunu gördük. Şimdi bu gerçeğin tersini görelim: Ahlak olmadan medeniyet de olmaz.

Pakistan, Afganistan, Yemen, Libya, Suriye — bu ülkelerin ortak özelliği nedir? Hepsinde İslam, demografik olarak çoğunluk dinidir. Hepsinde İslam adına söylemler güçlüdür. Fakat hepsinde temel ahlaki göstergeler son derece zayıftır.

Söze sadakat yok. Devlet kurumlarına güven yok. Kadına onur yok. Hukukun üstünlüğü yok. Farklı olana saygı yok. Bilgiye değer yok.

Bu tablo, İslam'ın başarısızlığını değil; İslam'ın yaşanmamasının sonucunu göstermektedir. Fark kritiktir. İslam, bu tabloya yol açmıyor. Tam tersine, bu tablo İslam'ın yaşanmadığının kanıtıdır.

Bir düşünce deneyi yapalım: Eğer o toplumlar, İbn Sina'nın tıbbını uygulasaydı — yani gözleme, deneye ve akla dayalı — hastaneleri nasıl olurdu? Eğer Medine Sözleşmesi'nin ruhunu taşısaydı — yani azınlık haklarını, din özgürlüğünü, hukukun üstünlüğünü — siyasetleri nasıl olurdu? Eğer Harizmi'nin merakını taşısaydı — yani öğrenmeye, keşfetmeye, ilerlemeye duyulan tutkuyu — okulları nasıl olurdu?

Cevap açıktır. Ahlak zemini kurulduğunda, her şey değişir. Ve ahlak zemini çözüldüğünde, İslam adına yürütülen her faaliyet, İslam'ı temsil etmekten uzaklaşır.

Dünyanın Dört Bir Yanından Müslüman Olanlar: Ne Arıyorlar?

İşte tam bu noktada, son derece anlamlı bir gerçeği görmek gerekiyor. Bugün dünyada her yıl milyonlarca insan İslam'ı seçiyor. Batı ülkelerinde, Uzak Doğu'da, Afrika'da. Ve bu insanların büyük çoğunluğu, Pakistan ya da Afganistan'ı model alarak bu kararı vermiyor. Aksine, çoğu zaman bu coğrafyalara rağmen bu kararı veriyor.

Peki bu insanlar ne buluyor İslam'da? Hangi özellik onları çekiyor?

Adalet anlayışı. Kur'an'ın anlattığı evrensel adalet; insanın değerini soyuna, servetine ya da rengine göre değil; özüne göre ölçen bir adalet. Bu adalet anlayışı, bugün dünyada son derece nadir bulunan bir değerdir. Ve onu bulanlar, ona tutunuyor.

Anlam. Seküler dünyanın 'neden yaşıyorsunuz?' sorusuna verdiği cevaplar, büyük çoğunluğu tatmin etmiyor. Tüketim, kariyer, başarı — bunlar geçici tatminler sunuyor;

kalıcı anlam değil. İslam ise insana evrensel bir anlam çerçevesi sunuyor: Sen, bir amaca yönelik yaratıldın. Bu amaç, hem bireysel hem de toplumsal boyutlar taşıyor.

Topluluk. Bugünün dünyasında yalnızlık, belki de en yaygın hastalıklardan biridir. İslam, bir topluluk sunuyor. Camide yan yana diz çökülen insan, kültürden, dilden, renkten bağımsız olarak kardeştir. Bu kardeşlik, soyut değil; pratik ve somuttur.

Ahlak tutarlılığı. İslam'ın söylemi ile talep ettiği yaşam biçimi arasında tutarlılık var. 'Şunu söyle ama şunu yapma' yok. 'Bu değer önemlidir ve hayatını ona göre düzenle' var. Bu tutarlılık, arayış içindeki insanlara güvenilir bir zemin sunuyor.

Fakat bu insanlar İslam'ı araştırırken karşılarında Pakistan ya da Afganistan modelinin çıkması, onları duraksatıyor. 'Bu mu gerçek İslam?' sorusunu soruyorlar. Ve bu soruya verilecek cevap, medeniyetin yeniden inşası için kritik önemi taşıyor.

Gerçek İslam'ı Kim Temsil Ediyor?

Bu soru, bugün Müslümanların en çok tartışması gereken sorudur. Ve cevabı, siyasi değil; ahlakidir.

Gerçek İslam'ı, kuralları en katı uygulayan değil; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlakını en doğru yansıtan temsil eder. Ve o ahlak neydi?

Merhamet. Hz. Peygamber (s.a.v.), savaşta dahi merhameti öğütledi. Ağaçları kesmeyin. Yaşlılara, kadınlara, çocuklara dokunmayın. Esire iyi davranın. Bu emirler, 7. yüzyılda, düşmana acımayı zayıflık sayan bir dünyada verildi.

Alçakgönüllülük. Hz. Peygamber (s.a.v.), devlet başkanırken yerden birini kaldırırdı. Miskinlerin ziyaretine giderdi. Kölesiyle aynı sofrada yemek yerdi. Bu alçakgönüllülük, güçsüzlükten değil; kendini Allah'ın önünde küçük görmekten geliyordu.

İlme saygı. Hz. Peygamber (s.a.v.), Bedir esirlerini okuma yazma öğretilerini karşılığında serbest bıraktı. Bu, 7. yüzyılda hiçbir savaşan tarafın yapmadığı bir şeydi. Bilgiye bu değer, medeniyetin en güçlü işaretiydi.

Adalet. Hz. Peygamber (s.a.v.), kendi yakınlarına karşı da adaleti uyguladı. Müslüman olmayan komşunun hakkını Müslümandan önce gözetirdi. Güçlünün değil; haklının yanında dururdu.

İşte bu ahlak, İslam medeniyetinin gerçek temeli budur. Ve bu temeli yeniden inşa etmeden, kurumları, ekonomiyi ya da siyaseti düzeltmek mümkün değildir.

Bölüm IV Kapanışı: Büyük Dönüşümden Büyük Soruya

Bu bölüm, dört kısımda büyük bir yolculuğu tamamladı. Mekke'nin tezath dünyasından cahiliyenin derinliklerine, oradan Hira mağarasının o tarihi gecesine, 'Oku' emrinin evrensel sesine, Medine Modeli'nin devrimsel yapısına ve nihayet bu medeniyetin hem zirvesine hem de acı düşüşüne.

Bu yolculuk boyunca tek bir gerçek defalarca farklı biçimlerde kendini gösterdi: İslam, iki kanatlı bir medeniyeti mümkün kıldı. İman ve akıl, birlikte çalıştığında; Hira'daki o ilk vahiyden Beytülhikme'nin parlak günlerine, oradan Endülüs'ün ışığına ve dünyanın dört bir yanından insanları etkileyecek bir medeniyetin doğuşuna uzanan bir çizgi çizildi.

Ve bu iki kanat ayrıldığında; iman akılsız kaldığında, akıl imansız kaldığında — medeniyet durdu. Durdu ve geriledi. Ve bugün, bazı coğrafyalarda o medeniyetin adı var, ruhu yok.

Fakat bu son değildir. Çünkü o iki kanat hâlâ insanın içinde mevcut. Uyutulmuş; bastırılmış; örülmüş. Fakat yok edilmemiş.

Bir sonraki bölümde, bu iki kanadın yeniden nasıl buluştuğuna bakacağız: İslam'ın Altın Çağı. Beytülhikme'nin âlimleri, Endülüs'ün düşünürleri ve o dönemin iki kanatlı müminleri. Çünkü zirveyi görmeden, yeniden nasıl yükselileceğini bilmek mümkün değildir.

"Bir zamanlar dünyanın aklını taşıdık.

Sonra o aklı bıraktık.

Sonra o aklı bıraktığımızı bile unuttuk.

Ve en acı olanı: Unuttuğumuzu da unuttuk."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Âl-i İmrân 3:110, 3:159; Bakara 2:275; Hucurât 49:10; Haşr 59:9

Buhâri — Sahîh-i Buhâri (Hz. Peygamber'in ahlakı ve savaş ahlakı bölümleri)

İbn Haldun — Mukaddime (Medeniyetin yükseliş ve çöküş döngüleri; asabiyet teorisi)

İbn Sina — el-Kanun fi't-Tıbb; eş-Şifâ (İslam biliminin zirvesi)

İbn Heysem — Kitabü'l-Menazır (Bilimsel yöntemin tarihi)

Biruni — Kitabü'l-Hind; el-Kanunu'l-Mesudi (İslam biliminin evrenselliği)

Harizmi — el-Cebr ve'l-Mukabele (Matematiğin dönüşümü)

Fahreddin er-Râzî — Mefâtihu'l-Ğayb (Âl-i İmrân 110 tefsiri)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayetlerin tefsiri)

Seyyid Kutb — Fî Zılâli'l-Kur'ân (İslam medeniyetinin ahlak zemini)

Marshall Hodgson — The Venture of Islam, Cilt I-II (İslam medeniyetinin kapsamlı tarihi)

Thomas Arnold — The Preaching of Islam (İslam'ın yayılmasında ahlakın rolü)

George Saliba — Islamic Science and the Making of the European Renaissance (Endülüs ve Rönesans bağlantısı)

Jim Al-Khalili — The House of Wisdom (Beytülhikme ve İslam'ın bilim mirası)

Karen Armstrong — Islam: A Short History (İslam medeniyetinin yükselişi ve düşüşü)

Ziauddin Sardar — Desperately Seeking Paradise (Müslüman kimlik krizi ve arayış)

Tariq Ramadan — In the Footsteps of the Prophet (Hz. Peygamber'in ahlakının çağdaş okunması) Bediüzzaman Said Nursî — Hutbe-i Şamiye (İslam dünyasının hastalıkları ve çözüm yolları)

BÖLÜM V

Altın Çağ

İki Kanatlı Müminlerin Yükselişi

"Allah, iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir."

(Mücadele, 58:11)

Bölüme Giriş: Tarihin En Parlak Sayfası

Tarihte bazı dönemler vardır ki insanlık o dönemleri hatırladığında, hem gurur hem de hasret duyar. Gurur; çünkü insanoğlunun ne kadar yükselebileceğini gösterir. Hasret; çünkü o yüksekliğin ne zaman yitirildiğini de gösterir.

İslam'ın altın çağı, 8. yüzyıldan 13.yüzyıla uzanan yaklaşık beş yüzyıllık bir dönemdir. Bu dönemde Bağdat, Kurtuba, Kahire, Semerkand ve İsfahan; dünyanın düşünce, bilim ve sanat merkezleriydi. Avrupa henüz 'karanlık çağlar'ı yaşarken, bu şehirlerde insanlık tarihinin en büyük zihinsel üretimleri gerçekleşiyordu.

Peki bu üretimi mümkün kılan şey neydi? Bu sorunun cevabı, bu bölümün özüdür: İki kanatlı müminler. İman ile aklı, vahiy ile gözlemi, kulluk ile araştırmayı aynı kalpte taşıyan insanlar. Bunlar, ne salt dindar ne de salt bilim insanıydı. Bunlar, her ikisini de eşzamanlı olarak en üst seviyede yaşayan insanlardı.

Bu bölümde o insanları tanyacağız. Yalnızca eserlerini değil; hayatlarını, düşüncelerini, inançlarını ve o ikili yapıyı nasıl taşıdıklarını. Çünkü onların hikâyesi, yalnızca geçmişe ait değildir. Bu hikâye, bugün de mümkün olanın kanıtıdır.

Beytülhikme: İki Kanadın Kurumsal Evi

Her büyük uygarlığın, büyüklüğünü simgeleyen bir mekânı vardır. Atina için Akademia, Roma için Senato, Floransa için saray atölyeleri. İslam medeniyeti için bu mekân, Beytülhikme'dir.

Beytülhikme — Bilgelik Evi — Halife Harun er-Reşid tarafından 830 yılı civarında Bağdat'ta kuruldu. Fakat asıl altın çağını, Halife Me'mun döneminde yaşadı. Me'mun, ilme olan tutkusu ve Beytülhikme'ye yaptığı yatırımla, tarihin en büyük entelektüel sponsorlarından biri olarak anılır.

Beytülhikme'de ne yapılıyordu? Öncelikle büyük bir tercüme hareketi yürütülüyordu. Yunanca, Farsça, Hintçe ve Süryanice eserler Arapçaya kazandırılıyordu. Aristoteles, Platon, Arşimet, Öklid, Hipokrat, Galen — bunların tamamı, Beytülhikme'nin çatısı altında Arapçaya aktarıldı. Ve yalnızca aktarılmadı; üzerlerine yeni katmanlar eklendi, eleştirildi, geliştirildi.

Fakat Beytülhikme'yi sıradan bir kütüphaneden ya da tercüme bürosundan ayıran şey, burada özgün araştırmaların yapılmasıydı. Harizmi'nin cebiri burada doğdu. Astronomik gözlemler burada yapıldı. Tıp teorileri burada sınavdan geçirildi. Beytülhikme, bir depo değil; canlı bir araştırma merkeziydi.

Burada çalışan insanların profili de son derece dikkat çekiciydi: Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştler aynı çatı altında, aynı amaca — hakikate — hizmet ediyordu. Bu çoğulculuk, zorunluluktan değil; inançtan geliyordu. Hakikat Allah'ındır; nerede bulunursa bulunsun, onu aramak ibadettir.

Beytülhikme, bir sembol olarak da son derece anlamlıdır: Bir toplum, bilgiye bu kadar değer verdiğinde ve bu değer kurumsal bir karşılık bulduğunda, medeniyetin yükselmesi kaçınılmaz olur. Ve o değer kaybolduğunda, kurumların kabuğu kalsa bile özü çoktan gitmiş demektir.

Muhammed ibn Musa el-Harizmi — *Matematiğin Mimarı*

Kim ve Nasıl Biri?

Harizmi, 780 yılında bugünkü Özbekistan'ın Harizm bölgesinde doğdu. Beytülhikme'de çalıştı, ömrünü ilme adadı ve 850 yılında hayata gözlerini yumdu. Fakat bıraktığı miras, bin yıl sonra bile gündelik hayatın içindedir.

Harizmi'nin adı, bugün 'algoritma' kelimesinin içinde yaşamaktadır. 'Algoritma' sözcüğü, onun adının Latince telaffuzundan — Algoritmi — türemiştir. Yani her bilgisayar programı çalıştığında, her arama motoru işlediğinde, her yapay zekâ karar verdiğinde; Harizmi'nin adı sessizce devreye girmektedir.

Ne Yaptı?

Harizmi'nin en büyük eseri, el-Kitabü'l-Muhtasar fi Hesabi'l-Cebr ve'l-Mukabele'dir. Bu eser, 'cebir' biliminin kurucu metnidir. 'Cebr' kelimesi — bugünkü 'algebra' — bu kitabın başlığından gelmektedir. Harizmi, denklemleri sistematik biçimde çözme yöntemini ilk kez bu eserde ortaya koydu.

Bugün bir öğrenci $x + 5 = 12$ denklemini çözüyorsa, 9. yüzyılda Harizmi'nin kurduğu sistemi kullanıyordur. Bir mühendis köprü tasarlıyorsa, bir fizikçi parçacık hareketini hesaplıyorsa, bir ekonomist piyasa modellemesi yapıyorsa — hepsinin altında Harizmi'nin cebirsel temeli yatar.

Harizmi'nin ikinci büyük katkısı, Hint rakamlarını İslam dünyasına ve oradan Avrupa'ya taşımasıdır. Bugün kullandığımız rakamlar — 1, 2, 3... — 'Arap rakamları' olarak bilinir; fakat aslında Harizmi'nin Hint matematikçilerinden öğrenip sistemleştirdiği ve dünyaya yaydığı bir sistemdir. O rakamlar olmadan modern matematik mümkün olmazdı.

Astronomi alanında da önemli çalışmalar yaptı. Güneş, Ay ve gezegenlerin hareketlerini hesaplayan tablolar hazırladı. Bu tablolar, hem dini vakitlerin belirlenmesinde hem de coğrafi keşiflerde kullanıldı.

İki Kanatlılığı: İlim ile İmanın Birliği

Harizmi, tüm eserlerine Besmele ile başladığı. Bu, bir formalite değildi. Harizmi için bilgi, Allah'ın yarattığı düzeni anlamaya yönelik bir çabaydı. Matematikçinin içindeki mükemmel düzen, ona Yaratıcı'nın büyüklüğünü hatırlatıyordu.

el-Cebr ve'l-Mukabele'nin girişinde şöyle yazar: 'Allah'a hamd ederim ki O, bizi bu ilme yöneltti ve bizi bu konuda öncü kıldı.' Bu cümle, bir kibir ifadesi değildir. Bu, ilmi Allah'a bağlayan bir şükrandır. Ben buldum, ben keşfettim değil; Allah bizi bu ilme ulaştırdı.

Bu alçakgönüllülük, Harizmi'yi sıradan bir dâhiden ayıran temel özelliktir. Büyük zekâ, kibri doğurabilir. Harizmi'nin zekâsı ise tevazuu derinleştirdi. Çünkü evreni ne kadar çok anladığında, ne kadar az bildiğini de o kadar net görürsün.

Ebu Reyhan el-Biruni – *Dünyanın Gözlemcisi*

Kim ve Nasıl Biri?

Biruni, 973 yılında bugünkü Türkmenistan topraklarında doğdu. Hayatı son derece hareketliydi; siyasi çalkantılar, sürgünler ve yolculuklarla doluydu. Sultan Mahmud Gaznevî'nin sarayında çalıştı, onunla birlikte Hindistan'a gitti ve orada tarihin en özgün karşılaştırmalı medeniyetler araştırmalarından birini gerçekleştirdi. 1048 yılında, 75 yaşında hayata gözlerini yumdu.

Biruni, belki de İslam medeniyetinin en evrensel zihniydi. Matematikte, astronomide, coğrafyada, fizik, eczacılık, tarih ve felsefede eserler verdi. Hayatı boyunca 146 eser kaleme aldığı tahmin edilmektedir. Bu rakam, bir insanın üretebileceği sınırın neredeyse ötesindedir.

Ne Yaptı?

Biruni'nin en büyük başarılarından biri, dünyanın yarıçapını son derece doğru bir yöntemle hesaplamasıdır. Bir dağın zirvesinden ufuk açısını ölçerek yaptığı bu hesap, bugünkü değere yalnızca yüzde biri kadar yakındır. Bu, 11. yüzyılda, herhangi bir modern ölçüm cihazı olmadan, yalnızca akıl ve gözlem gücüyle elde edilmiş bir sonuçtur.

Kitabü'l-Hind adlı eseri, Hint medeniyetini anlatan ve bugün hâlâ başvuru alan temel akademik kaynaklardan biridir. Biruni, Hindistan'a gittiğinde Hintçe öğrendi. Bunu bir kibir değil; bir saygı ifadesi olarak yaptı: 'Onları anlamak istiyorsam, onların dilini konuşmam gerekir.' Bu tutum, bugünün 'kültürlerarası diyalog' söyleminden bin yıl önce pratikte yaşandı.

Coğrafya alanında da çığır açıcı çalışmalar yaptı. Amerika kıtasının varlığını, Kolomb'un Amerika'ya ayak basmasından yaklaşık 500 yıl önce matematiksel bir

çıkarmıyla öngördü. Dünyanın kuzey ve güneyinde keşfedilmemiş kara parçaları olması gerektiğini hesapladı.

Maden ve taşların özgül ağırlıklarını büyük bir doğrulukla ölçtü. Işığın sestten hızlı olduğunu tespit etti. Mevsimsel değişimlerin dünyanın eksenini etrafında dönmesinden kaynaklandığını açıkladı.

İki Kanatlılığı: Farklılığa Saygı ve İmanın Genişliği

Biruni, farklı medeniyetleri incelerken son derece dikkat çekici bir tutum sergiledi: Yargılamadan aktarma. Hint dini inançlarını, geleneklerini ve bilimsel anlayışlarını anlatırken; 'bunlar yanlış, İslam doğru' demekten kaçındı. Her şeyi olduğu gibi aktardı, sonra kendi değerlendirmesini ekledi.

Bu tutum, güçlü bir imandan geliyordu. Zayıf iman, farklılıktan korkar ve onu yıkmaya çalışır. Güçlü iman ise farklılıkla yüzleşebilir, onu anlayabilir ve o anlayıştan zenginleşebilir. Biruni'nin imanı, onu tüm insanlığın bilgi mirasını merakla araştırmaya yöneltti.

Biruni şöyle yazar: 'Hakikati aramak, onu bulmaktan daha zordur. Çünkü hakikate giden yol, yanlış anlamalar ve önyargılarla dolu bir ormandan geçer.' Bu cümle, hem ilmî bir metodoloji hem de derin bir tevazunun ifadesidir.

Ebu Nasr el-Farabi — Muallim-i Sani — İkinci Öğretmen

Kim ve Nasıl Biri?

Farabi, 872 yılında bugünkü Kazakistan topraklarında, Farab şehrinde doğdu. Bir Türk ailesinden geliyordu. Bağdat'ta ilim öğrendi, Halep'te yaşadı, hayatının sonlarını Şam'da geçirdi. 950 yılında, yaklaşık 80 yaşında vefat etti.

İslam dünyasında 'el-Muallimü'l-Evvel' — Birinci Öğretmen — unvanı Aristoteles'e verilmiştir. Farabi ise 'el-Muallimü's-Sani' — İkinci Öğretmen — olarak anılır. Bu unvan, onun Aristoteles'i İslam düşüncesiyle buluşturmadaki başarısını yansıtır. Aristoteles'i Müslümanlara öğretti; fakat yalnızca aktararak değil, yorumlayarak ve geliştirerek.

Farabi son derece mütevazı bir hayat sürdü. Halep'te bahçe bekçiliği yaparak geçimini sağladığı dönemler oldu. Büyük filozoflar çoğu zaman ya çok zengin ya da güçlü himayecilere bağımlıdır. Farabi ise ne zenginliği ne de sarayı reddetti; fakat bunlara bağımlı olmayı da reddetti.

Ne Yaptı?

Farabi'nin en büyük katkısı, felsefe ile İslam'ın bir arada var olabileceğini hem teoride hem de pratikte göstermesidir. Ondan önce, Yunan felsefesi ile İslam inancının bağdaşıp bağdaşmayacağı tartışması son derece gerilimli bir boyut taşıyordu. Farabi, bu gerilimi akıl ve iman arasındaki doğal birliği ortaya koyarak çözdü.

el-Medinetü'l-Fadıla — Erdemli Şehir — adlı eseri, siyaset felsefesinin en önemli klasiklerinden biridir. Bu eserde Farabi, ideal bir toplumun nasıl kurulacağını sorar. Cevabı, hem felsefi hem de İslami unsurları bir arada taşır: Erdemli şehrin başında, hem philosopher hem de peygamber özelliklerini taşıyan bir lider olmalıdır. Yani bilgelik ile vahiy, en üst düzeyde buluşmalıdır.

Farabi, müzik teorisinde de çığır açtı. Kitabü'l-Mûsîka adlı eseri, müziği hem matematiksel hem de ruhsal boyutlarıyla ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Farabi'ye göre müzik, yalnızca estetik bir deneyim değil; ruhun düzenini yansıtan matematiksel bir ahenktir.

Mantık alanında Aristoteles'i şerh etmekle kalmadı; ona katkılar ekledi. Dilbilim üzerine çalışmalar yaptı. Psikoloji ve metafizik alanlarında da özgün düşünceler geliştirdi.

İki Kanatlılığı: Felsefe ile İmanın Buluşması

Farabi'nin en büyük mirası, belki de şudur: O, bir Müslümanın hem derin bir iman insanı hem de sınır tanımaz bir düşünür olabileceğini kendi hayatıyla ispat etti. Felsefe yapmak, imana ihanet değildir. İman etmek, felsefeyi terk etmeyi gerektirmez.

Farabi şöyle der: 'Mutluluğa ulaşmanın iki yolu vardır: Biri din yoluyla, diğeri felsefe yoluyla. Fakat bu iki yol, hakikate ulaştığında birleşir. Çünkü hakikat tektir.' Bu bakış açısı, iki kanatlı mümin anlayışının felsefi manifestosudur.

Farabi'nin hayatındaki bir ayrıntı, onun karakterini çok güzel özetler: Ölümünden sonra odasında son derece az eşya bulundu. Bir yatak, birkaç kap ve dolu dolu yazılmış sayfalar. Büyüklüğünü dışarıda değil; içinde taşıyordu.

Ebu Ali el-Hüseyin ibn Sina — *Eş-Şeyhu'r-Reis* — *İlimlerin Sultanı*

Kim ve Nasıl Biri?

İbn Sina, 980 yılında bugünkü Özbekistan'ın Afşana köyünde doğdu. Babası, Samani sarayında görevli bir yöneticiydi ve oğlunun eğitimine büyük önem verdi. İbn Sina, on yaşında Kur'an'ı ve büyük Arap edebiyatını ezberledi. On altı yaşında tıp pratiğine başladı. On sekiz yaşında ise Aristoteles'in Metafizik'ini kırk kez okuyup anlayamamıştı; Farabi'nin şerhini okuyunca anladı ve hemen secdeye kapandı. Bu sahne, iki kanatlı mümin anlayışının en güzel sembolik anlatımlarından biridir: Anladığı için secde etti.

Hayatı son derece hareketliydi. Siyasi çalkantılar onu bir şehirden diğerine savurdu. Hapsedildi, kaçtı, saraydan saraya geçti. Fakat bu kaosun içinde yazmayı hiç bırakmadı. At üzerinde dikte ettirdiği metinler, zindanda kaleme aldığı satırlar vardır. Ölümüne kadar düşünmeyi ve üretmeyi sürdürdü. 1037 yılında, 57 yaşında hayata gözlerini yumdu.

Ne Yaptı?

İbn Sina'nın tıp alanındaki başyapıtı el-Kanun fi't-Tıbb, tıp tarihinin en etkili kitaplarından biridir. Bu 14 ciltlik ansiklopedi; genel tıp ilkeleri, ilaçlar, organlar ve hastalıklar, tedavi yöntemleri ve farmakoloji alanlarını sistematik biçimde ele alır. Eser, 17. yüzyıla kadar Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutuldu. Yani İbn Sina, altı yüz yıl boyunca Avrupalı doktorların öğretmeniydi.

İbn Sina, bulaşıcı hastalıkların kirli su ve hava yoluyla yayıldığını 11. yüzyılda tespit etti. Karantina uygulamasını ilk öneren isimdir. Mikrobiyolojinin bulunmasından sekiz yüz yıl önce, mikrobiyolojinin temel pratiğini kurdu.

Psikoloji alanında da çığır açtı. Ruh-beden ilişkisini, duygu ve düşüncenin beyin fonksiyonlarıyla bağlantısını inceledi. 'Yüzen adam' adlı düşünce deneyi, felsefe tarihinin en bilinen örneklerinden biridir: Eğer bir insan boşlukta, hiçbir şeye dokunmadan asılı olsaydı, kendi varlığının farkında olur muydu? Bu soru, Descartes'ın 'Düşünüyorum, öyleyse varım' önermesinden yüz yıl önce benzer bir konuyu ele almaktadır.

Felsefe alanında eş-Şifâ adlı ansiklopedisi; mantık, matematik, doğa bilimleri ve metafizik bölümlerinden oluşur. Bu eser, İslam düşüncesinin felsefi mirasını sistematize eden en kapsamlı çalışmadır.

İki Kanatlılığı: Anladığı İçin Secde Eden Adam

İbn Sina'nın iki kanatlılığı, hayatının her safhasına işlemiştir. Hasta ziyaretlerine gitmeden önce abdest alırdı. Zor bir tıbbi vakayı çözemeyen geceyi, camide namaz kılarak ve dua ederek geçirirdi. Sabah olunca çözümün geldiğini hisseder ve yazardı.

Bu anlatım, bir efsane değil; kendi biyografisinde nakledilen bir gerçektir. İbn Sina, duayı ibadet olarak değil; aynı zamanda bir zihin açılma yöntemi olarak da yaşıyordu. Allah'a yönelmek, onun için hem kulluk hem de ilmî bir pratikti.

İbn Sina şöyle der: 'İlim, insanı Allah'a yaklaştırır. Çünkü ilim arttıkça yaratılışın büyüklüğü görülür. Ve büyüklük görüldüğünde, Yaratıcı'nın azameti daha net hissedilir.' Bu cümle, İslam'ın altın çağının temel felsefesini tek cümlede özetler.

Ebu Ali el-Hasan ibn el-Heysem — Bilimsel Yöntemin Babası

Kim ve Nasıl Biri?

İbn Heysem, 965 yılında Irak'ın Basra şehrinde doğdu. Mısır'da Fatımi halifesinin sarayına davet edildi; Nil nehrinin taşkınlarını kontrol etmek için bir proje geliştirmesi istendi. Projenin imkânsız olduğunu anlayınca, halifenin öfkesinden korunmak için akıl hastası numarası yaptı ve halifeyi vefat edene kadar bu oyunu sürdürdü. Bu süreçte, zorunlu ev hapsindeyken Kitabü'l-Menazır'ı — Optik Kitabı — yazdı. Bazen en büyük eserler, en zor koşullarda doğar.

Ne Yaptı?

İbn Heysem, modern bilimsel yöntemin kurucusu olarak kabul edilir. Ondan önce bilimsel araştırmada otorite belirleyiciydi: Aristoteles böyle dedi, Galen böyle yazdı. İbn Heysem ise şunu söyledi: 'Önemli olan ne söylendiği değil; gözlem ne gösteriyor?' Bu cümle, bilim tarihinin en devrimsel düşüncelerinden biridir.

Optik alanındaki en büyük keşfi, ışığın gözden çıkmadığını; nesneden çıkıp göze geldiğini ispat etmesidir. Antik Yunan'dan bu yana hâkim olan görüş yanlıştı. Gözler, ışın göndermiyordu; ışını alıyordu. Bu keşif, kameranın, teleskopun, gözlüğün ve nihayetinde fotoğrafın temelini oluşturdu.

Kamera obscura'yı ilk kez sistematik biçimde tarif etti. Işğın düz çizgide ilerlediğini deneysel olarak ispat etti. Yansıma ve kırılma yasalarını matematiksel olarak formüle etti. Gökkuşağının oluşum mekanizmasını açıkladı. Atmosferin ışığı nasıl kırdığını hesapladı.

Fakat İbn Heysem'in asıl mirası, belirli keşiflerinden çok geliştirdiği yöntemdir: Gözlem yap. Hipotez kur. Deneyi tasarla. Sonuçları ölç. Tekrarla. Doğrula ya da çürüt. Bu yöntem, bugün 'bilimsel yöntem' olarak öğretilen süreçtir. Ve bu süreç, İbn Heysem'den yaklaşık altı yüz yıl sonra Batılı bilim insanları tarafından 'keşfedildi.'

İki Kanatlılığı: Tevazuun Bilimsel Pratiği

İbn Heysem'in bilimsel yöntemi, aslında derin bir tevazuun ürünüdür. Otorite değil, gözlem belirleyicidir demek, 'Aristoteles de yanlıabilir' demektir. Bu, o dönem için son derece cesur bir tutumdur.

Fakat bu cesaret, kibir değil; imandan geliyordu. İbn Heysem şöyle yazar: 'Hakikati arayan kişi, Allah'ın yarattığı evrenin düzenini aramaktadır. O düzen, insanın önceden kurguladığı teorilerle değil; evrenin kendisiyle ortaya çıkar.' Yani gözlem, insanın değil; Allah'ın yarattığı düzenin sesini dinlemektir.

İbn Heysem, her deney öncesinde Allah'ın adını anar, her yeni keşfin ardından şükür duygusuyla dolardı. O için bilim yapmak, ibadet yapmaktı. Evrenin düzenini keşfetmek, Yaratıcı'nın sanatını okumaktı.

Bedüzzaman el-Cezeri – *Otomasyonun Öncüsü*

Kim ve Nasıl Biri?

Cezeri, tam adıyla Bedüzzaman Ebu'l-İzz İsmail ibn er-Rezzaz el-Cezeri, 1136 yılında bugünkü Türkiye'nin güneydoğusunda, Cezire (Dicle ile Fırat arasındaki bölge) dolaylarında doğdu. Artuklu hükümdarlarının hizmetinde, Diyarbakır'da baş mühendis olarak çalıştı. 1206 yılında vefat etti.

Cezeri, tarihin en özgün mühendis zihinlerinden biridir. Fakat tarihte hak ettiği yeri uzun süre alamamıştır. 20. yüzyılda Batılı bilim tarihçilerinin eseri keşfetmesiyle, onun ne kadar çığır açıcı bir düşünür olduğu anlaşıldı.

Ne Yaptı?

Cezeri'nin başyapıtı el-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi' fi Smâ'ati'l-Hiyel adlı eserdir — kısaca Kitabü'l-Hiyel olarak bilinir. Bu eser; altı kategoride, elli farklı mekanik cihazın tasarımını ve yapım talimatlarını içeren bir mühendislik ansiklopedisidir.

Cezeri'nin icat ettiği ya da geliştirdiği cihazlar arasında şunlar yer alır: Krank mekanizması. Bu mekanizma, döner hareketi ileri-geri harekete dönüştürür ve buhar motorunun temel prensibidir. Cezeri, bu mekanizmayı Sanayi Devrimi'nden altı yüz yıl önce tasarladı. Segman valfi. Bugün tüm su tesisatı ve pek çok endüstriyel sistemde kullanılan bu valf, Cezeri'nin icadıdır. Şifreli kilit. Birden fazla şifre kombinasyonu gerektiren güvenlik kilitleri, Cezeri'nin tasarımlarında mevcuttu. Programlanabilir otomat. Cezeri, müzisyen figürlerden oluşan ve farklı ritimler çalabilen bir otomat tasarladı. Bu, tarihin bilinen ilk programlanabilir cihazıdır. Yani bilgisayarların atası, 12. yüzyılda bir Müslüman mühendis tarafından hayal edildi.

Su saatleri ve gün saatleri tasarladı; bu saatler, mekanik düzeneğiyle dönemin en hassas zaman ölçüm araçlarıydı. Sulama pompaları geliştirdi. Çeşmeler ve su sistemleri tasarladı.

İki Kanatlılığı: Mühendislik, Sanat ve İman

Cezeri'nin eseri, yalnızca bir teknik el kitabı değildir. Her cihazın tasarımı, sanatsal çizimlerle desteklenmiştir. Bu çizimler, minyatür sanatının şaheserleridir. Mühendislik ve sanat, onun için ayrı alanlar değildi.

Cezeri, eserinin girişinde şöyle yazar: 'Allah, insanı güzel bir şekilde yarattı ve onu anlayış ve bilgiyle donattı; böylece insan bu nimetlere şükredebilsin.' Mühendislik, ona göre Allah'ın verdiği anlayış nimetinin bir tezahürüydü. Her icat ettiği cihaz, ona verilen zihin kapasitesinin bir şükran ifadesiydi.

Cezeri, altı yüz yıl sonra başlayacak Sanayi Devrimi'nin düşünsel tohumlarını attı. Krank mekanizması, buhar motorunun kalbine işlenecekti. Programlanabilir otomat, bilgisayarın ilk hayali olacaktı. Ve bu tohumları atan adam, günde beş vakit namaz kılan, eserini Allah'a şükranla yazan bir Müslüman mühendisti.

Abdurrahman ibn Haldun — *Tarihin Filozofu*

Kim ve Nasıl Biri?

İbn Haldun, 1332 yılında Tunus'ta doğdu. Ömrü boyunca siyasi çalkantıların içinde yaşadı. Fas, İspanya, Tunus, Mısır ve Suriye'de farklı hanedanların hizmetinde çalıştı; saraylarla içli dışlı oldu. Hapsedildi, sürgüne gönderildi, büyük kayıplar yaşadı. 1406 yılında Kahire'de hayatını kaybetti.

Bu hareketli hayat, ona eşsiz bir şey kazandırdı: Gerçek dünya deneyimi. İbn Haldun, yalnızca kitaplardan öğrenen bir âlim değildi. İktidarı, çöküşü, kabileleri, savaşları, zenginliği, yoksulluğu bizzat yaşadı. Ve bu deneyimi, tarihin en özgün sosyal bilim eserine dönüştürdü: Mukaddime.

Ne Yaptı?

Mukaddime — Giriş — adlı eseri, tarih felsefesi ve sosyolojinin temel taşlarından biridir. Bu eser, geniş bir tarih kitabının girişi olarak kaleme alındı; fakat zamanla kendi başına en büyük eser olarak öne çıktı.

İbn Haldun, Mukaddime'de şunu sordu: Neden bazı toplumlar yükselir, bazıları düşer? Neden medeniyetler döngüsel bir hareket izler? Güç neden el değiştirir? Bu

soruların cevabını, mistik ya da teolojik değil; gözlemsel ve sistematik bir yöntemle aradı.

Asabiyet teorisi, onun en özgün katkısıdır. Asabiyet; kabilevî ya da toplumsal dayanışma, grup bilinci ve ortak kimlik duygusudur. İbn Haldun'a göre medeniyetler, güçlü bir asabiyetle yükselir. Fakat refah ve lüks, zamanla bu asabiyeti aşındırır. Asabiyet zayıflayınca medeniyet içten çürür. Ve dışarıdan daha güçlü bir asabiyetle gelen yeni bir güç, onu devirir. Bu döngü, tarihin temel hareket yasasıdır.

İbn Haldun, ekonomik tarihin de öncüsüdür. Arz-talep ilişkisini, enflasyon mekanizmasını, vergilendirmenin ekonomiye etkisini 14. yüzyılda analiz etti. Bugün 'Laffer Eğrisi' olarak bilinen – vergi oranı arttıkça vergigeliri bir noktadan sonra düşer – ilkeyi, İbn Haldun altı yüz yıl önce ifade etti.

Sosyoloji, tarih felsefesi, demografi, ekonomi, eğitim teorisi – İbn Haldun bunların hepsinde çığır açtı. Batılı düşünür Arnold Toynbee, onu 'insanlığın yetiştirdiği en büyük tarih filozofu' olarak tanımlamıştır.

İki Kanatlılığı: Tarihin İçinden Allah'ı Okumak

İbn Haldun, tarihi salt insan faaliyeti olarak değil; ilahi yasaların insanlık üzerindeki tezahürü olarak okudu. Mukaddime'nin en derin boyutu budur: Topluların yükseliş ve düşüşü, rastgele değildir. Bu değişimler, belirli ilahi yasalara dayanmaktadır.

***"Şüphesiz Allah, bir kavmin durumunu
onlar kendi durumlarını değiştirmedikçe değiştirmez."***

(Ra'd, 13:11)

İbn Haldun bu ayeti, sosyal bilimin temel aksiyomu olarak okudu. Toplular değişir; fakat bu değişim, belirli içsel dinamiklere bağlıdır. Asabiyet güçlüyse, toplum değişime direnir ve yükselir. Asabiyet çözüldüyse, dışarıdan gelen en küçük baskı bile toplumu yıkabilir.

İbn Haldun, tüm ilmî büyüklüğüne rağmen derin bir iman insanıydı. Hacca gitti. Kâbe'nin önünde ağladı. Eserinin önsözünü Allah'a hamd ve şükranla açtı. O için tarih yazmak, Allah'ın yarattığı toplumsal yasaları anlamaya çalışmaktı. Ve bu anlayış, eserini salt bir analitik çalışmadan çok daha derin bir şey yaptı.

Unutulmaması Gereken Diğer Büyük İsimler

Bu bölümde ele aldığımız isimler, altın çağın en çok bilinenleridir. Fakat o dönem, yalnızca bu isimlerden ibaret değildi. O medeniyetin genişliğini görmek için başka isimlere de değinmek gerekir.

İbn Rüşd (1126-1198): Endülüslü büyük filozof ve hekim. Aristoteles'i o kadar kapsamlı şerh etti ki Batı'da yalnızca 'The Commentator' — Şarih — olarak anıldı. Felsefe ile dinin bağdaşabileceğini savundu ve bu görüşleri Avrupa'yı derinden etkiledi. Thomas Aquinas, İbn Rüşd olmadan anlaşılabilir.

İbn Nefis (1213-1288): Kan dolaşımının pulmoner — akciğer — kısmını Batılı Harvey'den üç yüz yıl önce keşfetti. Kalbin sağ karıncığından çıkan kanın akciğere gittiğini, orada saflaştığını ve sol karıncığa döndüğünü doğru olarak tarif etti.

Zürriyat (el-Battani, 858-929): Astronomi tarihinin en büyük isimlerinden biri. Güneş yılının uzunluğunu son derece doğru hesapladı. Güneşin ekinoks noktasının ötelendiğini — precession — tespit etti. Trigonometriye önemli katkılar yaptı. Kopernik ve Tycho Brahe, eserlerinde el-Battani'den açıkça yararlandıklarını belirtmiştir.

İbn Zuhr (Avenzoar, 1094-1162): Endülüslü hekim. Klinik tıbbın öncüsüdür. İlk kez hayvan üzerinde cerrahi deney yaparak sonucu insana uyguladı. Pek çok hastalığı bizzat gözlemleyerek tanımladı. Beslenme ve sağlık ilişkisi üzerine önemli eserler kaleme aldı.

Cabir ibn Hayyan (721-815): Kimyanın kurucusu olarak kabul edilir. 'Kimya' kelimesi onun adından — Geber — türemiştir. Asit sentezi, damıtma, kristalizasyon ve sublimleştirme gibi temel kimyasal işlemleri sistematik biçimde tanımladı. Modern kimya laboratuvarı anlayışının tohumları onun çalışmalarındadır.

İbn Battuta (1304-1368): Tarihte en çok seyahat eden insanlardan biridir. 117.000 kilometre yol kat etti; Çin'den Afrika'ya, Orta Asya'dan Endülüs'e kadar uzanan coğrafyaları gezdi. Rihle adlı seyahat eseri, o dönemin dünyasını belgeleyen eşsiz bir kaynaktır.

İbn Cübeyr (1145-1217): Endülüslü seyyah ve edebiyatçı. Seyahat edebiyatının büyük isimlerinden biridir. Doğu Akdeniz'i, Mısır'ı ve Hicaz'ı anlatan gözlemleri, dönemin tarihsel coğrafyası için temel kaynak niteliğindedir.

Razi (854-925): Tıp ve kimya alanında öncü isim. Çiçek ve kızamık hastalıklarını birbirinden ayırt eden ilk hekimdir. Alkol ve sülfürik asitin tıp alanındaki kullanımını geliştirdi. Beyin cerrahisi üzerine çalışmalar yaptı.

Bu İsimlerin Ortak Özelliği: İki Kanatlılığın Anatomisi

Bu bölümde ele aldığımız her isim farklı bir alanda çalıştı, farklı bir coğrafyada yaşadı, farklı bir dönemde üretim yaptı. Fakat hepsinde ortak bir yapı görülür. Bu yapıyı anlamak, iki kanatlı mümin kavramını soyuttan somuta taşır.

Birincisi: Hepsi hem ibadet etti hem araştırdı. İbn Sina gece namazında kalkar, zor vakayı çözene kadar dua eder ve sabah yazardı. İbn Heysem her deney öncesi Allah'ın adını anar, her keşiften sonra şükür hissederdi. Cezeri, eserinin her sayfasına Allah'a şükranı işledi. Bunlar, performatif dindarlık değil; yaşanan bir inançtı.

İkincisi: Hepsi için merak, imanla çelişmedi; imandan beslenedi. Evrenin düzenini araştırmak, onlar için Allah'ın yarattığı düzeni anlamak anlamına geliyordu. Bir denklem çözmek, ilahi mükemmeliyetin bir parçasını kavramaktı. Bir hastalığı anlamak, insan bedenindeki ilahi sanatı okumaktı.

Üçüncüsü: Hepsi alçakgönüllüydü. Bu alçakgönüllülük, yetersizlikten değil; büyüklüğü gördüklerinde küçüklüklerini hisseden bir bilgelikten geliyordu. Ne kadar çok bildikleri için değil; ne kadar bilmediklerini gördükleri için mütevazıydılar.

Dördüncüsü: Hepsi evrenseldi. Hiçbiri 'bu bilgi yalnızca Müslümanlar içindir' demedi. Harizmi'nin cebiri, İbn Heysem'in optiği, Cezeri'nin mekanik prensipleri, Biruni'nin coğrafyası — bunların hepsi insanlığın ortak mirasına sunuldu. Ve bu evrensel sunum, İslam'ın en güçlü tebliğ biçimlerinden biri oldu.

Bölüm Kapanışı: Zirve, Neden Yitirildi?

Bu bölüm, o büyük isimleri tanımak için yazıldı. Fakat bu tanıma, bir nostalji olarak bırakılamaz. Bu isimleri tanımak, hem gurur hem de sorumluluk doğurur.

Gurur şudur: Bu medeniyet bizimdir. İbn Sina'nın tıbbı, Harizmi'nin matematiği, Cezeri'nin mühendisliği, İbn Haldun'un sosyolojisi — bunlar, Müslüman zihnin ürünleridir. Ve o zihin, iki kanatlıydı.

Sorumluluk ise şudur: O zirve kayboldu. Ve kaybolmasının nedeni, dışarıdan gelen bir saldırı değildi. İçeriden gelen bir terk ediştir. Akıl terk edildi. Soru yasaklandı. Araştırma bid'at sayıldı. Ezber kutsandı. Ve iki kanatlı mümin, tek kanatlı bir kalıba sıkıştırıldı.

Bir sonraki bölümde bu terk edişin sürecini göreceğiz: Mezhepler, siyaset ve kırılmalar. O bölüm, bu bölümün karanlık aynasıdır. Zirveden düşüşün nasıl gerçekleştiğini anlamadan, yeniden nasıl yükseleceğimizi bilemeyiz.

Fakat şunu bilerek o karanlık bölüme geçelim: Bu isimler var oldu. O zirve yaşandı. İki kanatlı mümin, bir hayal değil; tarihin kanıtladığı bir gerçektir. Ve o gerçek, bugün de mümkündür.

***"Onlar secde ettiler ve teleskop yaptılar.
Oruç tuttular ve cebirsel denklem çözdüler.
Kur'an okudular ve optik teorisi yazdılar.
Ve bu ikisi, onlar için hiçbir zaman çelişmedi."***

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Mücadele 58:11; Ra'd 13:11; Âl-i İmrân 3:190-191

Harizmi — el-Kitabü'l-Muhtasar fi Hesabi'l-Cebr ve'l-Mukabele (Cebirin kurucu metni)

İbn Sina — el-Kanun fi't-Tıbb; eş-Şifâ (Tıp ve felsefenin zirvesi)

İbn Heysem — Kitabü'l-Menazır (Optik biliminin ve bilimsel yöntemin temeli)

Biruni — Kitabü'l-Hind; el-Kanunu'l-Mesudî; Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin (Evrensel bilim anlayışı)

Farabi — el-Medinetü'l-Fadıla; Kitabü'l-Mûsîka (Felsefe ve İslam'ın birliği)

Cezeri — el-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-Amel fi Snâ'ati'l-Hiyel (Mekanik mühendisliğin tarihi)

İbn Haldun — Mukaddime (Sosyoloji ve tarih felsefesinin kurucu metni)

İbn Rüşd — Tehâfütü't-Tehâfüt; Aristoteles Şerhleri (Felsefe ve din uzlaşısı)

Jim Al-Khalili — The House of Wisdom (İslam'ın bilim mirası; kapsamlı popüler bilim tarihi)

George Saliba — Islamic Science and the Making of the European Renaissance (Endülüs-Rönesans bağlantısı)

Howard Turner — Science in Medieval Islam (İslam altın çağının bilimsel mirası)

Seyyed Hossein Nasr — İslam ve İlim (İslam bilim geleneğinin felsefi temelleri)

Marshall Hodgson — The Venture of Islam, Cilt II (Altın çağın tarihsel analizi)

Donald Hill — Islamic Science and Engineering (Cezeri ve İslam mühendislik tarihi)

Fahredden er-Râzî — Mefâtîhu'l-Ğayb (İlgili ayet tefsirleri)

Bediüzzaman Said Nursî — Sözler (İman ve ilim birliğinin çağdaş savunusu)

BÖLÜM VI

Mezhepler, Siyaset ve Kırılmalar

Kısım II – Mezhepler, Fırkalar ve İlim–İktidar Gerilimi

***"Dinlerini parça parça edip gruplara ayıranlarla
senin hiçbir ilgin yoktur.***

Onların işi Allah'a kalmıştır."

(En'âm, 6:159)

Köprü: Fitneden Fırkalaşmaya

Önceki kısımda Hz. Osman'ın şehadetini, Cemel Vakası'nı, Hz. Hasan'ın zehirlenerek şehadetini ve Kerbela'yı ele aldık. Bu olaylar, İslam toplumunun ilk büyük siyasi kırılmalarıdır. Fakat siyasi kırılmalar zamanla teolojik kırılmalara dönüştü. Ve teolojik kırılmalar, mezhepleri doğurdu.

Bu kısımda mezhepleri ele alacağız. Fakat bunu yaparken tek bir perspektiften değil; evrensel bir bakış açısıyla yapacağız. Sünni dört mezhep, Şia'nın farklı kolları, Fatımi devletinin getirdiği İsmaili anlayış, Hariciler, Mutezile, Mürcie ve daha fazlası. Her birinin nasıl doğduğunu, neyi temsil ettiğini ve tarihte nasıl bir iz bıraktığını ele alacağız.

Ve bu anlatımın içinde sürekli bir gerçeği hatırlayacağız: Mezhep, araçtır. Amaç, hakikate ulaşmaktır. Araç, amaç haline geldiğinde ise hem araç hem de amaç yitirilir.

'Yetmiş Üç Fırka' Hadisi: Bir Uyarı mı, Bir Kader mi?

İslam mezhepleri tarihinin en çok tartışılan hadislerinden biri şudur: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Hristiyanlar yetmiş ikiye. Benim ümmetim ise yetmiş üçe ayrılacak. Bunların hepsi ateştedir; yalnızca biri hariç.' Sahabeler sordular: 'O bir hangisidir?' Cevap geldi: 'Benim ve ashabımın yolunda olanlar.'

Bu hadis, Ebu Davud ve Tirmizi gibi önemli hadis kaynaklarında geçmektedir. Fakat âlimler, hadisin isnad zinciri hakkında farklı değerlendirmeler yapmıştır. Bazı âlimler güvenilir bulmuş, bazıları ise zayıf saymıştır. Hadisi sahih kabul edenler de 'yetmiş üç fırka' ifadesinin kesin bir rakam değil; çokluk anlamında sembolik olduğunu belirtmiştir.

Fakat asıl mesele, bu hadisin tarihte nasıl kullanıldığıdır. Her mezhep ve her fırka, bu hadisteki 'kurtulan fırka'nın kendisi olduğunu iddia etti. Sünni Eş'ariler iddia etti. Sünni Maturidiler iddia etti. Şiiler iddia etti. Hariciler iddia etti. Mutezile iddia etti. Hatta Vahhabilik ve Selefilik bile bu iddiada bulundu. Böylece 'yetmiş üç fırka'ya ayrılmamak için verilen uyarı, bizzat firkalaşmanın gerekçesine dönüştü.

Bu ironi, tarihin en çarpıcı paradokslarından biridir. Ve bu paradoksu görmek, mezhepler meselesini doğru okumak için zorunludur.

I. Sünni Mezhepler: İctihat Kültürünün Dört Zirvesi

Mezheplerin Doğuşu: İhtiyaçtan Kuruma

Dört büyük Sünni mezhep — Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli — İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan pratik bir ihtiyaca cevap olarak doğdu. İslam, kısa sürede Arabistan'dan Orta Asya'ya, Kuzey Afrika'dan İspanya'ya yayıldı. Bu farklı coğrafyalarda, Hz. Peygamber'in döneminde mevcut olmayan yeni meseleler ortaya çıktı. Bu meselelere İslam hukukunun cevap vermesi gerekiyordu.

İşte bu noktada büyük fakihler devreye girdi. Her biri, Kur'an ve Sünnet'ten hareketle yeni meselelere hukuki çözümler üretmeye başladı. Kullandıkları yöntemler kısmen farklıydı; bu farklılıklar, farklı hukuki ekollerin doğmasına yol açtı. Ve bu ekoller, zamanla mezheplere dönüştü.

Önemli bir noktanın altını çizmek gerekir: Dört mezhebin imamları, birbirlerini rakip olarak görmedi. İmam Şafii, İmam Malik'in öğrencisiydi ve ona derin bir saygı duyuyordu. İmam Ahmed ibn Hanbel, İmam Şafii'nin öğrencisiydi. Bu imamlar arasındaki görüş ayrılıkları, saygı çerçevesinde gerçekleşti. 'Sen yanlışsın, ben

doğruyum' değil; 'bu meselede benim değerlendirmem şöyle, senin değerlendirmen şöyle' anlayışı hâkimdi.

İmam Ebu Hanife (699-767): Aklın Fakihi

Hanefi mezhebinin kurucusu İmam Numan İbn Sabit, Ebu Hanife olarak bilinir. Kufe'de, bugünkü Irak'ta doğdu. Aslen Afgan kökenlidir. Babası, Hz. Ali'nin huzuruna çıkmış bir sahabinin oğluydu.

Ebu Hanife, Kufe'nin canlı ticaret ortamında yetişti. Bu ortam, ona pratik zekâ ve sorunları somut bağlarıyla ele alma becerisi kazandırdı. Fıkıhta akıl yürütmeye — re'y ve kıyasa — büyük önem verdi. Nassın açık hükmü olmayan meselelerde, mevcut bilgiden hareketle mantıksal çıkarımlar yaptı.

Ebu Hanife'nin en dikkat çekici özelliği, öğrencileriyle tartışma yöntemiyle ders yapmasıydı. Bir meseleyi doğrudan 'böyledir' diyerek öğretmez; öğrencilerine sorar, onların görüşlerini alır, tartışır. Ve çoğu zaman öğrencilerinin itirazları karşısında görüşünü değiştirirdi. Bu, 8. yüzyılda uygulanan bir akademik tartışma pedagojisidir.

Ebu Hanife, Abbasi halifelerinin kendisini başkadı — baş yargıç — yapmak istemesini iki kez reddetti. Bu ret, siyasi baskıyla karşılandı ve hapsedildi. Rivayetlere göre zindanda, 767 yılında hayatını kaybetti. İlmî, özgürlüğüne tercih etti.

Hanefi mezhebi bugün dünyanın en yaygın mezhebidir. Türkiye, Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Orta Asya ve Balkanlar'da hâkimdir. Dünya Müslümanlarının yaklaşık yüzde otuz beşi Hanefi'dir.

İmam Malik (711-795): Medine'nin Sesi

Malik İbn Enes, Medine'de doğdu ve hayatı boyunca Medine'den ayrılmadı. Bu, onun fıkhi anlayışını doğrudan şekillendirdi. Medine, Hz. Peygamber'in yaşadığı şehirdi. Medine halkının uygulamaları, ona göre Hz. Peygamber'in sünnetinin en güvenilir yansımasıydı. Bu anlayış, Maliki mezhebinin temel ilkelerinden biri olan 'Medinelilerin ameli' kavramını doğurdu.

İmam Malik'in en büyük eseri el-Muvatta, İslam'ın ilk sistematik hadis ve fıkıh derlemesidir. Hayatta olan sahabe ve tabiin âlimlerinden derlediği bu eser, döneminin en büyük ilmi projesiydi.

İmam Malik de siyasi baskıyla yüzleşti. Abbasi halifesi Mansur döneminde, cebri talak — zorla boşatma — meselesinde verdiği fetva, iktidara aykırı düştü. Dövülerek cezalandırıldı. Kolunun çıktığı rivayet edilir. Fakat görüşünden dönmedi.

Maliki mezhebi bugün Kuzey Afrika, Batı Afrika, Sudan ve kısmen Körfez'de yaygındır. Dünya Müslümanlarının yaklaşık yüzde yirmi beşini oluşturur.

İmam Şafii (767-820): Usulün Mimarı

Muhammed ibn İdris eş-Şafii, Gazze'de doğdu. Hem İmam Malik'ten hem de Ebu Hanife'nin öğrencilerinden ders aldı. Bu iki büyük ekolü tanıması, ona benzersiz bir sentez kapasitesi kazandırdı.

Şafii'nin en büyük katkısı, İslam hukukunun metodolojisini — usul-ü fihki — sistematize etmesidir. er-Risale adlı eseri, fıkıh usulünün ilk ve en önemli metnidir. Kur'an, Sünnet, İcma ve Kıyas'ı hukuki kaynakların hiyerarşisi olarak belirledi. Bu çerçeve, bugün hâlâ İslam hukukunun temel metodolojik referansıdır.

Şafii mezhebi bugün Mısır'ın bir kısmında, Doğu Afrika'da, Güneydoğu Asya'da — Endonezya, Malezya, Brunei — ve Yemen'de yaygındır. Dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesi Endonezya'nın büyük çoğunluğu Şafii'dir.

İmam Ahmed ibn Hanbel (780-855): Sünneti Koruyan Adam

Ahmed ibn Muhammed ibn Hanbel, Bağdat'ta doğdu. Hadise olan tutkusu, onu yüzlerce hocadan milyonlarca hadis öğrenmeye sevk etti. Rivayetlere göre bir milyonun üzerinde hadis ezberlemiştir. Bu, tarihte hiçbir insanın ulaşamadığı bir rakam olarak kayıt altındadır.

İbn Hanbel, Mihne döneminin kahramanıdır. Abbasi halifesi Me'mun, Kur'an'ın mahluk — yaratılmış — olduğu görüşünü resmi devlet politikası ilan etti ve âlimleri buna uymaya zorladı. İbn Hanbel, bu görüşü reddetti ve hapsedildi, dövüldü, işkenceye maruz kaldı. Fakat görüşünden dönmedi. Halifeler değişti; Mihne politikası nihayetinde kaldırıldı. İbn Hanbel, hem ilmini hem de onurunu korumuş olarak çıktı.

Hanbeli mezhebi bugün Suudi Arabistan'da resmî mezhep olarak uygulanmaktadır. Katar ve bazı Körfez ülkelerinde de yaygındır. Fakat önemli bir not: Hanbeli mezhebi ile Vehhâbilik aynı şey değildir. İbn Hanbel'in metodolojisi ile 18. yüzyılda

Muhammed ibn Abdülvehhab'ın kurduğu Vehhabilik arasında ciddi farklılıklar vardır. Bu ayrımı görmemek, büyük bir tarihsel hatadır.

II. Şia: Siyasi Acıdan Teolojik Sisteme

Şia'nın Doğuşu: Siyasetten Teolojiye

'Şia' kelimesi Arapça'da 'tarafdar, yandaş' anlamına gelir. Tam adı 'Şiatu Ali' — Hz. Ali'nin taraftarları — dır. Başlangıçta bu kelime, yalnızca Hz. Ali'nin hilafetin meşru sahibi olduğunu savunan siyasi bir tutumu ifade ediyordu. Teolojik bir boyutu yoktu.

Fakat Kербela'nın ardından bu siyasi tutum, derin bir teolojik ve duygusal boyut kazandı. Hz. Hüseyin'in şehadeti, Hz. Ali'nin siyasi taraftarlarını, Hz. Peygamber'in soyuna duyulan derin bir bağlılıkla donattı. Ve bu bağlılık, zamanla bağımsız bir teoloji sistemi üretmeye başladı.

Şia'nın temel teolojik ilkesi 'imamet'tir. Bu ilkeye göre Hz. Peygamber'den sonra ümmetin liderliği, ilahi bir tayinle Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelen imamlara aittir. İmam, yalnızca siyasi lider değil; aynı zamanda dini otorite ve ilahi bilginin taşıyıcısıdır. Bu anlayış, Sünni hilafet anlayışından köklü biçimde ayrışır.

On İki İmam Şiası: İmamiye

Şia'nın en büyük kolu, İmamiye ya da On İki İmam Şiası'dır. Bugün İran nüfusunun büyük çoğunluğu, Irak'ın yaklaşık yarısı, Lübnan'ın önemli bir kısmı ve Azerbaycan bu anlayışa mensuptur.

İmamiye'ye göre Hz. Ali ile başlayan ve on iki imamla devam eden bir silsile vardır. Bu imamlar; Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve ardından gelen dokuz imam. On ikinci imam Muhammed el-Mehdi, 874 yılında 'büyük gaybet'e girmiştir. Yani hâlâ hayattadır; fakat görünmez bir biçimde. Ve kıyamete yakın zuhur edecektir.

İmamiye'nin teolojisinde imamlar, masum — hatadan korunmuş — kabul edilir. Bu, Sünni anlayışla temel bir ayrışma noktasıdır. Sünnilere göre Hz. Peygamber dışında hiç kimse masumiyete sahip değildir. İmamiye ise on iki imamın da masumiyetini savunur.

İmamiye, 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte İran'ın resmi mezhebi haline geldi. Bu, yalnızca dini değil; jeopolitik de büyük sonuçlar doğurdu. İran ile Osmanlı arasındaki Sünni-Şii gerilimi, büyük ölçüde bu dönemde şekillendi. Ve bu gerilimin izleri, bugün Ortadoğu'nun siyasetinde hâlâ hissedilmektedir.

Zeydiyye: En Sünni'ye Yakın Şia Kolu

Zeydiyye, Şia'nın Sünni anlayışa en yakın koludur. Beşinci imam olarak Zeyd ibn Ali'yi – Hz. Hüseyin'in torunu – kabul eder ve dördüncü imamdan sonra On İki İmamcılardan ayrılır. Zeyd ibn Ali, Emevi yönetimine karşı silahlı isyan başlatmış ve 740 yılında şehit edilmiştir.

Zeydiyye'nin teolojisi, İmamiye'ye göre çok daha ılımlıdır. İmamlara masumiyet atfetmez. Sahabeye karşı daha dengeli bir tutum sergiler. Bu nedenle Sünni-Zeydiyye diyalogu, tarihsel olarak diğer Sünni-Şii ilişkilerinden daha az gerilimli olmuştur.

Bugün Zeydiyye, ağırlıklı olarak Yemen'de yaşamaktadır. Yemen'deki Husi hareketi, kendini Zeydiyye'ye dayandırmaktadır. Fakat bugünkü Husi hareketinin, klasik Zeydiyye anlayışından ciddi biçimde saptığı İslam âlimleri tarafından belirtilmektedir.

İsmailiyye ve Fatımi Devleti: Batını Bir Okuma

İsmailiyye, yedinci imam meselesinde diğer Şii kollardan ayrılan bir koldur. İmamiye, altıncı imam Cafer es-Sadık'ın oğlu Musa el-Kâzım'ı yedinci imam olarak kabul eder. İsmailiyye ise Cafer es-Sadık'ın diğer oğlu İsmail'i – ya da onun oğlunu – takip eder. Bu nedenle 'Yedi İmamcılar' olarak da bilinirler.

İsmailiyye'nin en önemli özelliği, Kur'an ve dini metinlere 'batını' – iç, gizli – anlam katmanları yükleme anlayışıdır. Her zahiri – dışsal – anlam altında bir batını anlam vardır ve bu anlama yalnızca imam ya da onun tayin ettiği kişi ulaşabilir. Bu anlayış, İsmailiyye'yi diğer İslam kollarından keskin biçimde ayıran teolojik bir özelliktir.

Fatımi Devleti (909-1171), İsmailiyye'nin kurduğu en büyük siyasi yapıdır. Kuzey Afrika'da başlayıp Mısır'ı ele geçiren Fatımiler, 969 yılında Kahire'yi kurdu. Ezher Üniversitesi, Fatımi döneminde, İsmailiyye propagandasını yaymak amacıyla kuruldu. Bu tarihsel gerçek son derece önemlidir: Bugün Sünni dünyanın en prestijli ilim kurumlarından biri olan Ezher, bir Şii-İsmaili devlet tarafından inşa edildi.

Fatımi Devleti, hem askeri hem de entelektüel açıdan son derece güçlüydü. Kütüphaneleri, gözlemevleri ve medreseleriyle döneminin önemli ilim merkezlerinden biriydi. Fakat İsmailiyye'nin batını teolojisi, Sünni dünyayla sürekli bir gerilim içinde olmasına yol açtı. İmam Gazali, İsmailiyye'ye karşı Fedâihu'l-Batıniyye — Batmiliğin Rezillikleri — adlı sert bir eser kaleme aldı.

Fatımi Devleti, 1171 yılında Selahaddin Eyyubi tarafından sona erdirildi. Selahaddin, Mısır'ı yeniden Sünni Abbasi hilafetine bağladı. Ezher de Sünni eğitime dönüştürüldü.

Nizariyye: Ağa Han Cemaati

İsmailiyye, Fatımi Devleti'nin çöküşünden önce bir iç bölünme daha yaşadı. Ağa Han önderliğindeki Nizariyye kolu, bugün dünyada yaklaşık on beş milyon mensubuyla varlığını sürdürmektedir. Hindistan, Pakistan, Orta Asya ve Doğu Afrika'da yaygındır. Şimdiki Ağa Han, Şah Kerim el-Hüseyni, kendisini Hz. Ali soyundan gelen kırk dokuzuncu imam olarak tanımlamaktadır.

Nizariyye'nin dini pratikleri, diğer İslam kollarından son derece farklıdır. Beş vakit namaz, onlar için Batını anlam taşıyan sembolik bir pratik olarak yorumlanır. Bu yorum, Sünni ve diğer Şii âlimler tarafından İslam'ın temel ibadet anlayışından sapma olarak değerlendirilmektedir.

III. Hariciler: İlk Tekfirci Hareket

Haricilerin Doğuşu: Sıffin'den Aşırılığa

Hariciler, İslam tarihinin ilk aşırılıkçı hareketidir. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki Sıffin Savaşında (657), iki taraf tahkime — hakeme başvurmaya — karar verdi. Hz. Ali'nin askerleri arasındaki bir grup buna şiddetle karşı çıktı: 'Hüküm yalnızca Allah'ındır! İnsanlar hakemlik yapamaz!' diyerek Hz. Ali'nin ordusundan ayrıldılar. Bu nedenle 'Hariciler' — çıkanlar — olarak adlandırıldılar.

Haricilerin temel özelliği şuydu: Büyük günah işleyen Müslümanı kâfir sayıyorlardı. Bu, 'tekfir' anlayışının tarihsel başlangıcıdır. Onlara göre Hz. Ali, tahkimi kabul ederek

büyük günah işlemiştir; dolayısıyla kâfir olmuştur. Muaviye zaten kâfirdir. Hatta kendilerinden olmayanların tamamını kâfir ilan ettiler.

Bu anlayış, son derece tehlikeli bir dinamiği başlattı: Müslümanlar, birbirini tekfir etmeye başladı. Ve tekfir, yalnızca teolojik bir yaftayla kalmadı; öldürmeye gerekçe oldu. Hariciler, Hz. Ali'yi 661 yılında şehit eden grubu oluşturdu.

Hariciler, tarihte pek çok farklı isyanda etkili oldular. Fakat hiçbirinde kalıcı bir devlet kuramadılar. Çünkü tekfir üzerine inşa edilen bir toplum, kısa sürede kendi içinde de bölünür. Bugün IŞİD ve benzeri örgütlerin teolojik arka planına bakıldığında, Harici anlayışın izleri açıkça görülür. Onlar da tekfir ediyor, onlar da kendilerinden olmayı öldürüyor. Tarih, farklı bir kıyafetle aynı hatayı tekrar ediyor.

Sünni âlimlerin büyük çoğunluğu, Haricileri sapkın bir fırka olarak tanımlamıştır. Hz. Peygamber, bu hareketi önceden haber vermiştir: 'Dinlerden okun avdan çıkması gibi çıkan bir topluluk olacak; onların alameti başlarını traş etmeleridir.' Bu hadis, Haricilerin erken dönem tespiti olarak değerlendirilmektedir.

IV. Mutezile: Aklın Devleti Ele Geçirdiği An

Mutezile: İslam'ın Rasyonalist Teolojisi

Mutezile, 8. yüzyılda Basra'da doğdu. Kurucusu olarak Vasıl İbn Ata kabul edilir. Mutezile'nin teolojisi beş temel ilke üzerine kuruludur: Tevhid, Adl (adalet), Va'd ve Vaid (Allah'ın vaadi ve tehdidi), El-Menzile beyne'l-Menzileteyn (iki mertebe arası konum) ve Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker (iyiliği emretmek kötülüğü yasaklamak).

Mutezile'nin en dikkat çekici özelliği, akla tanıdığı üstün konum. Onlara göre akıl, vahiyden bağımsız olarak iyi ve kötüyü belirleyebilir. Vahiy, aklın ulaşabileceği bilgileri teyit eder ve aklın ulaşamadığı alanlarda ek bilgi sunar. Bu anlayış, Mutezile'yi İslam düşünce tarihinin en rasyonalist ekolü yapar.

Mutezile aynı zamanda Kur'an'ın 'mahluk' — yaratılmış — olduğunu savundu. Bu görüşe göre Kur'an, ezelden beri var olan Allah'ın kelamı değil; belirli bir zamanda

yaratılmış bir metindir. Bu teolojik pozisyon, dönemin diğer âlimleriyle büyük bir çatışmaya yol açtı.

Mihne Dönemi: Aklın İktidarı Ele Geçirmesi

Mutezile'nin en kritik dönemi, Abbasi halifesi Me'mun'un (813-833) onları sarayına davet etmesiyle başladı. Me'mun, Mutezile görüşünü benimsedi ve 833 yılında devlet politikası ilan etti. Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü kabul etmeyen âlimlere baskı uygulandı. Bu dönem 'Mihne' olarak bilinir.

Mihne, İslam tarihinde ilk ve en çarpıcı 'düşünce özgürlüğü' paradoksunu ortaya koyar: Akla büyük değer veren bir ekolün, kendi görüşünü zorla kabul ettirmeye çalışması. Mutezile, akli savunuyordu; fakat başkalarının aklını zorla kısıtladı. Bu, tarihte defalarca tekrar eden bir örüntüdür: Özgürlük adına özgürlüğü kısıtlamak.

İmam Ahmed ibn Hanbel'in Mihne karşısındaki direnişi, Mutezile'nin iktidarını sona erdirdi. Halife Mütevekkil (847-861) döneminde Mutezile resmi konumunu yitirdi. Ve Mihne politikası, tarihte büyük bir leke olarak kaldı.

Mutezile, bugün özellikle Batı'da 'İslam'ın aydınlanması' olarak yüceltilmektedir. Bu değerlendirme hem doğru hem de eksiktir. Doğrudur; çünkü Mutezile, akla büyük değer verdi ve bu değerlendirme İslam düşüncesini zenginleştirdi. Eksiktir; çünkü Mihne döneminde akli iktidar aracına dönüştürdü. Ve bu dönüşüm, akla verilen değerlerin samimiyetini sorgular.

V. Eş'ariyye ve Maturidiyye: Sünni Kelamın İki Zirvesi

İmam Eş'ari: Orta Yol Arayışı

Ebu'l-Hasan el-Eş'ari (874-936), başlangıçta Mutezile ekolünde yetişti. Üstadı Cübbai ile çalıştı. Fakat kırk yaşına geldiğinde, üstadının görüşlerinin bazı temel sorulara tatmin edici cevaplar veremediğini fark etti. Ve Mutezile'den ayrıldı.

Eş'ari, hem Mutezile'nin salt akılcılığını hem de Hanbeli ekolün nasları literal — kelimesi kelimesine — okuyan yaklaşımını aşmaya çalıştı. Akıl, iman meselelerinde

kullanılabilir; fakat vahyin çizdiği sınırlar içinde. Bu denge arayışı, Eş'ariyye kelimelerinin temelini oluşturdu.

Eş'ariyye, bugün Sünnî İslam'ın en yaygın kelimeler ekolüdür. Şafii ve Maliki mezhepleriyle birlikte yaygınlaşmıştır. Ezher Üniversitesi, geleneksel olarak Eş'ari kelime öğretmektedir.

İmam Maturidi: Akla Biraz Daha Geniş Alan

Ebu Mansur el-Maturidi (853-944), Semerkand'da doğdu ve yaşadı. Eş'ari ile hemen hemen aynı dönemde, birbirinden bağımsız olarak Mutezile'ye karşı bir kelime sistemi geliştirdi. İki ekolün görüşleri büyük ölçüde örtüşür; fakat bazı meselelerde Maturidi, akla biraz daha geniş bir alan tanır.

Maturidiyye, Hanefî mezhebinin teolojik ekolüdür. Türkiye, Orta Asya, Pakistan ve Bangladeş gibi ağırlıklı olarak Hanefî coğrafyalarda hâkimdir. Bu iki ekolün — Eş'ari ve Maturidi — arasındaki farklar, teolojik literatürde tartışılmaya devam etse de pratikte iki ekolün mensupları birbirini sapkın saymaz.

VI. Vehhabilik ve Selefilik: Modern Çağın En Tartışmalı Hareketi

Muhammed ibn Abdülvehhab: 18. Yüzyılda Bir Kırılma

Muhammed ibn Abdülvehhab (1703-1792), Arabistan'ın Necd bölgesinde doğdu. Döneminin İslam dünyasını gözlemledi ve derin bir rahatsızlık duydu: Kabirlere saygı göstermek, velilere dua etmek, tasavvuf pratikleri — bunları, Tevhid'e aykırı bid'at olarak tanımladı. Ve bu anlayışını sistematize etti.

İbn Abdülvehhab, yerel kabile lideri Muhammed ibn Suud ile ittifak kurdu. Bu ittifak, din ve iktidarın birleşiminin modern Ortadoğu'daki en belirleyici örneğidir. İbn Suud, askeri güç sağladı; İbn Abdülvehhab, dini meşruiyet. Ve bu ittifaktan Suudi Arabistan devletinin temelleri doğdu.

Vehhabilik, pek çok önemli Sünnî âlim tarafından eleştirilmiştir. İbn Abdülvehhab'ın öz kardeşi Süleyman ibn Abdülvehhab, ağabeyinin görüşlerini reddeden bir eser

kaleme aldı. Osmanlı âlimleri, Vehhabileri 'Haricilerin modern versiyonu' olarak nitelendirdi.

Vehhabiliğin en temel sorunu, tekfir eğilimidir. İbn Abdülvehhab'ın öğrencileri ve takipçileri, kabir ziyaretini şirk saydı ve bu pratiği sürdürenleri kâfir ilan etti. Bu tekfir anlayışı, 20. yüzyılda petrol zenginliğinin Vehhabiliği dünya genelinde yaymak için harcanmasıyla birleşince, son derece tehlikeli bir ivme kazandı.

Selefilik ile Vehhabilik Aynı Şey Midir?

Bu soru, son derece önemlidir ve çoğu zaman yanlış cevaplanır. Selefilik, özünde 'selef-i salihin'i — ilk üç nesli — örnek almak anlamına gelir. Bu anlayış, İbn Hanbel'e, İbn Teymiyye'ye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'ye dayanır. Geniş anlamda Selefilik, Vehhabilikten çok daha eski ve çok daha geniş bir kavramdır.

Fakat bugün 'Selefi' kelimesi çoğu zaman Vehhabi anlamında kullanılmaktadır. Bu terminolojik karışıklık, hem Vehhabiliği meşrulaştırmak hem de gerçek Selef anlayışını karalamak için araçsallaştırılmıştır.

Gerçek şudur: İbn Teymiyye büyük bir âlimdir; fakat onun bazı görüşlerinin seçici biçimde alınıp aşırılaştırılması, onun adını taşıyan şiddetli bir harekete yol açmıştır. İbn Teymiyye'yi doğrudan okursanız, İŞİD'in öğretisiyle pek çok noktada derin farklılıklar görürsünüz. Fakat İŞİD, İbn Teymiyye'ye atıflar yaparak kendini meşrulaştırır.

VII. Tasavvuf: İçin Yolculuğu

Tasavvufun Kökeni ve Meşruiyeti

Tasavvuf, İslam'ın iç boyutunu — ruhsal derinliğini — merkeze alan bir ilim ve yaşam geleneğidir. Dini pratiklerin zahiri — dışsal — boyutunun ötesinde, batını — iç — boyutunu araştırır. Allah'a yakınlık, kalp temizliği, nefis terbiyesi ve manevi olgunlaşma, tasavvufun temel konularıdır.

Tasavvufun kökü, doğrudan Kur'an ve Sünnete dayanır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hira'daki tefekkür dönemleri, sahabenin manevi derinliği ve ihsan — Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmek — kavramı, tasavvufun ilk tohumlarıdır.

İhsan hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Sen onu görmesen de O seni görür.' Bu hadis, tasavvufun temel referanslarından biridir.

Tasavvuf, İslam medeniyetinin altın çağında hem ilimle hem de sanatla derin bir ilişki kurdu. Mevlana Celaleddin Rumi (1207-1273), İbn Arabi (1165-1240), Yunus Emre (1238-1320), Hacı Bektaş Veli (1209-1271) — bunlar hem büyük mutasavvıflar hem de büyük şairler ve düşünürlerdir. Onların eserleri, yüzyıllar boyunca hem Müslümanları hem de gayrimüslimleri derinden etkilemiştir.

Tasavvufa Yönelik Eleştiriler

Tasavvuf, tarih boyunca hem içeriden hem de dışarıdan ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu eleştiriler, görmezden gelinemez.

Birinci eleştiri: Bazı tasavvuf pratiklerinin Kur'an ve Sünnet'e dayanağı tartışmalıdır. Kabirlere dua etmek, velileri araya koymak, müziği ibadet olarak kullanmak — bunlar, Sünni fikhın büyük çoğunluğu tarafından en azından tartışmalı, kimi zaman ise bid'at olarak değerlendirilmiştir.

İkinci eleştiri: Bazı tarikatlar, zamanla şeyhin otoritesini kutsal hale getirerek sağlıklı bir eleştiri ortamını imkânsız kılmıştır. 'Şeyhin her dediği doğrudur' anlayışı, hem bireysel özgürlüğü hem de toplumsal sorgulamayı zayıflatmıştır.

Üçüncü eleştiri: Bazı tasavvuf anlayışları, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) pratik, toplumsal ve siyasal mesajını görmezden gelerek yalnızca bireysel manevi deneyime odaklanmıştır. Bu, dini toplumsal sorumluluğundan soyutlar.

Bununla birlikte, tasavvufun büyük temsilcilerinin bu eleştirilerin büyük bölümünden uzak olduğu söylenmelidir. Gerçek anlamda büyük mutasavvıflar, hem derin bir iç hayat yaşadılar hem de topluma büyük katkılar sundular. Tasavvufu reddetmek, bu büyük mirası görmezden gelmek olur. Tasavvufu sorgulamadan kabul etmek ise aynı derecede hatalıdır.

VIII. İlim ve İktidar: Tarihin En Tehlikeli İlişkisi

Âlim ile Sultan: Tarihin Tekrar Eden Gerilimi

Mezheplerin tamamını birleştiren ve hepsini etkileyen bir dinamik vardır: İlim ile iktidar arasındaki ilişki. Bu ilişki, İslam tarihinin belki de en kritik ve en çok ihlal edilen gerilim alanıdır.

İdeal olanda, âlim hakikati söyler; sultan onu uygular. Âlim, sultana 'bu yanlış' diyebilir. Sultan, âlimi susturmaz. Bu denge kurulduğunda, hem ilim hem de iktidar meşruiyetini korur.

Fakat pratikte bu denge, tarih boyunca sürekli bozuldu. Sultanlar, kendi iktidarlarını meşrulaştırmak için âlimlere fetva yazdırdı. Âlimler, saray çevresine yaklaşarak itibar ve servet kazandı. Ve bu süreçte 'sultan ne istiyorsa o doğrudur' şeklinde özetlenebilecek bir fetva kültürü ortaya çıktı.

Abbasi halifesi Mansur, İmam Ebu Hanife'yi başkadılığa atamak istedi; Ebu Hanife reddetti ve hapsedildi. Abbasi halifesi Me'mun, İmam Ahmed ibn Hanbel'i Mihne politikasını kabul etmeye zorladı; İbn Hanbel reddetti ve dövüldü. Emevi halifesi Hişam, İmam Malik'i cebri talak fetvası nedeniyle cezalandırdı; Malik geri adım atmadı.

Bu üç örnek, tarihin en büyük âlimlerinin iktidarla ilişkisinin özünü gösterir: Hakikati söylemek için bedel ödediler. Ve bu bedeli ödemeyi kabul etmeleri, onları büyük kılan özelliğin ta kendisiydi.

Saray Âlimleri: İktidarın Hizmetindeki İlim

Fakat her âlim bu bedeli ödeyemedi. Tarihte her dönemde, sultanlara yakın duran, iktidarın istediği fetvayı veren âlimler de oldu. Bu isimler, 'saray âlimleri' olarak anılır ve İslam tarihinin en tartışmalı figürleri arasındadır.

Saray âliminin varlığı, son derece tehlikeli sonuçlar doğurur. Çünkü din adına konuşan biri, iktidarın sesi haline geldiğinde; hem dini hem de toplumsal adaleti aynı anda

zedeler. İnsanlar, iktidarın zulmünü 'Allah böyle istedi' diye kabullenmek zorunda kalır. Ve bu kabul, hem iman hem de akıl için son derece zararlıdır.

Bugün de bu dinamik devam etmektedir. Pek çok Müslüman çoğunluklu ülkede, devlet kontrolündeki dini kurumlar iktidara meşruiyet üretmektedir. Bu kurumlar, zaman zaman en açık haksızlıkları dini terminolojiyle gerekçelendirmektedir. Ve bu gerekçelendirme, toplumun hem dini hem de siyasi sağlığını zedelemektedir.

Kısım Kapanışı: Mezhep Araçtır, Amaç Değil

Bu kısım boyunca son derece geniş bir coğrafyayı ve son derece derin bir tarihsel süreci ele aldık. Dört Sünni mezhepten İsmailiyye'ye, Zeydiyye'den Hariciler'e, Mutezile'den Eş'ariyye'ye, Vehhabilikten tasavvufa ve ilim-iktidar gerilimi.

Bütün bu anlatının özü şudur: Mezhep, araçtır. Hakikate ulaşmak için geliştirilmiş, insanların ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla inşa edilmiş metodolojik çerçeveler. Fakat araçlar, amaç haline geldiğinde tehlikeli olur.

Mezhebini hakikatle özdeşleştiren insan, mezhebini sorgulanamaz kılar. Sorgulanamaz mezhep, zamanla bir iktidar aracına dönüşür. Ve iktidar aracına dönüşen mezhep, insanları özgürleştirmek yerine hapseder.

Tarihte en büyük âlimler, mezheplerine bağlı olmakla birlikte onlarla özdeşleşmedi. İmam Şafii, İmam Malik'in bazı görüşlerini eleştirdi; fakat onu hocası olarak saydı. İmam Ahmed ibn Hanbel, İmam Şafii'nin bazı görüşlerine katılmadı; fakat onu imam olarak tanıdı. Bu denge, bugün pek çok mezhepsel çatışmadan derinden yoksundur.

Bir sonraki kısımda, bu mezhepsel çatışmanın Emevi ve Abbasi siyasetiyle nasıl iç içe geçtiğini ele alacağız. Çünkü mezhepsel tartışmalar, hiçbir zaman yalnızca teolojik değildir. Arkasında her zaman siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamikler de yatar.

"Mezhep, hakikate açılan bir kapıdır.

Kapının kendisine tapınmak ise hakikate ulaşmayı engeller.

Büyük âlimler kapıyı bildi; fakat kapıdan geçmeyi de bildi."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — En'âm 6:159; Hucurât 49:10; Âl-i İmrân 3:103; Bakara 2:191

Ebu Davud — Sünen, Kitabü's-Sünne (Yetmiş üç fırka hadisi)

Tirmizi — Sünen, Kitabü'l-İman (Fırka hadislerinin değerlendirmesi)

İmam Ebu Hanife — el-Fıkhü'l-Ekber (Hanefi kelamının temel metni)

İmam Malik — el-Muvatta (Maliki mezhebinin kurucu hadis-fıkıh derlemesi)

İmam Şafii — er-Risale (Fıkıh usulünün ilk sistematik eseri)

İmam Ahmed ibn Hanbel — el-Müsned (Hadis ilminin zirvesi)

İmam Gazali — Fedâihu'l-Batıniyye (İsmailiyye'ye karşı kapsamlı eleştiri)

İbn Teymiyye — Mecmû'u'l-Fetâvâ (Selefi anlayışın temel referans kaynağı)

İbn Haldun — Mukaddime (Mezheplerin sosyolojik analizi; ilim-iktidar ilişkisi)

Mevlana Celaleddin Rumi — Mesnevi (Tasavvuf edebiyatının zirvesi)

İbn Arabi — Fusûsu'l-Hikem; el-Fütühâtü'l-Mekkiyye (İslam tasavvuf düşüncesinin en derin kaynakları)

Shahrastani — el-Milel ve'n-Nihal (İslam mezhepler tarihinin klasik kaynağı)

Bağdadi — el-Fark Beyne'l-Fırak (Fırkalar tarihi; erken dönem sınıflandırması)

Wilferd Madelung — Religious Trends in Early Islamic Iran (Erken Şii gelişimi)

Marshall Hodgson — The Venture of Islam, Cilt I-II (Mezhepler tarihinin kapsamlı analizi)

Daftary, Farhad — The Ismailis: Their History and Doctrines (İsmailiyye'nin akademik tarihi)

Natana DeLong-Bas — Wahhabi Islam (Vehhabilik ve İbn Abdülvehhab araştırması)

Khaled Abou El Fadl — The Great Theft (Modern İslam'da Vehhabilik eleştirisi)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayet tefsirleri)

Bediüzzaman Said Nursî — Mektubat (Mezhepsel birlik ve tefrikadan kaçınma üzerine)

Mustafa İslamoğlu — Siyasi Teoloji Eleştirisi (İlim-iktidar ilişkisinin çağdaş analizi)

BÖLÜM VI

Mezhepler, Siyaset ve Kırımlar

Kısım III – Emeviler, Abbasiler ve Siyasi Çatışmalar

***"Ey insanlar! Sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık,
sizi kavimler ve kabileler hâline getirdik ki birbirinizi tanıyasınız.***

Allah katında en değerliniz, takvaca en üstün olanınızdır."

(Hucurât, 49:13)

Soy Üzerine Bir Not: Bu Kitabın Yazarından

Bu kısma başlamadan önce, kişisel bir gerçeği açıkça paylaşmak istiyorum. Aile soyum, Abbasi hanedanına dayanmaktadır. Bu, aile geleneğimizin bize aktardığı bir bilgidir.

Bunu söylemek, bir övünç değildir. Aksine, bu kitabın ruhuna en uygun soruyu sormak için söylüyorum: Abbasi soyundan gelmek, bugün bana ne kazandırır? Allah katında hiçbir şey. Çünkü Allah, soyu değil takvayı esas alır. Bunu en net biçimde Hz. Peygamber (s.a.v.) ifade etmiştir:

"Kim ameli onu geri bıraktırsa,

soyu onu öne geçiremez."

(Müslim, Zikir 38)

Abbasi hanedanı, bu kitabın ilerleyen sayfalarında hem yücelişiyle hem de düşüşüyle ele alınacak. O hanedandan büyük âlimler ve büyük zalimler çıkmıştır. Büyük medeniyetler ve büyük yıkımlar. Soyun kendisi, ne yücelişi garantiledi ne de düşüşü engelledi. Her nesil, kendi takvası ve kendi tercihleriyle hüküm gördü.

Bu gerçek, yalnızca Abbasi soyu için değil; tüm insanlık için geçerlidir. Hz. Nuh'un oğlu, babasının gemisine binmedi ve battı. Hz. İbrahim'in babası, oğlunun daveti reddedince ayrı yollara düştü. Soy, yalnızca bir başlangıç noktasıdır. Takva ise o noktadan nereye gittiğinizi belirler.

Şimdi o tarihe girelim. Hem onurla hem de dürüstlikle.

I. Emevi Hanedanı: Güçten Saltanata

Emeviler Kimdir? Kökler ve Karakter

Emevi hanedanı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mensup olduğu Kureyş kabilesinin Ümeyyeoğulları kolundan gelir. Muaviye ibn Ebi Süfyan (602-680), bu hanedanın kurucusu ve ilk halifesidir. Muaviye'nin babası Ebu Süfyan, Mekke'nin en güçlü liderlerinden biriydi ve İslam'a karşı uzun yıllar savaştı. Fakat Mekke'nin fethinde iman etti.

Muaviye, Hz. Osman döneminde Şam valisi olarak son derece yetenekli bir yönetici olduğunu kanıtladı. Şam'da güçlü bir ordu ve disiplinli bir idari yapı kurdu. Hz. Ali ile yaşanan Sıffin Savaşı'nda, Hz. Ali'nin askerleri üzerinde tahkim baskısını başarıyla kullanan taraf, Muaviye'nin ordusuydu.

Hz. Ali'nin şehadetinin ardından, Hz. Hasan'ın halifelikten çekilmesiyle Muaviye, İslam dünyasının tartışmasız lideri oldu. Ve 661 yılında 'Emevi Devleti'ni kurdu. Fakat bu devletin kuruluş biçimi, İslam tarihinde derin bir tartışma konusu olmuştur: Muaviye, halifeliği oğlu Yezid'e devretti. Bu, İslam tarihinde ilk kez bir halifenin, şura — danışma — mekanizmasını devre dışı bırakarak halifeliği kendi soyuna aktarması anlamına geliyordu.

Bu adım, hilafetin saltanata dönüşmesinin tarihsel başlangıcıdır. İslam'ın öngördüğü liderlik modeli, liyakat ve şura üzerine kuruluydu. Emeviler, bunu soy ve kalıtımla değiştirdi.

Emevi İktidarının Güçlü Yönleri

Tarihi dengeli okumak gerekir. Emevi döneminin yalnızca zulümlerini görmek, tarihsel bir körlüktür. Bu dönemde önemli başarılar da gerçekleşti.

İslam coğrafyası, Emevi döneminde en geniş sınırlarına ulaştı. Batıda İspanya ve Portekiz'e — Endülüs'e — kadar fetihler yapıldı. Doğuda Orta Asya ve Sind'e ulaşıldı. Kuzey Afrika'nın tamamı İslam hâkimiyetine girdi. Bu genişleme, askeri bir başarının ötesinde; farklı coğrafyalardaki insanları İslam ile buluşturdu.

Muaviye döneminde Arap kabilelerinin süregelen çatışmaları büyük ölçüde bastırıldı. Merkeziyetçi bir idari yapı kuruldu. Divan sistemi — devlet kayıtları — geliştirildi. Bu idari başarılar, Abbasi döneminin parlak medeniyetine zemin hazırladı.

Ömer ibn Abdülaziz (717-720), Emevi hanedanından gelen en önemli isimdir. O kadar adaletli yönetimdi ki Sünni âlimlerin büyük çoğunluğu onu 'beşinci halife' olarak anar. Adaletsizlikleri gidermek için gece gündüz çalıştı. Saray lüksünü terk etti. Haksız biçimde alınan vergileri iade etti. Fakat yalnızca iki yıl sekiz ay iktidarda kaldı. Ve rivayetlere göre zehirlenerek öldürüldü. Adalet, o hanedanda uzun ömürlü olamadı.

Emevi İktidarının Karanlık Yönleri

Emevi döneminin en ağır eleştirileri, Arap milliyetçiliğini İslam'ın önüne geçirmesiyle ilgilidir. İslam, bütün Müslümanları eşit kardeş kabul eder. Emevi yönetimi ise Arapları diğer Müslümanlardan üstün tuttu. Mevali — Arap olmayan Müslümanlar — ikinci sınıf statüsüne itildi. Vergi ödemek zorunda bırakıldılar. Orduya katılmaları güçleştirildi. Bu ayrımcılık, İslam'ın temel eşitlik ilkesiyle doğrudan çelişiyordu.

Kerbela, Emevi döneminin en büyük lekesidir. Hz. Hüseyin'in şehadeti, yalnızca siyasi bir isyanın bastırılması değildir. Bu, Hz. Peygamber'in soyuna yapılan bir vahşettir. Ve bu vahşetin sorumluluğu, Emevi iktidarının üzerindedir.

Haccac ibn Yusuf (661-714), Emevi döneminin en tartışmalı figürüdür. Irak'a vali olarak gönderildi ve acımasız bir otorite kurdu. İsyancılara karşı son derece sert davrandı; fakat bu sertlik, zaman zaman masumları da hedef aldı. Mekke'yi kuşatma altına alıp Kâbe'ye mancınık attı. Bu, İslam tarihinin en büyük şoklarından biridir. Haccac, Mekke'yi isyancılardan temizledi; fakat yöntemi, vicdanları temizleyemedi.

Emevi döneminde ilim-iktidar ilişkisi de son derece gerilimli seyretti. Bazı âlimler saray politikalarını destekleyen fetvalar vermek zorunda bırakıldı ya da susturuldu. Hakikati söyleyen âlimler ise baskıyla karşılaştı. Bu baskı, ilmin bağımsızlığını zedeledi.

Emevi Döneminin Sonu: Abbasi Devrimi

Emevi hanedanının çöküşü, yalnızca askeri bir yenilgi değildi. Bu, birikmiş öfkenin patlamasıydı. Arap olmayan Müslümanların ezilmişliği, Kerbela'nın yarattığı derin

acı, saray lüksüne tepki ve siyasi iktidarın meşruiyet krizleri — bunların hepsi bir araya geldi.

750 yılında Abbasi hareketi, Emevi iktidarını devirdi. Son Emevi halifesi II. Mervan, Mısır'a kaçtı ve orada öldürüldü. Abbasi komutanlar, Emevi soyundan gelenleri sistematik biçimde avladı ve öldürdü. Bu katliam, tarihin en kanlı iktidar değişimlerinden biridir. Abbasi hareketi, adaleti vaat ediyordu; fakat iktidarı ele geçirme biçimi, o vaadin ne kadar zorlu olacağını baştan gösteriyordu.

Bir Emevi prensi kaçmayı başardı: Abdurrahman ibn Muaviye. Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e ulaştı ve orada bağımsız bir Emevi emirliği kurdu. Endülüs Emevi Devleti, Bağdat'taki Abbasi hanedanına paralel olarak yaklaşık üç yüz yıl daha yaşadı ve İslam medeniyetinin en parlak dönemlerinden birini üretti. Tarihte kalıcı olan, adalet ve medeniyettir; soy değil.

II. Abbasi Hanedanı: Medeniyetin Zirvesi ve Düşüşü

Abbasi Devrimi: Vaadin Yükselişi

Abbasiler, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas ibn Abdülmuttalib'in soyundan gelir. Bu soy bağı, onlara Emevi hanedanına karşı güçlü bir dini meşruiyet zemini sağladı. 'Peygamber'in ailesinin iktidarı geri alıyor' mesajı, İslam dünyasında derin yankı uyandırdı.

İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffah (722-754), 'Kanlı' lakabıyla tarihe geçmiştir. Bu lakap, iktidarı ele geçirme sürecindeki sertliği yansıtır. Fakat asıl medeniyetsel atılım, kardeşi Halife Mansur döneminde başladı.

Mansur (754-775), Bağdat şehrini kurdu. 762 yılında Dicle kıyısında inşa edilen bu şehir, 'Medinetüs-Selam' — Barış Şehri — olarak adlandırıldı. Daire biçimindeki benzersiz planıyla inşa edilen Bağdat, kısa sürede dünyanın en büyük şehirlerinden biri haline geldi. İslam medeniyetinin kalbi, artık burada atıyordu.

Altın Çağın Siyasi Zemini: Harun er-Reşid ve Me'mun

Halife Harun er-Reşid (786-809), Abbasi döneminin en meşhur ismidir. Bin Bir Gece Masalları'nda adı sıkça geçer; bu halk hafızasındaki yerinin göstergesidir. Harun er-Reşid döneminde Bağdat, hem siyasi hem de kültürel açıdan zirveye ulaştı.

Harun er-Reşid, Beytülhikme'nin temellerini attı. Tercüme hareketini başlattı. Hem doğuyla hem de batıyla diplomatik ilişkiler kurdu. Karolenj imparatoru Şarlman ile yazışmaları tarihe geçmiştir; iki güçlü medeniyet, barış içinde diplomatik temas kuruyordu.

Fakat Harun er-Reşid döneminin en tartışmalı olayı, Bermeki ailesinin çöküşüdür. Yıllarca devleti yöneten bu Farskökenli bürokrat aile, bir gecede gözden düşürüldü. Aile reisi Yahya el-Bermeki hapsedildi, oğulları öldürüldü. Bunun nedeni tam olarak bilinmemektedir; fakat bu olay, saray içi iktidar dengelerinin ne kadar kırılgan olduğunu gösterir.

Halife Me'mun (813-833), Abbasi hanedanının belki de en entelektüel üyesidir. Beytülhikme'yi zirveye taşıdı. Tercüme hareketine bizzat yatırım yaptı. Farklı dinlerden ve kültürlerden âlimlerle tartışmaya girerdi. İlme olan tutkusu, tartışmasızdı.

Fakat Me'mun, aynı zamanda Mihne politikasının mimarıdır. Mutezile kelamını devlet politikası ilan etmesi ve âlimleri zorla bu politikaya uymaya zorlaması; ilme verdiği değerle taban tabana zıt bir tutumdur. Büyük bir aklın, iktidar sarhoşluğuyla nasıl çelişkiye düşebildiğinin en çarpıcı tarihsel örneğidir.

Abbasi Döneminde İlim: Medeniyetin Kalbi

Abbasi döneminin en kalıcı mirası, şüphesiz ilim alanında bırakılan eserlerdir. Bölüm V'te ele aldığımız isimlerin büyük çoğunluğu, Abbasi himayesinde ya da Abbasi döneminin ilim iklimine paralel ortamlarda çalıştı. Harizmi, Beytülhikme'de çalıştı. İbn Heysem, Abbasi kültürel mirasının uzandığı bir dönemde yaşadı. İbn Haldun ise Abbasi döneminin uzak bir torunudur.

Abbasi döneminde ilmin kurumsal yapısı güçlendi. Kütüphaneler inşa edildi. Hastaneler — bimaristan — kuruldu. Rasathaneler açıldı. Medreseler yaygınlaştı. Bu kurumlar, bilginin yalnızca belirli ellerde değil; geniş bir toplumsal tabanda üretilmesi ve aktarılması için zemin hazırladı.

Bu dönemde önemli bir sosyal gerçek de dikkat çekicidir: Abbasi dönemiyle birlikte Arap olmayan Müslümanlar — özellikle İranlılar — devlet ve ilim alanında çok daha etkili bir konum kazandı. Bu, İslam'ın evrenselliğinin kurumsal bir teyidiydi. Soy değil, liyakat belirleyici oldu. En azından belirli bir dönem için.

Abbasi Döneminde Siyasi Çöküş: İçten Çürüme

Fakat Abbasi döneminin parlak sayfaları, çöküş sürecini gizleyemez. Bu çöküş, dışarıdan değil; içeriden başladı. Ve son derece tanıdık bir örüntü izledi.

Birinci etken: Saray lüksü ve ahlaki çöküş. Erken Abbasi halifelerinin gösterdiği sadelik, zamanla yerini büyük saraylara, geniş haremi, müzik ve eğlenceye bıraktı. Bu lüks, hem mali kaynakları tüketti hem de yöneticilerin gerçeklikten kopmasına yol açtı.

İkinci etken: Türk askeri sınıfının yükselişi. 9. yüzyılda Abbasi halifeleri, ordularını güçlendirmek için Türk kökenli askerleri kullanmaya başladı. Bu askerler kısa sürede saray muhafızları haline geldi. Ve muhafızlar, zamanla halife yapıp yıkan bir güce dönüştü. Halife, kâğıt üzerinde hâlâ liderdi; fakat gerçek güç, Türk komutanlarının elindeydi. Bu, Abbasi iktidarının fiilen sona ermesinin başlangıcıdır.

Üçüncü etken: Büveyhiler ve Selçuklular. 10. yüzyılda Büveyhi hanedanı Bağdat'ı ele geçirdi. Abbasi halifesi, yalnızca dini bir sembol olarak kaldı. 11. yüzyılda ise Selçuklular kontrolü aldı. Her ikisi de Abbasi halifesine resmî saygı gösterdi; fakat gerçek iktidarı ellerinde tuttu.

Dördüncü etken: Taşra güçlerinin bağımsızlaşması. İslam coğrafyası o kadar geniş bir alana yayılmıştı ki merkezi otoritenin bunu kontrol etmesi giderek güçleşti. Farklı bölgelerde yerel hanedanlar ortaya çıktı: Mısır'da Tolunoğulları, İran'da Samaniler, Kuzey Afrika'da Ağlebiler. Bunlar, Abbasi halifesinin üstünlüğünü teorik olarak kabul ediyordu; fakat pratikte bağımsız hareket ediyordu.

Bağdat'ın Düşüşü: 1258 — Tarihin En Kara Günlerinden Biri

1258 yılının Şubat ayında, Hülagü Han komutasındaki Moğol ordusu Bağdat'ı kuşattı. Abbasi halifesi Mu'tasım, teslim olmayı reddetti. Fakat direniş umutsuzdu. Şehir düştü.

Sonraki günlerde yaşananlar, tarihçilerin 'İslam medeniyetinin en büyük felaketi' olarak tanımladığı bir tablodur. Tahminler değişmekle birlikte, yüz binlerce insan öldürüldü. Halife Mu'tasım ve ailesi katledildi. Saraylar yakıldı. Kütüphaneler yıkıldı. Beytülhikme'nin kitapları Dicle nehrine atıldı. Rivayete göre nehrin suyu, günlerce mürekkep rengini aldı.

Bu, yalnızca bir şehrin yıkımı değildi. Yüzyıllarca biriktirilmiş ilim ve kültürün yok edilmesi idi. Başka hiçbir yerde kopyası olmayan eserler, o günlerde tarihten silindi. İnsanlık, o kütüphanelerde ne kaybettiğini hiçbir zaman tam olarak bilemeyecektir.

Abbasi hanedanı fiilen sona ermişti. Mısır'da Memlük Sultanları, Abbasi soyundan bir kişiyi sembolik 'halife' olarak Kahire'ye davet etti. Bu sembolik halifelik, 1517'de Osmanlıların Mısır'ı fethine kadar sürdü. Ardından Osmanlı sultanları halifelik unvanını devraldıklarını ilan etti.

III. Soy ile Takva: En Eski ve En Kalıcı Gerilim

Soyun Cazibesi: Neden Daima Tehlikeli?

Hem Emevi hem de Abbasi hanedanları, meşruiyetlerini kısmen soya dayandırdı. Emeviler, Kureys'e mensuptu. Abbasiler, Hz. Peygamber'in ailesine mensuptu. Bu soy bağları, toplumun gözünde otomatik bir prestij sağlıyordu.

Fakat soyun bu cazibesi, daima tehlikeli bir eğilim taşır: Soya sahip olanlar, bunu hak etmedikleri bir ayrıcalık olarak kullanabilir. Kur'an bu eğilimi en net biçimde Hz. Nuh'un oğlu kıssasında gösterir:

"Nuh, Rabbine seslendi: 'Rabbim! Oğlum ailemdendir.

Senin vadin ise gerçektir.'

Allah buyurdu: 'Ey Nuh! O senin aileden değildir.

Çünkü o, salih olmayan bir iş işledi."

(Hûd, 11:45-46)

Bu ayet, soy ile değer birbirinden ayrıldığı anın en keskin Kur'ani ifadesidir. Bir peygamberin oğlu, o peygamberin ailesinden sayılmadı. Çünkü aile, kan bağıyla değil; takva ortaklığıyla kurulur.

Abbasi ve Emevi hanedanlarının tarihine bu gözle bakıldığında, tablo netleşir. Ömer ibn Abdülaziz Emevi soyundandı; fakat takvası onu hanedanının içinde bir istisna yaptı. Me'mun Abbasi soyundandı; fakat Mihne politikası, takvadan uzaklaştığı anı gösterir. Soy, ne yücelişi garanti etti ne de düşüşü engelledi.

Hz. Peygamber'in Veda Hutbesi: Sonsuza Kadar Geçerli Ölçü

Hz. Peygamber (s.a.v.), Veda Haccı'nda yaklaşık yüz yirmi dört bin sahabeye hitap etti. Ve o tarihi hutbesinde, soy meselesini ebediyen kapatan bir cümle söyledi:

"Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız birdir.

***Dikkat edin! Arabın Arap olmayana,
Arap olmayanın Araba,
kırmızının siyaha, siyahın kırmızıya
takvadan başka bir üstünlüğü yoktur."***

(Ahmed ibn Hanbel, Müsned, 23489)

Bu cümle, Hz. Peygamber'in son haccında, en büyük kalabalığın önünde söylendi. Şahit sayısı açısından insanlık tarihinin en büyük beyanlarından biridir. Ve mesaj, tek cümlede özetlendi: Tek ölçü takvadır.

Bu beyanın ardından Emevi ve Abbasi hanedanlarının soy üzerine inşa ettiği ayrıcalık anlayışının ne kadar derin bir çelişki taşıdığı görülür. Ve bu çelişki, yalnızca o hanedanlara özgü değildir. Bugün de pek çok Müslüman toplumunda soy ayrımcılığı, seyidlik statüsü, aşiret üstünlüğü anlayışı hayatta ve güçlüdür.

Bu anlayışların hepsi, Veda Hutbesi'nin ruhuna aykırıdır. Ve bu aykırılık, farkında olarak sürdürüldüğü sürece; o toplumlar, Hz. Peygamber'in adına yaşıyor fakat onun mesajının tam tersini pratikte uyguluyor demektir.

Büyük Âlimler: Soydan Değil Takvadan Büyüdüler

Tarihe bakıldığında, İslam'ın en büyük âlimlerinin büyük çoğunluğunun, soylu ailelerden değil; orta ya da alt tabakadan geldiği görülür. Bu, tesadüf değildir.

İmam Ebu Hanife, babası Sasani sarayında çalışan eski bir kölenin oğluydu. Harizmi, Orta Asya'nın mütevazı bir bölgesinden geliyordu. İbn Heysem, Basra'da orta sınıf bir ailede doğdu. İbn Haldun, Kuzey Afrika'da siyasi çalkantılar içinde büyüdü.

Bu insanları büyük yapan, soyu değildi. Merakları, çalışkanlıkları, dürüstlükleri ve takvaları büyük yaptı. Soylu ailelerden gelen pek çok insan, tarihte iz bırakmadan geçti. Soylu olmayan pek çok insan ise insanlığın mirasını değiştirdi.

Asabiyet — grup dayanışması — bir toplumun yükselmesini mümkün kılar; fakat bu asabiyetin taşıyıcısı, kan bağından çok değer birliğıdir. İbn Haldun'un bu tespiti, hem Emevi hem de Abbasi deneyiminin en isabetli analizidir.

IV. İlim ve İktidar: Abbasi Döneminin Dersi

İktidar İlimi Nasıl Şekillendirir?

Abbasi döneminin en önemli derslerinden biri, iktidarın ilmi hem yükseltebileceğini hem de kirletebileceğini göstermesidir. Bu iki boyut, aynı anda var oldu.

İktidar ilmi yükseltti: Beytülhikme, halifenin maddi desteğiyle kuruldu. Tercüme hareketi, devlet finansmanıyla gerçekleşti. Rasathaneler, sultanların emriyle inşa edildi. Bu yatırımlar olmadan, o büyük ilmi üretimin gerçekleşmesi çok daha güç olurdu.

İktidar ilmi kirletti: Mihne politikası, âlimleri görüşlerinden vazgeçmeye zorladı. Saray âlimleri, iktidarın istediği fetvayı verdiler. Bazı âlimler, gerçek görüşlerini açıklamadı; ya susturuldu ya da kendini sansürledi.

Bu çelişki, medeniyetin en derin paradoksu olarak tarihte kayıtlıdır. İlim, özgür olduğunda büyür. Baskı altında büzülür. Fakat büyümek için çoğu zaman kaynağa — yani iktidara — ihtiyaç duyar. Ve kaynak, kaçınılmaz olarak koşullar dayatır.

Bu paradoksu aşan isimlerin ortak özelliğı şudur: İktidardan yararlandılar; fakat bağımlı olmadılar. Kendi doğruları için bedel ödemeyi göze aldılar. Ve bu cesaret, onları salt bir saray entelektüeli olmaktan kurtardı.

Âlimin Sorumluluğı: Hakikati Söylemek

Bu tablo, bugün de geçerliliğini koruyan bir sorumluluk ortaya koyar: Âlimin iktidar karşısındaki duruşu.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur:

**"Cihadın en faziletlisi, zalim bir sultan karşısında
hak sözü söylemektir."**

(Ebu Davud, Melahim 17; Tirmizi, Fiten 13)

Bu hadis, âlimin iktidar karşısındaki sorumluluğunu son derece net biçimde ortaya koyar. Hakikati söylemek, bir erdem değil; bir farzdur. Ve bu farzı yerine getirirken ödenen bedel, cihadın en faziletlisi olarak tanımlanmıştır.

İmam Ebu Hanife, İmam Malik ve İmam Ahmed ibn Hanbel bu sorumluluğu yerine getirdiler. Ve bedel ödediler. Tarihte adları, bu bedeli ödemededen yalnızca sarayla uyum içinde yaşayan âlimlerin adlarından çok daha kalıcı oldu.

Bu gerçek, bugün de değişmemiştir. İktidarla uyum içinde olan din adamları, kısa vadede daha rahat yaşar. Fakat tarihin ölçüsü, kısa vade değildir. Tarihin ölçüsü, hakikate sadakattir.

Kısım Kapanışı: Soy Başlangıçtır, Takva Varış Noktası

Bu kısım boyunca iki büyük hanedanın tarihini, soy ile takva arasındaki gerilimi ve ilim-iktidar ilişkisinin paradoksunu ele aldık.

Bu anlatıdan çıkan en temel gerçek şudur: Tarihte hiçbir soy, takvadan bağımsız olarak büyüklük garantisi vermedi. Emevi soyu da vermedi, Abbasi soyu da. Hz. Peygamber'in soyundan gelmek bile, Yezid örneğinde görüldüğü gibi sahibini büyük yapmadı.

Fakat takva, her soyu aşabilir. Ömer ibn Abdülaziz, zulüm üzerine kurulu bir hanedanı içinden dönüştürmeye çalıştı. Hüsn-i niyetle, takvaya sarılarak. Bu çaba, hanedanı değiştirmeye yetmedi; fakat kendisini, tarihin en saygın isimlerinden biri yaptı.

Bu kitabın yazarı olarak şunu söylemek isterim: Abbasi soyundan gelmek, ne bir övünç sebebidir ne de bir sorumluluk kaçıışı. Bu soy, bana yalnızca şunu söyler: O tarihi daha dikkatli oku. Hem zirvelerinden öğren, hem düşüşlerinden ibret al. Ve sonunda, tek ölçünün takva olduğunu unutma.

Bir sonraki kısımda bu büyük siyasi çatışmaların içtihad kültürü ve ilim geleneği üzerindeki derin etkilerini ele alacağız. Çünkü siyaset, yalnızca iktidarı değil; düşünceyi de şekillendirir.

"Soy, nereden başladığımı gösterir.

Takva, nereye gittiğini belirler.

Ve tarih, yalnızca nereye gittiğinizi hatırlar."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Hucurât 49:13; Hûd 11:45-46; Bakara 2:124; Âl-i İmrân 3:33-34

Müslim — Sahîh-i Müslim, Kitabü'z-Zikr 38 (Amelin soyu geri bırakması hadisi)

Ahmed ibn Hanbel — Müsned, 23489 (Veda Hutbesi'nin ilgili bölümü)

Ebu Davud — Sünen, Melahim 17 (Zalim sultana hak sözü söylemek hadisi)

Tirmizi — Sünen, Fiten 13 (Cihadın en faziletlisi hadisi)

Taberi — Tarihü'r-Rusül ve'l-Mülûk (Emevi ve Abbasi dönemlerinin primer kaynağı)

İbn Kesir — el-Bidâye ve'n-Nihâye (Bağdat'ın düşüşü dahil kapsamlı İslam tarihi)

İbn Haldun — Mukaddime (Emevi-Abbasi dönemlerinin sosyolojik analizi; asabiyet teorisi)

Belazuri — Fütühü'l-Büldan (Emevi fetihleri ve yönetim yapısı)

Yakubi — Tarihü'l-Yakubi (Abbasi dönemi; saray hayatı ve siyasi dinamikler)

Mas'udi — Mürûcü'z-Zeheb (Abbasi döneminin kültürel ve siyasi tarihi)

Hugh Kennedy — The Prophet and the Age of the Caliphates (Emevi-Abbasi geçişinin akademik analizi)

Hugh Kennedy — When Baghdad Ruled the Muslim World (Abbasi döneminin kapsamlı İngilizce kaynağı)

David Wasserstein – The Caliphate in the West (Endülüs Emevi devleti)

Thomas Allsen – Mongol Imperialism (Moğol istilas1 ve Bağdat'ın düşüşü)

Elmahlı Hamdi Yazır – Hak Dini Kur'an Dili (Hucurât 13 ve Hûd 45-46 tefsirleri)

Bediüzzaman Said Nursî – Hutbe-i Şamiye (Siyasi çalkantılar ve İslam'ın yeniden diriliş1)

BÖLÜM VII

Endülüs'ten Osmanlı'ya

Kısım I – Endülüs: Batı'nın Doğduğu Yer

"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"

(Zümer, 39:9)

Önceki Bölümden Köprü: Bölünmüş Ama Üretken

Önceki bölümde İslam dünyasının ilk büyük siyasi ve teolojik kırılmalarını gördük. Fitneler, mezhep ayrışmaları, Emevi ve Abbasi hanedanlarının iktidar mücadeleleri, ilim ile siyaset arasındaki tehlikeli yakınlaşma. Bu tablonun içinde, medeniyetin bir yanı sürekli üretim yapıyordu. Kırılmalar derinleşirken, başka bir coğrafyada tohumlar çimleniyor; başka bir ufukta yeni bir medeniyetin şafağı sökmeye hazırlanıyordu.

O şafak, Endülüs'te söktü.

Endülüs, yalnızca bir coğrafyanın adı değildir. Endülüs, İslam medeniyetinin Avrupa kıtasındaki en büyük ve en kalıcı tezahürüdür. Ve bu tezahür, bugün hâlâ etkisini sürdürmektedir — farkında olsak da olmasak da.

Bu kısımda Endülüs'ü her boyutuyla ele alacağız. Fethin ilk günlerinden çöküşün acısına kadar. Kurtuba'nın ihtişamından, İspanya'nın katedrallerine gizlenmiş Arapça yazıtlara kadar. Ve en önemlisi: Endülüs'ün ürettiği bilginin, Avrupa'nın 'karanlık çağlar'dan çıkmasında oynadığı belirleyici rolü.

Fakat bu kısımda bir gerçeği de göreceğiz: Endülüs'ün çöküşü, yalnızca dışarıdan gelen Reconquista baskısıyla açıklanamaz. Endülüs, içinden de çözüldü. Ve bu çözülmenin kökleri, yine aynı yerde: ilim ile iman arasındaki dengenin bozulması. Bu gerçeği görmek, sonraki kısımlarda ele alacağımız Osmanlı meselesini anlamak için de kritik bir zemin hazırlayacak.

I. Fetih: Tarih'in Hesap Etmediği Bir Sürat

Tarık ibn Ziyad: Tek Yönlü Bilet

711 yılının baharında, Kuzey Afrika'dan 7.000 kişilik bir ordu, bugün 'Cebelitarık' olarak bilinen boğazı geçti. Komutan, Tarık ibn Ziyad'dı. Berberî kökenli, Müslüman, savaşçı. Arkasında bıraktığı topraklara dönme ihtimalini ortadan kaldırmak için gemileri yaktırdığı rivayet edilir. Bu, tarihe sembolik bir jest olarak geçmiştir: 'Geriye dönüş yok. Ya fetih ya şehadet.'

Karşılarında Vizigot Krallığı'nın ordusu vardı. Bu krallık, içten çürümüşü. Yönetim krizi, soy kavgaları ve halkla derin bir uçurum, Vizigot iktidarını fiilen içten yıkmıştı. Tarık ibn Ziyad, bu çöküşün tam ortasına girdi.

Guadalete Savaşı'nda (711) Vizigot ordusu hezimete uğradı. Kral Rodrigo savaşta hayatını kaybetti. Ve İber Yarımadası'nın kapıları ardına kadar açıldı. İki yıl içinde yarımadanın büyük bölümü Müslümanların kontrolüne geçti. Bu, tarihte eşi az görülen bir sürat ve kapsamda bir coğrafi dönüşümdür.

Fakat bu fetih, yalnızca askeri bir başarı değildi. Fethin ardından gelen yönetim anlayışı, en az fethin kendisi kadar önemlidir. Çünkü bir coğrafyayı fethetmek kolaydır; orada kalıcı bir medeniyet inşa etmek başka bir şeydir.

Fethin İlk Günlerinde Adalet: Üç Dinin Bir Arada Yaşamaları

Endülüs'teki Müslüman yönetiminin en dikkat çekici özelliği, ilk dönemlerinde sergilediği hoşgörü anlayışıdır. Bu hoşgörü, saflıktan ya da zayıflıktan değil; İslam'ın temel ilkelerinden kaynaklanıyordu.

Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler, Endülüs'te birlikte yaşadı. Bu birliktelik, 'convivencia' — birlikte yaşama — olarak tarihe geçti. Hristiyanlar kendi kiliselerinde ibadet edebildi. Yahudiler, Vizigot döneminde maruz kaldıkları baskıdan kurtuldu ve Müslüman idaresi altında tarihlerinin en özgür dönemlerinden birini yaşadı. Bu gerçek, pek çok Yahudi tarihçi tarafından da teyit edilmektedir.

***"Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmayan
ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara karşı
iyilik etmekten ve adaletli davranmaktan men etmez."***

Bu ayet, Endülüs'ün ilk döneminin fiili uygulamasını tanımlar. Farklı inançlardan insanlar, aynı şehirde, aynı sokakta, bazen aynı binada çalıştı ve üretti. Bu tablo, 7. yüzyılda Medine Sözleşmesi'yle kurulan modelin, 8. yüzyılda Avrupa'da hayata geçirilmesiydi.

Fakat bu birlikteliğin sadece duygusal bir hoşgörüyü dayandığını düşünmek yanıltıcı olur. Birliktelik, pratik bir ihtiyaçtan da besleniyordu: Üretim. Farklı geleneklerden gelen zekâlar, bir araya geldiğinde daha fazla üretiyordu. Yahudi âlimler Arapçayı öğrendi; Arap âlimler İbranice metinleri okudu. Hristiyan filozoflar İslam kelamıyla tanıştı; Müslüman hekimler Grek tıbbını derinleştirdi. Bu zihinsel buluşma, Endülüs'ü döneminin en üretken entelektüel ortamına dönüştürdü.

II. Kurtuba: Dünyanın Işığı

Bir Şehrin Anatomisi: Rakamlar ve Gerçeklik

10. yüzyılda Kurtuba — bugünkü Córdoba — Avrupa'nın tartışmasız en büyük ve en gelişmiş şehriydi. Tahmini nüfus, 500.000 ile bir milyon arasında değişmektedir. Bu rakamı anlamlandırmak için şunu söylemek yeterlidir: Aynı dönemde Londra'nın nüfusu yaklaşık 10.000, Paris'inki 20.000-30.000 civarındaydı.

Kurtuba'da 300'ü aşkın cami vardı. 70 kütüphane. 900 hamam. Gece aydınlatması için yollar boyunca kandiller yanıyordu. Avrupa'nın diğer şehirlerinde insanlar çamurlu sokaklarda yürürken, Kurtuba'da taş döşeli yollar mevcuttu. Kanalizasyon sistemi işliyordu. Hastaneler hizmet veriyordu.

Halife II. Abdurrahman'ın kurduğu Medînetü'z-Zehra sarayı şehri, Kurtuba'nın yakınında inşa edildi. Bu devasa yapı kompleksi — bir saray, bir şehir, bir yönetim merkezi — döneminin en büyük inşaat projelerinden biridir. Yapımında 10.000 işçi çalıştı. Duvarları mermer, tavanları altın ve gümüş kabartmalarla süslüydü.

Fakat Kurtuba'yı yalnızca taş ve mermerle tanımlamak eksiktir. Asıl büyüklüğü, içindeki zihinlerdeydi.

Kurtuba'nın Kütüphaneleri: Bilginin Kalesi

Halife II. Hakem (961-976), tarihte en büyük kitap koleksiyoncularından biridir. Onun kütüphanesinin 400.000 cilt içerdiği rivayet edilmektedir. Bu rakam, çok sonraki yüzyıllarda bile pek çok Avrupa ülkesindeki kitap sayısını aşmaktadır.

Hakem, yalnızca kitap toplamakla yetinmedi. Farklı şehirlerdeki âlimleri Kurtuba'ya davet etti. Onlara maaş bağladı. Araştırma yapmaları için koşullar hazırladı. Bu, devlet finansmanlı bilim politikasının tarihsel örneklerinden biridir.

O kütüphanelerde neler vardı? Aristoteles'in tüm eserleri. Galen'in tıp kitapları. Öklid'in geometrisi. Ptolemy'nin astronomisi. Farabi'nin felsefesi. İbn Sina'nın tıp ansiklopedisi. Ve bunların yanı sıra, Endülüslü âlimlerin kendi özgün çalışmaları. Bu birikimi okuyup üzerine yeni katmanlar ekleyen nesiller, Endülüs'ün entelektüel çiçeklenmesini yarattı.

Kurtuba'da ilim, yalnızca erkeklere özgü değildi. Dönemin kaynaklarında, Endülüs'te okuryazar kadınların sayısının Avrupa'nın geri kalanıyla kıyaslanamayacak ölçüde yüksek olduğu aktarılmaktadır. Hakem'in sarayında kadın kâtipler çalışıyordu. Bu, 10. yüzyılda, Avrupa'da kadın okuryazarlığının istisnai sayıldığı bir dönemde son derece dikkat çekici bir tablodur.

Kurtuba'da İlim: Üç Dinden Tek Hakikat

Kurtuba'nın entelektüel hayatı, üç dinin bir arada üretim yapmasına dayanıyordu. Bu birlikteliğin en güzel örneği, çeviri hareketinin kendisidir.

Halife II. Hakem, Konstantinopolis'teki Bizans imparatoruna elçi göndererek Dioscorides'in *Materia Medica* adlı tıp kitabının bir kopyasını istedi. İmparator bu kitabı hediye olarak gönderdi. Fakat kitap Yunancaydı. Kurtuba'da onu çevirebilecek biri yoktu. Bunun üzerine Bizans'tan bir Hristiyan keşiş, Nicolaus, Kurtuba'ya davet edildi. Burada Yahudi âlim Hasdai ibn Şaprut ile birlikte çalıştı. Ve bu Hristiyan-Yahudi işbirliğiyle, Arapça çeviri tamamlandı.

Bu sahne, tek bir anekdot olarak okunabilir. Fakat aslında bir medeniyetin çalışma prensibini özetler: Hakikat kimin elindeyse oradan al. Kim daha iyi biliyorsa onunla çalış. İlim, kimliğin ötesindedir.

Kurtuba'nın bu üretken ortamından çıkan isimler arasında İbn Rüşd (Averroes), İbn Tufeyl, Maimonides — Yahudi filozofu — ve daha pek çok isim sayılabilir. Maimonides, hem Yahudi hem de İslam felsefesini eşit derinlikte kavramış; Arapça eserler kaleme almış ve bugün hem İslam hem de Yahudi düşünce tarihinin önemli bir figürü olarak anılmaktadır.

III. Endülüs'ün Dünyaya Verdiği: Avrupa'nın Uyanışı

Batı'nın Bilmediği Gerçek: Rönesans'ın Gerçek Annesi

Avrupa tarih yazımında 'Karanlık Çağlar'dan 'Rönesans'a geçiş genellikle şöyle anlatılır: Avrupalılar, antik Yunan ve Roma mirasını yeniden keşfetti ve bu keşif onları aydınlığa kavuşturdu. Bu anlatı hem doğru hem de ciddi ölçüde eksiktir.

Eksik olan şudur: O antik Yunan ve Roma mirası, Avrupalıların erişebileceği bir yerde değildi. O metinlerin büyük çoğunluğu, yüzyıllar öncesinde Arapçaya çevrilmiş; İslam dünyasında hem korunmuş hem de zenginleştirilmişti. Avrupalılar bu mirasa, doğrudan değil; Endülüs üzerinden ulaştı.

12. ve 13. yüzyıllarda, Toledo, Palermo ve Salerno'da büyük çeviri hareketleri başladı. Arapça metinler Latince'ye çevrildi. Bu metinler arasında şunlar vardı: İbn Sina'nın el-Kanun fi't-Tıbb'ı. İbn Heysem'in Optik Kitabı. Harizmi'nin Cebir eseri. El-Battani'nin astronomi çalışmaları. Farabi'nin felsefi eserleri. İbn Rüşd'ün Aristoteles şerhleri.

Özellikle İbn Rüşd'ün Aristoteles şerhleri, Avrupa'da derin bir yankı uyandırdı. Latince adıyla 'Averroes', Avrupalı skolastik düşünürler için adeta ilahi bir otorite haline geldi. Thomas Aquinas, Duns Scotus, Roger Bacon — Avrupa'nın büyük ortaçağ filozoflarının tamamı İbn Rüşd'ü okudu, alıntılardı ve onunla tartıştı.

Batılı tarihçi Will Durant bu gerçeği şöyle özetler: 'Müslüman İspanya, Avrupa kültürüne sağlığı, tıbbı, felsefeyi, matematiği ve astronomisini verdi. Ve bu aktarım olmadan, Avrupa'nın Rönesansı çok daha geç, çok daha yavaş gerçekleşecekti ya da hiç gerçekleşmeyecekti.'

Toledo Çeviri Okulu: Tarihin En Büyük Bilgi Transferi

Toledo, 1085 yılında Reconquista sürecinde Kastilya Krallığı'na geçti. Fakat Hristiyan yönetim, şehrin entelektüel birikimini yok etmedi. Aksine, onu kullanmak istedi.

12. yüzyılda Toledo, dünyanın en büyük çeviri merkezine dönüştü. Arap metinleri bilen Yahudi ve Mozarap — Arapça bilen Hristiyan — akademisyenler, Latince bilen Avrupalı âlimlerle birlikte çalıştı. Genellikle iki aşamalı bir süreç izleniyordu: Arapça bilen biri metni İspanyolcaya çevirdi; İspanyolca bilen Avrupalı ise onu Latince'ye aktardı.

Bu çeviri projesinin kapsamını anlamak için bir rakam yeterlidir: Yüzyıl içinde yüzlerce eser Latince'ye kazandırıldı. Tıp, felsefe, matematik, astronomi, optik, kimya, tarih — hemen her alanda. Ve bu eserler, Avrupa'nın üniversitelerinde ders kitabı olarak kullanıldı.

Oxford Üniversitesi'nin ilk müfredatı, büyük ölçüde bu çevirilerden oluşuyordu. Paris Üniversitesi de benzer biçimde bu aktarımdan besleniyordu. Yani bugün dünyanın en prestijli üniversitelerinden sayılan Avrupa kurumları, kısmen Müslüman âlimlerin çalışmaları üzerinde yükselmiştir.

Bu gerçeği söylemek, bir üstünlük iddiası değildir. Bu, tarihin kendisidir. Ve bu tarihi bilmeden, hem Avrupa'nın hem de İslam dünyasının bugünkü durumunu doğru okumak mümkün değildir.

Tarım, Mimari ve Sanat: Görünen Miras

Endülüs'ün mirası, yalnızca kitaplar ve fikirler değildi. Toprak, taş ve bitkiler de bu mirası taşıdı.

Endülüslü Müslümanlar, sulama tekniklerini Arabistan ve Irak'tan Avrupa'ya taşıdı. Portakal, limon, şeker kamışı, pirinç, pamuk ve safran — bunların hepsi, Endülüs üzerinden Avrupa'ya girdi. Bugün İspanyolcanın yüzlerce kelimesi Arapçadan türemiştir: 'azúcar' — şeker — Arapça 'sukkar'dan. 'Almohada' — yastık — 'al-makhaddah'dan. 'Alcázar' — kale — 'al-kasr'dan. Dil, hafızasını korur; insan unutsa bile.

Mimari alanda bırakılan iz ise bugün hâlâ ayaktadır ve her yıl milyonlarca turist tarafından ziyaret edilmektedir. Gırnata'daki — Granada — Elhamra Sarayı, İslam

mimarisinin dünya genelinde en tanınan eserlerinden biridir. İnce sütunlar, mukarnas — bal peteği — tavanlar, geometrik süslemeler ve suyun hem estetik hem de soğutma işlevi gördüğü bahçeler; bunların hepsi, İslam medeniyetinin estetik anlayışının somut yansımasıdır.

Kurtuba Camii — bugün katedrale dönüştürülmüş olan Mezquita — 8. yüzyılda inşa edildi. Yapıya defalarca eklemeler yapıldı. Bugün içine girdiğinizde, yüzlerce sütunun oluşturduğu o ihtişamlı ormanla karşılaşsınız. Bu yapı, teknik mühendislik açısından olduğu kadar estetik açıdan da çağını çok aşan bir eserdir.

IV. Endülüs'ün Çöküşü: İçten Yıkılan Kale

Reconquista: Dışarıdan Gelen Baskı

Endülüs, 711'de kuruldu. Ve 1492'de sona erdi. Sekiz yüz yıl. Bu, Müslüman bir medeniyetin Avrupa kıtasındaki en uzun soluklu varlığıdır.

Reconquista — Yeniden Fetih — hareketi, Hristiyan krallıkların Müslümanlardan İber Yarımadası'nı geri alma sürecinin adıdır. Bu süreç, yüzyıllar boyunca aşamalı biçimde ilerledi. Kuzeyden başladı; önce küçük Hristiyan krallıklar güçlendi, sonra birleşti, sonra güneye ilerledi. Toledo 1085'te düştü. Kurtuba 1236'da. Sevilla 1248'de. Ve nihayetinde Gırnata, 1492'de.

Fakat bu dış baskı, tek başına Endülüs'ün çöküşünü açıklamaz. Eğer Endülüs birleşik ve güçlü kalsaydı, Reconquista bu ölçüde başarılı olamazdı. Dışarıdan gelen baskı, ancak içerisi çürüdüğünde kaleyi fetheder.

İçten Çürüme: Taife Dönemi ve Parçalanma

Endülüs'ün en büyük hatası, siyasi parçalanmadır. 1031 yılında Kurtuba merkezli Emevi halifeliği çöküşünün ardından, Endülüs onlarca küçük prensliğe — taife — bölündü. Bu prenslikler, birbirleriyle sürekli çatışma içindeydi.

Bu çatışmanın vardığı nokta son derece ibret vericidir: Bazı taife emirleri, Hristiyan krallıklardan askeri yardım aldı. Kendi Müslüman kardeşlerine karşı, Hristiyan

askerlerle mücadele etti. Siyasi hesap, dini kimliği ve ortak geleceği çoktan geride bırakmıştı.

Bu tablo, İbn Haldun'un asabiyet teorisinin en çarpıcı doğrulanmalarından biridir: Toplumsal dayanışma çözüldüğünde, dışarıdan gelen en küçük baskı bile yıkıma yol açar. Endülüs'ün askeri kapasitesi hâlâ vardı. Fakat o kapasiteyi bir arada tutan irade — ortak kimlik duygusu — paramparça olmuştu.

Murabitler ve Muvahhidler: Geç Gelen Kurtarıcılar

Endülüs'ün parçalanmasına tepki olarak, Kuzey Afrika'dan iki büyük hareket yükseldi. Birincisi Murabitler (Almoravids), ikincisi Muvahhidler (Almohads).

Murabitler, 1086'da Endülüs'e geçti. Başlangıçta Hristiyan saldırılarını durdurdular. 1086'daki Zallaqa Savaşı, Reconquista'yı geçici olarak durdurdu. Fakat Murabitler zamanla katı bir dini tutum benimsedi ve Endülüs'ün entelektüel açıklığını kısıtlamaya başladı. İbn Rüşd'ün eserleri, Muvahhid döneminde yakıldı. İbn Rüşd bizzat sürgüne gönderildi.

Bu nokta son derece önemlidir: Endülüs'ü dışarıdan korumaya çalışan güçler, onu içeriden boğdu. Askeri güç, entelektüel özgürlüğün yerini alamaz. Ve entelektüel özgürlük olmadan, medeniyet ayakta duramaz.

1492: Son Gün

2 Ocak 1492. Gırnata'nın son Müslüman hükümdarı Ebu Abdullah — İspanyolların 'Boabdil' dediği — şehrin anahtarlarını Kastilya Kraliçesi İzabella ve Kral Ferdinand'a teslim etti. Efsaneye göre şehirden ayrılırken bir tepe üzerinde durdu ve şehre son kez baktı. Gözyaşları döktü. Annesi yanındaydı ve şöyle dedi: 'Bir erkek gibi savunamadığın şey için bir kadın gibi ağlıyorsun.'

Bu sahne, acımasız ama ibretli. Bir medeniyetin son anının özetidir. Savunulamayan şey için dökülen gözyaşı, savunulabilseydi dökülen terin yerini alamaz.

1492'de aynı yıl başka bir şey daha oldu: Kristof Kolomb, İspanya'nın finansmanı ile Amerika'yı keşfetti. İslam medeniyetinin Avrupa'daki son kalesi kapılarını kaparken, o kapının önünde biriken enerji yeni bir dünyaya doğru aktı. Bu eşzamanlılık, tarihin en ironik anlarından biridir.

Ve bir nokta daha: Kolomb'un kullandığı deniz haritaları ve navigasyon teknikleri, büyük ölçüde Müslüman coğrafyacıların çalışmalarına dayanıyordu. Endülüs kapandı; fakat bilgisi, yeni kıtaların keşfine hizmet etti.

V. Endülüs'ün Mirası: Yitirilmez Olan

Taşlar Yıkıldı, Fikirler Kaldı

Endülüs'ün düşüşünün ardından, Hristiyan yönetim kapsamlı bir dönüşüm politikası uyguladı. Camiler katedrale çevrildi. Arapça yasaklandı. Müslümanlar zorla vaftiz edildi ya da sürgün edildi. 1609'da son kalan Moriskolar — Hristiyanlaştırılmış Müslümanlar — da İspanya'dan sürüldü.

Fiziksel iz silinmeye çalışıldı. Fakat fikrin izi silinemez. Arapçadan geçen yüzlerce İspanyolca kelime hâlâ konuşulmaktadır. Elhamra hâlâ ayakta. Kurtuba Camii'nin minaresi, bugünkü katedralin çan kulesi olarak kullanılmaktadır — İslam mimarisinin üzerine Hristiyan işlevi biçilmiştir; fakat o mimari hâlâ orada durmaktadır.

Ve en önemlisi: Endülüs'ten aktarılan bilgi, Avrupa'nın bedenine işlemiştir. Bugün bir doktor tıp kitabı okurken, o kitabın kökenlerinden biri İbn Sina'dır. Bir matematikçi cebir çalışırken, o cebirin kurucusu Harizmi'dir. Bir mimar Endülüs süslemelerinden ilham alırken, arkasında sekiz yüz yıllık bir medeniyet vardır.

Endülüs, fiziksel olarak yenildi. Fakat miras olarak kazandı.

Endülüs'ten Bugüne: Kaybettiğimiz ve Koruyamadığımız

Endülüs'ün hikâyesini bugünle buluşturan bir soru vardır: Neden o medeniyet o kadar hızlı yükseldi, sekiz yüz yıl ayakta durdu ve nihayetinde hem dışarıdan hem içeriden çöktü?

Cevap, bu kitabın omurgasındaki temel kavrama döner: İki kanat.

Endülüs yükseldi, çünkü iman ile akıl birlikte çalıştı. İbn Rüşd hem namaz kıldı hem Aristoteles şerh etti. Maimonides hem Tevrat okudu hem tıp kitabı yazdı. Hakem hem halife oldu hem kütüphane kurdu. Bu iki kanatlılık, üretimi mümkün kıldı.

Endülüs çöktü, çünkü bu denge bozuldu. Siyasi parçalanma, ortak kimliği yok etti. Muvahhid döneminin katı dini tutumu, entelektüel özgürlüğü kısıtladı. Saray lüksü, toplumsal duyarlılığı köreltti. Ve dışarıdan gelen baskı, içi çoktan boşalmış bir yapıyı devirdi.

Bu süreç, rastlantı değildir. Bu, tek kanatlı uçmaya çalışmanın kaçınılmaz sonucudur. Ve bu ders, Endülüs'e özgü değildir. Osmanlı döneminde de yaşandı. Bugünkü İslam dünyasında da yaşanmaktadır. Ve yaşanmaya devam edecektir; ta ki iki kanat yeniden buluşana kadar.

Bir sonraki kısımda, Endülüs'ün çöküşüyle eşzamanlı olarak yükselen başka bir güce bakacağız: Selçuklular. Ve bu bakış, Osmanlı'nın yükselişini anlamak için kritik bir zemin hazırlayacak.

"Sekiz yüz yıl boyunca bir ışık yandı Batı'da.

O ışığı söndürenler sandı ki karanlık da söner.

Oysa ışık, bir kez yanmıştı. Ve iz bırakmıştı. Ve o iz, hâlâ konuşur."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Zümer 39:9; Mümtehhine 60:8; Hucurât 49:13

İbn Haldun — Mukaddime (Endülüs'ün sosyolojik analizi; taife dönemi ve asabiyet çözülmesi)

İbn Rüşd — Tehâfütü't-Tehâfüt; Aristoteles Şerhleri (Endülüs'ün Avrupa'ya aktardığı felsefi miras)

İbn Tufeyl — Hayy ibn Yakzan (Endülüs düşüncesinin zirvesi; 12.yüzyıl felsefi romanı)

İbn Hazm — el-Fasl fi'l-Milel (Endülüs'te dinlerarası entelektüel ortam)

Taberi — Tarihü'r-Rusül ve'l-Mülûk (Endülüs fethinin ilk kayıtları)

Richard Fletcher — Moorish Spain (Endülüs tarihinin en kapsamlı İngilizce kaynağı)

Hugh Kennedy — Muslim Spain and Portugal (Endülüs'ün siyasi tarihi)

Maria Rosa Menocal — The Ornament of the World (Convivencia ve Endülüs entelektüel hayatı)

George Saliba — Islamic Science and the Making of the European Renaissance (Toledo çevirileri ve Rönesans bağlantısı)

Charles Burnett — The Introduction of Arabic Learning into Europe (Arapça'dan Latinceye bilgi transferi)

Will Durant — The Age of Faith (Endülüs'ün Avrupa kültürüne katkısı)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayet tefsirleri)

Marshall Hodgson — The Venture of Islam, Cilt II (Endülüs medeniyetinin kapsamlı analizi)

Anwar Chejne — Muslim Spain: Its History and Culture (Endülüs kültür tarihi)

BÖLÜM VII

Endülüs'ten Osmanlı'ya

Kısım II – Selçuklular: Bozkırdan Medeniyete

"Yeryüzünde dolaşın ve kendilerinden öncekilerin akıbetinin nasıl olduğuna bakın."

(Âl-i İmrân, 3:137)

Önceki Kısımdan Köprü: Batı Kapanıyor, Doğu Açılıyor

Önceki kısımda Endülüs'ün hem ihtişamını hem de çöküşünü gördük. Batı'da İslam medeniyetinin sekiz yüz yıllık varlığı, 1492'de kapılarını kapattı. İbn Rüşd'ün kitapları yakılmıştı. Kurtuba'nın camii katedrale dönüştürülmüştü. Son Müslüman hükümdar, şehrin anahtarlarını teslim ederken gözyaşı dökmüştü.

Fakat tarih, tek bir noktada donmaz. Batı'da bir kapı kapanırken, Doğu'da başka bir kapı açılıyordu. Ve bu kapıyı açan güç, hiç beklenmedik bir coğrafyadan geldi: Orta Asya'nın bozkırlarından.

Selçuklular, İslam tarihinin en ilginç dönüşüm hikâyelerinden birini temsil eder. Birkaç nesil içinde, göçebe bozkır kavminden büyük bir medeniyetin koruyucusu ve taşıyıcısı haline geldiler. Bu dönüşüm, hem hızıyla hem de derinliğiyle tarihin en çarpıcı örneklerinden biridir.

Fakat bu kısımda Selçukluları yalnızca bir zafer hikâyesi olarak anlatmayacağız. Çünkü Selçuklu döneminde, ileride Osmanlı'da çok daha belirgin hale gelecek bir kırılmanın tohumları atıldı: İlim ile iman arasındaki o ince dengenin nasıl siyasi bir araca dönüştürülebileceğinin ilk büyük örneği. Bu gerçeği görmek, Ebu Suud meselesini ve Osmanlı'nın medrese dönüşümünü anlamak için zorunludur.

I. Kökler: Bozkırdan İslam'a

Türklerin İslam ile Buluşması

Türkler, İslam ile 8. ve 9. yüzyıllarda, ağırlıklı olarak Orta Asya'daki ticaret yolları ve Abbasi ordularıyla temas yoluyla tanıştı. Bu tanışma, kılıçla değil; çoğunlukla ticaret, kültürel etkileşim ve Müslüman âlimlerin tebliği yoluyla gerçekleşti.

Türk boylarının İslam'ı kabulü, tarihsel açıdan son derece önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu kabul, İslam medeniyetine yalnızca yeni bir nüfus eklemedi; ona yeni bir enerji, yeni bir siyasi güç ve yeni bir coğrafi boyut kazandırdı. Türkler, İslam'ı aldıkları gibi taşımadılar; onu kendi kültürel birikimlerinin süzgecinden geçirerek yeniden şekillendirdiler.

Selçuk boyunun atası Selçuk ibn Dukak, 10. yüzyılın sonlarında Müslüman oldu. Bu kişisel ihtida, onun soyunun kaderini değiştirdi. Torunları, yalnızca bir kabile savaşçısı değil; İslam'ın siyasi temsilcisi olarak tarih sahnesine çıkacaktı.

Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu: Dandanakan'dan Bağdat'a

1040 yılında, İran'ın Horasan bölgesinde, Dandanakan ovasında tarihi bir savaş gerçekleşti. Selçuklu ordusu, dönemin güçlü İran hanedanı Gaznelileri ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu savaş, Selçukluların Orta Doğu siyasetinin baş aktörü haline gelmesinin başlangıcıdır.

Dandanakan'ın ardından Selçuklu ilerleme duraksatılmadı. İran, Irak, Suriye ve Anadolu sırasıyla Selçuklu hâkimiyetine girdi. 1055 yılında Tuğrul Bey, Bağdat'a girdi. Ve burada son derece sembolik bir an yaşandı: Abbasi halifesi, fiilen güçsüz olmasına rağmen, Tuğrul Bey'e 'Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı' unvanını verdi.

Bu an, İslam tarihinin iktidar yapısındaki köklü dönüşümün tescilidir. Halife artık yalnızca dini meşruiyetin sembolüydü. Gerçek iktidar, sultan unvanını taşıyan askeri liderlerinindi. Ve bu ayırım — dini meşruiyet ile dünyevi iktidarın farklı ellerde olması — Osmanlı dönemine kadar sürecek bir düzeni yerleştirdi.

II. Malazgirt: Tarihin Kapısını Açan Savaş

1071: Bir Kapının Açılışı

26 Ağustos 1071. Doğu Anadolu'nun Muş ovasında, bugünkü Malazgirt yakınlarında iki ordu karşı karşıya geldi. Bir tarafta Sultan Alparslan komutasındaki Selçuklu ordusu. Diğer tarafta Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes komutasındaki, dönemin en güçlü Hristiyan ordusu.

Rakamlar tartışmalı olsa da Bizans ordusu, Selçuklu kuvvetlerinden çok daha kalabalıktı. İçinde Franklar, Peçenekler, Gürcüler ve Ermenilerden oluşan paralı askerler bulunuyordu. Bizans İmparatoru, savaşa kesin gözüyle bakıyordu.

Savaş, Selçukluların parlak bir taktik üstünlüğüyle sona erdi. Bizans ordusu dağıldı. İmparator Romanos Diogenes bizzat esir alındı. Bu, Bizans tarihinde imparatorun savaş meydanında esir düşmesinin kayıtlara geçen ilk örneğidir.

Sultan Alparslan'ın esir imparatora davranışı, tarihe şu diyalog olarak geçmiştir. Alparslan sordu: 'Sen benim tutsaklığımıza düşseydin, ne yapardın?' İmparator cevap verdi: 'Belki seni öldürür ya da Konstantinopolis sokaklarında gezdirirdim.' Alparslan şöyle dedi: 'Benim cezam, senden çok daha ağır olacak. Seni affediyorum ve serbest bırakıyorum.'

Bu sahne, tarihi bir iyilik midir, yoksa siyasi bir hesap mı? Her ikisi de olabilir. Fakat sonuç, İslam'ın savaş ahlakının en güzel örneklerinden birinin kayıt altına alınmasıdır. Güçlü olan, güçsüzü ezerek değil; affederek tarihte iz bırakmıştır.

Malazgirt'in Sonuçları: Anadolu'nun Kapısı Açıldı

Malazgirt Savaşı'nın en kalıcı sonucu, Anadolu'nun Türkler için coğrafi olarak açılmasıdır. Savaştan önce Anadolu, Bizans'ın kalesi ve Hristiyan dünyanın güçlü bir parçasıydı. Savaştan sonra Selçuklu ve diğer Türk boyları Anadolu'ya akmaya başladı.

Bu göç dalgası, yalnızca demografik değil; kültürel ve medeniyetsel bir dönüşümdür. Türkler Anadolu'ya İslam'ı taşıdı. Fakat Anadolu da onları dönüştürdü. Anadolu'nun kadim medeniyetleriyle, Hristiyan gelenekleriyle ve Bizans mirasıyla karşılaşan Türk-İslam kültürü, bu etkileşimden zenginleşerek çıktı. Bu zenginleşme, yüzyıl sonra kurulan Osmanlı medeniyetinin temellerinden birini oluşturdu.

Malazgirt, Türk tarihinde 'kapının açılışı' olarak anılır. Ve bu metafor yerindedir. Fakat o kapıdan sadece Türkler geçmedi; İslam medeniyetinin bir sonraki büyük dalgası da geçti.

III. Nizamülmülk ve Nizamiye Medreseleri: İlim ile İktidarın İlk Büyük Birleşimi

Nizamülmülk: Devlet Adamı ve Âlim Arasında

Selçuklu döneminin en önemli isimlerinden biri, Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde vezirlik yapan Hasan ibn Ali, yani Nizamülmülk'tür (1018-1092). Bu isim, İslam tarihinin en büyük devlet adamlarından biri olarak anılır. Siyaset, hukuk ve eğitim alanlarında bıraktığı miras, ölümünden yüzyıllar sonra bile belirleyici olmaya devam etti.

Nizamülmülk, tarihte 'Siyasetname' adıyla bilinen kapsamlı bir devlet yönetimi el kitabı kaleme aldı. Bu eser, İslam siyaset düşüncesinin en önemli metinlerinden biridir. Adil yönetimin ilkeleri, âlimlerle ilişki, ordu düzeni, istihbarat ve ekonomi — bunların hepsi, pratik deneyimle teorik bilginin birleştiği bir perspektifle ele alınır.

Fakat Nizamülmülk'ün en kalıcı mirası, Siyasetname değil; kurduğu eğitim sistemidir.

Nizamiye Medreseleri: Eğitimi Devlet Projesine Dönüştürmek

1067 yılında Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi, İslam tarihinde devlet finansmanlı, kurumsal bir eğitim sisteminin ilk büyük örneğidir. Kısa sürede bu model yaygınlaştı; Nisabur, İsfahan, Basra ve diğer büyük şehirlerde Nizamiye medreseleri açıldı.

Bu medreseler, döneminin en büyük âlimlerini bünyesine aldı. En meşhur örnek, İmam Gazali'dir. Gazali, Bağdat Nizamiye Medresesi'nde müderris — ders veren hoca — olarak görev yaptı. Onun buradaki hocalığı, hem ilmin kalitesi hem de öğrenci sayısı açısından döneminin zirvesini temsil ediyordu.

Peki bu medreseler ne öğretiyordu? Ağırlıklı olarak fıkıh, kelam, hadis ve tefsir. Yani dini ilimler. Felsefe ve doğa bilimleri ise müfredatın merkezinde değildi. Ve işte burada, son derece önemli bir gerçek kendini gösterir: Nizamiye medreseleri, ilmin kurumsal bir zemine oturmasını sağladı. Fakat bu kurumsal zemin, belirli bir ilim

anlayışını — ağırlıklı olarak dini ilimleri — merkeze alarak diğer alanları dışladı ya da ikincil konuma itti.

Bu, bilinçli bir tercih miydi? Kısmen evet. Nizamülmülk, devletin dini meşruiyetini pekiştirmek istiyordu. Dini ilimler, bu meşruiyetin en doğrudan kaynağıydı. Felsefe ve rasyonel bilimler ise hem daha muğlak bir meşruiyet sunuyor hem de zaman zaman iktidarla gerilim yaratıyordu. Bu nedenle kurumsal tercih, dini ilimlerin lehine yapıldı.

Bu tercih, o an için anlaşılabilir. Fakat uzun vadeli sonuçları, medeniyetin gidişatı açısından son derece belirleyici oldu. Çünkü bu model, yüzyıllar içinde derinleşti. Osmanlı döneminde çok daha belirgin ve çok daha katı bir biçim aldı. Ve nihayetinde, medreselerde okutulan ilim ile gündelik hayatın gerçeklikleri arasında derin bir uçurum açıldı.

İmam Gazali ve Nizamiye: Bir Zirveden Bakış

İmam Gazali (1058-1111), Selçuklu döneminin ve tüm İslam tarihinin en büyük düşünürlerinden biridir. Nizamiye Medresesi'ndeki hocalığı, onu döneminin tartışmasız en prestijli entelektüel konumuna taşıdı. Öğrenciler, onun derslerini dinlemek için uzak şehirlere geliyordu.

Fakat Gazali, bu zirvedeyken derin bir kriz yaşadı. Tehâfütü'l-Felâsife — Filozofların Tutarsızlığı — adlı eseriyle felsefeye sert eleştiriler yöneltti. Bu eleştiriler, daha sonra İbn Rüşd tarafından Tehâfütü't-Tehâfüt — Tutarsızlığın Tutarsızlığı — adlı eserle cevaplandı. Bu tartışma, İslam düşünce tarihinin en büyük entelektüel çatışmalarından biridir.

Gazali'nin eleştirilerini doğru anlamak çok önemlidir. O, felsefeyi toptan reddetmedi. Matematiksel ve mantıksal akıl yürütmeyi değerli buldu. Eleştirdiği şey, bazı filozofların metafizik sonuçlarıydı; özellikle evrenin ezeliyeti ve Allah'ın tikelleri bilip bilmediği gibi meseleler. Bu sınırlı eleştiri, sonraki kuşaklar tarafından zaman zaman 'Gazali felsefeyi öldürdü' şeklinde abartılarak yorumlandı.

Bu yorumun kendisi bir hata olduğu kadar, önemli bir sonuç da doğurdu: Bazı çevreler, Gazali'nin otoritesine dayanarak doğa bilimlerini ve felsefeyi toptan İslam'a aykırı ilan etti. Oysa Gazali'nin kendisi hem matematik hem de mantığa büyük değer

veriyordu. Fakat kelimeler, zaman içinde asıl sahiplerinden kopar ve farklı amaçlara araç edilir.

Gazali'nin Nizamiye'deki hocalık döneminin ardından yaşadığı dönüşüm de son derece öğreticidir. O, bu prestijli konumu bıraktı. Tasavvufa yöneldi. On yıl boyunca farklı şehirlerde dolaştı, inzivaya çekildi. Ve bu dönemde, en büyük eserini yazdı: İhyâu Ulûmi'd-Din — Din İlimlerinin Yeniden Dirilişi.

Bu eser, Gazali'nin mesajının özüdür: İlim, yaşanmadığında ölür. Kurumsal bir çerçeve içinde ezberlenip aktarılmak, ilmi yaşatmaz. İlim, kalbe işlendiğinde, davranışı dönüştürdüğünde, insanı Allah'a yaklaştırdığında gerçek anlamını bulur.

Gazali bu mesajı, Selçuklu döneminin en büyük ilim kurumunun içinden veriyor; sonra o kurumu bırakarak yaşıyordu. Bu, çok katmanlı bir ibret sahnesidir.

IV. Selçuklu Döneminde İlim: Zirve ve İlk Çatlaklar

Ömer Hayyam: Bilim ve Şiir Arasında

Selçuklu döneminin en ilginç isimlerinden biri, Ömer Hayyam'dır (1048-1131). Matematikçi, astronom, filozof ve şair. Bu dört kimliği aynı anda taşıyan Hayyam, iki kanatlı mümin kavramının — hem dini hem dünyevi ilmi kucaklayan — güçlü bir örneğidir.

Matematik alanında üçüncü dereceden denklemleri geometrik yöntemle çözdü. Bu, döneminin matematiğinde son derece ileri bir çalışmaydı. Hayyam'ın kullandığı yöntem, Newton'dan altı yüz yıl önce cebirsel ve geometrik düşüncenin buluştuğu bir noktayı temsil eder.

Astronomi alanında ise Sultan Melikşah'ın emriyle takvim reformunu gerçekleştirdi. Hayyam'ın hesapladığı güneş yılının uzunluğu, bugün kullanılan Gregoryen takvimiyle karşılaştırıldığında, fark yalnızca birkaç saniyedir. Bu, 11. yüzyılda, herhangi bir modern ölçüm cihazı olmadan elde edilmiş neredeyse mükemmel bir hesaptır.

Hayyam'ın Rubailer'i ise yüzyıllar boyunca hem Doğu'da hem Batı'da okundu. Şiirleri, hayatın geçiciliği, anın değeri ve varoluşun büyük soruları üzerine derin ve zaman zaman tartışmalı düşünceler içerir. Bazı şiirlerin şarap imgesi, tasavvufi bir sembol olarak mı yoksa gerçek anlamıyla mı kullanıldığı, yüzyıllarca tartışma konusu olmuştur.

Hayyam'ın varlığı, Selçuklu döneminin entelektüel iklimine dair önemli bir şey söyler: O dönemde bilimsel araştırma ile sanatsal derinlik hâlâ bir arada var olabiliyordu. İki kanat, daha kopmamıştı.

Haşşaşiler: İlk Siyasi Terörün Anatomisi

Selçuklu döneminin en karanlık sayfalarından biri, Hasan-ı Sabbah ve kurduğu Haşşaşiler hareketidir. Bu konu, mezhepsel tartışmalar açısından değil; şiddetin ve manipülasyonun bir siyasi araç olarak kullanılmasının tarihteki ilk büyük örneklerinden biri olarak ele alınmalıdır.

Hasan-ı Sabbah (1050-1124), İsmailiyye'nin Nizari koluna mensuptu. 1090 yılında Kazvin yakınlarındaki Alamut Kalesi'ni ele geçirdi ve burayı üs olarak kullandı. Selçuklu iktidarına karşı silahlı mücadele yürüttü. Fakat bu mücadelede kullandığı yöntem son derece özgündü: Suikast.

Haşşaşiler, belirli kişileri — genellikle Selçuklu yöneticilerini ve Sünni âlimleri — hedef alarak öldürüyordu. Bu suikastler, siyasi hesaplara dayanıyordu. Nizamülmülk de 1092 yılında bir Haşşaşi suikastiyle hayatını kaybetti.

'Haşşaşi' adının kökeni tartışmalıdır. Haşşaş — esrar — ile ilişkilendirilmesi, büyük ölçüde Batılı kaynakların oryantalist aktarımından kaynaklanmaktadır. Daha güvenilir kaynaklar, bu ismin düşmanlar tarafından aşağılama amacıyla verildiğini öne sürmektedir.

Haşşaşilerin önemi, yalnızca tarihsel değildir. Bu hareket, şiddetin ideolojik bir amaç için sistematik biçimde araçsallaştırılmasının ve küçük bir grubun, taktiksel şiddetle çok daha büyük güçleri tehdit edebileceğinin tarihteki en erken ve en belgelenmiş örneğidir. Bugünkü siyasi şiddet örgütlerinin başvurduğu bazı yöntemlerin tarihsel kökü, bu harekete uzanmaktadır.

Haçlı Seferleri: Dışarıdan Gelen Büyük Sarsıntı

Selçuklu döneminin en büyük dış zorluğu, Haçlı Seferleri'dir. 1095 yılında Papa II. Urban'ın çağrısıyla başlayan Haçlı hareketi, Kudüs'ü 'kurtarmak' amacıyla organize edildi. Bu çağrı, Avrupa'da büyük bir seferberliğe yol açtı.

1099'da Haçlılar Kudüs'ü ele geçirdi. Şehrin fethinin ardından yaşanan katliam, tarihin en kara sayfalarından biridir. Müslümanlar, Yahudiler ve hatta bazı Hristiyanlar bu şiddet dalgasından nasibini aldı. Dönemin Müslüman tarihçileri, bu olayı derin bir şok ve dehşetle aktarmıştır.

Selçuklu dünyası, bu dönemde siyasi parçalanma içindeydi. Farklı Selçuklu kolları ve yerel beylikler, birlikte hareket edemedi. Bu parçalanma, Haçlıların tutunmasını kolaylaştırdı.

Haçlılara karşı etkin bir direniş, ancak birleşik bir liderlik ortaya çıktığında mümkün oldu. Bu liderliği, Selçuklu hanedanından değil; onların komutanları arasından yetişen Selahaddin Eyyubi sağladı. 1187'deki Hittin Savaşı ve ardından Kudüs'ün Müslümanlara geri dönüşü, Selçuklu döneminin mirasının bir komutanı tarafından nasıl taşındığını gösterir.

Selahaddin'in Kudüs'ü fethinin ardından sergilediği davranış, tarihe altın harflerle yazılmıştır. Haçlılar şehri fethederken katliam yapıyordu. Selahaddin ise şehri fethettikten sonra Hristiyan sakinlere dokunmadı. Kiliseler korundu. Hristiyan hacılara ibadet hakkı tanındı. Bu ahlaki üstünlük, hem o dönemde hem de bugün büyük bir tarihsel anlam taşımaktadır.

V. Selçuklu Mirasının Osmanlı'ya Aktarımı: Tohumlar ve Sonuçları

Medrese Sistemi: Hem Lütuf Hem Yük

Nizamülmülk'ün kurduğu medrese sistemi, Osmanlı eğitim anlayışının doğrudan atasıdır. Osmanlı medreseleri, Selçuklu modelini hem devraldı hem de genişletti. Ve bu genişleme sürecinde, başlangıçtaki kısmi tercih — dini ilimlerin ağırlığı — zamanla tam bir ayrışmaya dönüştü.

Selçuklu döneminde medreseler ile saray arasındaki ilişki kurumsal düzeyde şekillendi. Sultan, medreseyi finanse ediyor; medrese, sultanın dini meşruiyetini pekiştiriyordu. Bu karşılıklı bağımlılık, her iki kurumu da etkiledi. Sultan, âlimi kontrol altında tutmak istedi. Âlim, sultanın desteğine muhtaç oldu. Ve bu ilişki, zamanla her iki tarafın bağımsızlığını zedeledi.

İşte bu noktada, bu kitabın önemle vurgulamak istediği gerçek kendini gösteriyor: Selçuklu döneminde başlayan bu kurumsal birleşme — ilim kurumu ile iktidar kurumunun iç içe geçmesi — Osmanlı döneminde Ebu Suud Efendi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın merkezîyetçi modeli ile doruk noktasına ulaşacak. O modelde akli ilimler ile dini ilimler, ayrı medreselerde ayrıraylarda ilerleyecek. Ve sonuç, ilerleyen kısımda göreceğimiz üzere, medeniyetin iki kanadının birbirinden kopması olacak.

Türk Kültürü ve İslam: Sentezin Değeri

Selçuklu döneminin en değerli miraslarından biri, Türk kültürü ile İslam medeniyetinin kurduğu derin sentezdir. Bu sentez, yalnızca yüzeysel bir kültürel harmanlamadan ibaret değildir. Bu, iki güçlü geleneğin birbirini dönüştürdüğü yaratıcı bir buluşmadır.

Türk töre geleneği, devlet yönetiminde liyakat ve adalet anlayışını ön plana çıkarıyordu. İslam'ın adalet vurgusu, bu töre geleneğiyle buluşunca güçlü bir yönetim etiği ortaya çıktı. Alparslan'ın esir imparatora gösterdiği af, yalnızca İslami bir değer değil; Türk asil geleneğinin de yansımasıdır.

Mimari alanda Selçuklular, İslam mimarisine Türk estetik anlayışını kattı. Konya, Kayseri ve Sivas'taki Selçuklu yapıları — camileri, medreseleri, kervansarayları — bu sentezin somut örnekleridir. Taş işçiliği, geometrik süslemeler ve kervansaray mimarisi; hem İslam geleneğini hem de Orta Asya kökenlerini taşır.

Dil alanında ise Farsça, Selçuklu döneminde saray ve edebiyat dili haline geldi. Türkçe konuşan hanedanın Farsça ilim dili kullanması, İslam dünyasının çok dilli doğasının bir yansımasıdır. Bu çok dillilik, entelektüel üretimi hem zenginleştirdi hem de yaygınlaştırdı.

Anadolu Selçuklularının Ayrı Yolu: Konya'da Bir Başka Zirve

Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmasının ardından, Anadolu'da bağımsız bir kol kuruldu: Anadolu Selçuklu Devleti. Başkenti Konya olan bu devlet, 12. ve 13. yüzyıllarda önemli bir kültürel merkeze dönüştü.

Konya'nın bu dönemde kazandığı en büyük değer, Mevlana Celaleddin Rumi'dir. Afgan asıllı bu büyük mutasavvıf, Konya'ya yerleşti ve burada ölümsüz eserini kaleme aldı: Mesnevi. Bu eser, tasavvuf edebiyatının zirvelerinden biri olduğu kadar, evrensel insan deneyimini anlatan bir şiir anıttır.

Rumi'nin Konya'da bulunması tesadüf değildir. Anadolu Selçukluları, farklı kültürlerden, farklı dinlerden insanların bir arada yaşayabildiği görece hoşgörülü bir ortam sunuyordu. Bu ortam, Rumi gibi evrensel bir zihnin filizlenmesine zemin hazırladı.

Rumi şöyle der: 'Gel, gel, her ne olursan ol gel. İster kâfir, ister Mecusi, ister putperest ol, gel. Bu kapı, ümitsizlerin kapısı değildir. Yüz kez tövbeni bozmuş olsan da gel.' Bu davet, Endülüs'teki convivencia'yı hatırlatan bir evrenselliği taşır. Ve bu evrensellik, Selçuklu Anadolu'sunun kültürel ikliminden beslenmiştir.

Kısım Kapanışı: Selçuklulardan Osmanlı'ya Uzanan Köprü

Selçuklular, İslam tarihinde son derece önemli bir köprü işlevi gördü. Batı'da Endülüs çökerken, Doğu'da yeni bir güç yükseliyordu. Abbasi hilafeti fiilen çözülmüşken, Selçuklular İslam'ın siyasi temsilciliğini üstlendi. Bizans'ın Anadolu üzerindeki hâkimiyeti sona ererken, Türk-İslam sentezi Anadolu'ya kök saldı.

Bu köprünün taşıdığı en değerli yük, yalnızca askeri güç değildi. Selçuklular, kurumsal bir eğitim sistemini — medreseleri — İslam dünyasına kazandırdı. Bu sistem, hem büyük bir lütuf hem de ilerleyen yüzyıllarda derin bir sorunun tohumunu taşıyordu.

Lütuf şuydu: Bilgi, kurumsal bir çerçevede korundu ve aktarıldı. İmam Gazali gibi devler, bu kurumların içinden çıktı.

Sorunun tohumu şuydu: O kurumsal çerçeve, belirli bir ilim anlayışını merkeze alırken diğerlerini dışarıda bıraktı. Ve bu dışarıda bırakma, zamanla bir dışlama oldu. Zamanla o dışlama, bir yasaklama oldu. Ve o yasaklama, Osmanlı döneminde Ebu

Suud Efendi'nin eline geçtiğinde, medeniyetin iki kanadını birbirinden kesin biçimde ayıran kurumsal bir duvar haline geldi.

Bir sonraki kısımda, o büyük yükselişin hikâyesine bakacağız: Osmanlı'nın kuruluşu ve zirveye tırmanışı. Hem o ihtişamı hem de içinde taşıdığı çelişkiyi dürüstçe ele alacağız.

***"Selçuklular bozkırdan geldi ve medeniyeti taşıdı.
Medeniyet onları dönüştürdü; onlar da medeniyeti.
Fakat taşınan yükün içinde, görülmeyen bir çatlak vardı."***

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Âl-i İmrân 3:137; Hucurât 49:13; Mücadele 58:11

Nizamülmülk — Siyasetname (Selçuklu devlet yönetiminin temel metni)

İmam Gazali — İhyâu Ulûmi'd-Din (Nizamiye deneyiminin doğurduğu en büyük eser)

İmam Gazali — Tehâfütü'l-Felâsife (Felsefe eleştirisi; gerçek kapsamı ve yanlış yorumları)

İbn Rüşd — Tehâfütü't-Tehâfüt (Gazali'ye cevap; Endülüs-Selçuklu entelektüel diyalogu)

Mevlana Celaleddin Rumi — Mesnevi (Selçuklu Anadolu'sunun evrensel eseri)

Ömer Hayyam — Rubailer; el-Cebr ve'l-Mukabele Üzerine Risale (Bilim ve şiirin birliği)

İbn Kesir — el-Bidâye ve'n-Nihâye (Malazgirt ve Haçlı Seferleri'nin tarihsel kaydı)

İbn Haldun — Mukaddime (Selçuklu döneminin sosyolojik analizi)

Taberi — Tarihü'r-Rusûl ve'l-Mülûk (Selçuklu döneminin erken kaynakları)

Claude Cahen — The Formation of Turkey (Anadolu'nun Türkleşmesi süreci)

Carole Hillenbrand — The Crusades: Islamic Perspectives (Haçlı Seferleri'nin Müslüman perspektifinden analizi)

Marshall Hodgson — The Venture of Islam, Cilt II (Selçuklu döneminin kapsamlı analizi)

Andrew Peacock — The Great Seljuk Empire (Selçuklu tarihinin güncel akademik kaynağı)

Farhad Daftary — The Ismailis: Their History and Doctrines (Haşhaşiler ve Nizari İsmailiyye)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayet tefsirleri)

Bediüzzaman Said Nursî — Mektubat (Selçuklu medrese mirasının Osmanlı'ya aktarımı üzerine dolaylı değerlendirmeler)

BÖLÜM VII

Endülüs'ten Osmanlı'ya

Kısım III — Osmanlı'nın Yükselişi: İhtişam ve İçindeki Çatlak

***"Şüphesiz Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir bina gibi
saf tutarak savaşanları sever."***

(Saff, 61:4)

Önceki Kısımdan Köprü: Tohumdan Ağaca

Önceki kısımda Selçukluların kurduğu köprüyü gördük. Nizamülmülk'ün medreseleri, kurumsal eğitimin ilk büyük modeli olarak tarihe geçmişti. Fakat o modelin içinde bir tercih yapılmıştı: Dini ilimler merkeze, doğa bilimleri ve felsefe kenara. Bu tercih, o an için anlaşılabilirdi. Fakat yüzyıllar içinde derinleşecekti.

Selçuklu devleti dağıldı. Anadolu beylikler mozağine dönüştü. Moğol istilası, İslam dünyasının doğusunu yerle bir etmişti. Ve bu kaosun içinde, küçük bir Anadolu beyliği yavaş yavaş büyümeye başladı. Söğüt'te, Sakarya vadisinde.

Bu beyliğin adı Osmanoğulları'ydı. Ve bu küçük tohumdan, insanlık tarihinin en uzun soluklu imparatorluklarından biri büyüyecekti.

Bu kısımda o büyüyüşü anlatacağız. Hem ihtişamını hem de içindeki çatlağı. Hem Fatih'in Konstantinopolis'i fetheden bakışını hem de Kanuni döneminde medreselerin nasıl iki ayrı dünyaya bölündüğünü. Çünkü Osmanlı, bu kitabın ana tezinin en kapsamlı ve en acı tarihsel örneğidir: Medeniyetlerin iki kanatlı olduğunda nasıl yükseldiğini, tek kanatlı kaldığında nasıl durduğunu.

I. Küçük Bir Beylikten İmparatorluğa: Osmanlı'nın Doğuşu

Osman Bey: Mütevazı Bir Başlangıç

Osman Bey (1258-1326), Osmanlı hanedanının kurucusudur. Anadolu'nun kuzeybatısında küçük bir beyliğin lideri olarak tarih sahnesine çıktı. Yanında ne büyük bir ordu ne de büyük bir hazine vardı. Fakat iki şey vardı: Güçlü bir vizyon ve adaletli bir yönetim anlayışı.

Osman Bey'in adaleti, hakkında anlatılan hikâyelerde somutlaşır. Komşu köylerin şikâyetlerini bizzat dinlerdi. Haksız bir vergi uygulandığını duyduğunda derhal müdahale ederdi. Bu tutum, ona farklı etnik ve dini gruplardan destek kazandırdı. Hristiyan Bizans köylüleri bile zaman zaman Osmanlı hâkimiyetini Bizans bürokratlarına tercih etti. Çünkü adalet, kimlik sınırlarını aşar.

Osman Bey'in Şeyh Edebali ile ilişkisi, Osmanlı kuruluş mitolojisinin en güzel sahnelerinden biridir. Osman Bey, rüyasında Edebali'nin göğsünden çıkan bir ayın kendi göğsüne girdiğini ve oradan büyük bir ağacın yükseldiğini gördü. Edebali bu rüyayı yorumladı: 'Oğlum, sana ve soyuna hükümdarlık verildi.' Ve kızını Osman Bey'e verdi.

Bu anlatı, gerçek mi efsane mi tartışılabilir. Fakat sembolik anlamı tartışılmaz: Osmanlı, kuruluşunda dini otoriteyi — Şeyh Edebali — ile siyasi otoriteyi — Osman Bey — birleştirdi. Bu birleşme, hem güç hem de meşruiyet sağladı. Fakat aynı zamanda ilerleyen yüzyıllarda dini otoritenin siyasi otoriteye ne kadar bağımlı hale gelebileceğinin habercisiydi.

Orhan ve Murat: Kuruluşun Sağlamlaşması

Osman Bey'in oğlu Orhan (1326-1362), beyliği gerçek anlamda devlete dönüştürdü. Bursa'yı başkent yaparak ilk düzenli orduyu kurdu. İlk Osmanlı medresesini Bursa'da açtı. İlk Osmanlı sikkesini bastırdı. Bu adımlar, bir beyin kurumsal bir devlete dönüşmesinin somut göstergeleridir.

Orhan döneminin en önemli olayı, Gelibolu'nun 1354'te alınmasıdır. Bu, Osmanlı'nın Avrupa yakasına ilk kez geçişidir. Ve bu geçiş, Osmanlı tarihinin yönünü temelden değiştirdi. Artık Osmanlı yalnızca bir Anadolu beyliği değil; iki kıtaya yayılmaya başlayan bir güçtü.

I. Murat (1362-1389), bu genişlemeyi sistematik hale getirdi. Edirne alındı ve yeni başkent oldu. Balkanlar'da Sırlar, Bulgarlar ve diğer güçlerle savaşıldı. Ve 1389'da,

Kosova Savaşı'nda I. Murat şehit düştü. Bu şahadet, Osmanlı tarihinde derin bir iz bıraktı. Fakat savaş kazanılmıştı. Ve I. Murat'ın savaş alanında şehit düşmesi, sonraki Osmanlı yöneticileri için güçlü bir sembolik miras oluşturdu: Lider, halkıyla birlikte savaş meydanındadır.

II. Yıldırım Bayezid ve Timur: Büyük Sarsıntı

Yıldırım Bayezid: Gücün Kibrini Beslemesi

I. Bayezid — Yıldırım lakabı, hızlı askeri harekâtlarından dolayı verilmiştir — (1389-1402), Osmanlı'yı büyük bir güce dönüştürdü. Konstantinopolis'i kuşattı. Anadolu beyliklerini zor yoluyla egemenliği altına aldı. Niğbolu'da Haçlı ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı (1396). Bu zafer, onu Avrupa'nın en güçlü Müslüman hükümdarı konumuna taşıdı.

Fakat Yıldırım Bayezid'in karakterinde, büyük başarıların getirdiği tehlikeli bir dönüşüm yaşıyordu: Kibir. Rivayetler, onun saray hayatında giderek lükse ve eğlenceye yöneldiğini, Anadolu beyliklerini ilhak ederken aşırı sertlik kullandığını ve çevresindeki âlimlerin uyarılarını giderek daha az dikkate aldığını aktarır.

Ve bu kibir, onu tarihin en büyük derslerinden biriyle yüzleştirdi.

Ankara Savaşı (1402): Timur ve Osmanlı'nın Çöküşü

Timur — Batı'da Tamerlane olarak bilinir — Orta Asya'nın en büyük fatihi ve en korkulan komutanlarından biriydi. 1402 yılında iki dev güç, Ankara yakınlarında karşı karşıya geldi.

Savaş öncesinde Timur, Yıldırım Bayezid'e mesaj gönderdi. Bu mesajın tonu, son derece sert ve küçümseyen bir üslup taşıyordu. Bayezid de cevabını aynı sertlikte verdi. İki tarafın kibri, savaşı kaçınılmaz kıldı.

Savaşın sonucu, Osmanlı tarihi açısından felaket oldu. Ordunun önemli bir kısmı dağıldı. Yıldırım Bayezid bizzat esir düştü. Ve birkaç ay sonra, esaret altında hayatını kaybetti. Bu, Kosova'da şehit düşen I. Murat'ın aksine, son derece acı bir akıbeti.

Ankara Savaşı'nın ardından Osmanlı, 'Fetret Devri'ne girdi. Bayezid'in oğulları, taht kavgasına tutuştu. Bu kardeş kavgası yaklaşık on bir yıl sürdü. İbn Haldun'un asabiyet teorisinin öngördüğü süreç, Osmanlı'da da kendini göstermişti: Birliğin çözülmesi, dışarıdan gelen baskıya kapı aralamıştı.

Fakat Osmanlı, bu sarsıntıdan kendini topladı. Ve toparlayış biçimi, devletin ne kadar derin köklere sahip olduğunu gösterdi.

III. Fatih Sultan Mehmed: İki Kanatlılığın Zirvesi

Bir Çocuğun Eğitimi: Hem Kılıç Hem Kalem

Osmanlı tarihinin en büyük ismi olan Fatih Sultan Mehmed (1432-1481), tarihte hak ettiği yeri birden fazla nedenle almıştır. Fakat bu nedenlerin en az dileyen ve en önemli olanı şudur: Fatih, iki kanatlı bir liderdi.

Fatih'in eğitimi son derece kapsamlıydı. Arapça, Farsça, Latince, Yunanca ve Sırpçayı öğrendi. Matematik, astronomi, felsefe, tarih ve strateji okudu. Döneminin hem Müslüman hem de Hristiyan âlimlerini sarayına davet etti ve onlarla tartıştı. Bir hükümdar olarak bu entelektüel merak, son derece nadir bir özellikti.

Fatih'in ilgi alanlarının genişliği, onun dünyayı nasıl okuduğunu gösterir: O, yalnızca bir fatih değil; bir medeniyet kurucusu olmak istiyordu. Ve bu isteği, hem yaptıklarına hem de yapmak istediklerine yansdı.

1453: Bir Çağın Kapanışı, Bir Çağın Açılışı

29 Mayıs 1453. Sabahın erken saatlerinde Osmanlı topları, bin yüz yıllık Bizans başkenti Konstantinopolis'in surlarını defalarca dövmüştü. Ve o sabah, surlarda bir gedik açıldı.

Fatih Sultan Mehmed, henüz yirmi bir yaşındaydı. Ve şehre girdiğinde yaptığı ilk şey son derece anlamlıdır: Ayasofya'ya gitti. İçeriye girdi. Bir avuç toprak alıp başına koydu. Bu, tevazunun en güçlü sembolik ifadesidir: Bu zafer benim değil, Allah'ın.

Sonra Ayasofya'da Cuma namazı kıldırdı. Miladi 537'den bu yana kilise olarak kullanılan bu büyük yapı, artık camiydi.

Fatih'in ardından yaptığı işler, bir fatihin değil; bir medeniyet mimarının işleridir. Şehrin Rumca adı Konstantinopolis yerine İstanbul adını yaygınlaştırdı — her ne kadar bu isim zaten Bizans döneminde de kullanılıyorsa da. Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin şehirde kalmasına izin verdi. Her topluluğun kendi dini ve hukuki özerkliğini korumasına — millet sistemi — olanak tanıdı. Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni yeniden açtırdı ve Patrik Gennadios'u bizzat atadı.

Bu son detay son derece önemlidir: Bir Müslüman sultanın, Hristiyan dini liderini ataması. Bu, güç sarhoşluğundan değil; siyasi zekânın ve dini hoşgörünün birleşiminden doğan bir karardı. Ve Konstantinopolis'in fethinden sonra değil, şehrin Müslüman yönetimine girmesinden sonra Rum Ortodoks kilisesi ayakta kalmayı sürdürdü. Hatta Osmanlı yönetimi altında bazı dönemlerde Bizans döneminden daha rahat nefes aldı.

Fatih'in İstanbul'u: Çok Sesli Bir Şehir

Fatih, İstanbul'u yalnızca bir Osmanlı şehri değil; dünyanın merkezi olarak inşa etmek istedi. Bu vizyon, şehrin demografik politikasına yansdı. Rum tüccarlar, Ermeni zanaatkârlar, Yahudi âlimler, Arap ilim insanları, İtalyan tüccarlar — hepsi İstanbul'a davet edildi ya da orada tutuldu.

Fatih'in sarayı da bu çok sesliliği yansıtıyordu. İtalyan ressam Gentile Bellini, Fatih'in portresini yapmak için İstanbul'a geldi. Bu tablo bugün hâlâ Londra'da National Gallery'de sergilenmektedir. Bir Müslüman sultanın, Hristiyan bir ressama portresi yaptırması — hem İslami hem de siyasi açıdan tartışmalı bir adım — Fatih'in alışılmışın dışında düşünce yapısını gösterir.

Fatih, Yunan filozoflarının eserlerini Türkçeye çevirtti. Ptolemy'nin coğrafya kitabı Türkçeye kazandırıldı. Fatih'in bizzat hazırladığı haritalar, döneminin en gelişmiş coğrafi anlayışını yansıtıyordu.

Ve belki de en çarpıcı olanı: Fatih, İtalyan hümanistlerle yazıştıyordu. Rönesans'ın ilk filizlendiği İtalya ile entelektüel temas kuruyordu. Bu temas, yalnızca diplomatik değil; fikirsel bir alışverişi de içeriyordu.

Fatih'in Kanunnameleri: Hukuku Devletin Temeline Koymak

Fatih Sultan Mehmed, salt bir fatih olarak değil; aynı zamanda önemli bir hukuk mimarı olarak da tarihe geçmiştir. Hazırlattığı kanunnameler, Osmanlı devlet yapısını hem hiyerarşik hem de hukuki açıdan sistematize etti.

Fatih'in kanunnameleri, iki farklı hukuki geleneği bir arada barındırır: İslam hukuku – şeriat – ve örfi hukuk. Örfi hukuk, halifelerin ya da sultanların koyduğu, şeriatla doğrudan çatışmayan fakat onun kapsamını aşan düzenlemelerdir. Bu ikili yapı, Osmanlı hukuk sisteminin en özgün ve en tartışmalı boyutlarından birini oluşturur.

Bu ikili yapı, yüzyıllar içinde gerilim kaynağı oldu. Dini âlimler zaman zaman örfi hukuku meşruiyet sınırlarının dışında değerlendirdi. Sultanlar ise örfi hukuku devlet yönetiminin kaçınılmaz bir gereği olarak savundu. Ve bu gerilimin en büyük çatışması, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Şeyhülislam Ebu Suud Efendi eliyle çözüme kavuşturulacaktı. Fakat bu çözüm, aynı zamanda ilim ile iman arasındaki o ince dengenin kurumsal düzeyde bozulmasının başlangıcı olacaktı.

IV. Yükselişin Devamı: II. Bayezid'den Yavuz'a

II. Bayezid: Derviş Ruhlu Sultan

Fatih'in ölümünün ardından tahta II. Bayezid (1481-1512) çıktı. Bayezid, babasının aksine son derece içe dönük, tasavvufa yakın bir karaktere sahipti. Saraydan ziyade tekkeyi, savaştan ziyade ilmi tercih ederdi. Bu yüzden bazı tarihçiler onu 'derviş sultan' olarak niteler.

II. Bayezid döneminin en önemli olaylarından biri, 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudilerin Osmanlı topraklarına kabul edilmesidir. İspanya'da Engizisyon'un baskısı altında ezilen Yahudiler, Osmanlı'ya sığındığında Bayezid şöyle dedi: 'Siz, Fernando'nun yoksul ettiği kişileri bize gönderdiği için onu akıllı bir kral mı sayıyorsunuz? Fernando kendi krallığını yoksullaştırmış, bizim krallığımızı zenginleştirmiştir.'

Bu sözler, Osmanlı'nın o dönemde taşıdığı medeniyetsel özgüvenin ifadesidir. Farklı arka planlardan gelen insanları kabul etmek, bir zayıflık değil; bir güç göstergesidir.

Ve İspanya'dan gelen Yahudiler, Osmanlı'ya hem entelektüel hem de ekonomik katkılar sundular. Matbaacılık, tıp, ticaret — pek çok alanda Yahudi göçmenler Osmanlı hayatına değer kattı.

Yavuz Sultan Selim: Doğuya Yönelen Bakış

I. Selim — Yavuz lakabıyla bilinir — (1512-1520), kısa ama son derece belirleyici bir saltanat sürdü. Sekiz yılda, Osmanlı topraklarını yaklaşık iki katına çıkardı. Bu, tarihte eşi az görülen bir genişleme hızıdır.

Yavuz'un en önemli zaferleri doğuda gerçekleşti. 1514'te Çaldıran'da Safevi Şah İsmail'i yendi. Bu savaş, yalnızca askeri değil; mezhepsel açıdan da belirleyiciydi. Osmanlı Sünni, Safevi Şii kimliğini pekiştirdi. Ve bu iki güç arasındaki gerilim, Ortadoğu'nun siyasetini bugüne kadar şekillendiren bir çatlak açtı.

1516-1517'de Memlük Devleti'ni mağlup eden Yavuz, Mısır'ı ve Hicaz'ı — Mekke ve Medine'yi — Osmanlı topraklarına kattı. Bu, son derece sembolik öneme sahip bir gelişmedir: Kutsal şehirlerin hâkimi artık Osmanlı sultanydı. Ve bununla birlikte, Osmanlı sultanları halifelik unvanını da fiilen üstlendi. Gerçi bu unvanın Yavuz'a Mısır'daki son Abbasi halifesi tarafından devredildiği rivayeti, tarihçiler arasında tartışmalıdır. Fakat Osmanlı'nın İslam dünyasının dini lideri konumuna oturduğu gerçeği tartışmasızdır.

Yavuz Sultan Selim, saltanatının kısa süresine rağmen Osmanlı'yı üç kıtaya yayılan bir imparatorluk haline getirdi. Ve bu genişlemenin mirası, oğlu Kanuni Sultan Süleyman'a kaldı. Kanuni, bu mirası hem en parlak dönemine taşıyacak hem de içinde saklı o çatlığı kurumsal bir gerçeğe dönüştürecekti.

V. Kanuni Sultan Süleyman: İhtişam ve İçindeki Kırılma

Süleyman: Batı'nın 'Muhteşem', Doğu'nun 'Kanuni' Dediği

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), Osmanlı tarihinin en uzun saltanatını süren ve en çok tartışılan hükümdarıdır. Avrupa, onu 'Süleyman the Magnificent' — Muhteşem

Süleyman — olarak anar. Osmanlı geleneği ise onu 'Kanuni' — kanun yapan — olarak niteler. Bu iki farklı lakap, iki farklı perspektifi yansıtır. Ve her ikisi de doğrudur.

Kanuni döneminde Osmanlı İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştı. Macaristan fethedildi, Viyana kapılarına dayanıldı, Hint Okyanusu'na açıldı, Kuzey Afrika'da Akdeniz hâkimiyeti pekiştirildi. Hukuk alanında kapsamlı reformlar yapıldı. Mimari açıdan Mimar Sinan'ın eserleri, İstanbul'u dünyanın en güzel şehirlerinden birine dönüştürdü. Şiir, müzik ve sanat doruk noktasına ulaştı.

Bu tablo, tek kanatlı bir medeniyetin değil; o dönem için hâlâ iki kanatlı işleyen bir imparatorluğun tablosudur. Fakat Kanuni döneminde, bu iki kanatlı yapının çatlamaya başladığı an da yaşandı.

Mimar Sinan: Taşa İşlenen İki Kanatlılık

Kanuni döneminin en büyük iki kanatlı müminlerinden biri, şüphesiz Mimar Sinan'dır (1489-1588). Aslen Hristiyan devşirme kökenli olan Sinan, Müslüman oldu ve Osmanlı ordusunda görev yaptı. Fakat asıl büyüklüğünü mühendislik ve mimarlık alanında buldu.

Sinan'ın hayatı boyunca 477 eser inşa ettiği kayıt altındadır. Bunların arasında 94 cami, 57 medrese, 52 türbe ve çok sayıda köprü, kervansaray ve hamam bulunmaktadır. Her biri, teknik mühendislik ile estetik anlayışın mükemmel birleşimidir.

Şehzade Camii'ni 'çiraklık', Süleymaniye Camii'ni 'kalfalık', Edirne'deki Selimiye Camii'ni ise 'ustalık' eseri olarak tanımladığı aktarılır. Selimiye'nin kubbesi, Ayasofya'yı aşmak üzere hesaplanmıştır. Ve bu hesap doğrudur: Selimiye'nin kubbe çapı, Ayasofya'ninkini geçer.

Sinan'ın mühendislik anlayışı, yalnızca estetikle sınırlı değildi. Deprem dayanımı, akustik, ışık kullanımı, hava sirkülasyonu — bunların hepsi, onun tasarımlarında bilinçli biçimde ele alınmıştır. Bu, modern mühendisliğin 16. yüzyıldaki en ileri tezahürlerinden biridir.

Sinan'ın varlığı, Kanuni döneminin henüz iki kanatlılığını koruyabildiğini gösterir. Teknik bilgi ile estetik derinlik, inançla üretim, dünyevi beceri ile manevi köklülük — hepsi bir aradaydı.

Ebu Suud Efendi ve Kanuni: Tarihsel Bir Kırılma Noktası

Ve şimdi bu kısmın en kritik gerçeğine geliyoruz. Kanuni Sultan Süleyman döneminin en belirleyici isimlerinden biri, Şeyhülislam Ebu Suud Efendi'dir (1490-1574). Bu isim, yalnızca bir din âliminin adı değildir. Bu isim, İslam medeniyetinin iki kanadının birbirinden kurumsal olarak koparıldığı sürecin mimarlarından birinin adıdır.

Ebu Suud Efendi son derece zeki, son derece üretken ve son derece etkileyici bir âlimdi. Tefsir, fıkıh ve kelam alanlarında önemli eserler kaleme aldı. Kanuni'nin hukuki reformlarına entellektüel meşruiyet sağladı. Örfi hukuku şeriatla bütünleştiren fetvaları, Osmanlı hukuk sistemine önemli katkılar sundu.

Fakat Ebu Suud Efendi'nin en derin ve en kalıcı etkisi, medrese müfredatında yaptığı düzenlemelerde gizlidir.

Kanuni döneminde medreseler, iki farklı kategoriye ayrılmıştı. Birinci kategori: Dini ilimler medreseleri. Burada tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve ilmihal öğretiliyordu. İkinci kategori: Akli ilimler medreseleri. Burada mantık, matematik, astronomi ve felsefe öğretiliyordu.

Başlangıçta bu ayırım, öğretimde bir iş bölümü gibi görünüyordu. Fakat zamanla bu iş bölümü, iki farklı dünyaya dönüştü. Dini ilimler medreseleri, toplumun 'gerçek ilim' alanı olarak kabul gördü. Akli ilimler medreseleri ise giderek ikincil, hatta şüpheli bir konum aldı.

Bu dönüşüm nasıl gerçekleşti? Kısmen bilinçli tercihle, kısmen kurumsal atalete bağlı olarak. Devletin dini meşruiyetini pekiştirmek, dini ilimlerin ön plana çıkarılmasını gerektiriyordu. Akli ilimler, bu meşruiyete doğrudan katkı sunmuyordu; aksine zaman zaman sorgulamalar doğuruyordu. Ve sorgulamalar, istikrarlı bir yönetim anlayışı için tehdit olarak görülüyordu.

Ebu Suud Efendi bu süreçte hem aktif bir katılımcıydı hem de döneminin ruhunu yansıtıyordu. O, şeriatı örfi hukukla bütünleştirerek devletin dini meşruiyetini güçlendirdi. Fakat bu güçlendirme, bir bedel pahasına geldi: Aklın, ilmin ve sorgunun giderek dar bir alana sıkıştırılması.

Ve bu darlaşmanın sonuçları nesiller içinde kendini gösterdi: Çocuk medreseye gittiğinde, iki ayrı dünyayla karşılaştı. Bir dünyada Kur'an, hadis, fıkıh öğreniyordu.

Diğer dünyada matematik ve mantık. Fakat bu iki dünya birbirine bağlanmıyordu. Biri 'din ilmi', diğeri 'dünya ilmi' olarak ayrıştırılmıştı. Ve bu ayrışma, çocuğun zihnine şunu fısıldıyordu: Ya dini seç ya dünyayı. Ya iman et ya araştı.

İşte bu fısıltı, İslam medeniyetinin en derin yarasının tohumlarından birini taşıyordu. Harizmi hem namaz kılmış hem cebiri kurmuştu. İbn Heysem hem dua etmiş hem teleskop yapmıştı. Onlar için bu ikisi arasında seçim yoktu; ikisi birbiriyle konuşuyordu. Fakat Kanuni döneminden itibaren medrese duvarları, bu konuşmayı giderek engellemeye başladı.

VI. Osmanlı Yükselişinin Mirası: Ne Kaldı, Ne Kırıldı?

Millet Sistemi: Çoğulculuğun Kurumsal Modeli

Osmanlı'nın yükseliş döneminin en önemli kurumsal miraslarından biri, millet sistemidir. Bu sistem, farklı din ve kültürlerden toplulukların kendi iç işlerini yönetmelerine olanak tanıyordu. Rum Ortodoks, Ermeni, Yahudi ve Müslüman topluluklar; kendi dini mahkemelerine, eğitim kurumlarına ve toplumsal organizasyonlarına sahipti.

Bu sistem, mükemmel değildi. Gayrimüslimler ikinci sınıf statüsünde tutuldu; cizye adlı özel bir vergi ödedi ve bazı haklardan mahrum bırakıldı. Bu eksiklikler, göz ardı edilemez.

Fakat millet sistemi, aynı zamanda dönemine göre son derece ileri bir çoğulculuk modeliydi. Avrupa'da dini azınlıklar zulme uğrar, sürgün edilir ve katledilirken; Osmanlı'da farklı topluluklar belirli sınırlar içinde de olsa yaşayabiliyordu. 1492'de İspanya'dan sürgün edilen Yahudilerin Osmanlı'ya yerleşmesi, bu sistemin pratik işleyişinin en somut örneğidir.

Osmanlı Yükselişinde Kadın: Görünmez Ama Belirleyici

Osmanlı tarih yazımında kadınlar, uzun süre görünmez kılınmıştır. Fakat gerçekte, özellikle saray çevresinde kadınlar son derece belirleyici roller oynadı.

Kanuni döneminin en güçlü kadını, Hürrem Sultan'dır. Ukrayna kökenli, Müslüman olan Hürrem; Kanuni'nin cariyesinden eşine yükselen ve saray siyasetinde son derece etkin bir rol oynayan bir figürdür. Kanuni ile olan yazışmaları, hem derin bir entelektüel ilişkiyi hem de güçlü bir siyasi ortaklığı yansıtır.

Hürrem Sultan, hayır kurumları inşa ettirdi. Camiler, medreseler, imarethaneler — bunlar onun ismiyle anılmaktadır. Bu kurumlar, yalnızca bir servet gösterisi değil; toplumsal sorumluluğun kurumsal ifadesiydi.

Hürrem Sultan'ın Kanuni üzerindeki etkisi, Osmanlı tarihinde 'Kadınlar Saltanatı' olarak anılan dönemin başlangıcı sayılır. Bu dönem, bazı tarihçiler tarafından gerilemenin işareti olarak yorumlanmıştır. Fakat bu yorum, kadının güçlenmesini olumsuz bir gelişme olarak gören önyargıyı taşır. Asıl mesele, saray siyasetinin giderek kurumsal mekanizmalardan koparak kişisel ilişkilere bağımlı hale gelmesidir.

Osmanlı Yükselişinin Sonu: Nerede Durdu?

Osmanlı yükselişi, tek bir olayla sona ermedi. Yavaş, sinsi ve içten bir süreçle durdu. Ve bu durmanın kökleri, tam olarak bu kısımda anlattığımız dönemde atılmıştı.

Medreselerde iki dünyanın birbirinden kopması, bir nesil sonra etkisini göstermeye başladı. Bilim üretimi yavaşladı. Soru sormak giderek daha riskli hale geldi. İctihat kapısı, fiilen daraldı. Ve bu daralmayı telafi edecek kurumsal mekanizmalar kurulmadı.

Dışarıda ise dünya hızla değişiyordu. Avrupa'da Rönesans filizlenmişti — büyük ölçüde Endülüs ve İslam dünyasından aktarılan bilgi sayesinde. Reform hareketleri, dini otoriteyi sorgulamaya açılmıştı. Bilimsel devrim başlamıştı. Coğrafi keşifler, ticaret yollarını değiştirmişti.

Osmanlı bu değişimleri görüyordu. Fakat kurumsal yapısı, bu değişimlere hızla adapte olmaya artık o kadar elverişli değildi. Çünkü iki kanat, kurumsal olarak birbirinden koparılmaya başlanmıştı. İman ile akıl, ayrı mekânlarda ayrı dillerde yaşıyordu.

Ve bu kopuş, en somut sonucunu bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Osmanlı'nın son döneminde — hem ezberin kutsandığı hem de batının karşısında çaresiz kaldığı yüzyıllarda — verdi.

Kısım Kapanışı: İhtişam ve Uyarı

Bu kısım, Osmanlı'nın yükselişini hem hayranlıkla hem de dürüstlikle anlattı. Osman Bey'in mütevazı başlangıcından Fatih'in Konstantinopolis fethine, Yavuz'un doğu seferlerinden Kanuni'nin altın çağına. Bu yükseliş gerçektir. Bu ihtişam gerçektir.

Fakat bu ihtişamın içinde, görünmesi güç bir çatlak vardı. Medreselerin iki ayrı dünyaya bölünmesi. İlim ile iman arasındaki köprünün yavaş yavaş zayıflaması. Kurumsal yapının, sorgulamayı değil aktarımı; üretimi değil ezberi ön plana çıkarması.

Bu çatlak, Osmanlı'yı anında yıkmadı. Büyük yapılar, çatlaklarına rağmen uzun süre ayakta durabilir. Fakat çatlak büyüdükçe, yapının direnci azalır. Ve dışarıdan gelen ilk büyük sarsıntıda, o çatlak fay hattına dönüşür.

Bir sonraki kısımda, Osmanlı'nın bu fay hattının nasıl derinleştiğini ve medeniyetin durgunluk dönemine nasıl girdiğini ele alacağız. Bu, Bölüm VIII'in konusudur: Durgunluk Çağı. Soruların susturulduğu yüzyıllar.

"Fatih yirmi bir yaşında bir şehri fethetti.

Fethettikten sonra avuç dolusu toprak aldı ve başına koydu.

Zafer, onu büyütmemişti. Tevazu, onu taşıyordu.

Ve bu tevazu, onun torunlarına tam aktarılamadı."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Saff 61:4; Hucurât 49:13; Âl-i İmrân 3:137

İbn Haldun — Mukaddime (Osmanlı yükselişinin sosyolojik temelleri; asabiyet ve medeniyet döngüsü)

Ebu Suud Efendi — Fetavaları ve Tefsir-i Ebu Suud (İlim-iktidar bütünleşmesinin temel kaynakları)

- Aşıkpaşazade — Osmanoğulları Tarihi (Osmanlı kuruluş dönemi ilk kaynaklardan)
- Neşri — Kitab-ı Cihannüma (Osmanlı kuruluş tarihinin primer kaynağı)
- Tursun Bey — Tarih-i Ebu'l-Feth (Fatih döneminin ayrıntılı kaydı)
- Mimar Sinan — Tezkiretü'l-Bünyan (Kendi kaleminden mimari anlayışı)
- Halil İnalçık — Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ 1300-1600 (Osmanlı tarihinin en kapsamlı Türkçe akademik kaynağı)
- Halil İnalçık — The Ottoman Empire: The Classical Age (Osmanlı yükselişinin İngilizce akademik kaynağı)
- Colin Imber — The Ottoman Empire 1300-1650 (Kapsamlı Osmanlı tarihi)
- Caroline Finkel — Osman's Dream (Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş tarihsel anlatısı)
- Leslie Peirce — The Imperial Harem (Osmanlı sarayında kadın ve güç)
- Gülru Necipoğlu — The Age of Sinan (Mimar Sinan ve Osmanlı mimari anlayışı)
- Ebu Suud Efendi — İrşadü'l-Akli's-Selim (Tefsir geleneği ve Osmanlı dini düşüncesi)
- Cornell Fleischer — Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire (Osmanlı'da ilim-iktidar ilişkisi)
- Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayet tefsirleri)
- Bediüzzaman Said Nursî — Hutbe-i Şamiye (Osmanlı'nın çöküş nedenlerinin çağdaş analizi)

BÖLÜM VII

Endülüs'ten Osmanlı'ya

Kısım IV – Durgunluk Çağı: Soruların Susturulduğu Yüzyıllar

***"Allah, bir kavmin durumunu,
onlar kendi durumlarını değiştirmedikçe değiştirmez."***

(Ra'd, 13:11)

Önceki Kısımdan Köprü: İhtişamın İçindeki Sessiz Kırılma

Önceki kısımda Osmanlı'nın yükselişini hem hayranlıkla hem de dürüstlikle anlattık. Fatih'in Konstantinopolis'i fethedişini, Mimar Sinan'ın taşa işlediği mühendislik mucizelerini, Kanuni döneminin hukuki reformlarını. Fakat aynı kısımda bir gerçeği de açıkça ortaya koyduk: O ihtişamın içinde, görünmesi güç bir çatlak oluşmaktaydı.

O çatlığın adı şimdi netleşiyor: Medreselerin iki ayrı dünyaya bölünmesi. Akli ilimler ile dini ilimlerin, aynı binanın iki ayrı odasında, birbirine bakmayan pencerelerle yaşamaya başlaması.

Bu kısım, o çatlığın nasıl fay hattına dönüştüğünü anlatıyor. Ve bu anlatı, bu kitabın belki de en kritik bölümüdür. Çünkü bugün yaşadığımız zihinsel, ilmi ve medeniyetsel sorunların kökü, büyük ölçüde burada yatmaktadır. Bugünün tek kanatlı müminini yaratan sistem, bu kısımda inşa edildi.

I. Ebu Suud Efendi: İyi Niyetin Ağır Bedeli

Ebu Suud Efendi'yi Doğru Anlamak: Bir Zalim Değil, İyi Niyetli Bir Mimar

Bu kısmın en başında şunu açıkça söylemek gerekir: Ebu Suud Efendi (1490-1574), kötü niyetli bir insan değildi. Aksine, döneminin en zeki, en üretken ve en derin âlimlerinden biriydi. Tefsiri, fetvaları ve hukuki reformları, İslam ilim geleneğine gerçek katkılar sunmuştur.

Ve bu gerçek, onu eleştirmemizi engellemez. Aksine, eleştiriyi daha önemli kılar. Çünkü en tehlikeli hatalar, kötü niyetlilerden değil; iyi niyetli insanlardan gelir. İyi niyet, sonuçların sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Ve Ebu Suud Efendi'nin kurduğu sistem, sonuçları itibarıyla İslam medeniyetinin en derin yaralarından birini açtı.

Peki Ebu Suud Efendi bunu bilerek yaptı mı? Kanaatimiz: Hayır. O, döneminin koşullarında, elindeki araçlarla, gördüğü sorunları çözmeye çalıştı. Osmanlı devletini hukuki açıdan sağlamlaştırmak istedi. Şeriatla örfi hukuku uzlaştırmak istedi. Medrese sistemini düzenlemek istedi. Bu hedeflerin her biri, meşruyd.

Fakat iyi niyetle yapılan yanlış bir sistem tasarımı, onlarca nesil boyunca etkisini sürdürür. Ve bu etki, tasarımcının niyetinden bağımsız olarak işler. Tıpkı iyi niyetle yanlış doz verilen bir ilacın, hastayı iyi etmek yerine zarar vermesi gibi.

İşte bu gerçeği anlamak, Ebu Suud Efendi meselesini hem adil hem de doğru okumak demektir.

Ebu Suud'un Sistemi: Ne Kurdu, Nasıl Kurdu?

Ebu Suud Efendi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaklaşık otuz yıl Şeyhülislamlık makamında kaldı. Bu süre, herhangi bir kişinin bir kuruma bu kadar derin iz bırakabileceği kadar uzundur.

Onun en temel kurumsal katkısı, Osmanlı medrese hiyerarşisini sistematize etmesidir. Medreseler, belirli seviyelere ayrıldı. Her seviyede hangi ilimlerin okutulacağı belirlendi. Ve bu belirleme sürecinde, akli ilimler ile nakli ilimler — yani doğa bilimleri ve felsefe ile fıkıh, tefsir, hadis — arasındaki denge, nakli ilimlerin lehine kesin biçimde kuruldu.

Bu tercih, Selçuklu döneminde başlayan eğilimin kurumsal olarak taçlandırılmasıydı. Nizamülmülk dini ilimleri ön plana çıkarmıştı; fakat bu tercih henüz yüzde yüz resmileşmemişti. Ebu Suud Efendi döneminde ise bu tercih, müfredatın yazılı kurallarına işlendi.

Bunun somut anlamı şuydu: Bir çocuk Osmanlı medresesine girdiğinde, iki farklı yol önünde beliriyordu. Dini ilimler yolunu seçerse; Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, kelim ve ilmihal öğrenecekti. Bu yol, toplumsal statü, imam ya da müftü olma, devlet kademelerinde yükselme imkânı sunuyordu. Akli ilimler yolunu seçerse; mantık,

matematik, astronomi ve felsefe öğrenecekti. Fakat bu yol, toplumsal statü açısından birincisiyle yarışmıyordu.

Ve zamanla, akli ilimler yolu giderek daraldı. Çünkü statüsü düşük olan her şey, önce küçümsenir, sonra ihmal edilir, nihayetinde terk edilir. Nesiller geçtikçe, akli ilimlere meraklı zihinler, o merakı besleyecek kurumsal zemini bulamaz hale geldi.

II. İki Ayrı Dünya: Medresenin Bölünmesi

Bir Kapıdan Giren Çocuk, İki Farklı Dünyayla Karşılaşıyor

Bunu somutlaştıralım. Çünkü soyut kalan her gerçek, gerçekliğini yitirme riskiyle karşı karşıyadır.

16. yüzyılın ikinci yarısında, bir Osmanlı şehrinde iki çocuk medreseye başlıyor. İkisi de zeki, ikisi de meraklı, ikisi de öğrenmek istiyor. Birinci çocuk dini ilimleri okuyor. Sabah kalktığında Kur'an okuyor. Öğleden sonra hadis ezberliyor. Akşam fıkıh metni çalışıyor. Hocası, aynı metni on yıldır aynı biçimde okutmuştur; onun hocası da aynı şekilde. Soru sormak, saygısızlık sayılabilir. 'Bu ayet neden böyle?' diye sorulduğunda, cevap çoğu zaman 'büyük âlimler böyle söyledi' olur.

İkinci çocuk akli ilimleri okuyor. Mantık ve matematik öğreniyor. Aristoteles'in kategorilerini çalışıyor. Astronomi hesapları yapıyor. Fakat bu çocuk bir şeyin farkında: Okuduğu şeyler, 'gerçek ilim' sayılmıyor. Toplumda statüsü düşük. Camide imam olamıyor, mahkemede hâkim olamıyor. Ve üstelik, öğrendiklerinin imanımla nasıl bağlantılı olduğunu kimse ona anlatmıyor. Çünkü iki medrese birbirine bağlı değil.

Bu tablo, tek başına bile son derece çarpıcıdır. Fakat asıl felaket, zamanla ne olduğundadır. Birinci çocuk büyür, toplumda saygın bir yere gelir. İkinci çocuk büyür, ya küçümsenir ya da kendi bilgisini hayattan kopuk görmeye başlar. Ve nesiller geçtikçe, ikinci çocuğun yolu neredeyse kapanır.

Harizmi, Kur'an okuduğu akıyla cebiri kurmuştu. İbn Heysem, namaz vakitlerini hesapladığı zihinle optiği keşfetmişti. Onlar için dini ilim ile akli ilim, aynı kapıdan içeri giriyordu. Ebu Suud'un sisteminin ardından, o kapı ikiye bölündü.

'Din İlimi' ve 'Dünya İlimi': Tehlikeli Bir Ayrışma

Bu ayrışmanın toplumsal psikolojiye yansması son derece derin oldu. Zamanla Müslüman zihninde şu kurgu yerleşti: İlim ikiye ayrılır. 'Din ilmi', Allah'a götürür. 'Dünya ilmi', dünyaya hizmet eder. Biri ahireti kazandırır, diğeri dünyayı.

Bu kurgunun içinde, son derece tehlikeli bir çıkarım gizlidir: Eğer iki ilim birbirinden ayrı ve birbirine rakip ise; hangisi seçilecek? Ve cevap, toplumun büyük çoğunluğu için din ilmiydi. Çünkü ahiret, dünyadan daha değerliydi.

Fakat bu çıkarım, Kur'an'ın anlayışından tamamen kopuktur. Kur'an, evreni gözlemlemeyi, tarihi incelemeyi, insanı araştırmayı defalarca emreder. 'Oku' emri, yalnızca mushafı okumak için verilmemiştir. Yaratılışı okumak, toplumu okumak, insanı okumak — bunların hepsi o emrin kapsamındadır.

Fakat medrese duvarları bu bütünlüğü parçaladı. Ve parçalanan şey, yalnızca bir müfredat değildi. Parçalanan şey, Müslüman zihninin bütünlüğüydü. İman ile akıl, aynı kişinin içinde yaşamaya devam ediyordu; fakat artık birbirine konuşmuyordu.

"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?

Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alır."

(Zümer, 39:9)

Bu ayet, 'bilmek' ile 'bilmemek' arasındaki uçurumu anlatır. Fakat 16. yüzyıldan itibaren Müslüman medreselerinde şöyle bir durum ortaya çıktı: İki farklı 'bilmek' biçimi vardı artık. Ve bu ikisi, birbirini tanımıyordu.

III. Ezber: Bir Kültürün Ölüm Sertifikası

Ezberin Tarihi: Nasıl Araçtan Amaca Dönüştü?

Ezber, başlangıçta son derece değerli bir araçtı. Kur'an'ı hıfz etmek, hadisleri bellemek, fıkıh kurallarını zihinleştirmek — bunlar meşru ve kıymetli pratiklerdir. Büyük

âlimler, binlerce hadisi ezbere bilirdi. Bu hafıza kapasitesi, ilmin nesilden nesile aktarılmasını mümkün kılıyordu.

Fakat ezber, araç olmaktan çıkıp amaç haline geldiğinde felaket başlar. Ve bu dönüşüm, Osmanlı medreselerinde, 16. yüzyıldan itibaren giderek hız kazandı.

Dönüşüm şöyle gerçekleşti: Büyük âlimlerin yazdığı metinler, zamanla kutsal kabul edildi. Bu metinleri anlamak değil; ezberlemek esas oldu. Metni yorumlamak, hatta sorgulamak tehlikeli görülmeye başlandı. Çünkü yorum, otoriteye meydan okumak anlamına gelebilirdi. Ve otorite, hem ilmi hem de siyasi bir güçtü.

İbn Haldun, Mukaddime'sinde bu dönüşümü şöyle tespit eder: 'İlim, yalnızca rivayete dayanmaya başladığında; yani öğrenci yalnızca hocasından duyduğunu aktardığında — akıl körelir. Çünkü akıl, problemlerle yüzleşerek büyür. Problem olmayan yerde akıl uyur.'

İbn Haldun bu tespiti 14. yüzyılda yazdı. Ve uyarısı dinlenmedi. Ondan iki yüz yıl sonra, Osmanlı medreselerinde tam olarak tarif ettiği süreç yaşandı: Akıl uyudu.

Ezberin Çocuğa Söyledikleri

Ezber kültürünün bir çocuğa söylediklerini somut biçimde düşünelim.

Ezber kültürü şunu söyler: 'Sorulan soruya doğru cevabı ver.' Öğrenmenin amacı, doğru cevabı bulmak değil; beklenen cevabı vermektir. Bu fark, küçük görünür. Fakat sonuçları devassadır.

Doğru cevabı arayan çocuk, soruyu anlamak zorundadır. Soruyu anlamak için bağlamı bilmek gerekir. Bağlamı bilmek için araştırmak gerekir. Araştırmak için merak gerekir. Merak ise sorgulamayı doğurur. Ve bu zincir, düşünen bir insan üretir.

Beklenen cevabı veren çocuk ise farklı bir şey öğrenir: Uyum. Sisteme uyum, otoriteye uyum, kalıba uyum. Bu çocuk büyüdüğünde, sistemi sorgulamaz. Çünkü sorgulamayı hiç öğrenmemiştir. Öğrendiği şey, verileni almak ve aktarmaktır.

Ve işte bu çocuktan oluşan bir toplum, medeniyetin üreticisi olmaktan çıkar. Tüketicisi olur. Başkalarının ürettiğini alır, kullanır ve ona muhtaç kalır. Bu bağımlılık, zamanla siyasi bağımlılığa dönüşür. Ve siyasi bağımlılık, medeniyetin en derin yenilgisidir.

Taklid ile Tahkik Arasındaki Uçurum Derinleşiyor

Önceki bölümlerde taklid ve tahkik kavramlarını ele almıştık. Taklid; anlamadan, sorgulamadan takip etmek. Tahkik ise araştırarak, anlayarak ulaşmak.

Osmanlı'nın durgunluk döneminde bu iki kavram arasındaki mesafe, dramatik biçimde açıldı. Taklid, resmi eğitim sisteminin merkezine oturdu. Tahkik ise giderek marjinalleşti; hatta zaman zaman şüpheyle karşılandı.

Bunun somut göstergeleri vardır. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı medreselerinde verilen fetvaların büyük bölümü, klasik fıkıh metinlerinin doğrudan aktarımından ibarettir. Bağlamı değişen bir meselede, yüzyıllar önceki cevabın harfi harfine uygulanması. Yeni bir problem, yeni bir düşünce gerektirmez; yalnızca hangi eski metne baktığınız önemlidir.

Bu yaklaşım, zaman içinde İslam hukukunu hayatın gerçekliklerinden kopardı. Ticaret değişti, teknoloji değişti, toplumsal yapı değişti – fakat cevaplar değişmedi. Çünkü cevapları üreten zihin, değişmeyi tehlikeli buluyordu.

Ve bu donma, yalnızca hukuku değil; teoloji, felsefe ve nihayetinde bilim anlayışını da etkiledi. Soru sormak azaldı. Yorum yapmak riskleşti. Yeni bir şey üretmek, bid'at – dinde olmayan bir şey icat etmek – olarak yorumlanabilirdi.

IV. Bid'at Silahı: Sorgunun En Güçlü Düşmanı

Bid'at Kavramının Doğru Anlamı ve Yanlış Kullanımı

'Bid'at' kelimesi, dini alanda olmayan bir şeyi icat etmek anlamına gelir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 'Her bid'at sapıklıktır' hadisi, İslam'ın temel referanslarından biridir. Ve bu hadisin amacı, dini alanda keyfi değişiklikleri, ekleme ve çıkarmaları engellemektir.

Fakat bid'at kavramı, tarihte son derece tehlikeli bir biçimde genişletildi. Yalnızca dini ibadetlerdeki değişiklikler değil; bilimsel araştırmalar, felsefi sorular, toplumsal yenilikler de 'bid'at' damgasıyla karşılanmaya başladı. Bu genişletme, kavramın asıl anlamını çarpıttı.

Bid'atı iki kategoride ele alan âlimler, bu çarpıtmayı çok önceden tespit etmişti. İmam Şafii ve İmam Nevevî başta olmak üzere pek çok büyük âlim, bid'atı 'kötü bid'at' ve 'iyi bid'at' olarak ayırdı. Dini özde olmayan, fakat topluma faydalı olan yenilikler, meşruydular. İmam Şafii bu konuda şöyle dedi: 'Bid'at iki kısımdır: Kitap ve sünnete uyan bid'at övgüye layıktır. Onlara muhalif olan ise kınananıdır.'

Fakat bu ince ayırım, durgunluk döneminde pratikte göz ardı edildi. 'Bu bid'attır' damgası, her türlü yeniliği, soruyu ve araştırmayı susturmak için kullanılan en etkili silah haline geldi. Ve bu silah, çoğu zaman iktidarın ya da yerleşik düzenin işine geldiğinde çekildi.

Matbaanın Osmanlı'ya geç girişi, bu dinamiğin en çarpıcı örneğidir.

Matbaa Meselesi: Durgunluğun En Simgesel Örneği

Johannes Gutenberg, 1440'lı yıllarda matbaayı icat etti. Bu icat, Avrupa'yı kökten dönüştürdü. Bilginin yalnızca el yazmasıyla çoğaltıldığı dönemde, bir kitabın kopyası aylar alır ve büyük maliyet gerektirir. Matbaayla birlikte, aynı sürede yüzlerce hatta binlerce kopya üretilebilir oldu. Bu, bilginin demokratikleşmesidir. Herkesin kitaba erişebilmesidir. Ve bu erişim, Avrupa'da Reformasyon'dan Bilimsel Devrim'e, oradan Aydınlanma'ya uzanan zinciri mümkün kıldı.

Peki Osmanlı ne yaptı? Matbaa, Gutenberg'in icadından yaklaşık iki yüz yıl sonra, 1727'de İstanbul'a geldi. Ve bu gecikmenin nedeni son derece ibret vericidir.

Matbaaya ilk karşı çıkanlar, hem dini çevrelerden hem de esnaf loncalarından geldi. Dini çevreler, kutsal metinlerin makine eliyle basılmasını sakıncalı buldu. Hattatlar ve müstensihler — el yazısıyla kitap çoğaltanlar — işlerini kaybetmekten korktular. Ve bu iki grubun birleşik baskısı, matbaanın Osmanlı'ya girişini iki yüz yıl geciktirdi.

İki yüz yıl. Bu süre içinde Avrupa, matbaa sayesinde binlerce eser bastı, dağıttı ve okudu. Bilim devrimi gerçekleşti. Anatomi, fizik, astronomi, kimya — tüm bu alanlarda Avrupalı bilim insanları dev adımlar attı. Newton fiziği kurdu. Harvey kan dolaşımını keşfetti. Galileo teleskopla gökyüzünü inceledi.

Osmanlı ise aynı dönemde ne yaptı? El yazması kitap üretmeye devam etti. Aynı metinleri, aynı biçimde, aynı hızla. Dünya değişirken, Osmanlı medreselerinde öğretilen içerik büyük ölçüde sabit kaldı.

Matbaa meselesi, bir sembol olarak okunmalıdır. Bu, yalnızca bir teknolojik gecikmedir değil; bir zihinsel kapanışın teknolojiye yansımasıdır. Yeni olanı tehdit olarak gören bir zihniyet, yeni teknolojiyi de tehdit olarak görür. Ve bu zihniyet, medeniyetin üretim kapasitesini adım adım köreltir.

V. Sanayi Devrimi'nin Kaçırılması: Tarihsel Bir Fatura

Avrupa Neden Öne Geçti?

18. yüzyılın ortasında İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, insanlık tarihinin en büyük ekonomik ve toplumsal dönüşümüdür. Buhar makinesi, tekstil sanayii, demir-çelik üretimi, demiryolları — bunların hepsi, yalnızca teknik icatlar değildir. Bunlar, birikmiş bilginin, sistematik araştırmanın ve kurumsal yatırımın ürünleridir.

Sanayi Devrimi neden İngiltere'de başladı? Bu sorunun birden fazla cevabı vardır: Sömürge geliri, coğrafi konum, hukuki altyapı, ticaret kültürü. Fakat en temel nedenlerden biri, entelektüel bir altyapıdır. İngiltere'de Royal Society — Kraliyet Bilim Akademisi — 1660'ta kurulmuştu. Newton, Boyle, Hooke gibi isimler, sistematik deneysel araştırmanın öncüleriydi. Ve bu araştırmaların pratik uygulamalar için zemin hazırlaması, çok da uzun sürmedi.

Osmanlı'da ise aynı dönemde ne vardı? Matematik, astronomi ve doğa bilimleri alanında ciddi çalışmalar yapılıyordu; yadsımak haksızlık olur. Fakat bu çalışmalar, kurumsal destek ve sistematik bir araştırma kültüründen yoksundu. Her araştırmacı, kendi başına ve çoğu zaman kurumsal statüsüne rağmen çalışıyordu.

Sonuç olarak Sanayi Devrimi, Osmanlı'nın gözleri önünde gerçekleşti ve kaçırıldı. Bu kaçırma, aptalık ya da tembellikten değil; sistematik bir zihinsel kapanışın birikmesinden geliyordu.

Kaçırılan Devrim'in Bedeli: Bağımlılığın Başlangıcı

Sanayi Devrimi'ni kaçırmamızın bedeli, yalnızca ekonomik değildi. Bu, medeniyetin dışı bağımlı hale gelmesinin başlangıcıydı.

Düşünün: Bir toplum, ihtiyaç duyduğu teknolojiyi üretemiyor. O zaman başkasından almak zorundadır. Teknolojiyi almak için para gerekir. Para için kaynak satmak gerekir. Ve kaynak satmak, her zaman kaynak sahibini değil; kaynak alıcısını güçlendirir.

Bu döngü, Osmanlı'nın son iki yüzyılının ekonomik gerçeğidir. Avrupa'dan silah, kumaş, makine ve finansman alınıyordu. Karşılığında hammadde, toprak tavizleri ve giderek artan borç bırakılıyordu. Ve her yeni anlaşmayla, Osmanlı'nın bağımsızlık alanı biraz daha daralıyordu.

Bu bağımlılığın kültürel bir boyutu da vardı: Avrupa'dan öğrenmek zorunlu hale geldi. Fakat bu öğrenme, iki kanatlı bir öğrenme değildi. Bu, güçlü olanın dilini, kurumlarını ve düşünce biçimini, onun güçlü olduğunu kabul ederek almaktı. Bu kabul, zamanla kendi kültürüne olan güveni de zedeledi.

Ve işte tam burada, Ebu Suud'un sisteminin en derin ve en acı sonucu kendini gösterir: Bir medeniyet, kendi zihnine güvenini yitirdiğinde; başkasının zihnine bağımlı hale gelir. Ve bu bağımlılık, kılıçtan çok daha kalıcı bir yenilginin adıdır.

VI. İslam İnancının Sarsılması: Sistemin Dini Boyuttaki Hasarı

En Ağır Sonuç: İman Zayıflıyor

Şimdi bu kitabın en ağır tespitine geliyoruz. Ve bu tespiti, hem dürüstlikle hem de büyük bir sorumluluk duygusuyla yapmak gerekiyor.

Ebu Suud Efendi'nin kurduğu sistem — akli ilimler ile dini ilimlerin birbirinden koparılması, ezber kültürünün kurumsallaşması, sorgunun daraltılması — yalnızca medeniyetin bilimsel üretim kapasitesini zayıflatmadı. Aynı zamanda İslam inancının kendisini de sarstı. Ve bu sonuç, tasarımcının en az istediği şeydi.

Nasıl mı? Şöyle düşünelim.

Bir çocuk, medresede Kur'an'ı ezberledi. Hadis metinlerini bellemine kazıdı. Fıkıh kurallarını öğrendi. Fakat hiçbir zaman şu soruyu sormadı — ya da sormasına izin

verilmedi: 'Bunu neden inanıyorum?' Çünkü bu soru tehlikeliydi. 'Neden?' sorusu, şüpheyi çağırıyordu.

Ve o çocuk büyüdü. Hayatla karşılaştı. Bilim ilerliyor, teknoloji değişiyor, dünya dönüşüyordu. Ve o çocuk, bu değişen dünyada kendi inancını nasıl konumlandıracağını bilmiyordu. Çünkü inancı, düşünülerek değil; ezberlenmiş olarak alınmıştı. Ve ezberlenmiş inanç, sarsıldığında savunmasızdır. Çünkü onu ayakta tutan, anlayış değil; alışkanlıktır.

Bediüzzaman Said Nursî, bu gerçeği 20. yüzyılın başında son derece net biçimde tespit etti. Şöyle dedi: 'Eskiden kuvvetli bir iman vardı, fakat bu iman, tahkike dayanmıyordu; taklitten geliyordu. Taklide dayanan iman ise şüphelere karşı dayanıklı değildir.'

Taklide dayanan iman, yani anlamadan kabul edilen inanç; dışarıdan gelen ilk ciddi sarsıntıda ya tamamen yıkılır ya da savunmacı bir katılığa dönüşür. İkisi de sağlıklı değildir.

İki Tehlikeli Sonuç: Yıkılmak ya da Katılaşmak

Birinci tehlikeli sonuç: İmanın yıkılması. Avrupa'da Aydınlanma düşüncesi güçlenip İslam dünyasına ulaştığında, pek çok Müslüman zihin bu düşünceyle başa çıkamadı. Çünkü ellerindeki araç, ezberlenmiş cevaplardı. Ve Aydınlanma'nın sorularına, ezberlenmiş cevaplar yetmiyordu.

Bu yetersizlik, bazılarında tam bir kopuşa yol açtı. 'Akıl bunu kabul etmiyor; öyleyse dini terk edeyim.' Bu kopuş, yalnızca bireysel değil; toplumsal bir kopuştu. Modernleşme sürecinde pek çok Müslüman ülkede yaşanan din karşıtı aydın hareketi, büyük ölçüde bu zeminde filizlendi. İnsanlar, dini ile akıllı arasında seçim yapmak zorunda hissetti. Ve bu zorunluluk, Ebu Suud'un sisteminin meşru bir İslam anlayışı doğurmadığını; yalnızca bir seçimi kurumsal hale getirdiğini gösterir.

İkinci tehlikeli sonuç: Savunmacı katılık. Bazı Müslümanlar ise tam tersine tepki verdi. Dışarıdan gelen her yeniliği tehdit olarak gördü. Sorgulamayı imansızlık saydı. Araştırmayı kâfirliğin göstergesi kabul etti. Ve bu katılık, zamanla medeniyetin en büyük zafiyetlerinden birine dönüştü: Kendini dışarıdan eleştiriye kapatmak.

Bu ikinci grup, büyük çoğunlukla samimi Müslümanlardı. İmanlarını korumak istiyorlardı. Fakat korumanın yolunu yanlış seçtiler: Duvar örmek. Oysa iman, duvarla korunmaz. İman, anlayışla güçlenir. Ve anlayış, sorgulama olmadan büyümez.

Ebu Suud'un Niyeti ile Sisteminin Sonucu Arasındaki Uçurum

Bu noktada başa dönmek gerekiyor. Ebu Suud Efendi, İslam'ı zayıflatmak istemiyordu. Aksine, onu korumak istiyordu. Osmanlı devletini güçlendirmek istiyordu. Dini meşruiyeti sağlamlaştırmak istiyordu.

Ve tam da bu yüzden, onun kurduğu sistemin doğurduğu sonuçlar bu kadar acıdır. Çünkü iyi niyet, yanlış bir sistemin faturasını ödemez. Bir doktor, hastasına şifa vermek isteyerek yanlış ilaç verirse; hasta bundan zarar görür. Doktorun niyeti, hastanın acısını azaltmaz.

Ebu Suud Efendi, İslam'ı korumak isterken; İslam'ın en büyük gücünü — aklın imanla birlikte çalışmasını — kurumsal olarak zayıflattı. Bu, trajedinin tam tanımıdır: İyi niyet, yanlış araçla, kalıcı hasar.

Ve bu hasar, yüzyıllar içinde katmanlandı. Her nesil, bir öncekinin kurduğu sistemin içinde yetişti. Her nesil, sorgulamayı daha az, ezberi daha fazla öğrendi. Ve her nesil, medeniyetin iki kanadını biraz daha uzaklaştırdı.

Ta ki bugüne kadar. Bugün bazı Müslüman topluluklar, biri olmadan diğerini yapabileceğini zannediyor: Ya akılsız iman ya da imansız akıl. Ve her ikisi de, bu kitabın omurgasındaki ana gerçeği göstermiştir: Tek kanatla uçulmaz.

VII. Osmanlı'nın Son Dönemine Uzanan Gölge

Tanzimat: Geç Gelen Uyanış

19. yüzyılda Osmanlı, içinde bulunduğu durumu fark etti. Ve reform hareketleri başladı. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı'da modern anlamda hukuki ve idari reformların başlangıcı sayılır.

Fakat Tanzimat, son derece çelişkili bir süreçtir. Bir yanda Batı'dan alınan kurumlar, hukuk anlayışı ve eğitim modeli. Diğer yanda bu değişimleri hazmedemeyen, iki ayrı dünya arasında sıkışıp kalan bir toplum.

Çünkü Tanzimat'ın temel sorunu şuydu: Kurumlar değişiyordu, fakat zihinler değişmiyordu. Dışarıdan alınan her yeni kurumun içini dolduracak insan yetişmemişti. Çünkü o insanı yetiştirecek eğitim sistemi, yüzyıllar önce bölünmüştü.

Tanzimat aydınları, iki ayrı kampa bölündü. Bir kamp, Batı'nın her şeyini almak gerektiğini savundu. Diğer kamp, hiçbir şeyin değişmemesi gerektiğini. Ve iki kanat arasında kalan denge, bu çatışmada iyice zayıfladı.

Medrese ile Mektep: Osmanlı'nın Zihinsel Bölünmesi

19. yüzyılda Osmanlı'da iki ayrı eğitim sistemi yan yana işlemeye başladı: Medrese ve mektep. Medreseler, geleneksel dini eğitimi veriyordu. Mektepler ise Batı tarzı modern eğitimi.

Bu iki sistem, iki farklı insan tipi üretiyor; fakat bu iki insan tipi birbirini anlayamıyordu. Medreseli, mekteplide 'dinsiz Batı hayranı' görüyordu. Mektepli, medreslide 'cahil gericinin temsilcisi' görüyordu. Ve bu iki grup, aynı toplumun içinde birbirine yabancı kaldı.

Bu bölünme, Ebu Suud'un sisteminin kaçınılmaz sonucuydu. İki kanatlı olmayan bir medrese sistemi, zamanla dışarıdan dayatılan başka bir bölünmeyi daha doğurdu: Dini eğitim ile laik eğitim. Ve bu ikinci bölünme, birincisinden çok daha derin çatışmalar üretecekti.

Nitekim 20. yüzyılda pek çok Müslüman ülkede yaşanan din-laiklik gerilimi, özünde bu tarihsel kırılmanın modern tezahürüdür. Ebu Suud, medrese müfredatını ikiye böldüğünde; bu bölünmenin birkaç yüzyıl içinde toplumu da ikiye böleceğini öngöremezdi. Fakat sistem, öngörülemez sonuçlar doğurdu. Ve bu sonuçlar, bugün hâlâ yaşanmaktadır.

Kısım Kapanışı: Hasar Gerçek, Onarım Mümkün

Bu kısım, ağır bir tabloyu anlattı. Ezberin kutsanması. Sorgunun daraltılması. Matbaanın iki yüz yıl gecikmesi. Sanayi Devrimi'nin kaçırılması. Dışa bağımlılığın başlaması. İmanın taklitten beslenip tahkikten uzaklaşması. Ve nihayetinde, toplumun hem din hem de bilim açısından iki ayrı kampa bölünmesi.

Bu tablo, umutsuzluğa davet değildir. Bu, gerçeği görmek için açılan bir penceredir. Ve gerçeği görmek, onarımın ilk adımındır.

Çünkü hasar, yüzyıllar içinde birikmişse; onarım da yüzyıllar gerektirebilir. Fakat her büyük yolculuk, tek bir adımla başlar. Ve o adım, sorgulamayı yeniden öğrenmektir. Ezberin yetmediğini kabul etmektir. İmanın, anlayışla güçlendiğini fark etmektir. Ve aklın imanın karşısı değil; tamamlayıcısı olduğunu, hem Kur'an'ın hem de tarihin gösterdiğini görmektir.

Harizmi hem namaz kılmış hem cebiri kurmuştu. Bu birlik, bir geçmiş hayali değildir. Bu, her nesilde yeniden mümkün olan bir gerçektir. Fakat mümkün olabilmesi için, o birliği bölen duvarları görmek gerekir. Ve bu kısım, o duvarları göstermek için yazıldı.

Bir sonraki kısımda Osmanlı'nın son dönemini ele alacağız. 1800-1900 arası; Batı'nın yükselişi, Doğu'nun gerileyişi, sömürgecilik ve yeni dünya düzeni. Bu tablo, Cilt II'nin başlangıç zeminidir. Fakat önce bu zeminin nasıl hazırlandığını, bu kısımda anlatılan kırılmaların o zemini nasıl şekillendirdiğini anlamamız gerekiyordu.

"İyi niyet, yanlış bir sistemi meşrulaşturmaz.

Ama onu anlamamızı zorlaştırır.

Ebu Suud İslam'ı korumak istedi.

Fakat kurduğu sistem,

İslam'ın en büyük gücünü susturdu."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Ra'd 13:11; Zümer 39:9; Bakara 2:170; Mücadele 58:11

Ebu Suud Efendi — Fetavâ-yı Ebu Suud Efendi (Osmanlı dini hukuk sisteminin temel kaynağı)

Ebu Suud Efendi — İrşadü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kitabi'l-Kerim (Tefsiri; İslam ilim anlayışı)

İbn Haldun — Mukaddime (Ezberin zekâyı köreltmesi; ilim ve toplum döngüsü)

İmam Gazali — İhyâu Ulûmi'd-Din (Taklid ile tahkik ayrımının en kapsamlı analizi)

İmam Şafii — el-Ümm (Bid'atın meşru ve meşru olmayan biçimleri)

İmam Nevevî — el-Mecmû' (Bid'at kategorileri)

Bediüzzaman Said Nursî — Münazarat (Taklide dayanan imanın zayıflığı)

Bediüzzaman Said Nursî — Hutbe-i Şamiye (Osmanlı çöküşünün temel nedenleri)

Bediüzzaman Said Nursî — İşâratü'l-İ'câz (Kur'an'ın akıl ve iman birliği anlayışı)

Halil İnalçık — Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (Osmanlı medrese sisteminin yapısı)

Cornell Fleischer — Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire (İlim-iktidar ilişkisi)

Ekmeleddin İhsanoğlu — Osmanlı Bilim Tarihi (Osmanlı'da bilimsel çalışmalar ve kısıtlamaları)

Ahmet Hamdi Tanpınar — 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi (Tanzimat dönemi zihinsel bölünmesi)

Bernard Lewis — The Muslim Discovery of Europe (Osmanlı'nın Avrupa'yı keşfetme süreci)

Niyazi Berkes — Türkiye'de Çağdaşlaşma (Tanzimat'ın çelişkileri ve medrese-mektep bölünmesi)

Francis Bacon — Novum Organum (Bilimsel devrimin felsefi temeli; Osmanlı'nın kaçırdığı paradigma)

Joel Mokyr — The Gifts of Athena (Sanayi Devrimi'nin entelektüel kökeni)

Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayet tefsirleri)

BÖLÜM VIII

Modern Dünyanın Eşiğinde

Kısım I – 1800-1900: Cahiliye'nin Geri Dönüşü ve İçteki Çürüme

**"Onlar, yeryüzünde dolaşmadılar mı ki
kendilerinden öncekilerin akıbeti nasıl olmuş görsünler?"**

(Yûsuf, 12:109)

Önceki Bölümden Köprü: Duvarlar Örüldükten Sonra

Önceki bölümde Ebu Suud'un sisteminin kurduğu duvarları gördük. Akli ilimler ile dini ilimler, iki ayrı odaya hapsedildi. Ezber, sorgunun yerini aldı. Matbaa iki yüz yıl bekletildi. Sanayi Devrimi kaçırıldı. Ve bu kaçırmanın bedeli, dışa bağımlılık oldu.

Şimdi o bağımlılığın 19. yüzyıldaki somut yüzüne bakıyoruz. Fakat bu sefer yalnızca dışarıya bakmayacağız. Dışarıdan gelen baskıyı anlamak kadar, içeriden gelen çürümeyi de görmek gerekiyor. Çünkü 19. yüzyılda Osmanlı'yı zayıflatan şey, yalnızca Avrupa'nın gücü değildi. Aynı zamanda içerideki cehaletti, okuma yazma bilmemeydi, kız çocuklarının okutulmamasıydı, din adına yayılan hurafeydi ve sarayın içindeki hainlerin oyunlarıydı.

Bu kısım o tabloyu anlatıyor. Hem içten hem dıştan. Hem acı hem gerçek.

I. Osmanlı'nın 19. Yüzyılı: Fatura Geldi

Hasta Adam: Bir İmparatorluğun Tıbbi Teşhisi

19. yüzyılda Avrupa diplomasisinde Osmanlı için kullanılan bir tabir yaygınlaştı: 'Hasta Adam.' Rusya Çarı I. Nikola, 1853'te bu ifadeyi kullanan ilk devlet adamlarından biriydi. Ve bu tabir, o kadar yerleşti ki Osmanlı'nın son yüzyılı bu isimle anılır oldu.

Fakat 'Hasta Adam' tabiri, yalnızca dışarıdan biçilen bir yafta değildi. Bu, bir gerçeği yansıtıyordu. Ve o gerçek son derece acıydı: Bir zamanlar üç kıtaya hükmeden bir imparatorluk, 19. yüzyılda toprak kaybetmekle kalmıyor; borçlanıyor, anlaşmalara zorlanıyor, kendi topraklarında başkalarının kontrolüne giriyordu.

Bu hastalığın teşhisi kolay, tedavisi zordu. Çünkü hastalık dışarıdan değil; içeriden geliyordu. Ve içeriden gelen hastalığı, dışarıya yükleyerek tedavi etmek mümkün değildir.

Okuma Yazma Oranı: Medeniyetin En Temel Ölçütü

19. yüzyılın ortasında Osmanlı İmparatorluğu'nda okuma yazma oranı son derece düşüktü. Tahminler bölgeye ve döneme göre farklılık gösterse de genel tablo şudur: Erkek nüfusun yaklaşık yüzde on beş ile yüzde yirmi beşi okuma yazma biliyordu. Kadın nüfusunda bu oran, çok daha düşüktü; bazı bölgelerde yüzde beşin altında.

Bu rakamları anlamlandırmak için karşılaştırma yapalım. Aynı dönemde İngiltere'de okuma yazma oranı yüzde yetmiş civarındaydı. Prusya'da (bugünkü Almanya) ise yüzde seksenin üzerindediydi. İsveç'te neredeyse yüzde yüze yaklaşıyordu. Avrupa, Sanayi Devrimi'nin ihtiyaç duyduğu okuryazar işgücünü yetiştirirken; Osmanlı, nüfusunun büyük bölümünü okuma yazma bilmeksizin hayata sürüyordu.

Bu fark, salt bir eğitim sorunu değildir. Bu, medeniyetin üretim kapasitesinin doğrudan ölçütüdür. Okuma yazma bilmeyen bir toplum, ne bilgiyi üretebilir ne de onu aktarabilir. Her nesil, bir öncekinin bilgisinden yararlanamaz. Her birey, sıfırdan başlamak zorunda kalır.

Ve işte bu yüzden, Osmanlı'nın 19. yüzyılı hem acı hem de öğreticidir: Medeniyetin en temel yatırımı olan eğitim, yüzyıllarca ihmal edilmişti. Ve bu ihmalin faturası, tüm topluma kesiliyordu.

Kız Çocukları: Sistemin En Büyük Kurbanı

Okuma yazma oranının bu kadar düşük olmasının arkasında pek çok neden vardır. Fakat nedenlerin en büyüğü, en görünür olanı ve en acı vericisi şudur: Kız çocukları, özellikle kırsal kesimlerde, okutulmayı gereksiz hatta tehlikeli bulan bir anlayışla büyütüldü.

Bu anlayışın kökleri, İslam'da değil; cahiliyede yatmaktadır. Önceki bölümlerde ele aldığımız gibi, İslam kız çocuklarını toprağa gömen bir cahiliyeye karşı çıkararak geldi. Hz. Aişe (r.a.), döneminin en büyük hadis âlimiydi. Hz. Fatıma (r.a.), Hz. Peygamber'in yüreğinin parçasıydı. Ensar kadınları, bizzat Hz. Peygamber'e sorular sorar, fetva alırlardı.

Fakat o tarihten yaklaşık on iki yüzyıl sonra, Osmanlı'nın pek çok bölgesinde şu anlayış hâkim oldu: 'Kız çocuğu okumaya ne gerek? O zaten evlenecek, çocuk bakacak.' Bu anlayış, İslami değil; kültürel bir körelmenin ürünüydü. Ve bu köreltme, medeniyetin yarı nüfusunu bilgi üretiminin dışına çıkardı.

Bir medeniyetin kadınlarını eğitimden men etmesi, o medeniyetin potansiyelini yarıya indirmekten fazlasını ifade eder. Çünkü kadın, yalnızca bireysel üretici değil; aynı zamanda bir neslin ilk öğretmenidir. Okuma yazma bilmeyen bir anne, çocuğuna okumayı sevdirmeye konusunda ciddi dezavantaj taşır. Eğitimsiz bir toplumun kadınları, eğitimsiz bir nesil yetiştirir. Bu döngü, kendini besler ve güçlendirir.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın reformcu aydınları bu gerçeği görmeye başladı. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa — bunların hepsi, kız çocuklarının eğitimini savundu. Fakat bu savunu, köklü bir direnişle karşılaştı. Ve bu direnişin büyük bölümü, din kisvesi altında sunuldu. 'Bu İslam'a aykırı' denildi. Oysa tam tersiydi. İslam'ın emrettiği şey, her Müslümana — kadın ya da erkek — ilmi farz kılmaktı.

II. Ezberlenen Din: Anlaşılmayan İman

Camilerde Ne Öğretiliyordu?

19. yüzyıl Osmanlısında dini eğitim iki kanaldan akıyordu: Medreseler ve camiler. Fakat her iki kanal da önceki bölümde ele aldığımız sistemin ürünüydü. Sorgulamayan, anlayan değil aktaran, düşündüren değil ezberleyen.

Camilerde verilen Cuma hutbeleri, çoğu zaman halkın anlayamadığı klasik Arapça metinlerin okunmasından ibaretti. Halk, ne söylendiğini bilmeden dinliyordu. İçerik, onlarca yıldır aynıydı; çünkü değiştirilmesi tehlikeliydi. Hutbeyi değiştirmek, bid'at olabilirdi.

Bu tablo son derece çarpıcıdır: İslam'ın birincil kaynağı Kur'an'dır ve Kur'an, anlaşılacak için indirilmiştir. 'Hiç Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?' sorusu, bizzat Kur'an'dan gelmektedir. Fakat 19. yüzyıl Osmanlısında milyonlarca insan, yıllarca camilere gitti ve anlamadığı metinleri dinledi. Anlamak için sormadı. Çünkü sormak, edepsizlik sayılabilirdi.

Medreselerde ise tablo farklı değildi. Halid el-Bağdadi'nin, İmam Rabbani'nin ve diğer büyük âlimlerin eserleri, içerikleri tartışılmadan ezberleniyordu. Öğrenci, büyük âlimin söylediğini kabul ederdi. Bu büyük âlim ne kadar doğru, ne kadar güncel, ne kadar uygulanabilir — bunlar sorgulanmazdı.

Ve böylece din, toplumsal bir alışkanlığa dönüştü. İbadet vardı; fakat ibadet neden yapılıyor, ne anlama geliyor — bunlar sorulmuyordu. İman vardı; fakat bu iman temeli, anlayış değil alışkanlıktı. Ve alışkanlığa dayanan iman, en küçük sarsıntıya ya kırılır ya da katılaştır.

Hurafe ve Din: Birbirinin Yerine Geçen İki Şey

Anlayıştan yoksun bir dini ortamın kaçınılmaz sonuçlarından biri, hurafenin dinin içine sızmasıdır. Bu sızma, ani değil; yavaş ve sinsidir. Ve Osmanlı'nın son döneminde bu sızma son derece derinleşmişti.

Kabirlere dua etmek, velilerden yardım istemek, nazara karşı muska takmak, belirli günlerin uğursuz sayılması, hastalıkların büyü ile iyileşeceğine inanmak — bunların bir kısmı tartışmalı, bir kısmı ise açıkça İslam'ın dışındadır. Fakat 19. yüzyıl Osmanlısında bunların büyük bölümü, halkın din anlayışına karışmıştı.

Bu karışmanın nedeni açıktır: Halk, dini anlayamıyordu. Anlayamadığı için, kendine sunulanı kabul etmek zorundaydı. Ve sunulan şey, çoğu zaman karışık bir bütündü: Gerçek İslam ile kültürel gelenekler, vahye dayanan hükümler ile asırlık batıl inançlar yan yana duruyordu. Halk bunları ayırt edemiyordu. Çünkü ayırt etmek için hem okuma yazma hem de sorgulama gerekiyordu. İkisi de yoktu.

Bu tablo, cahiliye döneminin bir boyutunu hatırlatıyor. Cahiliyede de insanlar, atalarından gördüklerini sorgulamadan yapıyordu. 'Böyle gördük' gerekçesiyle putlara tapıyordu. 19. yüzyıl Osmanlısında ise insanlar, 'böyle gördük' gerekçesiyle hem gerçek

ibadeti hem de hurafe pratiklerini bir arada sürdürüyordu. Ve ikisini birbirinden ayırt etmek için gerekli anlayış, sistematik olarak köretilmişti.

III. Teknoloji Kafir İşi: Medeniyetin En Pahalı Yanılgısı

Yenilik Karşısındaki Dini Direniş

Matbaa meselesinde gördüğümüz örüntü, 19. yüzyılda da devam etti. Her yeni teknoloji, önce şüpheyile karşılandı. Bazen açıkça 'kafir işi' damgası vuruldu.

Telgraf, Osmanlı'ya 1855'te girdi. Kırım Savaşı'nın ihtiyaçları, bu girişi zorunlu kıldı. Fakat telgrafın halka tanıtılması sürecinde ciddi bir direnişle karşılaşıldı. Kimileri telgraf tellerinden şeytan seslerinin geçtiğini söyledi. Kimileri ise bu aracın cin işi olduğunu savundu. Bu direnişin örgütlü bir yapısı yoktu; fakat toplumsal bir yansımaydı.

Demiryolları benzer bir süreç yaşadı. Avrupa'da demiryolları, Sanayi Devrimi'nin bel kemiğiydi. Hammadde fabrikaya, ürün pazara, insan şehre taşınıyordu. Osmanlı'da ise demiryolu yapımı, büyük ölçüde yabancı sermayeye bırakıldı. Hem teknik kapasite yoktu hem de toplumsal benimseme yavaştı.

Aşılama konusunda da benzer bir tablo vardı. Çiçek hastalığı, Osmanlı topraklarında milyonlarca insanı öldürmüştü. Edward Jenner'in geliştirdiği aşı, Avrupa'da 18. yüzyılın sonlarında yaygınlaşmaya başladı. Osmanlı'ya girişi gecikti. Ve girdiğinde de ciddi bir direnişle karşılaştı: 'Allah'ın takdiriyle gelen hastalığa, insan müdahale edemez.'

Bu itirazın arkasındaki teolojik mesaj yanlıştır. İslam, tıbbi tedaviyi açıkça teşvik eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Her dert için bir deva vardır' buyurmuş, tedavi olmayı öğütlemiştir. Fakat anlayıştan yoksun bir din ortamında, bu teşvik unutulmuş; yerine kadercilik anlayışının çarpık bir yorumu geçmişti.

Bu çarpık yorum son derece tehlikeliydi. Çünkü 'Allah'ın takdiri' anlayışı, insanı sorumluluktan kaçmanın kılıfına dönüştürüldü. Tedavi olmamak, Allah'a tevekkül

olarak sunuldu. Araştırmamak, kadere rıza olarak yorumlandı. Ve bu yorum, medeniyetin önüne bir duvar örüyordu.

Tevekkül ile Tembellik Arasındaki Sınır

İslam'da tevekkül son derece değerli bir kavramdır. Fakat tevekkülün doğru anlaşılması, bu kitabın omurgasındaki iki kanatlı mümin anlayışının ayrılmaz parçasıdır.

Tevekkül; elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah'a bırakmaktır. Tevekkül; elinden geleni yapmadan, 'Allah halleder' demek değildir. Bu fark, son derece kritiktir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konudaki hadisi son derece nettir. Bir adam devesini bağlamadan 'Allah'a tevekkül ettim' demiş, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Deveni bağla, sonra tevekkül et.'

***"Onlar için elinizden gelen gücü
ve bağlanıp beslenen atları hazırlayın."***

(Enfal, 8:60)

Bu ayet, tevekkülü ile çalışmayı birleştiren İslam'ın temelyaklaşımını özetler. Hazırlık, insanın sorumluluğudur. Sonuç, Allah'ın takdiridir. İkisini birbirine karıştırmak — hazırlığı da Allah'a yüklemek — hem ilahiyat açısından yanlış hem de medeniyetsel açıdan yıkıcıdır.

Fakat 19. yüzyıl Osmanlısında bu yanlış anlayış, yaygın hale gelmişti. Ve bu yanlış anlayış, insanları hem dünyevi hem de dini sorumluluktan kaçmaya zemin hazırlıyordu.

IV. Sarayın İçindeki Hırsızlar: Osmanlı'nın Evin İçindeki Çürüme

İstanbul'un Fethinden Sonra Başlayan Oyun: Bizans'ın Mirası

1453'te İstanbul fethedildiğinde, Fatih Sultan Mehmed şehre girdi ve bir medeniyet inşa etmeye başladı. Fakat fetihle birlikte başka bir şey de oldu: Bizans'ın kurumsal mirası, Osmanlı saray yapısına sızdı.

Bu sızma, açık değil gizliydi. Silah değil entrika taşıyordu. Bizans, yaklaşık bin yıl boyunca saray entrikasının, zehrin, suikastin ve gizli ittifakların meşruluk kazandığı bir imparatorluktu. Ve bu kültür, kısmen Osmanlı sarayına transfer oldu.

Devşirme sistemi — Hristiyan ailelerden alınan çocukların Müslüman ve Osmanlı terbiyesiyle yetiştirilmesi — başlangıçta son derece başarılı bir insan kaynağı modeli olarak işledi. Pek çok büyük Osmanlı veziri ve komutanı, bu sistemden çıktı. Fakat aynı sistem, zamanla farklı bir dinamik de doğurdu: Kendi kökenine, kültürüne ve ağırlarına bağlı kalan insanların saray kademelerinde güç toplaması.

Bu dinamik, Osmanlı tarihçilerinin 'harem siyaseti' ya da 'Kadınlar Saltanatı' olarak adlandırdığı dönemde doruk noktasına ulaştı. 17. yüzyıldan itibaren sarayın iç dengelerini belirleyen, çoğu zaman sultanların anneleri ya da güçlü harem kadınlarıydı. Bu kadınlar zaman zaman çok yetenekliydi ve devlet yönetimine gerçek katkılar sundular. Fakat aynı süreç, sarayı güç oyunlarının tam merkezine taşıdı.

Saray Çevresi ve Rüşvet: Sistemin İçten Kemirmesi

19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı sarayı ve yüksek bürokrasi katmanları, ciddi bir yolsuzluk sorunuyla boğuşuyordu. Bu yolsuzluk, bireysel ahlak zafiyetlerinin ötesinde sistemsal bir boyut kazanmıştı.

Makam satışı — memuriyetlerin para karşılığı dağıtılması — yaygın bir uygulama haline gelmişti. Bu uygulama son derece yıkıcı sonuçlar doğurdu: Görevi satın alan kişi, ödediği parayı geri çıkarmak için vatandaşı soyuyordu. Bu döngü, devletin hem mali hem de ahlaki çöküşünü hızlandırdı.

Tanzimat döneminde yapılan reformlar bu sorunları çözmeye çalıştı. Fakat reformlar, sistemi değiştirmek yerine çoğu zaman yeni bürokratik katmanlar ekledi. Ve yeni katmanlar, yeni çıkar grupları demekti.

Bu iç çürümeyi dışarıdan izleyenler son derece dikkatli davrandı. Avrupa'nın büyük güçleri — İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya — Osmanlı'nın bu zaafiyetlerini çok iyi biliyordu. Ve bu bilgiyi, kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar.

V. Dışarıdaki Oyunlar: Sömürgeciliğin Anatomisi

Batı'nın Yükselişi: Nasıl ve Neden?

19. yüzyılda Batı'nın yükselişi, tek bir nedene bağlanamaz. Sanayi Devrimi, bilimsel araştırma kültürü, coğrafi keşiflerin getirdiği kaynaklar, Reformasyon'un yarattığı zihinsel açılım, hukuk devleti anlayışının güçlenmesi — bunların hepsi birbirini besleyen faktörlerdir.

Fakat bu faktörler arasında, özellikle Müslüman dünyasını ilgilendiren kritik bir unsur vardır: Sömürgecilik. Avrupa'nın yükselişi, büyük ölçüde başkalarının kaynaklarını yağmalaması üzerine inşa edilmiştir. Bu gerçeği görmeden, Batı'nın neden bu kadar hızlı güçlendiğini anlamak mümkün değildir.

İspanya, 15. yüzyılda Amerika'yı ele geçirdiğinde, kıtanın muazzam altın ve gümüş rezervlerini Avrupa'ya aktardı. Bu servet akışı, Avrupa'nın kapital birikimini hızlandırdı. İngiltere, Hindistan'ı sömürgeleştirdiğinde; yalnızca hammadde değil, bitmiş ürünlerin pazarını da ele geçirdi. Hint tekstil sanayii, İngiliz fabrikalarının önünde tasfiye edildi. Fransa, Kuzey Afrika'yı işgal ettiğinde; bölgenin hem topraklarını hem kaynaklarını hem de insanlarını sömürdü.

Bu yağma, 'medenileştirme misyonu' adıyla sunuldu. Avrupalılar, sömürdükleri toplumları 'medenileştirdiklerini' iddia etti. Bu iddia, tarihsel açıdan büyük bir yalandır. Fakat bu yalan, o dönemin Avrupalı kamuoyunda geniş ölçüde kabul gördü. Ve bu kabul, sömürgeciliğin sürdürülebilmesini kolaylaştırdı.

Osmanlı'yı Bölen Anlaşmalar: Kağıt Üzerindeki Yenilgiler

19. yüzyıl boyunca Osmanlı, bir dizi aşağılayıcı anlaşma imzalamak zorunda kaldı. Bu anlaşmalar, yalnızca toprak kaybı değil; egemenlik kaybı anlamına da geliyordu.

1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması, İngiltere ile imzalandı. Bu anlaşma, İngiliz mallarına Osmanlı iç pazarında yerel mallardan daha avantajlı koşullar tanıdı. Pratik sonucu son derece yıkıcıydı: Osmanlı'nın henüz gelişmekte olan sanayii, ucuz İngiliz mallarıyla rekabet edemedi ve tasfiye oldu. Osmanlı, kendi topraklarında yabancı malların tüketicisi haline geldi.

Kapitülasyonlar, yabancı devlet vatandaşlarına Osmanlı hukuku dışında özel haklar tanıyan düzenlemelerdi. Başlangıçta ticari kolaylık olarak sunulan bu düzenlemeler, 19. yüzyılda tam anlamıyla hukuki bir istismar aracına dönüştü. Bir Avrupalı tüccar, Osmanlı topraklarında suç işlediğinde Osmanlı mahkemelerinde yargılanamıyordu. Bu, egemenliğin fiilen sınırlanmasıydı.

1881'de kurulan Düyun-u Umumiye — Genel Borçlar İdaresi — Osmanlı'nın en ağır egemenlik kaybını simgeler. Osmanlı, dış borçlarını ödeyemez hale gelince; Avrupalı alacaklılar, Osmanlı'nın vergi gelirlerini doğrudan toplama hakkını aldı. Kendi topraklarında başkalarının vergi toplamasına izin vermek — bu, kâğıt üzerinde egemenlik, pratikte bağımlılıktır.

Rusya'nın Güneye İnme Arzusu: Osmanlı'yı Parçalama Planı

19. yüzyılda Osmanlı'nın en büyük dış tehdidi, Rusya'dan geldi. Rusya'nın stratejik hedefi netti: Sıcak sulara — Akdeniz'e — ulaşmak. Bunun için Boğazlar'ı ve İstanbul'u kontrol etmek gerekiyordu. Ve bu hedefe ulaşmanın en kısa yolu, Osmanlı'yı zayıflatmak ya da parçalamaktı.

Rusya, bu hedefe ulaşmak için hem askeri hem de ideolojik araçlar kullandı. Askeri olarak Osmanlı ile defalarca savaştı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı — Türkler bunu '93 Harbi' olarak anar — son derece ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Osmanlı, Balkanlar'daki topraklarının büyük bölümünü kaybetti. Yüz binlerce Müslüman, Balkanlar'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı.

İdeolojik olarak ise Rusya, Balkanlar'daki Slavları ve Hristiyan azınlıkları kışkırtmak için 'Panslavizm' ve 'Ortodoks Hristiyanlığı koruma' söylemlerini kullandı. Bu söylemler, Osmanlı'nın içindeki farklı kimliklerin ayrılıkçı hareketlere dönüşmesini kolaylaştırdı.

İngiltere'nin İkiyüzlü Politikası: Hem Dost Hem Düşman

İngiltere'nin Osmanlı politikası, 19. yüzyılın en karmaşık ve en sinsi siyasi oyunlarından birini oluşturur. İngiltere, bir yanda Osmanlı'nın 'dostu' olarak davrandı; Rusya'ya karşı Osmanlı'yı destekledi. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Osmanlı'nın yanında yer aldı. Bunun görünür nedeni, Rusya'nın güneye inmesini engellemektir.

Fakat aynı İngiltere, diğer yanda Osmanlı'nın ekonomik egemenliğini kemiriyordu. Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı pazarlarını ele geçirdi. Mısır'ı fiilen kontrolü altına aldı — 1882'de İngiliz askerleri Mısır'a girdi ve elli yıl çıkmadı. Hindistan'dan Körfez'e uzanan hatta Osmanlı'nın etkisini sınırlandırmak için yerel güçlerle ittifaklar kurdu.

Bu ikiyüzlü politika son derece etkili bir stratejiydi: Osmanlı'yı Rusya'ya karşı koruyarak çökertmesini önle, fakat aynı zamanda Osmanlı'nın kendi ayakları üzerinde durmasını da engelle. Zayıf ama ayakta duran bir Osmanlı, İngiltere'nin çıkarlarına en uygun tabloydu.

Bu tablo, İbn Haldun'un asabiyet teorisinin dış boyutunu gösterir: Güçlü bir dış güç, zayıflamış bir medeniyetin iç dengelerini kendi lehine şekillendirebilir. Bunu açık işgalle yapmak gerekmiyor; ekonomik bağımlılık ve diplomatik baskı, çoğu zaman daha etkili sonuçlar verir.

VI. İçteki Hainler: Osmanlı'nın Kendi Elleriyle Yıkımı

Dönmeler ve Gizli Yapılar: Sızmanın Anatomisi

Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki çöküş sürecinde, yalnızca dış baskılar değil; içteki gizli yapılar da belirleyici bir rol oynadı. Bu gerçeği söylemek, bir komplo teorisi üretmek değildir. Bu, tarih kaynaklarında belgelenmiş bir gerçektir.

Dönmeler — özellikle Selanik merkezli Sabataycı topluluk — 17. yüzyılda Yahudi asıllı sahte peygamber Sabatay Sevi'nin liderliğinde ortaya çıktı. Bu topluluk, görünürde İslam'ı kabul etti; fakat gerçekte kendi inanç ve pratiklerini gizlice sürdürdü. Osmanlı'nın millet sistemi içinde görünmez kaldılar. Ve zamanla, hem ticaret hem de bürokratik kademelerde güç topladılar.

Bu toplulukların İttihat ve Terakki Cemiyeti — İTC — üzerindeki etkisi, tarihçiler arasında tartışmalı olmakla birlikte görmezden gelinemeyecek kadar belgelenmiştir. Selanik, hem Dönme topluluğunun merkezi hem de İTC'nin doğduğu şehirdi. Ve İTC'nin bazı önemli figürleri, bu toplulukla bağlantılıydı.

İTC, Osmanlı'yı modernleştirmek amacıyla kurulmuş bir yapıydı. Ve gerçekten bazı reformlar yaptı. Fakat aynı yapı, Osmanlı'nın son dönemindeki en yıkıcı kararların da mimarı oldu: Birinci Dünya Savaşı'na girme kararı, azınlıklara yönelik politikalar ve nihayetinde imparatorluğun çöküşüne zemin hazırlayan adımlar.

Bu tarihin tamamını bir komplo teorisi çerçevesinde okumak doğru değildir. Osmanlı'nın çöküşünün birincil nedenleri içteki yapısal sorunlardır; dışarıdaki baskılar ve içteki gizli yapılar bu süreci hızlandırmıştır. Ağacı kurtaran dış etkenler değildir. Ağacı çürüten içteki mantardır.

Avrupa'da Eğitim Gören Osmanlı Aydınları: İki Dünya Arası

19.yüzyılda Osmanlı'nın modernleşme çabalarının bir parçası olarak, genç Osmanlılar Avrupa'ya eğitim almaya gönderildi. Bu, olumlu bir adımdı. Fakat sonuçları son derece karmaşık oldu.

Avrupa'ya giden genç Osmanlılar, iki farklı yolla döndü. Birinci grup, Avrupa'nın bilimini ve teknolojisini alarak döndü; fakat kendi kimliğini ve değerlerini korudu. Bu grup, gerçek anlamda iki kanatlıydı. İkinci grup ise Avrupa'ya gittiğinde kendi kültürüne olan güvenini yitirdi. Avrupa'nın güçlü olduğunu gördüğünde, bu gücü kültüründen kaynaklandığını düşündü. Ve geri döndüğünde, kendi kültürünü Avrupa'nınkiyle değiştirme çabasına girdi.

İkinci grubun bu tutumu anlaşılabilir, fakat hatalıdır. Avrupa güçlüdür; fakat bu gücün kaynağı, kültüründe değil kurumlarındadır. Bilimsel araştırma kültüründedir, hukuk devleti anlayışındadır, eğitime yapılan yatırımdadır. Bunların hepsini almak mümkündür ve gereklidir. Fakat bunları almak için kendi kimliğini terk etmek gerekmez.

Fakat bu ayrımı göremeyenler, bir trajediye sürüklendi: İslam kültürünü terk ettiklerinde Batılı da olamadılar. Çünkü ne kadar Avrupalı gibi giyinseler, konuşsalar ve yaşasalar da Avrupalılar onları Avrupalı saymadı. İki dünya arasında askıda kalan bu aydınlar, ne eski kimliğe ne de yeni kimliğe tam olarak ait oldular.

VII. Cahiliye'nin Geri Dönüşü: Tarihsel Bir Benzetme

Kur'an'ın Tarif Ettiği Cahiliye ve 19. Yüzyıl Osmanlısı

Bu kısımda ele aldığımız tablo — okuma yazma bilmeyen kitleler, ezberlenen ve anlaşılmayan bir din, kız çocuklarının öğrenimden mahrum bırakılması, hurafe ve dini anlayışın iç içe geçmesi, güce tapınma ve bağımlılık — bu tablonun tamamı, bu kitabın başında ele aldığımız cahiliye kavramını hatırlatıyor.

Cahiliye, yalnızca Hz. Peygamber öncesi Mekke'nin adı değildir. Cahiliye, vahyin rehberliğinden uzaklaşmış her toplumun adıdır. Ve 19. yüzyıl Osmanlısında bu uzaklaşmanın belirtileri son derece netti.

Cahiliyede kız çocukları toprağa gömülüyordu. 19. yüzyıl Osmanlısında kız çocukları okula gönderilmiyordu. Biçim değişmişti, özü değil: Kadın, toplumun dışında tutuluyordu.

Cahiliyede putlara tapılıyordu. 19. yüzyıl Osmanlısında kabirlere dua ediliyor, velilerden medet umunuyordu. Biçim değişmişti; Allah ile kul arasına araç koymak, her dönemde aynı tehlikeyi taşır.

Cahiliyede bilgi, yalnızca güçlüünün elindeydi. 19. yüzyıl Osmanlısında bilgi, yalnızca medrese eğitime erişebilenlerin tekeli altındaydı. Ve medrese eğitimi, sorgulayanı değil aktaranı ürettiyordu.

Cahiliyede toplum, dış güçlerin manipülasyonuna açıktı. 19. yüzyıl Osmanlısında toplum, hem iç hem dış güçlerin oyunlarına açıktı. Çünkü okumayan, düşünmeyen ve sorgulamayan bir toplum, kendine yapılanı göremez.

"Cahiliye döneminin düşüncesini mi arıyorlar?"

Kesin olarak inanan bir toplum için

hükümlerinde Allah'tan daha güzel kim olabilir?"

(Mâide, 5:50)

Bu ayet, yalnızca tarihsel bir dönem için değil; her dönem için geçerli bir ölçüdür. Ve bu ölçüyle bakıldığında, 19. yüzyıl Osmanlısının önemli bir bölümü cahiliye kategorisine girmektedir. Bu, o dönemin insanlarını aşağılamak için değil; tarihin dürüst okunması için söylenmektedir.

Kısım Kapanışı: Yüzyıllık Fatura, Tek Bir Sebep Ödenmez

Bu kısım boyunca 19.yüzyıl Osmanlısının içinden ve dışından gelen baskıları ele aldık. Okuma yazma oranının dehşet verici düşüklüğü. Kız çocuklarının öğrenimden mahrum bırakılması. Ezberlenen ve anlaşılmayan din. Hurafe ile İslam'ın iç içe geçmesi. Teknolojiye duyulan gereksiz dini direnç. Sarayın içindeki yolsuzluk ve entrika. Dışarıdan gelen ekonomik ve askeri baskı. Ve içerideki gizli yapıların oyunları.

Bu tablonun hiçbir tek sebebi yoktur. Bütün bu sorunlar birbirini besler, birbirini derinleştirir ve birbirini meşrulaştırır. Dışarıdan gelen baskı, içteki çürümeyi meşrular. İçteki çürüme, dışarıdan gelen baskıyı kolaylaştırır. Bu döngü, kendini besler.

Ve bu döngüyü kırmak için yalnızca birini düzeltmek yetmez. İçerideki sorunu görmeden dışarıdaki düşmanı suçlamak, sorunu çözmez; erteler. Dışarıdaki baskıyı görmeden yalnızca içe odaklanmak ise bütünü kaçırmak demektir.

İki kanatlı mümin, bu döngüyü her iki yönden de okuyandır. Hem içerideki hastalığı görür hem dışarıdaki oyunu. Hem kendi sorumluluğunu üstlenir hem başkasının saldırısına karşı durur.

Bir sonraki kısımda, bu dönemin medeniyetsel faturasına bakacağız. Batı'nın yükselişi, Doğu'nun gerileyişi ve yeni dünya düzeninin kuruluşu. Cilt I'in son sayfalarına yaklaşıyoruz. Ve bu son sayfalarda, okuyucunun zihninde tek bir soru yankılanacak: Bir zamanlar dünyaya yön veren bu medeniyet, nasıl oldu da başkalarının ürettiği fikirleri takip eder hale geldi?

"Dışarıdan gelen düşman, yalnızca içerideki kapıyı kullanır.

Kapıyı açan ise her zaman içeridekidir.

Ve o kapı, yüzyıllar önce, bir medrese müfredatıyla aralanmıştı."

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Yûsuf 12:109; Ra'd 13:11; Enfal 8:60; Mâide 5:50; Bakara 2:170

- Buhâri — Sahîh-i Buhâri, Tıb Bölümü (Tedavi olmanın gerekliliği hadisleri)
- Bediüzzaman Said Nursî — Hutbe-i Şamiye (19. yüzyıl Müslüman dünyasının hastalıkları)
- Bediüzzaman Said Nursî — Münazarat (Kız çocuklarının eğitimi; doğu vilayetlerine hitap)
- Namık Kemal — Makaleler (Osmanlı modernleşmesinin aydın perspektifi)
- Ziya Paşa — Şiir ve İnşa; Zafername (Osmanlı'nın çöküş döneminin edebi tanıkları)
- İbn Haldun — Mukaddime (Dış baskı ve iç çürümenin döngüsü)
- Halil İnalık — Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (19. yüzyıl Osmanlı yapısı)
- Bernard Lewis — The Emergence of Modern Turkey (Osmanlı'nın çöküşü ve modernleşme)
- Bernard Lewis — What Went Wrong? (İslam dünyasının gerilemesinin analizi)
- Niyazi Berkes — Türkiye'de Çağdaşlaşma (Tanzimat ve modernleşme çelişkileri)
- Ahmet Hamdi Tanpınar — 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi (Dönemin zihinsel panoraması)
- Feroz Ahmad — The Young Turks (İTC ve Osmanlı'nın son dönemi)
- Donald Quataert — The Ottoman Empire 1700-1922 (Osmanlı'nın son iki yüzyılı)
- John Darwin — After Tamerlane: The Rise and Fall of Global Empires (Sömürge çağının analizi)
- Yaakov Barnai — The Jews in Palestine in the Eighteenth Century (Osmanlı toplumsal yapısı ve azınlıklar)
- Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayet tefsirleri)
- Halide Edib Adıvar — Türkün Ateşle İmtihanı (Dönemin toplumsal tablosunun kadın gözünden aktarımı)

BÖLÜM VIII

Modern Dünyanın Eşiğinde

Kısım II — Batı'nın Yükselişi: Gerçek, Borç ve Kan

**"Yeryüzünde dolaşın ve
daha öncekilerin sonunun ne olduğuna bakın."**

(Âl-i İmrân, 3:137)

Önceki Kısımdan Köprü: İçerideki Tablo Görüldü, Şimdi Dışarıya Bakıyoruz

Önceki kısımda 19. yüzyıl Osmanlısının içindeki tabloyu gördük. Okuma yazma oranının düşüklüğü, kız çocuklarının öğrenimden mahrum bırakılması, ezberlenen din, hurafe, teknolojiye duyulan gereksiz direnç ve sarayın içindeki çürüme. Bu tablo, dışarıdan gelen baskıyı kolaylaştıran zemindir.

Şimdi dışarıya bakıyoruz. Batı'nın yükselişine. Sömürgeciliğin anatomisine. Ve yeni dünya düzeninin nasıl kurulduğuna.

Bu bölümü yazarken son derece dikkatli bir denge gözetmek gerekiyor. Bu kitap, Avrupa'da da okunacak. Ve Avrupa'da okunacak bir kitap, gerçeği olduğu gibi söylemelidir — ne abartarak ne de yumuşatarak. Batı'yı karikatürize etmek, gerçeği gizler. Onu aklamak ise tarihe ihanet eder.

Dolayısıyla bu kısım şunu yapmayacak: Batı'yı salt kötü, İslam dünyasını salt iyi olarak resmetmeyecek. Bu kısım şunu yapacak: Tarihin kendi kayıtlarına bakacak ve o kayıtların söylediklerini aktaracak. Çünkü gerçek, propagandadan her zaman daha güçlüdür.

I. Ortaçağ Avrupası: Gerçek Bir Tablo

Karanlık Çağlar: Romantize Edilmemiş Bir Okuma

'Karanlık Çağlar' tabiri, tarihçiler arasında tartışmalıdır. Bazı akademisyenler bu terimin Avrupa'nın ortaçağ dönemini haksız biçimde aşağıladığını savunur. Bu itirazın haklı bir boyutu vardır: Ortaçağ Avrupası'nda hiçbir şey üretilmediği iddiası doğru değildir. Manastırlar bilgiyi korudu. Gotik mimari ortaya çıktı. Feodal sistemin içinde belirli bir düzen işledi.

Fakat bu itiraz, gerçeğin tamamını yansıtmaz. 7. ile 12. yüzyıllar arasında Avrupa ile İslam dünyasını kıyasladığımızda, tablo son derece nettir:

Kurtuba 10. yüzyılda yarım milyon nüfuslu, gece aydınlatmalı, kanalizasyonlu ve 70 kütüphaneli bir şehirdi. Aynı dönemde Londra'nın nüfusu yaklaşık 10.000'di. Paris'te kanalizasyon yoktu; çöpler ve atıklar sokaklara atılıyordu. Sarayın pencerelerinden dışarıya atılan pislikler, sokakları kirletiyordu. Bu gerçek, efsane değil; dönemin belgelerinden aktarılan bir tarihtir.

Temizlik alışkanlıkları açısından da tablo çarpıcıdır. İslam'ın abdest ve gusül yükümlülükleri, Müslümanlar arasında düzenli yıkanmayı hem dinî hem de kültürel bir zorunluluk haline getirmişti. Endülüs'te 900 hamam hizmet verirken, Avrupa'da hamamlar ve banyo, lüks sayılıyordu. Bazı Avrupalı soyluların yılda yalnızca birkaç kez yıkandığı dönem belgelerinde kayıtlıdır.

Parfüm, bu ihtiyaçtan doğdu. Ortaçağ Avrupa'sında koku giderici hijyen ürünü yoktu; bunun yerine güçlü koku veren maddeler, vücut kokusunu örtmek için kullanılırdı. Parfümün Avrupa'da yaygınlaşması, kısmen Haçlı Seferleri aracılığıyla İslam dünyasıyla kurulan temastan kaynaklanmaktadır.

Bu gerçekleri söylemek, Avrupalıların insani değerden yoksun olduğunu iddia etmek değildir. Bu gerçekler, tarihin nesnel kayıdır. Ve bu kayıt, İslam medeniyetinin o dönemdeki üstünlüğünü tartışmasız biçimde ortaya koyar.

İslam Dünyasından Avrupa'ya Aktarılan Miras

Avrupa'nın Rönesans ile birlikte yaşadığı zihinsel uyanışın kaynaklarından büyük bölümü, daha önceki bölümlerde ele aldığımız gibi, İslam dünyasından aktarılmıştır. Fakat bu aktarımın boyutunu somutlaştırmak gerekiyor.

Tıp alanında: İbn Sina'nın el-Kanun fi't-Tıbb adlı eseri, 12. yüzyılda Latince'ye çevrildi ve 17. yüzyıla kadar Avrupa tıp fakültelerinde temel ders kitabı olarak kullanıldı. Beş yüzyıl boyunca Avrupalı doktorların öğretmeni, bir Müslüman âlimdi.

Matematik alanında: 'Sıfır' kavramı ve ondalık sayı sistemi, İslam matematikçileri aracılığıyla Avrupa'ya ulaştı. Bugün kullandığımız Arap rakamları — aslında İslam matematikçilerinin Hint sisteminden geliştirerek yaydığı — Avrupa'nın hesap yapmasını ve bilimleri geliştirmesini mümkün kıldı. Roma rakamlarıyla ileri matematik yapılamaz.

Kimya alanında: 'Alkol', 'alkali', 'elixir', 'alembic' — bunların hepsi Arapça kökenli kelimelerdir. Modern kimyanın terminolojisi, İslam kimyacılarının mirasını taşır. Kimya kelimesinin kendisi, Arapça 'kimiya'dan gelir.

Felsefe alanında: Thomas Aquinas'ın teolojik sistemi, İbn Rüşd'ün Aristoteles yorumlarıyla doğrudan diyalog içindedir. Aquinas, İbn Rüşd'e açıkça atıfta bulunur. Batı skolastisizminin en büyük ismi, bir Müslüman filozofun omuzları üzerinde duruyordu.

Bu bilgi transferi, tesadüf değildir. Bu, İslam medeniyetinin bilgiyi evrensel miras olarak insanlığa sunduğunun tarihsel kanıtıdır. Ve bu kanıt, günümüz Batı medeniyetinin kendisinin bir anlamda İslam medeniyetinin miras aldığı birikimin üzerine inşa edildiğini gösterir.

II. Sömürgeciliğin Anatomisi: Gerçekler ve Rakamlar

Sömürgecilik Nedir? Kavramı Doğru Tanımlamak

Sömürgecilik, bir güçlü toplumun başka bir toplumun topraklarını, kaynaklarını ve insanlarını, o toplumun rızası olmadan kullanması ve bu kullanımı kalıcı bir sisteme dönüştürmesidir. Bu tanım hem basit hem de yeterlidir.

Sömürgeciliği anlamak için önemli bir ayrım yapmak gerekir: Fetih ile sömürgecilik aynı şey değildir. Tarihte pek çok toplum başka toprakları fethetti. Müslümanlar da

fethetti, Çinliler de, Romalılar da. Fakat sömürgeciliği diğer fethlerden ayıran şey, sistematik kaynak transferi ve kalıcı bağımlılık yaratma amacıdır.

İspanya'nın Amerika'yı fethi ile Roma'nın Galya'yı fethi arasındaki fark şudur: Roma, fethettiklerini zamanla Roma vatandaşı yaptı. İspanya ise fethettiklerini beş yüzyıl boyunca sömürdü, onları vatandaş değil kaynak olarak değerlendirdi ve bu süreçte milyonlarca insanın ölümüne yol açtı.

Amerika'dan Gelen Servet: Avrupa'nın Kapitali

İspanya ve Portekiz'in 15. yüzyıldan itibaren Amerika kıtasını sömürmesi, Avrupa'ya muazzam bir servet transferi sağladı. Bu transferin boyutları, tarihin en büyük kaynak yağmalarından birini oluşturmaktadır.

Potosí madenlerinden — bugünkü Bolivya — 16. ve 17. yüzyıllar boyunca çıkarılan gümüş miktarı son derece çarpıcıdır. Tarihçi Carlos Sempat Assadourian'ın hesaplamalarına göre yalnızca 16. yüzyılda Potosí'den çıkarılan gümüş, o dönemde dünya gümüş üretiminin yüzde seksenine karşılık geliyordu. Bu gümüşün büyük bölümü, doğrudan İspanya üzerinden Avrupa'ya aktı.

Fakat bu servetin bedeli vardı: Milyonlarca yerli Amerikalı, maden işçisi olarak ölüm koşullarında çalıştırıldı. Bartholomé de las Casas — İspanyol din adamı ve insan hakları savunucusu — bu dönemde kaleme aldığı 'Endülüslerin Acı Tarihi' adlı eserinde yaşananları şöyle aktarır: 'Maden shaftlarında öyle koşullar vardı ki insanlar birkaç ay içinde ölüyordu. Yerini taze insanlar aldı. Bunlar da öldü. Böylece devam etti.'

Bu, 16. yüzyılda yaşayan bir Hristiyan din adamının kendi toplumunun yaptıklarını nasıl kayıt altına aldığını gösterir. Sömürgeciliği eleştiren sesler, Batı'nın içinden de çıkmıştır. Bu gerçek, eleştirinin salt Doğu'nun öfkesinden kaynaklanmadığını gösterir.

Hindistan: Zengin Bir Ülkenin Nasıl Yoksullaştırıldığı

Hindistan, İngiliz sömürgeciliğinin en kapsamlı ve en belgelenmiş örneğidir. Bu örnek, sömürgeciliğin ekonomik mekanizmasını son derece net biçimde ortaya koyar.

İngilizler Hindistan'a geldiğinde, 18. yüzyılın başında Hindistan'ın dünya ekonomisindeki payı yaklaşık yüzde yirmi dördtü. Bu, dönemin en büyük

ekonomilerinden biridir. Hindistan'ın tekstil sanayii – özellikle Dacca muslin kumaşı ve Calico bezi – dünya genelinde talep görüyordu.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, 1600'lerin başında ticaret amacıyla kuruldu. Fakat 18. yüzyıla gelindiğinde, bu şirket artık ticaret değil; askeri ve idari bir güçtü. 1757'deki Plassey Savaşı ile Bengal'in kontrolü İngilizlerin eline geçti. Ve ardından sistematik bir kaynak transferi başladı.

Ekonomist Utsa Patnaik'in 2018'de yayımlanan araştırması, İngilizlerin Hindistan'dan 1765 ile 1938 yılları arasında ne kadar servet çektiğini hesaplamıştır. Sonuç: Yaklaşık 45 trilyon dolar. Bu rakam, şüphesiz tartışmalıdır; fakat hesaplama yöntemi akademik çevrelerde saygın bulunmaktadır.

Hindistan'ın tekstil sanayii nasıl tasfiye edildi? İngiliz fabrikalarından gelen ucuz makine dokuması, Hindistan iç pazarına düşük gümrükle girerken; Hint tekstilinin İngiltere'ye girişine yüksek gümrük uygulandı. Bu, serbest ticaret değil; sistematik bir sanayisizleştirme politikasıydı. Ve bu politikanın sonucunda milyonlarca Hintli dokumacı işsiz kaldı.

1943 Bengal kıtlığı, bu sömürge politikasının en vahşi sonuçlarından birini simgeler. İkinci Dünya Savaşı sırasında Bengal'in pirinç stokları, askeri amaçlarla İngiltere tarafından el konuldu. Akabinde çıkan kıtlıkta, tahminlere göre iki ila üç milyon insan hayatını kaybetti. Winston Churchill bu kıtlık hakkında soğuk bir yorumla bilinmektedir: Hindistan'ın kaynaklarını savaş çabası için kullanmayı savundu.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu: Osmanlı'nın Ardında Kalan Boşluğa Girenler

Osmanlı'nın gerilemeye başlamasıyla birlikte, Kuzey Afrika ve Ortadoğu, Avrupa'nın yeni hedef bölgesi haline geldi. Bu süreç, hem askeri işgal hem de diplomatik manipülasyon yoluyla gerçekleşti.

Fransa, 1830'da Cezayir'i işgal etti. Bu işgal, yüz otuz iki yıl sürdü. Ve bu süre zarfında Cezayir halkının maruz kaldığı şiddet son derece ağırdır. 19. yüzyılın ortasında gerçekleşen operasyonlarda, Fransız General Saint-Arnaud'un komutası altında Cezayirli mağaralara sürüldü ve giriş kapatılarak can verildi. Bu olaylar, dönemin Fransız belgelerinde kayıt altındadır. Alexis de Tocqueville – liberal demokrasinin

teorisyeni – Cezayir'deki Fransız zulmünü eleştiren yazılar kaleme aldı. Yani bu eleştiriler, dışarıdan değil Fransız aydınlardan geldi.

İngiltere, Mısır'ı 1882'de fiilen işgal etti. Osmanlı'nın teorik egemenliği devam ediyordu; fakat gerçek güç İngilizlerin elindeydi. Süveyş Kanalı'nın kontrolü, bu işgalin ekonomik motivasyonunu açıkça ortaya koymaktadır: Hindistan'a giden ticaret yolu.

Sykes-Picot Anlaşması (1916), Osmanlı'nın çöküşü henüz tamamlanmadan, İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu'yu kendi aralarında nasıl paylaşacağını belirlediği gizli bir anlaşmadır. Bu anlaşmayla çizilen sınırlar, bugün Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün sınırlarının temelini oluşturur. Ve bu sınırlar, bölgenin etnik, dinî ve kültürel gerçekliklerine değil; iki Avrupalı gücün stratejik çıkarlarına göre çizildi.

Bu gerçeği bilmeden bugün Ortadoğu'nun neden bu kadar istikrarsız olduğunu anlamak mümkün değildir. Yapay sınırlar, farklı toplulukları zorla bir arada tuttu ya da aynı toplulukları birden fazla devlete böldü. Ve bu yapay düzen, iç çatışmaların kalıcı kaynağı haline geldi.

III. Sömürgeciliğin Kültürel Boyutu: Zihnin Fethinden Daha Tehlikeli

Fiziksel İşgalden Zihinsel İşgale

Sömürgeciliğin en kalıcı etkisi, toprak işgali değil; zihinsel işgaldir. Toprak işgali sona erer; fakat zihinsel işgal kuşakları aşar. Ve bu gerçek, 20. yüzyılda bağımsızlığını kazanan eski sömürge ülkelerinin deneyiminde son derece açık biçimde görülmektedir.

Zihinsel işgal şu anlama gelir: Sömürgeleştirilen toplum, kendi kültürünü, dilini ve değerlerini ikincil; sömürgecinin kültürünü, dilini ve değerlerini üstün görmeye başlar. Bu algı, sömürgecinin doğrudan dayatmasıyla değil; kurumların, eğitim sisteminin ve kültürel üretimin sistematik yeniden biçimlenmesiyle gerçekleşir.

Thomas Macaulay, 1835'te Hindistan eğitim politikası üzerine İngiliz Parlamentosu'na sunduğu meşhur tutanakta şöyle yazdı: 'Vücudu Hintli, fakat zevk, düşünce, ahlak ve

akıl bakımından İngiliz olan bir sınıf oluşturmalyız.' Bu cümle, sömürgeciliğin kültürel programını tek cümlede özetler. Beden sömürge kalsın; zihin sömürgeciye ait olsun.

Bu program, pek çok eski sömürge başarıya ulaştı. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra bile yönetici sınıflar, sömürgecinin diliyle düşünür, sömürgecinin kurumlarıyla yönetir ve kendi kültürlerine mesafeli bakar oldu. Bu, fiziksel sömürgeciliğin sona ermesinden çok daha sonraya uzanan bir etkidir.

Oryantalizm: Batı'nın Doğu'yu İcat Etmesi

Edward Said'in 1978'de yayımlanan 'Oryantalizm' adlı eseri, Batı'nın İslam dünyasını nasıl tanımladığını ve bu tanımlamanın sömürgecilikle nasıl iç içe geçtiğini analiz eder. Bu eser, hem akademik hem de siyasi açıdan son derece tartışmalı olmuştur; fakat temel tezi bugün geniş bir akademik kabul görmektedir.

Said'in iddiası şudur: Batılı akademisyenler, Doğu'yu — özellikle İslam dünyasını — gerçekte olduğu gibi değil; Batı'nın ihtiyaçlarına uygun biçimde tanımladı. Bu tanımlama, Doğu'yu 'durağan', 'irrasyonel', 'şiddet eğilimli' ve 'medeniyet götürülmesi gereken' bir yer olarak resmettiğinde; sömürgeciliği hem meşrulaştırdı hem de kolaylaştırdı.

Bu çerçevelenmenin somut sonuçları vardı: Bir İngiliz askeri, Hindistan'ı işgal ettiğinde kendini kötü hissetmiyordu. Çünkü ona öğretilen şeydu: 'Biz onlara medeniyeti götürüyoruz.' Bu inanç, hem sömürgeci askeri hem de Avrupa kamuoyunu rahatlatıyordu.

Said'in analizini kabul etmek, Batılı akademisyenlerin tamamının kötü niyetli olduğunu söylemek değildir. Pek çok Avrupalı oryantalist, gerçekten merak ettiği toplumları inceledi ve değerli eserler üretti. Fakat bu incelemelerin çerçevesi, çoğu zaman sömürgeci bir bakış açısının içinde şekillendi. Bu çerçevelenmenin farkında olmak, tarihi daha doğru okumak için zorunludur.

IV. Avrupa'nın İslam Dünyasına Olan Borcu: Unutulan Gerçek

Avrupa Aydınlanması'nın İslami Kökleri

Bu bölümün en önemli iddialarından biri, Avrupa'nın 'altın çağ'ı olarak kabul edilen Aydınlanma döneminin, büyük ölçüde İslam medeniyetinin birikimine borçlu olduğudur. Bu iddia, Batı akademisinin kendisi içinde kabul görmektedir.

George Saliba'nın 'Islamic Science and the Making of the European Renaissance' (İslam Bilimi ve Avrupa Rönesansı'nın İnşası) adlı eseri, bu bağlantıyı akademik titizlikle ortaya koyar. Saliba, Kopernik'in devrim yaratan heliocentric modelinin, İslam astronomu İbn el-Şatır'ın daha önceki çalışmalarından doğrudan etkilendiğini gösterir. Kopernik'in geometrik diyagramları ile İbn el-Şatır'ın diyagramları arasındaki benzerlik, tesadüfün açıklayabileceği sınırı aşmaktadır.

Montgomery Watt, 'İslam'ın Avrupa'ya Etkisi' adlı eserinde şöyle yazar: 'Avrupa kendi değerini yalnızca Yunan ve Hristiyan mirasına dayandırmaktadır. Bu, tarihsel açıdan yanlış ve savunulamaz bir tutumdur. Ortaçağ boyunca Avrupa, İslam kültürünün zenginleştirici etkisi olmaksızın bugünkü konumuna gelemezdi.'

Bu gerçeği söylemek, Avrupa'nın kendi üretimini reddetmek değildir. Avrupa, aldığı mirası muhafaza etmekle kalmadı; üzerine koydu, geliştirdi ve dönüştürdü. Bu üretkenlik, takdire değerdir. Fakat bu üretkenliğin beslendiği kaynak, yalnızca Yunan ve Roma değil; aynı zamanda İslam medeniyetidir.

Loncalar, El Sanatları ve Aktarılan Teknikler

Büyük entelektüel aktarımın yanı sıra, gündelik hayat pratikleri de İslam dünyasından Avrupa'ya akmıştır. Bu aktarım, çoğu zaman göz ardı edilir; çünkü akademik değil pratik bir içerik taşır. Fakat medeniyetlerin gerçek ilişkisi, yalnızca filozofların değil; tüccarların, zanaatkârların ve seyyahların taşıdıklarıyla da şekillenir.

Kahve, Yemen'den Osmanlı üzerinden Avrupa'ya geldi. İlk kahvehaneler, İstanbul'da 1554'te açıldı. Avrupa'nın ilk kahvehanesi Londra'da 1652'de açıldı. Ve bu kahvehaneler, Avrupa Aydınlanması'nın tartışma mekânları haline geldi. Entelektüel bir devrimde, İslam dünyasından gelen bir içeceğin mekânsal rolü vardı.

Şeker, tarım uygulamaları ve sulama teknikleri, Endülüs üzerinden Avrupa'ya aktarıldı. İspanya ve Portekiz'in sonradan dünyaya yaydığı şeker kamışı tarımının teknik bilgisi, büyük ölçüde Müslümanlardan öğrenilmişti.

Cerrahi aletler: İslam cerrahı Zehravi'nin — Batı'da Albucasis olarak bilinir — 'et-Tasrif' adlı eseri, çeşitli cerrahi aletlerin tasarımını içeriyordu. Bu aletlerin çoğu, Latince çevirisi aracılığıyla Avrupa cerrahisinin standart araçlarına dönüştü.

Bu aktarımların tamamı, iki medeniyetin tarihsel ilişkisini karşılıklı bir borç ve kazanım çerçevesinde görmemizi sağlar. Tek yönlü bir aktarım yoktur; fakat aktarımın yönü, hangi dönemde bakıldığına göre değişir. Ve 7. ile 13. yüzyıl arasındaki kritik dönemde, aktarımın ağırlıklı yönü, İslam dünyasından Avrupa'ya doğruyd.

V. Sömürgeciliğin Mirası: Bugün Hâlâ Yaşanan Hasar

Yapay Sınırlar ve Kalıcı İstikrarsızlık

Sykes-Picot Anlaşması ile çizilen yapay sınırların yarattığı sorunlar, bugün hâlâ yaşanmaktadır. Irak, Suriye, Libya — bu ülkelerde süregelen çatışmaların kökenlerinden birinde, sömürge döneminde çizilen yapay sınırlar yatmaktadır.

Irak'ın sınırları, Kürt, Sünni Arap ve Şii Arap toplulukları tek bir devlet çatısı altında topladı. Bu toplulukların arasında zaman zaman derin tarihsel gerilimler mevcuttu. Ortak bir kimlik inşa edecek zaman ve koşullar tanınmadan, bir çizgiyle aynı devlete dahil edildiler. Ve bu zorunlu birliktelik, onlarca yıl boyunca iç çatışmanın kaynağı oldu.

Libya'da durum benzerdir. Osmanlı döneminde Trablus, Bingazi ve Fizan olarak farklı yönetim birimlerinde bulunan bölgeler, İtalyan sömürgeciliği ve ardından gelen bağımsızlık sürecinde tek bir devlet haline getirildi. Ortak bir ulusal kimlik yeterince inşa edilemeden, 2011 sonrasında bu yapay birlik dağıldı.

Bu durumu sömürgeciliğin hesabına yazmak, ilgili toplumların kendi sorumluluktan muaf olduğu anlamına gelmez. Kendi iç sorunlarını çözmek, her toplumun öncelikli sorumluluğudur. Fakat bu sorunların tarihsel zeminini görmeden, çözüm üretmek de mümkün değildir.

Ekonomik Bağımlılığın Devamı: Sömürgecilik Bitmedi, Biçim Değiştirdi

Resmi sömürgecilik, 20. yüzyılın ortasında büyük ölçüde sona erdi. Eski sömürgeler bağımsızlıklarını kazandı. Fakat bu bağımsızlık, ekonomik ilişkileri köklü biçimde değiştirmedir.

'Neosömürgecilik' kavramı, resmi sömürgeciliğin sona ermesinin ardından sürdürülen ekonomik bağımlılık ilişkilerini tanımlar. Eski sömürgeler, hammadde ihraç edip işlenmiş ürün ithal etmeye devam etti. Borç ilişkileri, eski metropollerin eski sömürgeler üzerindeki etkisini sürdürmesine olanak tanıdı. IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları, pek çok Afrika ve Asya ülkesinin ekonomi politikalarını dışarıdan belirledi.

Bu gerçeği söylemek, Batı'yı salt kötü ya da Doğu'yu salt mazlum olarak resmetmek değildir. Bu, ekonomik güç ilişkilerinin nesnel bir okumasıdır. Ve bu okuma olmadan, bugünkü dünya düzenini anlamak mümkün değildir.

VI. Yeni Dünya Düzeni: 19. Yüzyılın Mirası

1900'e Gelindiğinde Dünya Nasıl Görünüyordu?

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, dünya haritası son derece çarpıcı bir tablo ortaya koyuyordu. Avrupa güçleri — İngiltere, Fransa, Hollanda, Almanya, Belçika, İspanya, Portekiz ve İtalya — dünyanın kara yüzeyinin yaklaşık yüzde seksenine hâkimdi ya da bölgeleri üzerinde güçlü bir etki kurmuştu.

İngiltere tek başına, üzerinde güneş batmayan bir imparatorluğa sahipti. Hindistan, Avustralya, Kanada, Güney Afrika, Mısır, Sudan, Burma, Malaya, Hong Kong ve daha pek çok bölge İngiliz egemenliğindeydi. Bu topraklarda yaklaşık 400 milyon insan yaşıyordu.

Osmanlı ise bu tabloda 'Hasta Adam' olarak yer alıyordu: Tarihsel olarak büyük, ama artık büzülmüş. Topraklarının önemli bir bölümü kaybedilmişti. Ekonomisi borç altındaydı. Egemenliği çeşitli anlaşmalarla kısıtlanmıştı. Ve içinde, çözülmekte olan bir sosyal yapı vardı.

Bu tablo, bir ders veriliyor mu sorusunu gündeme getirir. İslam dünyasının bu noktaya gelmesinin nedeni, İslam'ın kendisi değil; İslam'ın iki kanatlı anlayışından uzaklaşılmasıdır. Ve Batı'nın yükselişinin nedeni, tek başına Batılı toplumların üstünlüğü değil; İslam medeniyetinden aldıkları mirası geliştirmeleri ve buna paralel olarak İslam dünyasının bu mirası terk etmesidir.

Sömürgeciliği Eleştirmek, Batı'yı Reddetmek Değildir

Bu kısımda anlatılanlar, Batı medeniyetini toptan reddetmek için değil; tarihi olduğu gibi okumak için yazıldı. Bu ayrımı açıkça ortaya koymak gerekiyor.

Batı medeniyeti, sömürgeciliğin ötesinde pek çok önemli gelişmeye öncülük etmiştir. Hukukun üstünlüğü anlayışı, bireysel hakların savunusu, demokratik yönetim pratikleri, bilimsel araştırma kültürü, basın özgürlüğü — bunların hepsi, İslam dünyasının bugün ihtiyaç duyduğu değerlerdir. Ve bu değerlerin Batı'da gelişmiş olması, onları daha az değerli kılmaz.

Tersine: Bu değerlerin kısmen İslam medeniyetinden beslenerek Batı'da geliştiğini, ardından Batı'nın bu değerleri daha ileri taşıdığını ve bugün İslam dünyasının bu değerleri yeniden keşfetmesi gerektiğini söylemek — bu, en tutarlı tarihsel okumadır.

Sömürgeciliği eleştirmek şunu söylemektir: Güç, başkalarının kaynaklarını yağmalayarak elde edilirse; bu güç, meşruiyetten yoksundur. Ve meşruiyetten yoksun bir güç, uzun vadede hem kendine hem karşısındakine zarar verir. Bu eleştiri, Batı'nın içinden de güçlü seslerle yükselmektedir. Adam Smith, John Stuart Mill, Bertrand Russell — bunların hepsi sömürgeciliğe ciddi eleştiriler yöneltmiştir.

Bu iç eleştiri, sömürgeciliğin meşrulaştırılmasının önünde durmuştur. Ve bu iç eleştirinin varlığı, Batı medeniyetinin en değerli özelliklerinden birine işaret eder: Öz eleştiri kapasitesi. Bu kapasiteyi öğrenmek, İslam dünyası için de zorunludur.

Kısım Kapanışı: Gerilemenin İki Yüzü

Bu kısım boyunca Batı'nın yükselişini hem kendi dinamikleriyle hem de tarihsel borçlarıyla ele aldık. İslam medeniyetinden aldığı mirasla. Sömürgeciliğin gerçekleriyle. Ve yeni dünya düzeninin nasıl kurulduyla.

Bu anlatının ortaya koyduğu tablo şudur: İslam dünyasının 19. yüzyıldaki gerileyişi, iki yüzlü bir fenomendir. Bir yüzü içeridir: Ezberlenen din, öğrenimden mahrum bırakılan kadınlar, sorgulanmayan gelenekler ve sistemin içindeki çürüme. Diğer yüzü dışarıdır: Sömürgeciliğin kaynak yağması, yapay sınırlar ve ekonomik bağımlılık.

Her iki yüzü de görmek gerekir. Yalnızca dışarıyı görmek, kendi sorumluluğundan kaçmaktır. Yalnızca içeriği görmek ise tarihsel zulmü görmezden gelmektir. İki kanatlı mümin, bu iki gerçeği de taşıyabilendir.

Ve bu iki gerçeği taşıyarak şu soruyu soran kişidir: Ne yapalım? Bu soru, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sorulmalıdır. Ve bu sorunun cevabı, Cilt I'in kapanışında, Cilt II'nin açılışında verilecektir.

Cilt I'in son bölümüne geliyoruz. O bölümde, tüm bu anlatının doğurduğu büyük soruyla baş başa kalacağız: Bir zamanlar dünyaya yön veren bir medeniyet, nasıl oldu da başkalarının ürettiği fikirleri takip eder hâle geldi?

***"Tarih, galibine değil; haklısına borçludur.
Ve haklının galip gelmesi,
yalnızca güç değil; önce zihin gerektirir."***

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — Âl-i İmrân 3:137; Ra'd 13:11; Hucurât 49:13

Edward Said — Orientalism (Oryantalizm kavramı ve sömürgecilikle ilişkisi)

George Saliba — Islamic Science and the Making of the European Renaissance (İslam-Rönesans bağlantısı)

W. Montgomery Watt — The Influence of Islam on Medieval Europe (İslam'ın Avrupa'ya etkisi)

Utsa Patnaik — Revisiting the Drain, or Transfers from India to Britain (Hindistan'dan İngiltere'ye servet transferi)

- Adam Smith — The Wealth of Nations (Sömürgeciliğin ekonomik eleştirisi)
- John Stuart Mill — Considerations on Representative Government (Sömürge yönetiminin eleştirisi)
- Bartholomé de las Casas — A Short Account of the Destruction of the Indies (Amerikalı yerli halklara yapılan zulüm)
- Carlos Sempat Assadourian — El sistema de la economía colonial (Potosí madenleri ve gümüş transferi)
- Walter Rodney — How Europe Underdeveloped Africa (Sömürgeciliğin Afrika'daki ekonomik tahribatı)
- Frantz Fanon — The Wretched of the Earth (Sömürgeciliğin psikolojik ve kültürel etkileri)
- Aimé Césaire — Discourse on Colonialism (Sömürgeciliğin kültürel eleştirisi)
- Roger Owen — The Middle East in the World Economy 1800-1914 (Ortadoğu'nun sömürge ekonomisine entegrasyonu)
- James Gelvin — The Modern Middle East: A History (Sykes-Picot ve yapay sınırların analizi)
- David Landes — The Wealth and Poverty of Nations (Batı'nın yükselişinin karşılaştırmalı analizi)
- Ibn Khaldun — Muqaddimah (Medeniyetlerin yükseliş ve düşüş döngüsü; evrensel çerçeve)
- Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (İlgili ayet tefsirleri)
- Bediüzzaman Said Nursî — Hutbe-i Şamiye (İslam dünyasının hastalıkları ve çözüm önerileri)

Bir Kanadın Kırıldığı Asır

Adem'den 1900'lere Uzanan Yolculuğun Sonu ve Büyük Sorunun Doğuşu

**"Andolsun ki biz, cinlerin ve insanların birçoğunu
cehennem için yarattık;
onların kalpleri vardır ama anlamazlar,
gözleri vardır ama görmezler,
kulakları vardır ama işitmezler.
İşte onlar hayvanlar gibidir,
hatta daha da sapkındırlar.
İşte onlar gafillerin ta kendileridir."**

(A'raf, 7:179)

Bir Yolculuğun Sonu: Burada Durup Bakmak

Bu kitap, insanlığın en başından başladı. Âdem'den. Toprağa işlenen ilk nefesten, o ilk isimden, o ilk secde emrinden. Ve buraya geldi. 1900'lerin eşiğine. Yaklaşık iki yüz sayfa ve binlerce yıl.

Bu yolculuk boyunca pek çok şey gördük. İnsanlığın en büyük zihinlerini: Harizmi, Biruni, İbn Sina, İbn Heysem, Farabi, Cezeri, İbn Haldun. Bu isimlerin her biri, iki kanatlı mümin anlayışının en güçlü canlı kanıtıydı. Hem secde ettiler hem teleskop yaptılar. Hem Kur'an okudular hem cebiri kurdular. Ve bu ikisi, onlar için hiçbir zaman çelişmedi.

Gördük ki bu ikilik, rastlantı değildi. Medine Sözleşmesi'nin ruhu buydu: Hem adil hem bilge olmak. Beytülhikme'nin ruhu buydu: Hem inanan hem araştıran olmak. Endülüs'ün ruhu buydu: Farklılıkla birlikte üretmek.

Ve gördük ki bu ruh, yavaş yavaş yitirildi. Önce sorular daraldı. Sonra ezber genişledi. Sonra iki kanat, kurumsal olarak birbirinden ayrıldı. Sonra teknoloji geldi ve 'kafir işi' damgasıyla reddedildi. Sonra kız çocukları okutulmadı. Sonra matbaa iki yüz yıl bekledi. Sonra Sanayi Devrimi kaçırıldı. Sonra borç geldi, sonra bağımlılık, sonra işgal.

Ve 1900'e gelindiğinde: Bir zamanlar dünyanın en parlak medeniyeti, artık başkalarının ürettiği fikirleri, teknolojileri ve kurumları taklit etmeye çalışıyordu.

Şimdi burada durup o büyük soruyu sormalıyız.

I. Büyük Soru

Nasıl oldu?

Bir zamanlar dünyaya yön veren bu medeniyet,

nasıl oldu da başkalarının ürettiği fikirleri takip eder hale geldi?

Bu soru, bir ağıt değildir. Bu soru, bir suçlama da değildir. Bu soru, tarihin en dürüst ve en gerekli sorusudur. Ve bu soruyu sormak, cevap aramak için ilk adımdır.

Bu kitap, bu soruya tek bir cevap vermedi. Çünkü tek bir cevap yoktur. Ama bu kitap, o sorunun bileşenlerini gösterdi. Ve şimdi, tüm o bileşenleri bir araya getirip tablonun tamamına bakalım.

II. Yitirilenlerin Muhasebesi

Birinci Yitirilen: Sorgunun Meşruiyeti

İslam'ın ilk emri 'Oku'ydu. Kur'an, defalarca 'Hiç düşünmüyor musunuz?', 'Hiç akletmez misiniz?', 'Görmüyor musunuz?' diye sormaktadır. Peygamber Efendimiz

(s.a.v.), sahabelerin sorularını seven, 'bilmiyorum' diyebilen ve meşvereti temel ilke yapan bir önderdi.

Bu ruh, zamanla yitirildi. Soru sormak, saygısızlık sayıldı. 'Neden?' diye soran çocuk, 'edepsiz' olarak nitelendirildi. İctihat kapısı daraldı. Büyük âlimlerin sözleri, sorgulanamaz hale geldi. Ve sorgunun meşruiyetini yitirdiği yerde, düşüncenin büyümesi de durdu.

Sormayan toplum üretmez. Üretemeyen toplum, başkasına muhtaç olur. Ve muhtaç olan toplum, zamanla bağımlı hale gelir. Bu zincirin ilk halkası: Soruyu yasaklamak.

İkinci Yitirilen: Kadının Yarısı

Hz. Aişe (r.a.), İslam'ın en büyük hadis âlimlerinden biriydi. Hz. Hatice (r.a.), tarihin ilk Müslümanydı ve ticaretiyle İslam'a destek verdi. Hz. Zeynep (r.a.), Yezid'in sarayında, kaybettiği her şeye rağmen hakikati haykırdı. Endülüs'te kadın akademisyenler, halife sarayında kâtiplik yaptı.

Ve 19. yüzyılda Osmanlı'nın pek çok bölgesinde, kız çocukları okula gönderilmiyordu.

Bir medeniyetin kadınlarını bilgidен mahrum etmesi, o medeniyetin potansiyelini en az yarı yarıya azaltır. Çünkü kadın, hem üretici hem de neslin ilk öğretmenidir. Okumayan anneler, okumayı sevemeyen nesiller yetiştirir. Bu kayıp, yüzyıllar içinde katlanarak büyüdü.

Üçüncü Yitirilen: İlim ile İmanın Birliği

Harizmi için namaz ile cebir aynı hakikatin iki yüzüydü. İbn Heysem için dua ile deney, aynı Allah'a yaklaşmanın iki yolu ydu. O nesiller için din ilmi ile doğa ilmi, aynı kapıdan içeri giriyordu.

Ebu Suud Efendi'nin sistemiyle — iyi niyetle ama yanlış bir sistemle — bu kapı ikiye bölündü. Dini ilimler bir odaya, akli ilimler başka bir odaya çekildi. İki oda birbirine bakmayan pencerelere sahipti. Ve çocuklar, bu iki odadan birini seçmek zorunda kaldı.

Bu seçim, insanlık tarihinin en pahalı kurumsal hatasıdır. Çünkü seçtirilen şey şuydu: Ya imanımı koru ya da aklımı kullan. İkisi bir arada, artık kurumsal olarak mümkün değildi.

Ve bu ayrışmanın faturası, yüzyıllar içinde ödendi. Hem iman hem de akıl, ayrı ayrı zayıfladı. İmansız akıl, anlamsızlığa sürüklendi. Akılsız iman, hurafenin kucağına düştü.

Dördüncü Yitirilen: Adalet Zemini

Medine Modeli'nin en büyük gücü, adaletiydi. Hukuk önünde herkes eşitti. Peygamberin kızı da, köle de. Müslüman da, Yahudi de. Bu adalet, medeniyetin en sağlam temelidir. Çünkü güveni inşa eder. Güven ise üretimi mümkün kılar.

Zamanla bu adalet zemini çözüldü. Makam satışı yayıldı. Yolsuzluk kurumsallaştı. Güçlünün hakkı, zayıfın hakkının önüne geçti. Ve adalet zemini çözüldüğünde, toplumun tamamı zarar gördü. Çünkü insanlar, güvenmedikleri kurumlar için üretmez.

Beşinci Yitirilen: Evrensellik

Beytülhikme'de Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştler birlikte çalıştı. Endülüs'te üç din, aynı şehirde birlikte üretim yaptı. İslam medeniyetinin en büyük dönemleri, evrenselliğin en güçlü yaşandığı dönemlerdir.

Zamanla bu evrensellik daraldı. 'Biz' ve 'onlar' keskinleşti. Mezhep, milliyet ve etnisite, ortak insanlığın önüne geçti. Ve evrenselliğini yitiren medeniyet, yalnızca kendi içine kapandı. Dışarıdan öğrenmeyi reddetti, dışarıya katkı sunmayı bıraktı.

Oysa Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştu: 'Hikmet, müminin yitiğidir; onu nerede bulursa alır.' Bu söz, evrenselliğin en güzel İslami ifadesidir. Ve bu söz, yüzyıllarca pratiğe yansımada.

III. Cilt I'i Okuyucuya Bırakmadan Önce: İki Soru

Birinci Soru: Bu Tarih Kimin Tarihi?

Bu kitabı okuyan okuyucu, kendini bu tarihin neresinde konumlandırıyor?

Bu tarihi 'onların tarihi' olarak okuyanlar vardır. Uzak geçmişe ait, bize yabancı, artık alakası kalmayan olaylar. Bu okuyucular için bu kitap, yalnızca tarihsel bir panorama sunar.

Fakat bu tarihi 'bizim tarihimiz' olarak okuyanlar için durum çok farklıdır. Ve bu kitap, bu ikinci grup için yazıldı. Çünkü bu tarih, bugünü doğrudan şekillendirmiştir. Ebu Suud'un medrese bölünmesi, bugünkü din-bilim geriliminin köküdür. Kız çocuklarının okutulmaması, bugünkü toplumsal eşitsizliğin tarihsel zeminlerinden biridir. Matbaanın iki yüz yıl beklenmesi, bugünkü teknoloji bağımlılığının uzak atasıdır.

Bu tarihi 'bizim' olarak okuyanlar, bu soruyu kaçınmaz bir sorumlulukla yüklü okur: Peki ben, bugün hangi kanatlıyım?

İkinci Soru: Tek Kanatlı mı, İki Kanatlı mı?

Bu kitabın temel sorusu şudur: İki kanatlı mümin olmak, bugün mümkün müdür?

Cevap: Evet. Tarih bunu kanıtlamıştır. Harizmi mümkündü. İbn Sina mümkündü. Biruni mümkündü. Bu insanlar, rüyada ya da efsanede değil; gerçek hayatta yaşadılar, gerçek eserler üretti, gerçek izler bıraktılar.

Fakat bu imkân, kendiliğinden gerçekleşmez. Bu imkânı gerçekleştirmek için şunlar gerekir: Sormak. Araştırmak. Hem imanını hem aklını beslemek. Ezberi değil anlamayı hedeflemek. Kız çocuklarına da erkek çocuklarına da aynı kapıyı açmak. Başkasından öğrenmekten utanmamak. Kendi hatalarını görmekten kaçmamak.

Bunların hepsi, bireysel tercihlerdir. Ve bireysel tercihler biriktiğinde, toplumsal bir dönüşüm başlar.

IV. 1900'de Neredeyiz: Tablonun Son Fotoğrafi

Medeniyet Haritası: 1900

1900 yılında dünya şöyle görünüyordu:

Avrupa, Sanayi Devrimi'nin ivmesiyle dünyanın her köşesine teknoloji, silah ve sermaye ihraç ediyordu. Bilim üretimi, Avrupa üniversitelerinde muazzam bir hızla ilerliyordu. Newton'un fiziği üzerine Maxwell elektromanyetiği kurmuştu. Darwin evrim teorisini açıklamıştı. Mendel genetik yasalarını keşfetmişti. Pasteur mikrobiyolojinin temellerini atmıştı.

Osmanlı ise hayatta kalmaya çalışıyordu. Balkanlar'daki topraklar yitirilmişti. Borç batağı derinleşmişti. Kendi topraklarında başkalarının vergi topladığı bir düzene mecbur kalınmıştı. İçeride ise hem gelenekçiler hem de modernleşmeciler, tutarlı bir vizyon üretmeden birbirleriyle çatışıyordu.

Mısır İngiliz işgali altındaydı. Cezayir, yetmiş yıldır Fransız sömürgesi olarak yönetiliyordu. Hindistan, İngiliz taç mülküydü. Endonezya Hollandalıların, Filipinler İspanya'nın ardından Amerika'nın kontrolündeydi.

Bu tablo içinde Müslüman dünya, yaklaşık 400 milyon nüfusuyla dünyanın en büyük dinî topluluğunu oluşturuyordu. Fakat bu büyüklük, siyasi ve ekonomik güce dönüşemiyordu.

Sayı vardı, güç yoktu. İman vardı, akıl zayıftı. Geçmiş vardı, gelecek belirsizdi.

Ve İşte O An, Büyük Soru Doğdu

1900'lerin eşliğinde yaşayan bir Müslüman aydın, tarihine baktığında ne görüyordu?

Geride bıraktığı: Beytülhikme'nin ışığını. İbn Sina'nın tıbbını. Endülüs'ün kütüphanelerini. Malazgirt'in zaferini. İstanbul'un fethini. Selimiye'nin kubbesini.

Önünde gördüğü: Batılı silahlarla kuşatılmış sınırları. Batılı bankalardan alınan borçları. Batılı üniversitelerde okuması için gönderilen çocukları. Batılı gazetelerde kendi hakkında yazılan haberleri.

Ve içinde hissettiği: Hem derin bir gurur hem de derin bir utanç. Hem 'biz bir zamanlar' duygusu hem de 'şimdi neredeyiz' sorusu.

İşte bu an, bu kitabın kapanış anıdır.

Ve bu anda, tarihte ilk kez bu kadar keskin biçimde, şu soru yükseldi:

***"Bir zamanlar dünyaya yön veren bu medeniyet,
nasıl oldu da başkalarının ürettiği fikirleri takip eder
hale geldi?"***

V. Cilt II'ye Köprü: Açılan Kapı

1900'den 2026'ya: Neler Olduğunu Biliyoruz

Bu soru, 1900'de soruldu. Ve ardından gelen yüzyıl, bu sorunun ne kadar derin olduğunu gösterdi.

İki dünya savaşı geldi. Milyonlarca insan öldü. Osmanlı çöktü. Sömürge halkları bağımsızlık için savaştı. Nükleer bomba patladı. Soğuk Savaş başladı. Televizyon geldi, ardından internet, ardından sosyal medya. Yapay zekâ ortaya çıktı. İnsan beynine çip yerleştirme denemeleri başladı.

Ve bu tüm değişimlerin içinde, İslam dünyası hâlâ o soruyu soruyordu. Hâlâ cevap arıyordu. Hâlâ iki kanatlı olmaya çalışıyor, hâlâ başarısız oluyordu.

Ama bu sefer fark vardı: Dışarıdaki sistem, artık yalnızca askeri ya da ekonomik bir güç değildi. Bu sistem, insanın zihnini, algısını ve hatta bedenini hedef alan çok daha derin bir yapıya dönüşmüştü. Medya bir silah haline geldi. Algı yönetimi, yeni savaşın adı oldu. Ve tüm bunların arkasında, bu kitabın başından beri anlattığımız o kadim çatışmanın modern tezahürü vardı: İblis ile insan arasındaki savaş. Nefs ile ruh arasındaki savaş.

Ve bu savaşın modern mimarları, tarihte örneği az görölen bir organizasyonla sahaya çıkmıştı: İnsanı anlamsızlaştırarak kontrol altına almak. Onu tüketen ama düşünmeyen, yiyen ama şükretmeyen, bağlanan ama sevmeyen bir varlığa indirgemek.

Bu büyük planın adı, Cilt II'de açılacak.

Cilt II'nin Haritası: Deccal Sistemi ve İki Kanadın Yeniden Buluşması

Cilt II, 1900'den bugüne uzanan yüz yirmi altı yılı ele alacak. Fakat bu sefer yalnızca tarihsel bir anlatı değil; gerçek zamanlı bir analiz olacak.

Dünya savaşlarının ardında yatan ideolojik ve ekonomik çatışmalar. Medyanın bir güç aracına dönüşmesi. Algı operasyonlarının nasıl çalıştığı. Küresel sermayenin medeniyetleri nasıl şekillendirdiği. Dijital çağın insanı nereye götürdüğü. Yapay zekânın tehlikeleri ve imkânları. Ve Neuralink ile birlikte insan kimliğinin tehdit altına girdiği an.

Ve bu tüm tablonun içinde: Deccal sistemi. Bu kavram, salt dinî bir imgelem değildir. Bu, insanı gerçeklikten koparan, onu sahte bir konfor içinde uyutan ve nihayetinde Allah'tan uzaklaştıran her türlü sistemi tanımlayan kadim bir kavramdır. Ve bugün bu sistem, tarihte hiç görülmemiş bir etkinlikle işlemektedir.

Fakat Cilt II yalnızca kötümser bir tablo çizmeyecek. Çünkü tarih, yalnızca çöküşlerden ibaret değildir. Her büyük karanlığın ardından, bir ışık gelmiştir. Her büyük çürümenin içinden, bir direniş yükselmiştir.

Ve bu defa ışık, Hz. Mehdi ile Hz. İsa (a.s.)'ın gelişiyle somutlaşacak. Bu gelişin ne anlama geldiğini, hangi şartlarda gerçekleşeceğini ve insanlığın neden büyük çoğunluğunun bu geliş anında bile hüsranda olduğunu Cilt II'nin son bölümlerinde ele alacağız.

"Andolsun, zikri – Kur'an'ı – indirdikten sonra onun koruyucusu da elbette biziz."

(Hicr, 15:9)

Bu ayet, son sözdür. Allah, kendi kelamını koruyacaktır. İnsan ne kadar saptırmaya, tahrif etmeye ya da görmezden gelmeye çalışırsa çalışsın; o kelamın özü korunmaktadır. Ve her nesilde, o özü anlayan ve yaşayan insanlar çıkmaktadır.

Bunlar, iki kanatlı müminlerdir.

Bunlar, bu kitabın omurgasındaki figürlerdir.

Ve bunlar, bugün de var olmaya devam etmektedir.

VI. Son Söz: Bir Çağrı

Bu kitap, bir ağıt olarak bitmeyecek. Bir çağrı olarak bitecek.

Çünkü bu kitabı okuyan her insan, tarihte bir yerde duruyor. Ne Harizmi'nin dönemindeyiz ne Endülüs'ün altın çağındayız. Ne Osmanlı'nın yükseliş dönemindeyiz ne de tam çöküşündeyiz. Arada bir yerdeyiz. Ve bu 'arada' yer, hem en tehlikeli hem de en değerli yerdir.

Tehlikelidir; çünkü geçmişin ağırlığı ve geleceğin belirsizliği arasında sıkışmak, insanı felç edebilir. Değerlidir; çünkü henüz her şey bitmemiştir. Tarih, kapanmamıştır.

Ve tam da bu yüzden şu çağrı yapılıyor:

Oku. Çünkü ilk emir buydu.

Sor. Çünkü soru, arayışın başlangıcıdır.

Araştır. Çünkü evren, Allah'ın yarattığı bir kitaptır.

İman et. Çünkü akıl, yalnız başına yön bulamaz.

Düşün. Çünkü düşünmemek, Kur'an'ın kınadığı haldir.

Adil ol. Çünkü adalet, medeniyetin temelidir.

Üret. Çünkü tüketmek yeterli değildir.

Öğret. Çünkü bilgi aktarılmadığında ölür.

Ve en önemlisi:

Her iki kanadını birden kullan.

Çünkü tek kanatla, ne kadar çırpırsan çırpın, uçamazsın. Ve uçamayan bir medeniyet, zamanla yere çakılır. Ve yere çakılan bir medeniyet, tarih yazmaz; tarihe yazılır.

Bu kitabın anlattığı medeniyetin şimdiye kadarki tarihi, bize şunu gösterdi: En büyük yükseliş, iki kanatla oldu. En derin düşüş, tek kanattan oldu.

Şimdi soru, sende:

"Sen kaç kanatlısın?"

— ♦ —

CİLT I — SONU

Âdem'den 1900'lere

CİLT II

1900'den Bugüne: Deccal Sistemi ve İki Kanadın Yeniden Buluşması

[yakında]

Kaynakça ve Referanslar

Kur'an-ı Kerim — A'raf 7:179; Hicr 15:9; Ra'd 13:11; Mücadele 58:11; Zümer 39:9

- Buhâri — Sahîh-i Buhâri, Kitabü'l-İlm (Hikmeti nerede bulursan al hadisi)
- Bediüzzaman Said Nursî — Hutbe-i Şamiye (Tek cilt özeti: İslam dünyasının derdi ve devası)
- Bediüzzaman Said Nursî — Sözler, İşâratü'l-İ'câz, Mektubat (İman-akıl birliği)
- İbn Haldun — Mukaddime (Medeniyetlerin yükseliş-düşüş döngüsü; asabiyet)
- İmam Gazali — İhyâu Ulûmi'd-Din (Din ilimlerinin yeniden dirilişi)
- Elmalılı Hamdi Yazır — Hak Dini Kur'an Dili (A'raf 179 ve Hicr 9 tefsirleri)
- Seyyid Kutb — Fî Zılâli'l-Kur'ân (Modern cahiliye kavramı)
- Marshall Hodgson — The Venture of Islam, Cilt I-III (İslam medeniyetinin kapsamlı tarihi)
- Bernard Lewis — What Went Wrong? (İslam dünyasının gerileme analizi)
- Tariq Ramadan — In the Footsteps of the Prophet (Peygamberin mirasını bugüne taşımak)
- İbrahim Kalın — Ben, Öteki ve Ötesi (İslam medeniyetinin çağdaş perspektifi)
- Mustafa İslamoğlu — Üretken Müslüman (İki kanatlı mümin anlayışının pratik boyutu)

Bir Kitap Biter, Bir Söz Başlar

Yıllar önce kendime bir soru sordum.

Basit bir soru değildi. Ağır bir soruydu; üzerinde durunca insanı çökertecek kadar ağır. Fakat sormadan geçemezdim:

*"Bir zamanlar dünyaya yön veren bu medeniyet,
nasıl oldu da başkalarının ürettiği fikirleri
takip eder hale geldi?"*

O soru, bu kitabı doğurdu.

Ve bu kitap, o sorunun sadece bir cevabı değil; onlarca farklı kapının, onlarca farklı odanın ve yüzyıllarca süren bir yolculuğun haritasıdır.

Yazarken öğrendim ki tarihi yazmak, geçmişle konuşmaktır. İbn Sina'yı okurken tıbbı terk edip namaza kalktığı geceler hissettim. Harizmi'nin sayfalarında 'Besmele' gördükçe ilmin ne demek olduğunu anladım. Hz. Zeynep'in Şam sarayındaki sesi kulaklarımda çınladı. Ve Ebu Suud Efendi'nin iyi niyetle kurduğu o sistemin içindeki çatlığı fark edince uzun süre sustum.

Çünkü en derin yaralar, kötü niyetten değil; yanlış yönlendirilen iyi niyetten açılır.

Bu kitap, yalnızca tarih anlatmak için yazılmadı.

Bu kitap, bir ayna tutmak için yazıldı.

Hem bize hem de bizi izleyenlere.

Hem geçmişe hem de geleceğe.

Sekiz bölüm, onlarca kısım, yüzlerce yıl.

Âdem'den başladık. 1900'lere geldik. Ve tam burada durduk. Çünkü bu noktada okuyucu, artık o büyük soruyla yalnız başına kalmalıydı. Cevabı ben verseydim, kitap kapatılırdı. Soru okuyucuya bırakıldığında ise kitap, kapandıktan sonra da devam eder.

Bir kitap bittiğinde, yazar tuhaf bir his taşır.

Ne tam bir sevinç ne tam bir hüznün. İkisi arasında bir şey; boşluğa doğru uzanan ve orada bir şeyin var olduğunu hissettiren o kıyı duygusu.

Sanki uzun bir yolculuktan döndün ve evinin kapısı önüne geldin. Ama içeriye girmeden önce, bir an duruyorsun. Arkana bakıyorsun. Nereleri gördüğünü, ne kadar yürüdüğünü, neleri taşıdığını hatırlıyorsun.

Ben de şimdi o eşikte duruyorum.

Geride kalan şunlar: Peygamberler, âlimler, sultanlar, savaşlar, medreseler, kitaplar, yıkılan şehirler, yakılan kütüphaneler ve hepsinin içinde — hepsinin içinde — iki kanat meselesi.

İman. Akıl. Biri olmadan diğerinin uçamayacağı gerçeği.

1900'den bugüne. Dünya savaşlarından dijital çağa. Algı operasyonlarından yapay zekâyâ. Ve o büyük sorunun modern biçimine: Deccal sistemi.

Ve daha ötesine: Hz. Mehdi ve Hz. İsa (a.s.) gelişinin ne anlama geldiğine. İnsanlığın büyük çoğunluğunun o anda neden hüsranda olacağına.

Fakat şimdi bu satırlar burada bitiyor.

Ve şunu söyleyerek bitiriyor:

**Oku.
Sor.
Araştır.
İnan.
Düşün.
Üret.**
Ve her iki kanadını birden kullan.

Çünkü tek kanatla uçulamaz.

Ve uçmak, hepimizin ortak meselesidir.

Ömer Akın

*Kurucu & Stratejik İstihbarat Direktörü
Quantum Intelligence Hub Ltd – UK / NL
Leeuwarden, Hollanda – 2026*